AKADEMIK GRGA NOVAK — DUGOGODIŠNJI UREDNIK »STARINA«

Kada je poslije Oslobođenja obnovljena izdavačka djelatnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, među prvim zagovornicima obnove »Starina« javlja se akademik Grga Novak. Ukazujući na dugogodišnju tradiciju tog Akademijina izdanja, on podsjeća da se »Starine« ubrajaju među osnovna Akademijina izdanja i da su uz »Rad« i jedno od najvažnijih njezinih izdanja. Već godine 1869. objavljena je prva knjiga tog reprezentativnog zbornika, koji je od tada u prosjeku izlazio svaku drugu godinu, pa je do početka drugog svjetskog rata izdano 40 knjiga. Taj rad treba odmah obnoviti i nastojati da se on više ne prekida — isticao je akademik Grga Novak.

I zaista, već godine 1948. izlazi 41. knjiga »Starina« pod njegovim uredništvom (uz suurednika Antuna Barca). Godine 1951. akademik Grga Novak preuzima dužnost urednika toga izdanja s 43. knjigom i ostaje na toj dužnosti do kraja života.

Zasluge Grge Novaka za redovito izlaženje »Starina« su velike, a golem je i trud koji je uložio da oko toga izdanja sakupi dovoljan broj što boljih suradnika. Do godine 1978. pod njegovim je uredništvom izašlo 15 knjiga »Starina«, pa je tako nastavljena tradicija da se prosječno svake druge godine izdaje po jedna knjiga tog uglednog izdanja.

U času kada izlazi 58. knjiga »Starina«, prva po smrti akademika Grge Novaka, moramo se sjetiti golemog truda koji je uložio, uređujući mnogobroina Akademiiina izdanja, kako je to navedeno u »Spomenici posvećenoj Grgi Novaku, preminulom akademiku i počasnom predsjedniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti«.[1] *Ali na ovome mjestu moramo ipak posebno istaknuti njegove zasluge za »Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti« i podsjetiti na požrtvovnost koju je uložio pri uređivanju tog Akademijina izdanja. I taj njegov rad ostavio je neizbrisive rezultate s kojima se Akademija ponosi.*

Kao i za mnoge druge neprolazne zasluge i na tome mu

HVALA!

[1] Spomenica preminulim akademicima — Svezak I, Zagreb 1979.

SADRŽAJ

Akademik Grga Novak — dugogodišnji urednik »Starina« . . . V

Ivan Beuc

Rex i regnum na nadgrobnom natpisu kraljice Jelene 1

Summary

»Rex and »regnum in the Queen Jelena's epitaph 8

Josip Lučić

Hrvatska na jadranskom i podunavskom prostoru u IX. i X. stoljeću 9

Résumé

La Croatie dans les régions adriatique et danubienne aux IXe et X^{e} siécles 23

Ante Gulin

Srednjovjekovni pečati Zagrebačkog kaptola 25

Zusammenfassung

Mittelalterliche Siegel des Kapitels von Zagreb 59

Ante Gulin

Srednjovjekovni pečati zagrebačkih biskupa 67

Zusammenfassung

Mittelalterliche Siegel der Bischöfe von Zagreb 77

Danilo Klen

Urbar Petre Pilose iz 1425. godine 85

Riassunto

Il urbario di Pietrapelosa dell'anno 1425 124

Ive Mažuran

Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine 125

Zusammenfassung

Steuerverzeichnis der Stadt und der Grundherrschaft Osijek und seiner Umgebung 1469 164

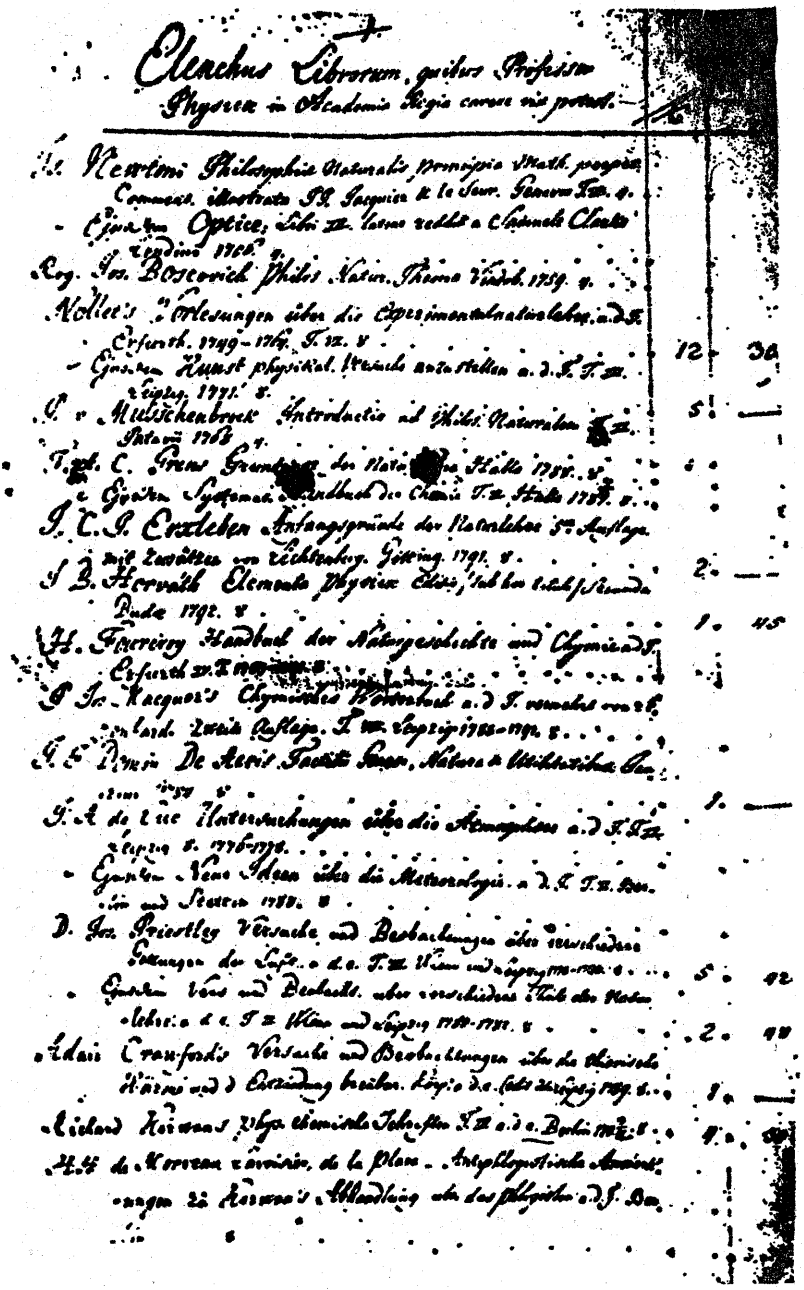

Sl. 3. Kopija prve stranice rukopisa J. F. Domina u kojem navodi literaturu bez koje ne bi smio biti profesor fizike na Akademiji.

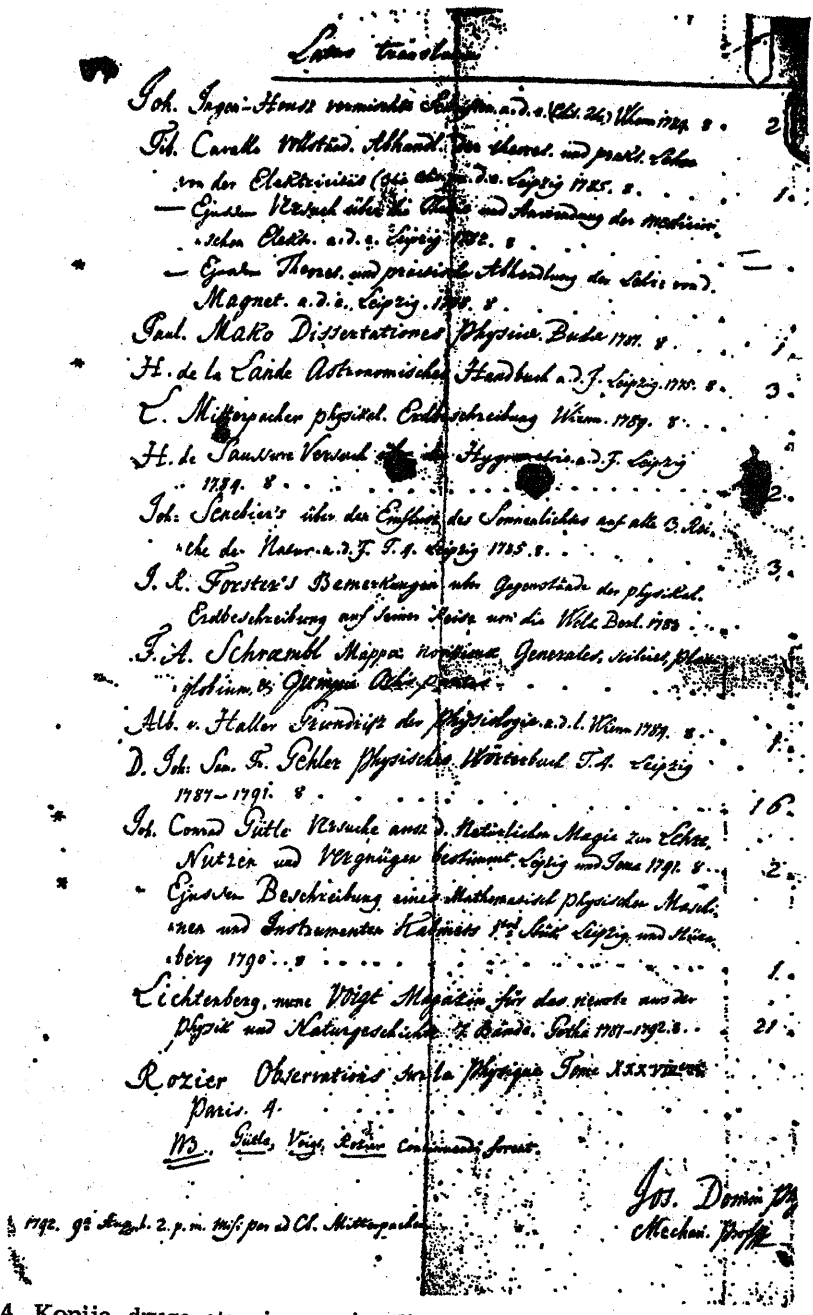

Sl. 4. Kopija druge stranice popisa literature iz fizike s potpisom autora.

jača. Državna vlast je privatno vlasništvo vladara, pa prema tome on može tom vlašću po volji raspolagati. Smrću vladara »regnum« nasljeđuju ovlaštenici prema nasljednom zakonu dinastije.

Vladareva vlast se doduše s vremenom mijenjala, što je ovisilo o faktičnim odnosima između vladara i njegova vladalačkog aparata, ali u biti se shvaćanje njezina karaktera sve više kristaliziralo i u VIII. stoljeću dobilo definitivnu formu i postalo općom formulom za sve vladare u Evropi u državama patrimonijalnog tipa, pa i za hrvatskog vladara od IX. do XII. stoljeća.

Vladar je imao ova prava: 1) vršiti vlast sličnu očevoj vlasti, po kojoj je bio zaštitnikom, čuvarem mira i sucem, 2) vršiti vlast administrativnu (pravo zapovijedanja vojsci i administraciji, pravo na sazivanje zborova ljudi), legislativnu (pravo izdavanja propisa u pogledu državne organizacije, korigiranja i dopunjavanja plemenskog prava) i kaznenu (pravo da ubije, novčano kazni, konfiscira imovinu onoga tko se ogriješi o državnu organizaciju ili plemensko pravo) i 3) vršiti vlast rimskog porijekla (ubirati porez, tribut, kovati novac i dr.).

Za Merovinžana bili su vladarski znakovi koplje i prijesto, a za Karolinžana koplje, prijesto, kruna, žezlo i mač kao znak vojničke a štap kao znak sudbene vlasti. Nastup vladanja za Merovinžana započinjao je svečanim aktom sjedanja na prijesto.[7]

Da je proširena »rexova« vlast bila ostvarena već u VII. stoljeću, dokazuje suvremeno franačko djelo opisujući »rexa« i »regnum« u vezi sa Samom. Po tom vrelu Slaveni uglavnom istočno od bavarske granice izabrali su (oko 623. godine) Sama za »rexa« oslobodivši se vlasti avarskog hagana. To vrelo jednako naziva »rexom« franačkog vladara, avarskog hagana i slavenskog ujedinitelja Sama. Područje vladanja i vlast »rexa« vrelo naziva »regnum«, narod na tom području »populus regni sui«. Pojmovni sadržaj vlasti gotovo u potpunosti odgovara suvremenom franačkom shvaćanju: »rex« posjeduje (habet) zemlju. Ljudi na toj zemlji pripadaju »rexovu regnumu«. Jedan »gens« može, ako mu to uvjeti dopuštaju, iz vlasti jednog »regnuma« prijeći u vlast drugog »regnuma« tako da se »dux« tog »gensa« preda zajedno sa svojim »gensom« »rexu« drugog »regnuma«. »Rex« pruža zaštitu ljudima ne samo svog »gensa« nego i drugog, ako to oni hoće i ako ih »rex« primi kao prijatelje. »Rex« određuje svom »gensu« tko su mu prijatelji. »Rexom« se mogao smatrati i »dux« ako je samostalno sklapao ugovore i prijateljstva s drugim »gensovima« a nije se pokoravao nijednom »rexu«. »Rexu« pripada funkcija da predstavlja i zastupa svoj narod pred drugim »rexovima«. »Rexu« pripada pravo rješavanja sporova između pripadnika njegova naroda i pripadnika drugog naroda formiranjem posebnog suda. Podređenost »gensa« »rexu« odražavala se u dužnosti »gensa« da se pokorava i sluša »rexa« te da mu daje godišnji određeni tribut. »Rex« je imao pravo da nekog oslobodi od davanja tributa (tribut se sastojao npr. u godišnjem davanju od 500 krava). Na kraju spomenuto vrelo naziva Samovu vojsku kao i franačku »exercitus«.[8]

---

[7] Isto, 129—143.

[8] F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, I, br. 154, 161, 163, 165, 168.

Na bizantskom pravnom području upotrebljavao se izraz »rex« sve do VIII. stoljeća u klasičnom smislu, tj. u smislu iz vremena cara Augusta.

Bizant je u doba naseljavanja Slavena na Balkanski poluotok i još stoljećima iza toga zadržao ideju »imperium mundi«. On se smatrao nasljednikom rimskog carstva, te mu je bila stalna težnja u uspostavljanju čitavog nekadašnjeg rimskog carstva. I neki »barbari« koji su naselili dijelove rimskog carstva smatrali su da teritorij koji su okupirali pripada rimskom carstvu. Teodorih Veliki (493—526) priznavao je formalno istočnorimskog cara. Kada Bizant nije mogao vojnički ovladati »barbarima«, a da bi ipak mogao na njih utjecati, posebno na njihove poglavare i vladare, bizantski car se služio raznim sredstvima (darovima, davanjem krunidbenih insignija, podjeljivanjem zvučnih titula, ženidbama sa stranim vladarima, odgajanjem djece »barbarskih« poglavara i vladara na svom dvoru, širenjem kršćanstva i dr.).

Državnopravni položaj raznih slavenskih plemena doseljenih na bizantski teritorij bio je do kraja VIII. stoljeća uglavnom isti. Ona su živjela izvan dometa bizantske državne organizacije. Bizantski carski dvor je običavao nazivati glavare tih slavenskih plemena »rexovima«.[9] Pa čak i onda kada su Slaveni prije invazije bili sa sjeverne strane Dunava, tj. granice bizantskog carstva, bizantski suvremenici su nazivali i te slavenske plemenske poglavare »rexovima«.[10] Oni su smatrali da područje koje je zauzimalo pleme na čelu s »rexom« pripada »rexu« a ljudi koji su živjeli na tom području da su podanici »rexa«.[11] U VII. stoljeću susrećemo prvi put da jedno slavensko pleme ima više »rexova«.[12] Međutim, iz bizantskih suvremenih vrela možemo nešto saznati o »rexovima« samo za trajanja rata. Oni su tada raspolagali »svojom barbarskom vojskom«, radnom snagom, obrtnicima i vojnicima, materijalom potrebnim za ratne svrhe. Pred njima su se natjecali pojedinci u plemenu da bi se potvrdili kao ugledniji i revnosniji od drugih. Ako je jedan »rex« bio na čelu drugih »rexova« za vrijeme borbe protiv zajedničkog neprijatelja, bizantski suvremenici su ga u tom slučaju nazivali »egzarhontom«. Odluke za vrijeme rata donosio je »rex«, a ako je u plemenu bilo više rexova«, onda svi »rexovi« zajednički, jednako kao i u onom slučaju kada je ratovalo više plemena zajednički protiv zajedničkog neprijatelja.[13]

Položaj »rexa« za vrijeme mira ne može se utvrditi na osnovu vrela, ali se može zaključiti da njegov status nije bio drukčiji, dapače da se sve više pretvarao u despota, jer inače ne bismo mogli razumjeti vijest da su Slaveni smatrali boljim da ih uništava njihov poglavar iz vlastitog roda nego da se pokoravaju bizantskoj državnoj organizaciji i njihovim zakonima.[14] Posljednji put spominje se »rex« u bizantskim suvremenim vrelima krajem VII. stoljeća. Ali i vrela iz VIII. stoljeća kada govore o događajima iz VII. stoljeća a spominju plemenske glavare Slavena upotrebljavaju izraz »rex«.[15]

---

[9] I. Beuc, Još o problemu formiranja feudalnih država u Južnih Slavena, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, VIII (1976), 68—71.

[10] Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, I (1955), 108, 113, 114, 115.

[11] Isto, 114, 115.

[12] Isto, 204.

[13] Isto, 202, 204, 205, 207, 208, 210.

[14] Isto, 259.

[15] Isto, 224.

»Rex« dobiva općenito u toku IX. stoljeća značenje vladara. Plemenski poglavari, ako nisu bili vladari tipa franačkog »rexa«, nisu se više nazivali »rexovima«.

Još u prvoj polovini IX. stoljeća Crkva je zastupala tradicionalnu doktrinu o postojanju dvaju društava: ovozemaljskog i spiritualnog. Odnos Crkve prema vladarima zasnivao se u preporuci vladarima da poštuju određene moralne principe koji nisu imali vrijednost pravnog pravila. Sve se prepuštalo savjesti vladara. Takva koncepcija dominirala je još za Merovinžana. Papa je priznavao činjenicu da ga njegova zakletva vjernosti franačkom »rexu« i imperatoru čini ovisnim od njega u svim »ovozemaljskim pitanjima«. No već je druga polovica IX. stoljeća za karolinško carstvo značila dekadenciju. Jedinstvo carstva bilo je samo politička fasada. U Crkvi se počela sasvim otvoreno javljati tendencija da ona ima pravo postavljati zahtjeve vladarima, pa je počela konstruirati pravna sredstva sa sankcijama kako bi osigurala respektiranje svoje volje.

U toku druge polovine IX. stoljeća pojavilo se unutar Crkve mišljenje da postoje doduše dva društva, od kojih svako ima vlastitu organizaciju, ali da su to ipak samo dvije realnosti koje sačinjavaju nadnaravnu zajednicu koja nosi naziv Crkva. Ta nadnaravna zajednica odražava se praktički u ceremoniji »rexova« pomazanja. Tim pomazanjem Krist manifestira svu svoju moć povjeravajući »rexu« misiju da vlada ovozemaljskim društvom. Tako je pomazanje »rexa« dobilo u IX. stoljeću religiozno značenje. Smatralo se da »rex« jednom posvećen i pomazan postaje na neki način član Crkve, a kao takav bio je dužan, kao i svi crkveni dostojanstvenici, da položi profesiju. Njome je »rex« trebao dati obećanje da će se pokoravati crkvenim i svjetovnim zakonima, pa je tako i »rexova« profesija bila unesena u ceremonijal pomazanja. Istina, Crkva je time dobila određeni utjecaj na »rexa« posredstvom profesije, ali je i »rex« stekao na osnovi te crkvene koncepcije nov položaj, jer je Crkva pomoću čina pomazanja potvrđivala legitimnost »rexove« vlasti, a »rexu« javno priznala vladarsku vlast.[16] »Rex« je dakle bio priznat legitimnim vladarem, ali je taj naslov postao ujedno posebni naslov samo onog vladara koji je dobio vladarske insignije i bio pomazan od Crkve. Tako je »rex« postao kralj, a kraljevska titula je bila osigurana samo nekim vladarima.

U IX. stoljeću bilo je vladara koji su se nazivali »duxovima«. Međutim, nije bilo isključeno da se i takvi vladari smatraju »rexovima«. Ta činjenica samo odražava stvarnost u kojoj koncepcija »rexa« kao kralja u IX. stoljeću nije još bila ustaljena. Naime, u toku IX. stoljeća slabljenjem franačke države propadala je vlast franačkog kralja u mnogim dijelovima države, pa su se otrgnuli Italija, Gornja i Donja Burgundija, Zapadni Franci, Hrvatska i formirali svoje države, tako da je suvremeni kroničar s pravom zabilježio da su tada nastali mnogi »mali kraljevi«.[17] U Hrvatskoj su se tada takvi kraljevi službeno nazivali »duxovima«. Međutim, Gottschalk, učeni benediktinac iz soissonske dijeceze, nazivao je tada u svom djelu o predestinaciji »duxa« Trpimira »rexom«.[18]

[16] M. David, La souveraineté et les limites juridiques de pouvoir monarchique du IX au XV siècle, Paris 1914, 11, 124, 125, 136.

[17] H. Conrad, n. dj., 236.

[18] L. Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, Bogoslovska smotra, 4 (1932), 8, 9.

U X. stoljeću nema više dvojbe da naslov »rex« pripada samo onim vladarima koji su imali pravo na kraljevski naslov. »Rex« postaje monopolizirani naziv samo za vladara određenog hijerarhijskog ranga u svjetskoj zajednici, naziv koji može dodijeliti jednom vladaru samo car ili papa. »Regnum« postaje definitivno izraz za označavanje ne samo kraljevstva već i pojma države općenito. Naime, izraz »država« (njemački der Staat, francuski l'etat, ranije estat, engleski state, talijanski lo stato) javlja se u Francuskoj i Engleskoj tek u XVI. i XVII. stoljeću, a u njemačkim zemljama se konsolidira tek u XVIII. stoljeću.[19] U južnoslavenskim povijesnim vrelima srednjeg vijeka pojavljuje se doduše izraz »država«, ali ne u smislu »države«, već »posjeda« (lat. tenuta).

Bizantski dvor u toku IX. stoljeća nije više upotrebljavao izraz »rex« za glavare plemena, već izraz »arhont«.[20] Taj je izraz upotrebljavao čak u X. stoljeću za označavanje samostalnih vladara u Hrvatskoj,[21] temeljeći svoj stav na uvjerenju da su ti vladari bili vazali bizantskog cara. Izraz »rex« Bizant je u X. stoljeću upotrebljavao samo za označavanje franačkog vladara IX. i X. stoljeća.[22]

Mletački kroničar Ivan Đakon, suvremenik događaja iz druge polovine X. stoljeća, opisujući mletačke zaplete na istočnoj obali Jadrana, naziva tom prilikom hrvatskog vladara u IX. stoljeću »princepsom«,[23] »duxom« (»ducatum«),[24] a »rexom« naziva u IX. stoljeću samo franačkog vladara,[25] dok opisujući događaje iz X. stoljeća i spominjući hrvatskog vladara naziva ga »rexom« isto kao i cara Otona III,[26] dapače zna za »regnum« hrvatskog kralja i njegovu krunu.[27]

Papa, obraćajući se hrvatskim vladarima u IX. stoljeću, naziva ih »duxovima«, odnosno »princepsima«,[28] a u X. stoljeću kraljevima (»rexovima«).[29] Iako ih u IX. stoljeću naziva »duxovima«, priznaje im »principatum terrenum« kojim oni vladaju (»regere«)[30] uzimajući ih pod svoju zaštitu.[31] Očito je da se u X. stoljeću značenje izraza »rex« kao kralja definitivno iskristaliziralo. Tome nije doprinijela samo Crkva nego i faktična vlast koju je »rex« s vremenom stekao u klasnom društvu i teritorijalizaciji društvenog i državnog sistema.

U X. stoljeću vrela ne spominju više plemena, male rodovsko-plemenske društvene organizacijske forme kao dominantne forme društva. Ta plemena velikim dijelom su ujedinjena zajedničkim imenom Hrvati, a njihova zemlja zajedničkim nazivom Hrvatska. Ne može se naravno tvrditi da ta mala plemena (koja smo navikli vidjeti onako kao i makedonska plemena u zaleđu Soluna do IX. stoljeća) ne postoje više. Ona su ponegdje ostala kao relikt

---

[19] I. Krbek, Suverenitet, RAD JAZU, 334, 52—53.
[20] Vizantinski izvori..., I, 207.
[21] Isto, II, 45.
[22] F. Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877, 343, 417.
[23] Isto, 335, 364.
[24] Isto, 366, 373.
[25] Isto, 357.
[26] Isto, 424, 426.
[27] Isto, 427.
[28] Isto, 6, 9, 10.
[29] Isto, 189, 192.
[30] Isto, 9.
[31] Isto, 8, 13.

starog gentilnog uređenja. Dapače, stvarale su se nove plemenske formacije, koje su proizašle iz nužde životnih uvjeta u gorovitim predjelima, gdje je stočarstvo bila glavna i jedina grana privređivanja, ili koje su nastajale zbog odbacivanja dlobe ostaviteljeve imovine među sinovima a onda kasnije i među unucima. Ali ta plemena, koliko god su tada na nekim zemljištima posjedovala oblike skupnog vlasništva pa su prema tome u pojedinom plemenu zajednički odlučivali o tim zajedničkim zemljama, ipak ona nisu više odlučivala na svojim skupštinama u pitanjima zaštite interesa onih koji su imali posjede mimo tih zajednica. O tome su odlučivali vladari i njihov državni aparat. Jedino pleme ili rod koji je odlučivao u državnim pitanjima bio je vladarev rod (dinastija).

Plemena su imala još uvijek određeno značenje. Iz njihovih redova stvarao se viši društveni sloj. Neka plemena su već u vojnoj demokraciji stekla izuzetan položaj vojnom vještinom ili bogatstvom stečenim u ratu, pa su u državnoj organizaciji zadržala neke prednosti. Neka su se plemena izdigla time što im je vladar povjerio određene funkcije državne vlasti, koje su s vremenom uzurpacijom učinili nasljednima. Neka su se pak plemena istakla time što im je vladar povjerio vršenje vojne službe, pa su zato bila oslobođena od raznih davanja ili su zbog svojih zasluga dobili zemljišta s pravom da od stanovnika na tom zemljištu ubiru tribut u svoju korist ili pak da sude umjesto vladarevih sudskih funkcionera. Izgleda da je najveći broj feudalaca proizašao upravo iz tih malih plemena, o čemu nas uvjerava i izraz koji se upotrebljavao za feudalce, tj. plemenit, plemić.

Stvaranje višeg društvenog sloja, formiranje vladajuće klase moralo je do X. stoljeća na području vladanja kneza (»duxa«) uzeti širi zamah. Već u IX. stoljeću na tom području ne spominju se više »civitates«, koje franački kroničar vidi još u početku IX. stoljeća kod susjednih Sorba. »Civitates«, te stare upravne oblasti rimskog carstva, zamijenjene su županijama, vlastitim upravnim tvorevinama. U X. stoljeću znamo te županije u Hrvatskoj poimence. U isto vrijeme Lika, Gacka i Krbava bile su takve teritorijalno-administrativne jedinice kojima je stajao na čelu ban. Znamo i za niz gradova koji nisu imali antičku tradiciju. Ta nova teritorijalna državna organizacija ukazuje na nov način vladanja, suvremen načinu vladanja u ostaloj Evropi. Teritorijalna organizacija vlasti zahtijevala je angažiranje znatnog broja ljudi, koji su morali vršiti državnu vlast za vladara. To nisu bili samo banovi i župani, već cijeli niz funkcionara u banovini, svakoj županiji, svakom gradu i kaštelu. Ako se uzme u obzir da su vladari postupno uvodili i razvijali feudalni poredak, čije elemente vidimo u suvremenim vrelima pod nazivima »dominus«, »dominium«, »villa«, »curtis«, »servi«, »decima«,[32] to se od vladajućeg činovništva i veleposjednika do X. stoljeća morao formirati iz stare plemenske jezgre čitav jedan društveni sloj koji je već u X. stoljeću imao sasvim jasne konture feudalne klase.

U X. stoljeću hrvatski »rex« je bio dakle kralj u punom smislu te riječi onog vremena. On je bio nosilac sve državne vlasti. Njegova vlast je imala dominikalan, patronalan i patrimonijalan karakter. On je podupirao formiranje i jačanje feudalnog društva. O njemu je sve ovisilo jer je on bio najjači i najveći veleposjednik. On je imao svoju družinu i pratnju koja mu

[32] I. Beuc, n. dj., 127—138.

je pomagala vladati i ostvarivati osnovni zadatak tadašnje države, koji se odražavao u formuli: kralj treba osigurati poredak i mir pomoću pravde.[33] U vršenju vlasti najjači oslonac bila je Crkva, koja ga je pomagala u održavanju hijerarhije, u tezi da je on vrhovni gospodar zemlje kojom može samo on raspolagati, koja mu je davala religiozni karaker i potvrđivala pomazanjem i krunidbom legitimnost njegova vladanja. Da je hrvatski vladar bio zaista jak i raspolagao velikom vojnom silom, dokazuju ne samo brojčani podaci što ih je zapisao njegov suvremenik o 60.000 konjanika i do 100.000 vojnika te o velikom broju ratnih brodova nego i njegovi uspjesi u pripajanju ostalih hrvatskih plemena svojoj državi na sjeveru do Drave i u obrani svojeg teritorija od mađarskih provala i velike bugarske najezde.

Eto, svi ti faktori u razvoju pojmovnog sadržaja »rexa«, društva i države (»regnuma«) doprinijeli su da je na nadgrobnoj ploči kraljice Jelene iz X. stoljeća izraz »rex« značio »kralj«, tj. pravo hrvatskog vladara da nosi kraljevski naslov, a »regnum« — »kraljevstvo«, tj. državu s monarhijskim oblikom vladavine.

Ivan Beuc

»REX« AND »REGNUM« IN THE QUEEN JELENA'S EPITAPH

Summary

Expressions »rex« and »regnum« differed in meaning before 9th century, but basically both were used to denote rules who were at the head of a country, territory or a tribe. These expressions did not denote any particular characteristic of certain rulers, but generally stood for a person who ruled certain territory (therefore: »rex« out of »regere«), or for a territory and population governed by this person (therefore: »regnum«).

In the second half of 9th century the Church started supporting the idea of two societies (religious and secular) making a singular supernatural community, called Church. The community of the two was politically reflected in the ceremony of the »rex's« unction. The »rex« thus acquired political importance, support of the Church and recognition of his legitimacy. The title »rex« was recognised as royal title, and could be obtained only if accepted by the tsar or pope. This idea was generally accepted in 10th century not only because it agreed with the church doctrine, but also because of the fact that the »rex« already acquired tsar's and pope's reputation and respect for his factual military power. In this way »rex« became king and »regnum« became royalty, i. e. expression contating the notion of »country« (since there was no particular expression denoting country or state in the Middle Age). Words »rex« and »regnum« on the Queen Jelena's tombstone should be understood in this sense.

[33] I. Krbek, n. dj., 52.

Josip Lučić

HRVATSKA NA JADRANSKOM I PODUNAVSKOM PROSTORU U IX. I X. STOLJEĆU

I.

Povijesno značenje i uloga nekog naroda često u mnogočemu ovisi o njegovu zemljopisnom smještaju. Premda geografski faktori nisu isključiva odrednica u razvoju pojedinog naroda, jer dominantan impuls njemu daje čovjek, proizvođač i pronalazač, ipak su oni neophodni da bi se bolje razumjela prošlost određene regije i njenih stanovnika.[1]

Hrvati, doselivši se na jug u VII. st., suočili su se sa svim prednostima i nedostacima svog prostora, svoga novog obitavališta.

Jadransko more pružilo im je najjeftiniju vezu sa svijetom, darovalo svoje bogatstvo, gospodarsko-pomorsku i prometnu prednost. Omogućilo im je ne samo trgovački nego i kulturni dodir sa zemljama na Sredozemlju, napose onima na Apeninskom poluotoku. Obala na koju su se naselili jedna je od najrazvedenijih u Evropi. Mnogobrojni otoci, otočići, uvale, zaljevi, zatoni, luke i pristani, položeni uglavnom uzdužno s obalom, prirodna su zaštita kopna i naselja. More se, međutim, nije nigdje duboko usjeklo u krševitu obalu, jer ga je u tome spriječio lanac uzdužnih Dinarida. Budući da ne postoji prirodna dolina, kao na primjer uz Neretvu, planine su smetale da se uspostavi neposredniji doticaj Primorske Hrvatske i njena dubljeg zaleđa.

Posavska Hrvatska smjestila se u porječje Save istočno od Sutle, te u međurječje Mure, Drave, Dunava i Save. Položaj na rijekama omogućio joj je da bude u tijesnoj vezi sa srednjoevropskom jezgrom. Dolinom Dunava, Drave i Mure stizalo se u srednju Evropu. Kotlinom Save — preko današnje Slovenije i njenih prijevoja — dolazilo se u Padsku dolinu, odnosno u zapadnu Evropu. Posavska Hrvatska nalazila se na putu kulturnih, gospodarskih, vojničkih prodora sa sjevera kroz tzv. Moravska vrata preko Bečke zavale prema Jadranu, a isto tako onima koji su dolazili iz alpskih područja prema Balkanu i obratno. Njen je položaj izuzetno važan. Od svih panonskih zemalja najviše se približila, preko Pokuplja, sjevernom i srednjem Jadranu. Preko nje je najkraći put do mora.

Prostor od Drave do Jadrana koji su naselili Hrvati nije u zemljopisno-fizičkom pogledu jedinstven. Posavska Hrvatska nalazi se na rubu Panonske nizine i granični je dio Podunavlja. Isto tako može se reći da je na rubu srednje Evrope, a istodobno da pripada jugoistočnoj Evropi, odnosno

[1] O pitanjima odnosa tla i povijesti usp. literaturu kod J. Lučić, Prilog pitanju historijske geografije »Historijski zbornik«, XXIX—XXX, 1976—1977, 61—76.

tzv. sjeverozapadnom dijelu Balkana.[2] Dinarski je kompleks zapravo svršetak južnih Alpa. Primorje uz Jadran gornja je granica Sredozemlja. Hrvatska je dakle na rubu različitih fizičko-zemljopisnih sustava. Ipak se može ustvrditi da je uglavnom mediteranska i podunavska zemlja. U vojno-zaštitnom pogledu Hrvatska nema svojih prirodnih granica kao npr. Italija, Španjolska ili donekle Francuska. Uz to ne može se definirati ni izrazitim značajkama pa reći da je npr. alpska zemlja kao Švicarska, panonska kao Madžarska ili otočno-atlantska kao Engleska.[3]

U toj zemljopisno-fizičkoj situaciji i društveno-politička prošlost hrvatskog naroda stanovit je odraz graničnih zemljopisnih isprepletaja. Fizičko-geografske osobitosti dale su određene značajke i kulturno-povijesnim kretanjima. Ona su se križala, spajala i sukobljavala na međama svjetova koji su se na ovom arealu dodirivali.

II.

Posavska Hrvatska osjetila je svu pogubnost svojih otvorenih ranjivih granica. Njeni po imenu nepoznati knezovi do kraja VIII. st. priznaju vlast Avara. Tada postaju vazali ili poluvazali Franaka. Od njih se nisu uspjeli otrgnuti ni herojskim podvigom Ljudevita Posavskog (819—822). S istoka su navalili Bugari i od 829. do 838. držali vlast. Potkraj stoljeća Madžari su se, poslije smrti kneza Braslava (897), spustili u Posavsku Hrvatsku.[4]

Zbog takvog stanja u Posavskoj Hrvatskoj, državno-politički život organizira se u Primorskoj Hrvatskoj, unatoč činjenici da su ta dva dijela Hrvatske rano odvojena granicama koje su nametnuli osvajači. Glavni cilj vladara iz doba narodne dinastije (ali i kasnijih) bit će: spojiti obje Hrvatske, ujediniti stanovnike istog etničkog podrijetla, svladati primorsko-panonski dualizam.[5]

Slaveni su u VII. st. bez smetnji zauzeli svu unutrašnjost današnje naše zemlje. Na jadranskoj obali srušili su, uz pomoć Avara, Salonu, Naronu i Epidaur. Nisu ipak uspjeli spriječiti stvaranje novih gradova, Ragusiuma (Dubrovnik) i Splita, niti osvojiti Trogir, Zadar, Osor, Krk, Rab, Vrgadu, Kotor. Na tom nezauzetom prostoru organizira se život preživjelih Romana u no-

---

[2] U posljednje vrijeme u stručnoj literaturi upozorava se da izraz Balkanski poluotok kao oznaka za geografski položaj naše zemlje nije opravdan; bolji je i točniji naziv »jugoistočna Evropa«, odnosno »Podunavlje«. »Jugoslavija je podunavsko-sredozemna država«, kaže J. Roglić, o geografskom položaju i ekonomskom razvoju Jugoslavije, »Geografski glasnik«, 11—12, 1949—1950, str. 11—26.

Isto misli i I. Gams, Koliko je Jugoslavija balkanska zemlja, »Geografski horizont«, 3—4, 1976, str. 63—67.

[3] O smještaju i ostalim fizičkim i geopolitičkim značajkama usp. R. Pavić, Osnove opće i regionalne političke geografije, geopolitike i geostrategije, I. dio, Zagreb, 1973, str. 102—145. — Isti, Regionalna politička geografija i geopolitika. Evropa (izabrani primjeri), I. dio, Zagreb 1974, str. 59. — J. Cvijić, Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje. Osnovi antropogeografije, I—II, Beograd 1966, str. 13—18.

[4] F. Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagreb 1877, str. 295—379 (dalje: Documenta). — F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 297—344. — Historija naroda Jugoslavije, I, Zagreb 1952, str. 178—185. — T. Macan, Povijest hrvatskog naroda, Zagreb 1971, str. 18—32. (za opće povijesne podatke).

[5] Lj. Hauptmann, Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, str. 165—175.

voj političkoj tvorevini, Dalmaciji.[6] Ukloniti ovaj drugi dualizam, to jest srušiti granice i sjediniti Dalmaciju i Primorsku Hrvatsku, bit će jedan od glavnih sadržaja hrvatske srednjovjekovne povijesti.

Osnovna organizacija državne vlasti Primorske Hrvatske bila je na prostoru Nin—Zadar—Solin. Od stare Aenone postaje Nin, koji su Hrvati zacijelo učinili lukom svoje mornarice. Prilaz njoj štitio je i branio otok Pag s Maunom i Virjem, koje su Hrvati odmah osvojili. U tom su trokutu podigli još luke Biograd i, poslije, Šibenik.

Postojanje dviju hrvatskih luka u neposrednoj blizini Zadra, metropole bizantske Dalmacije, ukazuje da su Hrvati već od početka dobro nadzirali središte preostale bizantske vlasti. Ujedno su mogli iz Biograda i Nina zaustaviti svaki pokušaj prodora bizantske vojske ili mornarice na svoje kopno ili obalu.

III.

Više-manje formalan suverenitet Bizanta nad Primorskom Hrvatskom, uspostavljen nakon doseljenja Hrvata, utrnuo je god. 803. Tada su Hrvati potpali pod vrhovništvo Franaka.

Zbog svoje udaljenosti Bizant nije vojnički ugrožavao Hrvate, a još manje su to mogli dalmatinski gradovi. Trpimirova kopnena pobjeda nad Bizantom god. 846. u okolici Splita dokaz je ne samo bojne pripravnosti Hrvatske, nego i nemoći Bizanta, odnosno dalmatinskih gradova.[7] Istina je da je bizantska ratna mornarica god. 871. opustošila hrvatsku obalu.[8] To je bila više demonstracija nego čin stvarne moći, jer se hrvatska ratna mornarica u tom času nalazila pod Barijem. Isto tako i franačka vlast tijekom IX. stoljeća sve više slabi.

Primorskoj Hrvatskoj, na granici ondašnjih sila Bizanta i Franaka, nije bila ugrožena egzistencija. Ona se mogla, što se njih tiče, slobodno razvijati. Koliko je perifernost pogodovala slobodnom unutrašnjem razvitku, toliko je, s druge strane, priječila da Hrvatska izravnije sudjeluje u tadašnjim evropskim i sredozemnim političkim zbivanjima i kulturnim strujanjima. Primorska Hrvatska bila je na putu da se državnopravno sredi i učvrsti, a i da gospodarski ojača koristeći se svim prednostima svoga jadranskog položaja. Pojavila se međutim velika smetnja.

Upravo u IX. stoljeću grad koji se formirao na laguni Rialto i kasnije bio prozvan Venecija, počinje svoj svjetski uspon. Nakon pada ravenskog egzarhata pod Langobarde (751) Venecija je jedini teritorij u sjevernoj Italiji koji priznaje vrhovnu vlast Bizanta. Bizant će odsad usredotočiti svu pažnju na taj jedini svoj preostali najistureniji mostobran prema srednjoj i zapadnoj

---

[6] »Ostali Romani nađu spas u primorskim gradovima i drže ih sve do danas. Gradovi su Kotor, Raguza, Split, Trogir, Zadar, Arba, Vekla i Opsara, čiji se stanovnici do danas nazivaju Romani« ...»Pod upravom Dalmacije su otoci do Beneventa, gusta i mnogobrojna, tako da se brodovi tamo nikad ne plaše bure. Među ovim otocima je grad Vekla (Krk) i na drugom otoku Arba (Rab) i na drugom otoku Opsara (Cres) i na drugom otoku Lumbrikaton (Vrgada) koji su naseljeni do danas. Ostali su nenaseljeni i imaju puste gradove...« (Vizantinski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, II, Beograd 1959, obradio B. Ferjančić, str. 12—13, 24—25 s komentarima; dalje: Izvori).

[7] L. Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, »Bogoslovska smotra«, 4, 1932, str. 15.

[8] Documenta, str. 362.

Evropi. Venecija je svoj položaj u novonastaloj situaciji izvanredno iskoristila. Njeni brodovi raznose sol vlastite proizvodnje riječnim tokovima Padske doline do Cremone i Pavije. Istodobno tamo iskrcavaju svilu i purpurne haljine, mirodije i miomirise iz Sirije, posebno iz Tira, i vino iz Grčke. Na Levant prevoze drvo, željezo, bakar i nadasve robove. Uspostavlja se veliki most posredničke trgovine ne samo između luka bizantske južne Italije, nego između Orijenta i Egipta s Venecijom. Venecija baca u sjenu Bari, dotad izuzetno napredan trgovački grad u sferi bizantske sredozemne trgovine. Za usluge koje je pružala Bizantu svojom mornaricom dobivala je od njega obilne trgovačke koncesije i privilegije.[9]

Put do golemih trgovačkih profita vodio je istočnom obalom Jadrana. Ona je izdubena lukama i zaljevima pogodnim da se brodovi sklone za nevremena. Vrhovi brda i otoci glavne su orijentacijske točke u doba koje još ne poznaje kompas. Bura, jugo i maestral, napinju jedra za željenu plovidbu prema Levantu ili Veneciji. Najjača morska struja teče iz Sredozemlja dalmatinskom obalom prema dnu Jadrana i olakšava plovidbu.[10] Za Veneciju je plovidba uz dalmatinsku obalu pitanje njena životnog opstanka kao trgovačke velesile.

Prolaz jedrenjaka i ostalih brodova krcatih dragocjenom robom uz otoke i dalmatinsku i hrvatsku obalu prvorazredni je izazov stanovnicima koji tu žive. Već u starom, a pogotovu u srednjem vijeku bilo je ukorijenjeno gusarstvo, to jest otimanje »svega tuđeg i inorodnog što na moru naiđe, jer je to pojmovno bilo isto, što i neprijateljsko«. Posebno se smatralo da se smije prisvojiti sve što more donese na obalu u slučaju brodoloma i havarije (ius naufragii).[11]

S trgovačkim usponom Venecije nametnulo se pitanje slobodne plovidbe uz istočnu jadransku obalu, pogotovu onog dijela koji drže Hrvati i Neretljani. Započet će dugotrajno natjecanje za gospodstvo nad Jadranom, posebno njegovom istočnom obalom. Borba za »dominium maris adriatici« bit će stoljetni movens dvaju pomorskih suparnika, Hrvatske i Venecije, odnosno Italije. O slijedu tih događaja i tijeku međusobne borbe u IX. i X. stoljeću mletačke kronike sačuvale su gotovo sve podatke. Ovdje ćemo ih ukratko iznijeti.

Izgleda da su Neretljani htjeli naći mirno rješenje i da su nastojali sklopiti povoljan ugovor s Mlečanima. God. 830. neretljanski izaslanik odlazi u Rialto duždu Ivanu. Tamo se pokrštava i sklapa mir.[12] Mir se nije dugo

[9] Razmjenu dobara koju je već u IX. stoljeću vršila Venecija ilustrirao je R. Cessi: »L'ampiezza dei traffici, la frequenza degli scambi, il crescere di volume di importazioni, la varietá degli uomini e degli oggetti, testimoni viventi della molteplicità e della lontananza dei paesi d'origine e di destinazione, facevano del mercato realtino un rilevante emporio tra due poli opposti di scambio, luogo obbligato particolarmente propizio per coloro, che dal continente avevano interesse di raggiungere gli scali mediterranei d'Africa e d'Oriente e viceversa, e non erano pochi«. (Storia della repubblica di Venezia, I, 1944, str. 47—48). — O trgovačkom usponu Venecije u to doba usp. G. Luzzato, Ekonomska povijest Italije (prev. J. Stipišić) Zagreb 1960, str. 146—169. Opći pregled mletačke povijesti dao je u novije vrijeme M. Hellmann, Grundzüge der Geschichte Venedigs, Darmstadt 1976, str. 216.

[10] O pogodnostima plovidbe uz dalmatinsku obalu usp. J. Tadić, Venecija i Dalmacija u srednjem veku, »Jugoslavenski istorijski časopis«, 3—4, 1968, str. 7—10.

[11] O gusarstvu, pojavi, razvoju i shvaćanju kroz stoljeća, usp. V. Brajković, Gusarstvo, *Pomorska enciklopedija,* 3, 1956, str. 242—243.

[12] Documenta, str. 334.

održao. Ili su uvjeti mira bili nepovoljni za Neretljane, ili su Mlečani smatrali da ih oni ne obvezuju. Već god. 834. ili 835. Neretljani su zarobili mletačke trgovce u južnoj Italiji kad su se vraćali iz Beneventa i gotovo ih sve pobili.[13] Mlečani su uvidjeli da moraju ozbiljnije osigurati plovidbu uz istočnojadransku obalu. Dužd Petar Trandenik doplovio je 839. s ratnim brodovima do hrvatskog vladara Mislava (principe Muisclavo) i neretljanskog poglavara (suca) Družaka (Drosaico Marianorum iudice). S obojicom sklapa savez (fedus), zacijelo o slobodnoj plovidbi Jadranom. Iduće godine (840) dužd krši dogovor. Navaljuje na Ljudislava, zacijelo neretljanskog poglavara, ali se vraća poražen, izgubivši više od stotinu ljudi.[14]

Započeli su dakle međusobni krvavi pomorski obračuni. Izgleda da su Hrvati i Neretljani u defenzivi. Prihvaćaju uvjete mira koje predlažu, zapravo nameću, Mlečani. Ali Neretljani su dovoljno jaki da i u tim prilikama odbiju navalu mletačkog ratnog brodovlja. Prevaga u dominaciji nad Jadranom ipak sve više pada na stranu Venecije. S njenim neusporedivo bržim gospodarskim napretkom jačala je i vojno-pomorska snaga na štetu Hrvata i Neretljana. Stijeg lava svetog Marka spremao se da zagospodari istočnim Jadranom. Tada se u polovici IX. stoljeća dogodio nagao preokret.

Kad su se u VIII. st. Arapi učvrstili i kao zagrljajem obuhvatili čitavu južnu obalu Sredozemlja od Pirineja i Atlantskog oceana do Male Azije i Kavkaza, počeli su u IX. st. sustavno osvajati otočne dijelove Sredozemlja. Pod njihovu zastavu padaju Kreta, Sicilija i Sardinija. Zaljeću se prema južnoj Francuskoj, Korzici i Italiji na tirenskoj obali. U drugom smjeru napadaju talijansku obalu na Jonskom i Jadranskom moru, koja je bila pod vlašću Bizanta. Da obrani te svoje posjede, Bizant traži pomoć mletačke flote. Premda je ona 827. uspješno obavila zadaću kod Sirakuze, ipak god. 841. Saraceni uništavaju mletačku ratnu mornaricu u Tarentskom zaljevu. Saracenima je bio otvoren put na Jadran. Opustošili su Budvu, Kotor, Rose i Osor. Spalili Ankonu. Iduće godine Saraceni su zadali drugi težak poraz mletačkom ratnom brodovlju kod Suska u Kvarneru i zauzeli Bari.[15]

Mletačka ratna mornarica nije više bila snaga na Jadranu, ni opasnost za hrvatsku obalu. Zato Trpimir god. 846. slobodno napada i plijeni mletački grad Kaorle.[16] Premda su Mlečani 865. uspjeli isposlovati mir s Domagojem i uzeti od Hrvata taoce kao zalog mirnom prolazu uz istočnu jadransku obalu, ipak nisu više kadri nanijeti ozbiljan poraz hrvatskoj i neretljanskoj mornarici.[17]

Budući da je saracensko usidrenje u bivšim bizantskim lukama i gradovima južne Italije bila prvorazredna opasnost za Rim, za papu, a Bizantu otežavalo trgovinu prema Zapadu, planirali su 869. franački car Ludovik i bizantski car Bazilije I. zajedničku akciju da oslobode Bari. U tom pothvatu sudjelovale su mornarice i čete gotovo svih gradova, država i pokrajina istočne jadranske obale. Njih su do Barija prevezli Dubrovčani na svojim

---

[13] Documenta, str. 335.

[14] Documenta, str. 336.

[15] Documenta, str. 342—357. — J. Lučić, Dubrovčani na jadranskom prostoru od VII stoljeća do godine 1205, »Rad JAZU«, 369, str. 7—14. (s literaturom).

[16] »circa haec tempora Sclavi venientes ad Veneticorum loca expugnanda, Caprulensem tantumodo castra depredaverunt« (Documenta, str. 363).

[17] G. Novak je tadašnju situaciju jezgrovito opisao: »Družak i Ljudit glavari Neretljana i »slavni vojvoda« Hrvata Domagoj stvarno su gospodovali Jadranom« (Naše more, Zagreb 1932, str. 72).

brodovima. (»Treba znati da su Dubrovčani na svojim brodovima prevezli Hrvate i ostale slavenske arhonte.«[18]) Zbog tadašnjeg nesporazuma između Franaka i Bizanta Bari je oslobođen tek god. 871. uz pomoć hrvatskih brodova i trupa.[19]

Mlečani su bili nemoćni da sami osiguraju slobodu svoga jadranskog prometa. Zato, kad su Hrvati pod Domagojem kod Piranskog zaljeva iz zasjede uništili mletačku lađu (872),[20] Mlečani u očaju traže pomoć pape. God. 875. papa Ivan VIII. laskavo se obraća Domagoju nazivajući ga slavnim knezom (glorioso duci). Potiče ga da istupi protiv gusara (contra marinos latrunculos), koji pod okriljem njegova imena napadaju kršćane, tj. Mlečane, i postavljaju pomorcima zasjede.[21] Premda su Mlečani odahnuli kad je umro Domagoj, taj za Mlečane najgori knez Hrvata (mortuo Domogoi Sclavorum pessimo duce),[22] oni ipak 880. sklapaju sporazum s italskim kraljem Karlom III. Debelim o nastupu protiv Slavena, zajedničkih pomorskih neprijatelja.[23] Iako su ojačali papinim posredovanjem protiv Hrvata i ugovorom s italskim kraljem, Mlečani ipak nisu uspjeli nametnuti svoju dominaciju na Jadranu. God. 887. dužd Petar Kandiano pogiba kod Makarske, u pohodu protiv Neretljana.[24]

Porazi koje su Saraceni u polovici IX. st. nanijeli mletačkoj ratnoj mornarici pridonijeli su da pomorska prevlast na Jadranu prijeđe na Hrvate, Neretljane i Dubrovčane. Oni sudjeluju u velikim akcijama koje Bizant i Franci poduzimaju da se Bari oslobodi Saracena. Uvučeni su dakle u obračun i kolo najjačih tadašnjih mediteranskih sila. Bari je značio međunarodnu afirmaciju naše pomorske snage. Mletačkoj mornarici čak ni posredovanje pape, ni ugovori s italskim kraljevima ne mogu osigurati pobjede nad Neretljanima i Hrvatima. Zato su zacijelo otada morali plaćati danak (census) Hrvatima i Neretljanima da smiju slobodno ploviti uz istočnu obalu Jadrana. Hrvatska i neretljanska mornarica postale su gospodari glavnoga jadranskog pomorskog puta Bizant — srednja i zapadna Evropa, kojim su jedrili i prenosili robu mletački brodovi.

IV.

U tako povoljnoj vojno-pomorskoj situaciji nametnulo se hrvatskim vladarima rješenje pitanja dalmatinskih gradova.

Nakon dolaska Slavena preživjeli Romani sklonili su se na otoke i zagospodarili morem, tako da se nijedan Slaven nije usudio otisnuti na pučinu.[25]

---

[18] Documenta, str. 348. — Izvori, str. 19.

[19] Documenta, str. 356—357.

[20] Documenta, str. 365.

[21] Documenta, str. 6. — Kostrenčić—Stipišić—Šamšalović, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I, str. 11. (dalje: Codex).

[22] Documenta, str. 365.

[23] »ut contra Sclavos, qui utrosque maritimis latrociniis nitebantur et concorditer non solum resistere sed etiam invadere« (Documenta, str. 374). — Ugovor je god. 888. obnovljen s italskim kraljem Berengarom (Šišić, Povijest, str. 392).

[24] »ibidem interfectus est cum aliis septem« (Documenta, str. 375). O borbama Hrvata i Mlečana usp. i G. Novak, Jadransko more u borbama i sukobima kroz stoljeća, Beograd 1963.

[25] »quod nullus Sclauorum erat ausus ad mare descendere« (Thomas Archidiaconus, Historia salonitanorum pontificum. Tekst usp. u: S. Gunjača, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, knjiga I, Zagreb 1973, str. 67; (dalje: Gunjača).

Prvi su se počeli vraćati Salonjani. Oni su naselili bivšu Diokleci janovu palaču i osnovali Split. Kad su ih Hrvati opet počeli napadati, tako da nisu smjeli izići izvan zidina, Splićani pošalju poslanstvo u Carigrad. Bizantski carevi (suvladari) dopuste im da stanuju u Splitu. Ujedno zabrane Slavenima da ih ubuduće uznemiruju.[26] To se dogodilo između 638. i 641.[27] Otada su Splićani počeli sa Slavenima trgovati, sklapati brakove i sl.[28] Uskoro su se vratili i ostali Romani s otoka u svoje gradove. Zato je desetak godina kasnije (oko 679) bizantski car Konstantin IV. Pogonat sklopio mir između Hrvata i dalmatinskih gradova. To se dogodilo u okviru velike mirovne akcije koja je obuhvatila cijelo Bizantsko Carstvo i sve njegove susjede.[29]

Od VII. do IX. stoljeća pitanje odnosa Hrvata i dalmatinskih gradova rješavalo se kao unutrašnja stvar Bizanta, jer su oba partnera priznavala njegovu vlast. God. 803. Franci su zauzeli Posavsku i Primorsku Hrvatsku. To se stanje sankcioniralo god. 812. mirom u Achenu. Po tom miru dalmatinski gradovi i Venecija ostali su Bizantskom Carstvu, a Primorska Hrvatska Franačkom Carstvu (do 878). Granice između Primorske Hrvatske i Dalmacije postaju granice dvaju Carstava. Prema tome svaki nesporazum oko njih dobiva tako reći međunarodne razmjere. Zato god. 817. bizantski poslanik Nicifor odlazi franačkom caru Ludoviku zbog pograničnih pitanja u Dalmaciji.[30]

Gubitak Primorske Hrvatske, to jest prostora na sjeverozapadnom Balkanu, nije jedino što je zadesilo Bizant. Prije toga su Langobardi uništili ravenski egzarhat (751), pa je Bizant morao napustiti sjevernu i srednju Italiju. Došli su udarci Arapa, koji su otkidali ne samo strateške otoke po Sredozemlju, nego i preostale luke i gradove u južnoj Italiji. Venecijanska flota, koja je saveznik i pomoćnik Bizantu, stradava u sukobima sa Saracenima. Bizantski carevi znadu da Veneciju ne smiju izgubiti, jer bi se prekinula dragocjena trgovina sa Zapadom. Osim toga god. 863. dogodio se u kršćanskoj crkvi raskol. Dalmatinski gradovi, kao bizantski podanici, zacijelo su priznali Focija, Hrvati papu. To znači da su dalmatinski gradovi, osim Franaka i Hrvata, imali na svojim granicama i rimsku kuriju. Istodobno raste pomorska i vojnička snaga Neretljana i Hrvata. Položaj Bizanta na jadranskom prostoru postaje sve gori. Dalmatinski gradovi mogu gotovo svakog časa potpasti pod Hrvate. Bizant je tada učinio veliki napor da se spasi ne samo jedini preostali put i veza s Evropom preko Jadrana nego i kakav-takav carski utjecaj na ovom tako izloženom prostoru. Zbog toga bi-

[26] »Tunc cives, inter se consilio habito, legationem miserunt ad imperatores constantinopolitanos supplicantes et petentes, ut liceret eis in Spalato habitare, et territorium sue civitatis salonitene iure pristino possidere. Quod et factum est. Nam impetratis omnibus, que volebant, ad concives suos legati rediere, portantes sacrum rescriptum dominorum principum. Jussio etiam ad duces Gothorum et Sclavorum missa est districte pricipiens, ut nullam Salonitanis civibus in Spalato degentibus molestiam irrogarent« (Gunjača, str. 70—71). — O počecima Splita usp. G. Novak, Povijest Splita, I, 1957, str. 42—43.

[27] Šišić, Povijest, str. 282. — J. Ferluga, Vizantinska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957, str. 44—45. s nešto drugačijom datacijom.

[28] »Tunc inter eos pace composita, ceperunt Spalatenses cum Sclauis paulatim conuersari, comertiorum negocia exercere, conubia iungere, ac paccatos eos sibi et familiares reddere« (Gunjača, str. 71).

[29] Documenta, str. 284—285. — Šišić, Povijest, str. 270—271.

[30] »Legatio autem, excoepta amicitia et societate, erat de finibus Dalmatorum Romanorum et Slavorum« (Documenta, str. 317—318).

zantski car Bazilije I. uzdiže arhontiju Dalmaciju u rang teme (između 867. i 878). Istodobno, da bi oslabio nastojanje Hrvata da osvoje dalmatinske gradove, određuje da danak (uključujući tu i različite dažbine) koji su dalmatinski gradovi plaćali strategu ubuduće nose slavenskim vladarima, a da tek nešto malo danka daju strategu »da bi se pokazala njihova potčinjenost i pokornost bizantskom caru i strategu«.[31] Tim se činom Bizant de facto odrekao dalmatinskih gradova. Oni odsad čvršće prianjaju uz svoje zaleđe,[32] a tek simbolično ističu stijeg Bizanta. Ali ta tanka nit, koja još de jure veže te gradove s Bizantom, i dalje će biti zapreka da se taj dualizam riješi u korist Hrvata.

Raskol nije uzrokovao samo vjersku podvojenost na istočnoj obali Jadrana. Kao što je pojava Franaka prouzrokovala njihovo nadmetanje s Bizantom oko prevlasti na hrvatskom tlu, tako je sada raskol gurnuo papu i carigradskog patrijarha, zapravo bizantskog cara, da ovdje osiguraju svoj autoritet. Papa je u stanovitoj prednosti jer je hrvatski biskup uz njega. Rimska kurija izuzetno je sklona hrvatskim vladarima. Domagoju (864—876) se iz kurije piše kao »slavnom knezu«, obavještava ga se o općim crkvenim prilikama i savjetuje da blago vlada.[33] Pokušaj Bizanta da preko Zdeslava (878—879) nametne svoj utjecaj propao je. Branimir (878—892) konačno prilazi papi. Za uzvrat papa mu svojim ugledom osigurava nezavisnost.[34] God. 886. uspostavljeno je privremeno (do 912) crkveno jedinstvo između Rima i Carigrada. Hrvatski vladari uviđaju da je crkvena podvojenost nova prepreka sjedinjenju Dalmacije i Hrvatske. Isto tako su svjesni da pojačano angažiranje pape u obrani katoličanstva znači i njegovo političko upletanje na jadranskom i hrvatskom tlu. Bit će stoga razumljivi pojedini potezi hrvatskih vladara u crkvenoj politici, osobito ovaj u doba Branimira. God. 886, po svoj prilici na Branimirov poticaj, izabran je Teodozije, ninski, tj, hrvatski, biskup za salonitanskog, tj. dalmatinskog, nadbiskupa, s time da je neko vrijeme ostao i hrvatski biskup.[35] Nema sumnje da je Branimir, oslobođen podložničkih obveza prema bilo kojem caru, nastojao i htio da se preko crkvenog jedinstva, jedinstva salonitanske dalmatinske i hrvatske biskupije, ostvari politička zajednica Dalmacije i Hrvatske.[36] Zacijelo je pretpostavljao da papa, u slučaju da se opet poremete crkveni odnosi između pape i patrijarha, neće dopustiti da se jedinstvena crkvena organizacija na istočnoj obali Jadrana prepusti Carigradu, nego će je zacijelo politički vezati uz hrvatskog vladara koji je odan papi. Premda tada nije došlo do jedinstvene crkvene organizacije u Dalmaciji i Hrvatskoj, jer je Teodozije morao napustiti stolicu ninskog, hrvatskog, biskupa, utjecaj pape na hrvatske i dalmatinske prilike i zbivanja bit će od vremena raskola presudan u hrvatskoj politici za narodnih vladara, a i poslije. Hrvatska postaje u očima pape i zapadne crkve njihova mrtva straža.

---

[31] Izvori, str. 36.

[32] G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd 1969, str. 232.

[33] Codex, str. 8—11.

[34] Codex, str. 13—22.

[35] M. Perojević, Ninski biskup Teodozije (g. 879—892), I, »Prilog VAHD«, 1922, str. 17.

[36] J. Lučić, Nin u IX stoljeću, »Radovi Instituta JAZU u Zadru«, 16—17, 1969, str. 375—396, s literaturom. — Gunjača II, str. 142—168 (o problemu hrvatskog biskupa).

V.

Na istočnoj granici Hrvatske događaju se u IX. stoljeću političke promjene koje upućuju hrvatske vladare na najveći oprez.

Bizant je god. 679. Bugarima priznao pravo da zaposjednu prostor između planina Balkana i donjeg Dunava. Bugari su u početku IX. stoljeća pod kanom Krumom (803—814), nakon što su Avari bili poraženi od Franaka, proširili svoju vlast preko Vlaške do lijeve obale Tise i Dunava u Panonskoj nizini i do Timoka i desne obale Dunava na sjevernom Balkanu. Prema jugu zauzeli su Serdiku (Sredec), današnju Sofiju. Na jugoistoku su osvojili prostor do Ohridskog jezera i dva puta (811. i 813) uzalud podsjeli Carigrad s kopna. Kasnije su zakratko, zagospodarili Srijemom i Slavonijom, a Posavsku Hrvatsku učinili svojom vazalnom pokrajinom (od 829. do 838).

Bugarima je smetalo osamostaljivanje Raške smještene oko Tare, Pive, Ibra, Lima, gornje Drine i gornje Zapadne Morave. Zato je kan Presjan poveo trogodišnji rat protiv Srba (840—842), ali je bio poražen. Da osveti očev poraz, kan Boris ponovi napad, ali i on bude poražen (854). Tražeći uzroke svom porazu, Boris je zacijelo pretpostavljao da Hrvati pomažu raškoj državi. Zato je god. 855. krenuo na Hrvatsku. Međutim, negdje u bosanskim planinama u porječju Vrbasa doživio je od Trpimira poraz.[37]

Hrvati su nakon toga živjeli s Bugarima u miru. God. 879. papa Ivan VIII. moli hrvatske knezove Zdeslava i Branimira da njegove poslanike koji putuju bugarskom kralju Mihajlu Borisu slobodno propuste kroz Hrvatsku, dadu im hrane i odijela i sretno ih otpreme do Bugarske.[38] Unatoč svemu tome Branimir je zacijelo procijenio da će Hrvatska na svojim istočnim granicama biti sigurnija ako Raška bude samostalna država, kao neka tampon-zona između Bugarske i Hrvatske. Zbog toga je primio u Hrvatsku, u politički azil, Petra Gojnikovića kad je pobjegao od svog strica, raškog kneza Mutimira. Nakon Mutimirove smrti (890) Petar Gojniković uz hrvatsku pomoć dolazi na vlast u Raškoj (891. ili 892) pošto je svladao svog suparnika Pribislava. Petrova vladavina bila je stabilna. Porazio je i ostale pretendente i vladao u Raškoj blizu 27 godina (do 917).[39] Uspostavljanjem stabilne vlasti u Raškoj Hrvatska nije dobila samo sigurne istočne granice na kopnu. Ona je aktivno zakoračila u novu politiku, čije je poprište središnji i istočni Balkan, a u koju su već upleteni Bizant, Bugarska i Raška.

Tako je Hrvatska u X. stoljeće ušla kao država aktivna u svim vanjskopolitičkim pitanjima: dominirala je na istočnojadranskoj obali, bila je vojnički jaka na kopnu i moru, osigurala je granice od rijeke Raše u Istri i gornje Kupe

---

[37] Documenta, str. 340—341. — Izvori, str. 43—44, 49—52. — Šišić, Povijest, str. 322—342.

[38] Codex, str. 12, 15.

[39] Documenta, str. 386. — Izvori, str. 52—53. — Šišić, Povijest, str. 389. — K. Jireček, Istorija Srba, I, Beograd 1952, str. 112. — Historija naroda Jugoslavije, I, str. 250—251. — Postoji razilaženje oko godine Mutimirove smrti: 890. ili 891? S tim je u vezi i pitanje da li je Petar Gojniković došao iz Hrvatske i uzeo vlast 891. u doba Branimira ili 892. u doba Mutimira? Može se pretpostaviti da ga je postavio i progurao Branimir koji je bio dinamičniji i poduzetniji vladar od Mutimira.

na zapadu do porječja Vrbasa, Bosne i Cetine na istoku i uzduž čitave svoje obale Jadrana. Istodobno ona nije riješila tri pitanja: nije svladala dualizam Primorske i Posavske Hrvatske i onaj Dalmacije i Primorske Hrvatske, te nije organizirala jedinstvenu crkvenu upravu na čitavom tom prostoru.

VI.

U X. stoljeću, osim očuvanja onoga što je stečeno u IX. stoljeću, trebalo je politički okupiti Hrvatsku u njenoj etničkoj jezgri na jadranskom i podunavskom prostoru i crkveno je organizirati. U prilog tome išla je vanjskopolitička situacija.

God. 896. Madžari su se spustili Vereckim klancem kroz Karpate u Panonsku nizinu između Dunava i Tise. To je bio jedan od posljednjih vihora velike seobe naroda započete u IV. stoljeću. Nemirni, ratoborni, nomadski madžarski vojnički, konjanički odredi zalijeću se preko današnje Slovenije do južne Italije, do današnje južne i srednje Francuske, do sjeverne i srednje Španjolske. U drugom smjeru galopiraju dolinom Dunava i Rajne u sjevernu Francusku i u današnju Belgiju, zatim u sjeverozapadnu Njemačku (Tiringiju). Na jugoistoku dolinom Morave, pa preko Bugarske udaraju i zvekeću oružjem pod zidinama Carigrada i pojavljuju se u blizini Peloponeza. Svuda siju strah i nemir. Već u prvim naletima zauzimaju Posavsku Hrvatsku, koju je knez Braslav uzalud pokušao obraniti. Stanje na sjevernoj granici Hrvatske temeljito se promijenilo. Mjesto istočnofranačke vlasti došla je nova, svježa, ratoborna i prodorna snaga Madžara. Oni su počeli pljačkati Hrvatsku, nakon što su god. 901—906. opustošili Moravsku i Češku.[40] Kao što se moglo i očekivati, svoj glavni udar usmjeruju prema Primorskoj Hrvatskoj, u težnji da dođu do mora. Dočekao ih je, međutim, Tomislav. Zacijelo negdje u Dinaridima slomila se madžarska konjica i pješadija. »Za vladanja Tomislavljeva pokrene vojsku ugarski kralj zvani Atila (Arpad), da ga svlada. Ali kralj Tomislav, hrabar mladić i snažan junak, zametne s njim mnoge vojne i uvijek ga natjera u bijeg«, kako piše u Ljetopisu Popa Dukljanina.[41] Hrvatske čete nisu samo odbile Madžare, nego su ih protjerale i iz Posavske Hrvatske i postavile njenu povijesnu granicu na Muri, Dravi i Dunavu. Na hrvatskom etničkom prostoru u Podunavlju i na Primorju uspostavljena je jedna politička vlast. Novi posavskohrvatski knezovi orijentirani su jedino na vladare Primorske Hrvatske. »Od Hrvata koji su došli u Dalmaciju odvoji se jedan dio i zavlada Ilirikom i Panonijom. I ovi su imali nezavisnog arhonta koji je na razne strane slao poslanstva, a prijateljska samo arhontu Hrvatske«, piše Konstantin VII. Porfirogenet.[42]

Hrvatski vladari u novim državnim granicama svog etničkog prostora pristupili su rješavanju pitanja dalmatinskih gradova. Čitav hrvatski teritorij od Drave do Jadrana našao se nasuprot dalmatinskim gradovima. Za tako snažnu i ujedinjenu Hrvatsku nije se postavljalo pitanje vremena, nego načina kako će dalmatinski gradovi doći pod vlast njezina kralja. Sretna

[40] Documenta, str. 394.

[41] Ljetopis popa Dukljanina (ed. Mošin), Zagreb 1950, str. 57—58.

[42] Izvori, str. 31. — O problematici gl. 30. djela Konstantina VII. Porfirogeneta *De administrando imperio*, usp. B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljavanju Hrvata, »Historijski zbornik«, 5, 1952, str. 40. i dalje.

je bila okolnost što je Bizant bio zauzet grčevitom obranom protiv bugarskog cara Simeona i stoga nije mogao obraćati punu pažnju dalekoj, rubnoj temi Dalmaciji. Budući da je Bizant god. 923. kao protuuslugu za papino posredovanje protiv bugarskog cara Simeona prepustio Rimu crkvenu upravu nad dalmatinskim gradovima, papa je smatrao da smije na temelju prava koje proizlazi iz njegove univerzalne vlasti legalizirati pripojenje dalmatinskih gradova Hrvatskoj. Zbog toga se u dokumentu, o zaključcima splitskog sabora iz godine 925, koji je išao papi na odobrenje, dalmatinski gradovi konkretno navode kao sastavni dio Hrvatske, a Tomislav kao njihov vladar. To je izraženo riječima: »Consulatu peragente in prouincia Croatorum et Dalmatinorum finibus Tamisclao rege«,[43] što u prijevodu znači: »u doba kralja Tomislava koji je vladao u državi Hrvata i zemlji Dalmaciji«.[44]

Kao što se prvi put u povijesti Posavska Hrvatska sjedinila s Primorskom Hrvatskom, isto tako su tada i dalmatinski gradovi postali sastavni dio hrvatske države. Bizant nije protestirao protiv takvog postupka ni u pape, ni u Tomislava. On se zacijelo odrekao bilo kakvoga konkretnog vojnopolitičkog angažiranja na sjeveroistočnoj obali Jadrana. Očito je da su dalmatinski gradovi u bizantskoj politici X. i XI. stoljeća »moneta za izravnavanje računa« u odnosima Carigrada prema Hrvatima, papi i Veneciji.

Novonastala upravnopolitička situacija tražila je rješenje i crkvenog pitanja. S jedne strane našla se crkvena organizacija ninskog, hrvatskog biskupa, koji je upravljao golemim prostorom do Drave. Nasuprot njemu stoji salonitanski (splitski) nadbiskup sa svojim sufraganima, dalmatinskim biskupima Osora, Krka, Raba, Zadra, Stona, Dubrovnika i Kotora. Obje crkvene organizacije: ninska, tj. hrvatska, i splitska, tj. dalmatinska, našle su se prvi put pod zajedničkom političkom upravom hrvatskog vladara. Trebalo je odlučiti koja će od tih dviju organizacija preuzeti crkvenu vlast na čitavom zajedničkom teritoriju. Hrvatski biskup se mogao pozivati na svoju dosadašnju odanost papi, na veličinu teritorija na kojem ima crkvenu jurisdikciju i na potporu koju su mu pružali i pružaju hrvatski kralj i velikaši. Njemu nasuprot stoji ne samo kudikamo brojniji dalmatinski episkopat nego, što je daleko važnije, višestoljetno diplomatsko iskustvo dalmatinskog klera. Dalmatinski episkopat je uspio pozivanjem na tobožnji apostolicitet salonitanske crkve ne samo izigrati hrvatskog biskupa, nego je predložio papi da ukine ninsku, tj. hrvatsku biskupiju, tvrdeći da u Ninu nema dovoljno svećenstva i da u njemu ne stoluje biskup od starine. Uz to su otvorenom prijetnjom uspjeli spriječiti svaku intervenciju hrvatskog kralja u korist ninskog biskupa, a protiv svojih htijenja.[45] Kao da su, bez diplomatskog uvijanja, htjeli dati do znanja hrvatskom kralju i njegovim velikašima da je cijena za političkoupravno sjedinjenje dalmatinskih gradova s Hrvatskom crkvena vlast novoosnovane splitske metropolije, nad čitavim dalmatinskim i ujedinjenim hrvatskim prostorom.[46] Kao što se zna, pobijedio je splitski nadbiskup.

[43] Codex, str. 32.

[44] O prijevodu teksta s problematikom i literaturom usp. J. Lučić, Kralj Tomislav i njegovo doba, »Nastava povijesti«, 2, 1973, str. 32—43.

[45] O čitavom tom problemu v. Gunjača, II, str. 173—234.

[46] Lučić, n. dj. str. 41—42.

Ninska, hrvatska, biskupija privremeno je ukinuta. Pritom se nije moglo mimoići ni pitanje glagoljice i službe božje na hrvatskom jeziku. Premda su liturgijska prava svećenika glagoljaša bila smanjena, ipak glagoljica i služba božja na slavenskom jeziku nisu ukinute.

VII.

Politiku prema istoku Tomislav je nastavio voditi u skladu sa smjernicama koje su označili Branimir i Mutimir u IX. stoljeću.

U početku X. stoljeća bugarski vladar Simeon (893—927) osvojio je najveći dio južnog i srednjeg Balkana, koji je dotad držao Bizant: gotovo čitavu Trakiju, zatim Makedoniju, Tesaliju, Epir, to jest današnju Albaniju. Uz stalne poraze koje je nanosio Bizantu, prisilio je cara da mu plaća danak. Ujedno se sam godine 925. proglasio carem i samodršcem svih Bugara i Grka.[47] Simeon je u svom uzletu stalno morao strepiti od nenadanih, neprijateljskih promjena u Raškoj, to jest iza svojih leđa. Čim se Simeon stao spremati protiv Carigrada, Bizant je našao načina da na bugarskoj zapadnoj granici sklopi savez s raškim vladarom. Simeon je uzalud poduzimao vojne akcije protiv Raške, smjenjivao nevjerne a postavljao tobože sebi odane vladare. Kad god bi nastupile krizne situacije, raški bi vladari prilazili Bizantu i sklanjali se u Hrvatsku. Simeon je konačno uvidio da neće biti siguran u svojim pothvatima protiv Bizanta dok ne slomi Hrvatsku, odnosno njena vladara Tomislava. Godine 926. ili 927, pošto je pregazio Srbiju, krenule su njegove čete na Hrvatsku. Doživjele su, međutim, potpun i katastrofalan poraz. Konstantin VII. Porfirogenet piše: »U to vrijeme dođu isti Bugari, zarate na Hrvatsku pod Alogoboturom i svi budu ondje poklani od Hrvata.«[48] Nakon toga velikog sloma Simeon je naglo preminuo.

Pobjeda hrvatskog oružja omogućila je ponovno oslobođenje Raške. Naime, nakon Simeonove smrti pobjegao je iz bugarskog ropstva Časlav Klonimirović. Uz pomoć Bizanta i Hrvatske — u kojoj tada vlada Trpimir II. — zagospodario je Raškom i oslobodio se Bugara. Raška nije više nikad pala pod svog istočnog susjeda. Bugari su se zbog toga oko god. 933. spremali napasti Hrvatsku. Došlo je, međutim, do primirja.

VIII.

Na temelju tih povijesnih činjenica neka mi bude dopušteno iznijeti stanovita razmatranja.

U povijesti hrvatskog naroda sjedinjenje Posavske i Primorske Hrvatske imalo je odlučno značenje. Hrvatska je dotad bila razbijena nametnutim stranim političkim granicama. Posavska Hrvatska bila je uklopljena u političku sferu podunavskih sila, a Primorska Hrvatska razvijala se u sjeni uspona, sukoba i padova jakih državnih i gospodarskih organizacija na Jadranu, Sredozemlju i Balkanu. Brisanjem granica između Posavske i Primorske Hrvatske, Hrvatska postaje ujedno podunavska i jadranska, mediteranska zemlja.

[47] Šišić, Povijest, str. 422.
[48] Izvori, str. 56.

U Podunavlju koristila se prednostima panonske nizine u prometu s istočnim i sjevernim susjedima. Putovi i prolazi kroz Alpe, koji su često bili iskorištavani u strateškim, osvajačkim pothvatima, u mirnom razdoblju omogućivali su dolinama i riječnim tokovima dodire i veze na kulturnom, trgovačkom, posredničkom i tranzitnom polju.

Preko oporih Dinarida, koji su dotad bili fizička i politička prepreka tješnjim vezama Posavine i Primorja, oživljuju zamrli rimski putovi i probijaju se nove karavanske staze. Možemo pretpostaviti da je tada udaren temelj onoj poznatoj »velikoj cesti«, »magna strata«, zvanoj i »vojnička cesta«, »via exercitus, via exercitualis«, koja je kod Knina skupljala krakove iz Splita i Zadra, pa onda preko Lapca ili Petrovačkog polja išla na Bihać, zatim prema Kladuši i Topuskom, pa Unom i Odrom na Zagreb, a odatle prema Križevcima i Koprivnici ili prema Varaždinu na Dravu.[49] Isto tako iz Senja se preko Vratnika probijao put do Brinja, Modruša i Topuskog. Putovi su pomagali ne samo povećavanje međusobne razmjene proizvoda nego i razbijanje političke izoliranosti. Prostor između Knina, Bihaća, Modruša i Topuskog postaje ne samo važan faktor etničko-političkog povezivanja Posavine i Primorja nego, u širem planu, najkraća veza srednjoevropskog, podunavskog areala s morem. Drugo je pitanje koliko je u to doba ta veza zbog ograničenih tehničkih mogućnosti iskorištavana. Povezivanje Primorja i Posavine utjecalo je na aktiviranje čitavog hrvatskog prostora. Županije Krbava, Gacka i Lika, koje se nalaze stisnute u kotlinama između Plješivice, Male Kapele i Velebita, živjele su do X. stoljeća više-manje autonomno pod upravom bana. Bile su u neku ruku pogranične županije prema Francima i Mađarima. Nakon sjedinjenja Posavske i Primorske Hrvatske prestaje njihova periferna, granična uloga. One neposredno i aktivno ulaze u politički život. Njihov ban Pribina god. 949. pobunom skida kralja Miroslava (945—949),[50] a na prijestolje uzdiže Mihajla Krešimira II. (949—969), čija je žena bila kraljica Jelena. Hrvatska je krenula putem unutrašnje kohezije, u kojoj Lika, Krbava i Gacka čine jednu od najvažnijih spona. Njihov ban postaje kraljev suvladar.

Kada su se Posavska i Primorska Hrvatska sjedinile s dalmatinskim gradovima, Hrvatska se ne samo prostorno proširila nego je u X. stoljeću dosegla vojno-politički vrhunac. Prema izvještaju Konstantina VII. Porfirogeneta Hrvatska može podići vojne i pomorske snage od 60.000 konjanika, 100.000 pješaka, 80 sagena, to jest brodova s 40 ljudi posade, i 100 kundura, tj. brodova s 10 do 20 članova posade.[51]

---

[49] F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb 1914, str. 394—396. Za rimske putove usp. I. Bojanovski, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, Sarajevo 1974, str. 277. — O značenju povezivanja jadranskog i srednjodunavskog bazena usp. J. Roglić, Povijesni osvrt na gradnju cesta, Ceste i mostovi u Hrvatskoj, I. Zagreb 1975, str. 67—72.

[50] »Miroslav je vladao četiri godine i bio ubijen od bana Pribine« (Izvori, str. 45). O prilikama u X. stoljeću usp. i Stj. Antoljak, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I. za hrvatsku povijest X stoljeća, »Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru«, 10, 1972, str. 41—116. — J. Stipišić, Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi, »Zbornik Historijskog instituta JAZU«, 6, 1969, str. 75—96. O čitavoj situaciji polovicom X. stoljeća usp. F. Šišić, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, »VHAD«, NS. XII, 1913—1914 str. 49—65. Novije poglede v. Gunjača, II, str. 347—413.

[51] Izvori, str. 45. — U polovici X. stoljeća hrvatska vojna snaga je počela slabiti. »I pošto su u zemlji nastale svađe i mnoge razmirice, smanji se konjica i pješadija i sagene i kondure u državi Hrvata«. (Izvori, str. 75).

Josip Lučić

LA CROATIE DANS LES RÉGIONS ADRIATIQUE ET DANUBIENNE AUX IXe et Xe SIÈCLES

Résumé

Après leur immigration au cours de la première moitié du VIIe siècle, les Croates s'installèrent et s'établirent sur leur espace ethnique actuel. Il comprend au Nord la région située entre la Save et la Drave, et s'appelait Croatie Pannonienne ou de la Posavina. L'autre région s'étend depuis l'Istrie le long de la côte Sud-Est de l'Adriatique y compris l'arrière pays, et s'appelait Croatie littorale.

L'unité administrative de Dalmatie s'est formée au VIIe siècle sur la côte orientale de l'Adriatique. Elle comprenait les îles d'Osor, de Rab et de Krk, et de nombreux îlots jusqu'à Vrgada, puis les villes de Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik et Kotor. La Dalmatie reconnaissait la souveraineté de Byzance.

La Croatie Pannonienne perd bientôt son indépendance et, vers la fin du IXe siècle, elle fut soumise aux Hongrois. La vie politique de la Croatie s'organise en Croatie littorale, dans le triangle Nin — Knin — Soline.

Aux IXe et Xe siècles, la principale préoccupation de la politique de la Croatie était d'annexer la Dalmatie et de rattacher à son territoire la Croatie Pannonienne. Ceci résussit aux Xe siècle sous le règne du roi Tomislav (aux environs de 910 jusqu'en 928).

Au cours de la première moitié du Xe siècle, la Croatie joua un rôle de premier ordre dans la région danubienne et sur la côte orientale de l'Adriatique. Elle empêcha la pénétration des Hongrois vers la mer. Elle contraignit Venise à payer tribut pour que ses navires puissent naviguer librement le long de la côte orientale Adriatique. Il faut notamment souligner que le roi Tomislav a arrêté l'expansion des Bulgares vers la Serbie. Les Croates aidèrent alors à sauvegarder l'état médiéval serbe, formant en quelque sorte une zone tampon entre la Croatie et la Bulgarie.

Bien que disposant d'une infanterie très importante (les sources parlent de 100 000 fantassins et de 60 000 cavaliers), et d'une marine puissante (80 grands vaisseaux et 100 petits), le royaume de Croatie mène une politique pacifique et représente au Xe siècle une garantie de stabilité politique dans cette région de l'Europe du Sud-Est.

Ante Gulin

SREDNJOVJEKOVNI PEČATI ZAGREBAČKOG KAPTOLA

I.

Činjenica da Zagrebački kaptol kao određena zajednica, ili korporacija kanonika, neprestano djeluje gotovo 900 godina, opravdava povjesničara da se bavi razmatranjem njegove prošlosti. Ako tome dodamo da nam je ta institucija ostavila golem arhivski materijal u obliku izvora, povelja, raznih prijepisa, zapisnika sudskih procesa, akata i pečata, onda je to razmatranje još i opravdanije.

Kako sfragistički materijal Zagrebačkog kaptola nije ni do danas znanstveno dokraja obrađen, pokušat ćemo to zbog obilja kaptolskog blaga, djelomično uraditi, ograničivši se na razdoblje do 1526. godine. Na veće zanimanje za kaptolske pečate potakla me je činjenica da s jedne strane postoji vrlo malen broj rasprava iz naše sfragistike (pečatoslovlja) a s druge strane bogatstvo građe Kaptolskog arhiva. Budući da srednjovjekovni pečati Zagrebačkog kaptola čine određenu sfragističku cjelinu, treba ih ne zanemarivati, već naprotiv, što temeljitije obraditi i posvetiti im onu pažnju koja je posvećena ostalim sličnim spomenicima hrvatske kulturne baštine.

Činjenice pokazuju da su veće zanimanje za ove pečate pokazali strani nego domaći historici, ali ih ni oni nisu u cijelosti obradili, tako da njihovi rezultati i nisu takvi da bi mogli značajnije koristiti znanosti, a pogotovo sfragistici, kao pomoćnoj povijesnoj disciplini. To se ponajbolje vidi u kronološkom određivanju kaptolskih pečata, koji su u stranoj literaturi potpuno netočno datirani, a ponekad ni likovni prikazi ne odgovaraju izvornim oblicima pečata.

Uzrok svim tim manjkavostima treba svakako tražiti u opsežnosti arhivske građe, koja se nalazi pohranjena u mađarskim, našim kaptolskim i drugim arhivima. Osim što dosadašnjih rezultata, a i radova o pečatima Zagrebačkog kaptola ima malo, oni su loše dokumentirani izvornom građom, s kojom čine nedjeljivu cjelinu. Baš zbog tih propusta potrebno je upozoriti na domaće i strane autore i na njihove radove, koji donose i dobre i loše sfragističke rezultate.

Na temelju objavljenih radova potrebno je upozoriti da su mađarski i njemački autori prije od naših opisali i likovno prikazali srednovjekovne pečate Zagrebačkog kaptola. Doduše, kod nas se za njih nije nitko ni zainteresirao osim Ivana Krstitelja Tkalčića, koji je samo usput svratio pažnju

A o dvjema zadnjim točkama pobrinulo se na taj način kako slijedi: Hvalevrijedan red održavanja ometa se ako se nekažnjeno pokušava ono što nije dopušteno ili ako se nedopušteno lakoumno poduzimlje. Dakle ako se netko smatra kao izaslanik našeg kaptola za službu naše notarije osobito pogodan i vjeran, te je takvog vladanja da se može vjerno vezati vezom prisege za našu službu, smatramo da se odredi tko god bi bio preuzet od ostalih za spomenutu službu, da mora pred nama položiti zakletvu da će sva i pojedina naša pisma, koja se imaju popratiti pečatom, popisati bez prijevare i lukavštine vjerno i da neće nijedno hotimice, za koje se traži isplata denara, predati na pečaćenje ako prije toga ne primi čitavu kaptolsku sumu. Ovo ipak ne želimo prenijeti na onaj slučaj kad bi to učinio u onom dijelu uz pristanak svih onih kojima bi u tom vremenu imao pristići taj iznos novca«.[17]

---

[17] Tkalčić, M. H. C. Z., I, Documenta 125, str. 106. i M. H. E. Z., II, Zagreb 1874, str. 14, cap. IV.

Quoniam in regno Hungarie expediciones causarum in foro seculari comuniter consveverunt fieri cum litterarum capitulorum testimoniis, ideo non inmerito ex institucione domini Augustini, sancte memorie, olim nostre ecclesie episcopi, specialius processit et servatur, quod sigillum nostrum et specialiter novum, quod est erectum et autenticatum anno domini MCCCXXIII, nonis mensis Julii, adminus septem canonici in etate et discrecione positi sufficienti, possint, ruptis inpressis sigillis, de pixide excipere et cum eo litteras communis iusticie in camera sacristie sigillare et iterum statim reponere in pixidem et sua sigilla superponere, prout fieri consvevit. Ad sigillandas autem litteras gracie vel alias qualescumque non liceat tot personis sigillum excipere de pixide, nisi ut iuris est, ex maioris partis capituli consensu quid iam fuerit diffinitum, et sic littere huiusmodi fuerint sigillande, hoc semper advertendo, si tale quid evenerit, ubi omnium de capitulo consensus fuerit requirendus, in quo casu cessant omnia supradicta. Ipsius autem sigilli nostri rediitus seu proventus tales existunt: quod si super quibuscumque expedicionibus indifferenter quorumcumque, salvis hiis, que sequentur litteris, ipsum sigillum appenditur, solucio redempcionis singularum huiusmodi litterarum pro nobis debet denariorum banalium XL, quorum singuli valeant XII parvulos bagatinos vel ad tantum valorem comunem zagrabiensis monete alterius cuiuscumque. Ad ultimum propter monetas diversas visum fuit, ut unus ducatus, vel ad eius valorem comunem, de moneta currenti fiat solucio, ut solutores non contendant de valore bagatinorum. Hoc autem ex nunc decernimus statuendo, quod pro illarum litterarum redempcione, que super prediis, terris, vineis vel aliis iuribus in nostris territoriis ubicumque, quorum singulorum valor quando in litteris ipsis exprimitur, alias consideracione legali habita, tres marcas monete predicte attingit, sive appendatur sigillum sive non, conficiuntur, eadem solucio debeatur. In quot marcis autem excedit valor cuiuscumque de premissis ipsas tres marcas, tot pondere argenti id est quinque denarii boni, de quibus supra, ad solucionem accedant predictam, et sic ad singulos denarios quadraginta, singuli denarii venient computando. Solucio autem pro redempcione illarum sigillatarum ad dorsum, quas super aliquo de prescriptis non attingente valorem marcarum trium confici contingat, talis fiat, quod pro nobis denarii XII tantummodo exsolvantur, qui et alii prenotati debeant inter illos ex nobis equaliter dividi, qui singuli, comuni interfuerunt personaliter, nisi aliquis ante fores ecclesie maioris vel circa hanc tempore sigillacionis fuerit, nesciens aliquid de eadem, in quo casu racione dictante, sua porcione in hiis non debeat defraudari. Notarius autem noster non audeat ad sigillandum offerre litteras huiusmodi, donec receperit redempcionis earum totaliter capituli porcionem. Hec tamen nolumus quantum ad soluciones extendi in aliquo ad litteras, quas ex nobis quicumque processu temporis habuit super iuribus sibi comptentibus quoquomodo. Super duobus autem articulis ultimis fuit eciam ab olim satis provisum tali modo, ut ecce sequitur:

Laudabilis observancie ordo confunditur si inpune non concessa temptentur aut temere illicita presummantur. Quamvis igitur quilibet ad officium notarie nostri capituli deputatus credatur verisimiliter vdoneus et fidelis, quia tamen moris et

vrata fibulom. Na glavi nosi trolisnu ili troljiljansku krunu, ispod koje se s lijeve i desne strane vidi nakovrčana kosa. Dok u desnoj, gotovo spuštenoj ruci, naslonjenoj o desnu nogu, drži žezlo stilizirano u obliku ljiljana, dotle u poluispruženoj lijevoj drži zemaljsku kuglu (jabuku) s križem. Nad žezlom i križem šire se dva nepravilna manja luka, koje iznad svečeve glave spaja treći luk pravilna oblika. Iznad trolisnog luka stepenasto se diže dvokrilna kaptolska zgrada, nad čijim se krovom u jednakoj visini diže pet kula. Kule, postavljene s lijeve i s desne strane zgrade, kao i ona u sredini, imaju prizemlje, kat i zabatni završetak. U donjem su dijelu svake kule po dvije poluarkade zaobljena oblika, koje zapravo predstavljaju ulaz u kulu. Iznad arkada, u središnjem dijelu kula, smješten je po jedan ranogotički prozor, čiji je gornji dio zaobljen. Na zgradi, između kula, prikazan je po jedan duguljast i zaobljen otvor u obliku slijepe arkade. Prostor između unutrašnje i vanjske ovalne linije (ruba) pečata s desne i s lijeve strane popunjava natpis: »S.(sigillum, u sigli) CAPITULI SAGRABIENSIS«, koji nije cjelovit, već ispresijecan kod slova S i A. Čita se odozgo desno prema dolje S.(IGILLUM) CAPITULI S A, a nastavlja se odozdo lijevo prema gore GRABIENSIS. Oblik slova je stilizirana kapitala s iznimkama slova E i N, koja su pisana u stiliziranoj uncijali.

Po svom likovnom sadržaju pečat Zagrebačkog kaptola pripada hagiografskom i portretnom tipu pečata i po tome se nimalo ne razlikuje od drugih kaptolskih pečata, koje su rabile kancelarije crkvenih institucija od 12. do 14. stoljeća. Likovno je vrlo sličan pečatu Pečujskog kaptola, ali samo u gornjem dijelu pečatne slike.[23]

Uz lik svetog kralja Stjepana, patrona Zagrebačke crkve i kaptola, sa svim simbolima svjetovne i crkvene vlasti (kruna, žezlo i jabuka s križem) prikazan je na ovom pečatu simbol građevine (kaptolske zgrade), koji se i inače javlja ne samo u heraldici već i u sfragistici. Tome još valja dodati i prozore, također kao simbol arhitekture, koji su najčešće prikazani zatvoreni ili osjenjeni, u obliku slijepih arkada. Likovni sadržaj pečatne slike ovog pečata vrlo je dobro i vješto riješen. Središnja figura sv. Stjepana potpuno dominira pečatnom slikom. On je prikazan sa svim svetačkim i kraljevskim insignijama, od aureole do prijestolnog trona, što čini taj kraljev portret monumentalnim i postojanim. Pomoću tih kraljevskih simbola nepoznati je majstor uspostavio ravnotežu pečatne slike, a posebno središnjeg lika sv. Stjepana.

Jednako je dobro zastupljena u slikovnom pogledu kaptolska zgrada s kulama, koja uistinu reprezentira Zagrebački kaptol. Iako u drugom planu, ona je po sretnoj majstorovoj zamisli vrlo dobro i uočljivo smještena nad trolisnim lukom, što odgovara i samom obliku ovog pečata, a i stvarnom stanju kaptolske zgrade, čiji se temelji mogu i danas nazreti. Središnja kula, a i ostale dvije sa strane, postiže određenu visinu i dubinu, kao i šiljatoovalan završetak gornjeg dijela ovog pečata. Takav raspored gornjeg dijela pečatne slike, sa svim detaljima, vrlo je sličan pečatu Ostrogonskog kaptola,[24] kao i pečatu grada Halleina[25] (vojvodina Salzburg). Po svom vanjskom obliku ima velike sličnosti i s pečatima naših kaptola, Požeškog, Čazmanskog, Zadarskog i još nekih drugih (tab. II, sl. 1, 2, 3).

[23] Karl Lind, Blätter für ältere sphragistik, Wien 1878, tab. IX, sl. 5, str. III.
[24] K. Lind, o.c., tab. I, sl. 5; tekst: str. V, toč. 70.
[25] K. Lind, o.c., tab. IX, sl. 5; tekst: str. III/IV, toč. 49.

Legenda »S.CAPITULI SAGRABIENSIS« dokazuje da je pečat bio u vlasništvu istoimenog kaptola. Svi naznačeni detalji pečatne slike, zatim oblik i tip pečata, legenda i isprave o kojima pečat visi ili je na njih utisnut dokazuju da je to pečat Zagrebačkog kaptola iz 14. stoljeća.

Umjetničkostilski i rezbarski (graverski) utjecaj kod ovog pečata je dvojan. Dok njegovi arhitektonski elementi — gotička zgrada s kulama — pokazuju zapadni utjecaj, to se ne može reći za svetački i kraljevski lik, koji nema mnogo dodirnih točaka s kaptolskim pečatima zapadnih zemalja. Ipak se čini da je nepoznati majstor pri izradi ovog pečata bio pod stilskim utjecajem neke od sjevernih radionica, ili čak neke ugarske, jer su ugarski kaptolski pečati po svim graverskim linijama i pečatnoj slici najbliži pečatu Zagrebačkog kaptola. Sadržaj pečatne slike pokazuje dvije bitne značajke: jedna se odnosi na prikaz crkvene, a druga na prikaz svjetovne dominacije.

U crkvenom pogledu Zagrebačka je biskupija od svojega utemeljenja (između 1093. i 1095. za vrijeme ugarskog kralja Ladislava) bila podvrgnuta Kaločkoj metropoliji u Ugarskoj, te se tim činom potpuno otcijepila u crkvenim stvarima od južne Hrvatske. Uzrok tome bili su politički događaji 1102, a posljedice da je dinastija Arpadovića došla te godine na hrvatsko prijestolje.

Lik svetog kralja Stjepana prenio je nepoznati majstor s prvog pečata na ovaj drugi, što je naglašeni primjer i dalje dominacije ugarske crkve nad zagrebačkom. To pokazuju i mnoge darovnice ugarskih kraljeva i velikaša izdane u korist zagrebačkih biskupa. Svaki detalj i sfragistički simbol pečatne slike vješt je i kićen rad nepoznatog majstora iz 14. stoljeća.

Od inozemnih radova valja navesti knjigu G. Praya »Syntagma de sigillis«,[26] koja donosi slikovni prikaz pečata Zagrebačkog kaptola, ispod kojega je naznačena godina 1189. (tab. VI, sl. 2). Pečatna slika ovog slikovnog prikaza u potpunosti je jednaka izvornom obliku, ali godina koju donosi autor kronološki ne odgovara razdoblju drugog po redu pečata Zagrebačkog kaptola. Iako J. Jerney u svom radu »Zágrábi káptalan«[27] prikazuje utemeljenje Zagrebačkog kaptola, on ipak čini istu pogrešku kao i Pray, pa datira drugi po redu pečat Zagrebačkog kaptola istom 1189. godinom. Inače, i njegova pečatna slika, kao slikovni prilog, u potpunosti je jednaka izvornom obliku kaptolskog pečata. Mišljenje ove dvojice prihvaća i A. Ipoly-Stummer,[28] ali on za razliku od njih daje cjelovit opis ovog pečata s istim slikovnim prikazom.

I na kraju valja spomenuti i K. Linda,[29] koji uz vrlo kratak tekst donosi i slikovni prikaz ovog pečata.

Sva četiri autora slažu se da je pečat što ga donose u svojim radovima sa slikovnim prilogom iz 1189, ali oni to nisu dokumentirali nikakvom ispravom, a ni sačuvanim izvornim primjerkom pečata. Međutim, navedene isprave[30] dokazuju da je taj kaptolski pečat ipak iz razdoblja 1323—1369. godine.

---

[26] G. Pray, o.c., bilj. 4.

[27] J. Jerney, o.c., str. 82, sl. 64.

[28] A. Ipoly-Stummer, Beiträge zum mittelalterlichen siegelkunde Ungarns. Mittheilungen der Kaiserliche und Königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale IV, Wien 1878, str. 268, sl. 6.

[29] K. Lind, o.c., tab. I, sl. 4; tekst: str. I, toč. 7.

[30] Vidi bilj. 21, 22.

Naime, druge dvije isprave[31] koje smo pronašli u Arhivu JAZU sa sačuvanim pečatima dokazuju da je Zagrebački kaptol upotrebljavao taj izvorni pečat do 1369. godine. Dvije godine poslije, dakle 1371, izdana je sačuvana isprava[32] s pečatom koji ima drugačiju (različitu) pečatnu sliku, pa smo na temelju te i još jedne druge isprave[33] iz iste godine utvrdili da od tada datira treći po redu pečat Zagrebačkog kaptola.

3. *Treći pečat Zagrebačkog kaptola (1371—1640)*

Treći po redu pečat Zagrebačkog kaptola pripada razdoblju od 1371. pa do kraja prve polovice 17. stoljeća. To je vrlo dugo razdoblje, kod nas možda i najduže, jednog pečata. Njime su se preko 200 godina pečatile sve vrste kaptolskih isprava što ih je Zagrebački kaptol izdavao kao locus credibilis. Ovaj pečat nastao je iz istog razloga kao i prethodni, i to odlukom kralja Ludovika I, koji je ispravom pisanom u Višegradu 11. studenog 1371. potvrdio »novi« pečat Zagrebačkog kaptola. U njoj se između ostalog veli:

»Tako je stalnim i istinitim vijestima mnogih naših vjernih podanika došlo do znanja našeg veličanstva da su neki neprijatelji istine i učenici nepravde bačeni od gospodina u smeće propasti, i to ne samo laici, nego i svećenici, uz podršku đavla i tvorca nepravde, koji je njihova srca strelicom svoje lukavštine i otvorom prevare teško ranio i nagovorio ih na odvažnost prevare i lukavštine klevetničkim nastojanjem svoje otrovnosti da pod vidom čestitosti sakriju svoju prevaru, te su mnoge pečate kaptola, samostana i drugih vjerodostojnih mjesta našeg kraljevstva upotrijebili da sastave lažna, prijevarna i spasu ljudi protivna pisma, radeći u vidu pravih pečata đavolskom vještinom, i nagomilavajući zlo na zlo izradili lažni, nepravi i prijevarni pečat i njime naškodili i krivotvorili mišljenje na štetu našu i naših podanika. Ovi zločini i loša i odvratna zlodjela stalno pod pečatom časnog Kaptola zagrebačke crkve, koja je marljivim radom pronađena kao vrijedna da ne može trpjeti takve prijevare, otkrita su pred našim kraljevskim čuvarima i svim podanicima, te se ne mogu nikakvim izvraćanjem sakriti«.[34]

---

[31] D.-V-79 od 20. februara 1369. i D.-V-83 od 26. jula 1369. god.

[32] D.-V-85. Isprava je u gornjem središnjem dijelu oštećena, kao i središnji dio pečatne slike, ali su detalji vrlo jasni.

[33] Tkalčić, M. H. C. Z., I, Documenta 253, str. 238.

[34] Tkalčić, M. H. C. Z., I, Documenta 253, str. 238.
»Itaque quam plurimorum regnicolarum nostrorum fidelium certis et veridicis relatibus ad nostre maiestatis audienciam extitit inculcatum, quod nonnuli inimici veritatis et alumpni iniquitatis a domino in pabulum perdicionis eiecti, non tam laici quam clerici, fulminante dyabolo et nequicie auctore, qui corda eorum telo sue caliditatis et fraudis veneno graviter saucians ad tante presumpcionis et temeritatis dampnabilem audaciam eis nequiter persvasit calumpniosa... litate glutino sue venenositatis, que sub honestatis regimine suam solet paliare maliciam, inherente, ut quam plurima sigilla capitulorum, conventuum et aliorum locorum testimonalium regni nostri falsas, iniquas, salutique hominum contrarias litteras, sub eisdem veris sigillis machinacione et arte dyabolica conficiendo et emanari procurando, ac eciam mala malis accumulando ad similitudinem veri sigilli, falsum, iniquum et dolosum sigillum sculpendo et sculpi faciendo dampnassent, viciassent et falsificassent in preiudicium, dispendium et iacturam nostram et regnicolarum nostrorum valde magnam. Quequidem scelera et nefandissima ac execrabilia facinora certo cercius adeo sub sigillo honorabilis capituli ecclesie zagrabiensis, que innoxia diligenti scrutinio per nos exinde prehabito comperta est et inmunis nec eclipsim

Dok ovaj dio isprave govori o krivotvorenju kaptolskog pečata, drugi njen dio u jednoj rečenici kazuje o njegovu uništenju. »Zadržavajući to u spremnici našeg srca da više vrijeđa ponovna upala rane negoli prvošnje nanošenje rane, razmotrivši dakle to uz razmišljeni savjet i zreli zajedno s prelatima, baronima i prvacima našeg kraljevstva gore imenovanima, rečeni pečat zagrebačke crkve ili Kaptola koji su spomenuti učenici nepravde i sinovi propasti na gornji način na osudu njihova spasa i propasti duša zlonamjerno krivotvorili i izvrnuli, da se ne bi tijekom vremena napravile dalje nepravde i zlodjela, dali smo donijeti u dvor našega veličanstva i tu uništiti zbog prijevara i zlodjela koje treba potisnuti; a samu zagrebačku crkvu, Kaptol i pojedine crkvene osobe koje u njoj rade, vjerne naše kapelane, čiji smo pravi patroni i naročiti zaštitnici, marljivom smo istragom riješili sumnje i krivice koju bi joj netko u buduća vremena mogao pripisati ili naturiti, te ih smatramo nevinima i nedužnima, obilnima u nedužnosti i nevinosti, što je povremeno bilo možda sakriveno kao što je zlato bačeno u blato, koje po svojoj vrijednosti svijetli jasno pravim sjajem i iskazuje se u svjetlu našeg kraljevskog pogleda«.[35]

Nakon toga slijedi završni dio iste isprave, u kojoj se govori o novom pečatu, njegovu obliku i drugim detaljima pečatne slike. U njoj se između ostalog veli: »tada također radi očuvanja prava naših i naših podanika te zagrebačke crkve i Kaptola, kao i naših vjernih kapelana, za isti naš i svih vjernih u Kristu spas koji Bogu služe, od naše kraljevske dobrohotnosti, koja je uvijek bila velikodušna i darežljiva onima koji su molili, određuje se novi duguljasti pečat u kojem je slika slavne Djevice s dijademom, koja nosi sina na rukama, a njoj presveti kralj Stjepan, noseći na glavi krunu, pred istom slavnom Djevicom koja nosi sina, klečeći na koljenima, pruža sliku materijalnog hrama, to se sadrži izrađeno, a u okrugu istog pečata novoga ovo se očituje ili izjavljuje: pečat Kaptola zagrebačke crkve, uvaživši razloge što je stari pečat od nas izmijenjen, smatramo da se odobri i stalno odredi: poručujući istoj zagrebačkoj crkvi ili Kaptolu i našim vjernim kapelanima uz našu potpunu kraljevsku vlast da se oni ovim novim pečatom

---

pati videbatur in hoc casu aliqualem, coram nostris regiis obtutibus et cunctis regnicolis nostris scientibus sunt deprehensa et notoria, quod nulla possunt tergiversacione celari.«

[35] ...»Id eciam in cordis nostri armario memoriter retinentes, quod plus ledit recidiva cicatricis incisio, quam vulneris impressio primitiva, habita itaque deliberacione, digestoque et maturo consilio, unacum prelatis, baronibus et regni nostri proceribus super premissis, dictum sigillum prefate ecclesie zagrabiensis seu capituli, quod dicti iniquitatis alumpni et perdicionis filli, modo quo supra, in eorum salutis dispendium et periculum animarum nequiciose falsificarunt et vicia-runt ne sub eodem vel pretextu ipsius plures fraudes et iniquitates patrarentur temporis in successu, in curiam nostre maiestatis apportari facientes, ipsum mactari iussimus et fecimus, premisarum fraudum pretensarum et nefandissimorum facinorum noxios reprimi conatus anhelando; quippe ipsam ecclesiam zagrab.ensem, capitulum et personas singulares ecclesiasticas in eadem degentes, fideles capellanos nostros, quarum seu quorum veri sumus patroni et tutores speciales, inquisicione diligenti ad removendum dubietatis scrupulum et reprehensionis notam, que ipsis occasione huiusmodi possent futuris temporibus per quospiam asscribi vel inponi, per nos factam innoxias indempnesque comperimus et immunes, luculenter in premissis et quolibet premissorum immunitate et innocencia eorumdem, que, ad tempus contempta latebat velud aurum in luto positum, quod valoris sui meritum radiorum splendore serenat clarissime et illustrat in lucem producta nostro regio in conspectu et liquido apparente.«

od nas odobrenim služe i pomažu u svim našim kraljevskim poslovima i drugima kao vjerodostojna mjesta na vječna vremena prema našem potpunom i naročitom odobrenju. Dano u Višegradu na blagdan blaženoga Martina ispovjednika. Godine gospodnje 1371.«[36]

Kako ova isprava ne daje cjelovit opis ovog pečata, niti ga je itko u potpunosti priložio, smatram da je na ovome mjestu to potrebno učiniti.

Treći po redu pečat Zagrebačkog kaptola pronađen je na mnogim ispravama koje se čuvaju u Arhivu JAZU[37] i Radikalnom arhivu u Varaždinu,[38] pa na temelju njih i sačuvanog pečatnjaka koji se i danas čuva u riznici Zagrebačke katedrale prilažem potpun opis.

Pečat je po svom obliku gotovo isti kao i dva prethodna pečata. Uz nešto naglašeniju vanjsku liniju, pripada obliku mandorle ili gotičkom obliku kaptolskih pečata srednjega vijeka. Veličina mu je nešto manja od prethodnih, te iznosi 6,4 × 4,2 cm. Međutim, kako pečatna slika ovog pečata nije u vosku na ispravama Zagrebačkog kaptola u potpunosti za svim detaljima sačuvana, pri opisu ćemo se poslužiti sačuvanim pečatnjakom.

Jedina je razlika u tome što pečatnjak ima oko vanjskog ruba, između križića, kao ukrasni motiv troprutastu valovitu liniju (tab. VII), koja se ne vidi kod visećih i utisnutih voštanih pečata (tab. VIII, sl. 1, 2). Taj ukrasni motiv odijeljen je od pečatne legende neprekinutim nizom bisera, koji prate

---

[36] ...»tum eciam pro conservandis nostris et regnicolarum nostrorum iuribus eidem zagrabiensi ecclesie et capitulo, capellanis nostris fidelibus, in eadem pro nostra et omnium Christi fidelium salute deo cunctorum plasmatori iugiter famulantibus, de benignitate nostra regia, que cunctis eam implorantibus generosam se exhibere consvevit et liberalem, sigillum novum oblongum, in quo ymago virginis gloriose cum dyademate filium in brachio gestantis, cui idem sanctissimus rex Stephanus coronam in capite baiulans et ante eandem virginem gloriosam filium baiulantem, flexis genibus provolutus, effigiem templi materialis eidem offeret, adorando, sculpta expresse continetur, in circumferencia vero eiusdem sigilli novi manifeste id notatur seu declaratur; sigillum capituli ecclesie zagrabiensis, ipsorum sigillo antiquo previis racionibus per nos permutato, duximus annuendo perpetuo concedendum: committentes eidem ecclesie zagrabiensi seu capitulo, capellanis nostris fidelibus, mera nostra regia auctoritate mediante, ut ipsi de cetero eodem sigillo novo per nos ipsis concesso in omnibus negociis regnicolarum nostrorum et aliis prout antea et cetera loca testimonialia sunt solita perpetuis temporibus pociantur et utantur ex presentis nostre concessionis annuencia speciali. Datum in Wyssegrad, in festo beati Martini confessoris. Anno domini millesimo CCCLXX primo.« (Prijevod čitave isprave u tekstu: dr Vinko Dorčić).

[37] Isprave:
D.-V-85 iz 1375. godine,
D.-I-31 iz 1429. godine,
D.-XV-77 iz 1475. godine,
D.-XVII-28 iz 1484. godine s utisnutim pečatom,
D.-XVII-74 iz 1488. i 1489. godine,
D.-XXIII-33 iz 1510. godine,
D.-XXIII-118 iz 1512.—1514. godine s utisnutim pečatom,
D.-XXVI-88 iz 1525. godine.

[38] Isprave su obilježene signaturama:
R. a. II-9 iz 1372. (pečat dobro sačuvan),
R. a. II-10 iz 1372. (pečat razmrvljen),
R. a. III-20 iz 1407. (pečat gotovo potpuno sačuvan),
R. a. IX-110 iz 1457. (pečat dosta oštećen),
R. a. XI-147 iz 1471. (pečat dosta oštećen),
R. a. XII-161 iz 1481. (pečat oštećen),
R. a. XIV-182 iz 1521. (pečat dobro uščuvan),
R. a. XIV-186 iz 1523. (pečat gotovo potpuno uščuvan).

vanjski rub pečatnjaka, odnosno čine vanjski rub pečata. Drugi, unutrašnji niz bisera, koji prekida gotički okvir, dijeli pečatnjak (pečat) na dva dijela: na vanjski s legendom i ukrasnim motivom i na unutrašnji s središnjim pečatnim poljem. U donjem desnom i lijevom unutrašnjem dijelu pečatnjaka (pečata) prikazana su dva šesterolatična cvijeta, između kojih se nalazi vijenac »motiv konopa« sa središnjom četverolatičnom rozetom i cvjetićima. Na ukrasne motive naslanja se gotički okvir, čiji je donji dio ukrašen s jedanaest malih cvjetića, a sa svake strane izdiže se po jedna fijala s romboidnim ukrasima i kićenim završetkom u obliku križa. Dva izrazito gotička luka s lisnim ukrasom sa svake strane imaju opet male polulukove, koji nose tri konzolice s romboidnim završetkom kao kod fijala. Iznad gotičkih lukova i romboidnih ukrasa smještena su dva prozora u obliku bifore s malim rozetama. Kupolasti završetak nosi dvostruki križ kao simbol crkvene zgrade.

Središnji dio pečatnog polja, ispod lukova, prikazuje svetačke likove: s lijeve strane, s aureolom Bl. Djevicu Mariju s Isusom, a s desne svetog kralja Stjepana. Sjedeći lik sv. Marije prekriven je velom i plaštem ispod kojeg se vidi desna ruka koja pridržava poluodjevenog Isusa, koji svojim ručicama pridržava poklonjeni dar: zagrebačku crkvu u gotičkom stilu s tri velika prozora u obliku slijepih arkada i dva gotička zvonika. Tu crkvu, koja je posvećena uzašašću Bl. Djevice Marije, daruje sveti kralj Stjepan, prikazan u klečećem stavu s trolisnom krunom na glavi, bez aureole. Ispod dijademe vide se pramenovi kose, a brada s izražajnim crtama lica čini taj, prvenstveno vladarski, pa tek onda svetački lik vrlo ozbiljnim i u zrelim godinama. On je također odjeven ogrtačem, ispod kojeg se naziru noge i ruke, koje pridržavaju i pružaju spomenuti dar, zagrebačku crkvu. Ostali dio središnjeg polja popunjen je malim kvadratićima s točkicama koje čine pozadinu prikazanih likova.

Između dva niza bisera teče ispisana legenda: »S + CAPITULI ECCLESIE + 3A + GRABIENSIS +«, koja nije cjelovita, već ispresijecana malim križićima i jednim šesterolatičnim cvijetom, koji čine znakove distinkcije. Natpis počinje desno odozgo od znaka križa prema dolje S.(igillum, u sigli) CAPITULI ECCLESIE, a završava lijevo odozdo prema gore 3AGRABIENSIS. Slova su u gotičkoj majuskuli klasičnog tipa.

Taj srebrni pečatnjak s bezbrojim otiscima u voštanoj grudi i na poleđini isprava koje je izdavao Zagrebački kaptol ne samo da je po svojoj reljefnoj obrađenosti ravan drugim evropskim pečatima toga razdoblja, već ih on zasigurno i nadmašuje u pogledu rezbarskog ili graverskog umijeća. To ponajbolje pokazuje njegov vanjski ovalni oblik, čija je troprutasta valovita linija vrlo uočljiva. Dva niza bisera, koji su inače čest motiv na kaptolskim pečatima evropskih zemalja u tom razdoblju, postižu, osim vizualnog efekta, još i razdiobu unutrašnjeg dijela pečatnjaka (pečata) od vanjskog.

Bogato ukrašen gotički okvir ima određenu simetriju; zamišljena okomica spušta se od kupolastog križa, preko srednje konzolice do rozeta i dna pečata, pa dijeli ovaj pečatnjak (pečat) na dvije ujednačene slike: jedna je lik sv. Marije s Isusom, koji se već javlja u doba rane gotike u 12. stoljeću u gotovo svim zapadnoevropskim katedralama, pa tako i u zagrebačkoj, a druga je svetački lik kralja Stjepana, patrona zagrebačke crkve. Inače je namjena prikazanih likova, a napose lika Bl. Djevice Marije s Isusom, kojoj

je i posvećena zagrebačka crkva, da simboliziraju crkvu kojoj pečat pripada. Likovi su reljefno dobro obrađeni, a njihova modulacija s doličnim nijansiranjem daje određenu dubinu i prostornost pečatnoj slici. Tome svakako doprinose arhitektonski i biljni motivi: gotički lukovi s lisnim ukrasom, šesterolatični cvijet, fijala i konzolica s cvjetnim i romboidnim ukrasom, kraljeva kruna i crkva kao simbol građevine. Prikazani likovi pečatne slike svrstavaju ovaj treći po redu pečat Zagrebačkog kaptola u likovno-natpisni tip pečata.

Isprave Zagrebačkog kaptola nose i poslije 1371. kao i u prethodnom razdoblju, dvije vrste pečata: jedni su viseći (s. pendentia), a drugi utisnuti (s. affixa; s. impressa). Osnovni materijal za viseće i utisnute pečate bio je vosak. On je kod visećih pečata pomiješan sa smolom i terpentinom zbog veće čvrstoće i duže trajnosti, a kod utisnutih je posve čist, gotovo proziran. Boja voska utisnutih pečata uvijek je ili gotovo uvijek svijetložuta, dočim kod visećih ona prelazi u nijanse od svijetlosmeđe do gotovo tamnosmeđe. Pečati vise o svilenim i pamučnim vrpcama spletenim u dvostruku tanju ili deblju pletenicu (uzicu), a vrpce su najčešće crvene, zelene, bijele ili modre boje s dodatnim nijansama. Tehnika pečaćenja kod visećih i utisnutih pečata posve je ista kao i kod drugog po redu pečata Zagrebačkog kaptola. Utisnute pečate češće nalazimo na pismima i manje važnim kaptolskim aktima, za razliku od visećih, čije je mjesto uvijek bilo na poveljama ili diplomama. Zbog toga je kod kaptolskih isprava važno naglasiti o kakvom se pečatu radi, da li o visećem ili o utisnutom.

Običaj čuvanja pečatnjaka u 15. stoljeću se promijenio. Škrinja u kojoj se prvotno čuvao, nije se u tom stoljeću više zapečaćivala, već otključavala i zaključavala s dva-tri ključa, koji su čuvani svaki napose kod pojedinih kanonika, koje su zajedničkim imenom prozvali čuvari ključeva (claves sigilli habent). Oni su uvijek morali prisustvovati pečaćenju isprava, ali se događalo da poneki od njih ne bi donio ključ. Zbog toga je kaptol 1483. odredio kaznu od jedne forinte.[39] O svim tim okolnostima doznajemo iz jedne isprave kaptolskog statuta u kojoj se kaže:

»XLVI. 1483. 25. februara. O kazni za onoga koji ne bi donio ključ škrinje gdje se čuva pečat Kaptola.

Godine Gospodnje 1483. u najbliži utorak poslije blagdana blaženoga Matije apostola zaključeno je u Kaptolu: da tko god ne bi donio ključ od pečata u vrijeme pečaćenja isprava, on treba da plati jednu zlatnu forintu na ruke čuvara, a taj isti čuvar ima ga neopozivo izručiti, a ako se ne bi za to pobrinuo, ima za to platiti vlastitu forintu. Zatim ako bi netko bio prisiljen da ode a imade ključ rečenog pečata, pod prisilom iste kazne treba da to dade na znanje lektoru ili njegovu zamjeniku, kod kojega od gospode ostavlja spomenuti ključ, ili ga ima dati nekome od gospode koji nemaju ključ. Nadstojnik Mihajlo vlastitom rukom po nalogu Kaptola«.[40]

---

[39] Tkalčić, M. H. C. Z., II, str. CXVIII.

[40] Tkalčić, Izprave XV. vieka iz »crvene knjige« Zagrebačkog kaptola, Starine 11, Zagreb 1879, str. 61;
M. H. C. Z., II, Documenta 332, str. 422.
»XLVI. 1483. 25. februarii. De poena illius, qui clavem scrinii, ubi sigillum capituli conservatur, non deportaverit.
Anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo tercio, feria tercia proxima post festum beati Mathie apostoli, conclusum est capitulariter: quod quicumque clavem ad sigillum tempore sigillacionis munimentorum (non) deportaverit, ille

Za sve prijepise i pečaćene isprave Zagrebački je kaptol ubirao određene pristojbe,[41] koje su se dijelile između njegovih kanonika. Posebni dio od tih pristojbi odvajao bi se kanoniku lektoru i kanoniku kustosu za troškove nabave voska, vrpci, papira, tinte i drugog materijala koji se upotrebljavao pri pečaćenju i izdavanju isprava raznim osobama. Drugi dio tih pristojbi razdijelio bi se među one kanonike koji su svojom bolešću bili spriječeni prisustvovati pečaćenju isprava.

O tome statut Zagrebačkog kaptola veli:

»XI. 1458. 12. aprila. Da se bolesni nagrade prihodima pečata kao prisutni u sakristiji.

Godine Gospodnje 1458, najbliže srijede prije blagdana blaženog Tiburcija mučenika, koji ima doći, sva gospoda iz Kaptola sada prisutna u pečaćenju složnim i jednodušnim glasanjem zaključiše i odlučiše da se unaprijed imade obdržavati da svi bolesnici od gospode i pritisnuti jakom bolešću, koji naime ne bi mogli doći na pečaćenje, bez obzira na njihovu odsutnost, jer ih ipak ispričava odgovarajuća bolest kao da su prisutni na pečaćenju, da se smilovanjem nagrade svim prihodima pečata i da se to neopozivo obdržava u vječnom slijedu vremena, da se na taj način uvriježi naizmjenična ljubav prema drugome«.[42]

Takve pečatne pristojbe ubirao je Kaptol i raspoređivao među svoje članove sve do kraja srednjega vijeka. A kad bi želio ovjeriti darovane mu privilegije, onda to ne bi mogao učiniti svojim pečatom, iako je bio locus credibilis, već ih je morao nositi na pečaćenje u drugi kaptol, koji je imao isti status vjerodostojnog mjesta kao i on. Najveći broj isprava koje govore u korist Zagrebačkog kaptola pečaćene su pečatom Čazmanskog, Ostrogonskog ili pak Varaždinskog kaptola.

Treći po redu pečat Zagrebačkog kaptola, kao i dva prethodna, imao je istu funkciju, potvrđivanje isprava koje je Kaptol izdavao strankama kao mjesto vjerodostojnosti. Ipak, njegova je uporaba bila vremenski (1371—1640) daleko duža od prethodnih pečata.

---

debeat solvere unum florenum auri ad manus custodis, quem idem custos teneatur exigere irremisibiliter, et si non curaret extunc debeat solvere florenum proprium. Item si aliquem contigerit discendere, habentem clavem dicti sigilli extunc pena sub eadem teneat dare ad noticiam lectori aut suo vicario apud quem ex dominis miserit clavem predictam, aut det eam alicui ex dominis qui claves non habent.

Michael prepositus manu propria, de mandato capituli.«

(Prijevod isprave u tekstu: dr Vinko Dorčić)

[41] Tkalčić, M. H. C. Z., II, str. CXIX.

[42] Tkalčić, Izprave XV. vieka iz »crvene knjige« Zagrebačkog kaptola, Starine 11, Zagreb 1879, str. 31;

M. H. C. Z., II, str. 266, Documenta 204.

»XI. 1458. 12. aprilis. Quod infirmi sigillaribus potiantur sicut presentes in sacristia.

Anno domini MCCCCL octavo, feria quarta proxima ante festum beati Tiburcii martiris, proxime ventura, omnes domini de capitulo pro tunc in sigillacione presentes concordi et unanimi voto concluserunt, et firmiter deinceps observari statuerunt, quod omnes egroti ex dominis et infirmitate notabili depressi, qui scilicet intrare ad sigillacionem non possent, non obstante eorum absencia, quos tamen racionabilis excusat molestia, tanquam in sigillacione presentes, omnibus sigilli proventibus misericorditer pociantur, quod perpetuis successivis temporibus irrefragabiliter observetur, ut eo modo caritas mutua ad alterutrum radicetur.«

(Prijevod isprave u tekstu: dr Vinko Dorčić).

Još na kraju valja upozoriti na neke manje, bolje reći uzgredne radove sa slikovnim prilogom ili bez njega, koji se tiču ovog pečata. K. Peterffy (Sacra concilia, str. 10.) donosi vrlo lošu sliku (tab. IX, sl. 1) teško oštećenog pečata Zagrebačkog kaptola, ispod kojeg je naznačeno »Anni 1297«. Ali, kako se gotovo svi detalji te pečatne slike u potpunosti slažu s detaljima ovoga trećeg izvornog (originalnog) pečata, naznačena godina ne dolazi u obzir. Usporedbom Peterffyjeva slikovnog priloga s našim na tab. VIII. doznajemo da ta slika prikazuje pečat koji ipak pripada razdoblju poslije 1371. godine.

Kratak opis ovog trećeg po redu pečata Zagrebačkog kaptola, bez slikovnog priloga, prilaže A. Ipoly-Strummer,[43] koji to čini na temelju jedne dobro sačuvane pergamentske isprave iz 1521, koja se zajedno s pečatom čuvala u zbirci gospodina Rakóvszkyja u Lontou (Ugarska) na posjedovnom ugovoru (fassio super una posses in Jerkoe comit. Cris.) iz mjesta Jerkoe u križevačkoj županiji.

Osim ove dvojice i J. Jerney[44] objavio je rad sa slikovnim prilogom (sl. 65) o pečatu Zagrebačkog kaptola s naznačenom 1297. godinom (tab. IX, sl. 2).

Crtež kaptolskog pečata koji donosi Jerney ima nekih manjih detalja koji se ne vide na izvornom obliku. Među njih valja ubrojiti: aureolu sv. Stjepana, četverolatične cvjetove umjesto križića, okrugle baldahinske ukrase nad gotičkim lukovima, nepravilan luk biforastih prozora, kao i sam vanjski oblik pečata. Inače, svi detalji pečatne slike, osim naznačene godine, u cijelosti se podudaraju s izvornim (trećim) pečatom Zagrebačkog kaptola.

Kao posljednjeg od inozemnih autora valja navesti K. Linda,[45] koji je dao točan opis ovoga pečata, smjestivši ga u njegovo pravo razdoblje, ali slikovni prilog u potpunosti odgovara Jerneyevu, što znači da sasvim ne odgovara izvornom obliku pečata.

Od domaćih autora jedino Tkalčić donosi vrlo kratak osvrt na taj pečat,[46] a Josip Butorac[47] i Bartol Zmajić[48] prilažu samo njegovu sliku, odnosno crtež.

III.

Kaptolski pečati u službi »vjerodostojnog mjesta«

Pod mjestom vjerodostojnosti (loca credibilia) podrazumijevamo sve one kaptole i samostane koji su imali pravo sklapanja raznih privatnih ugovora, prepisivanja isprava, pisanja oporuka, vršenja razvoda međa i redigiranja svih ostalih privatnih isprava. To pravo, koje je u početku bilo običajno, a kasnije ga je ozakonio kralj Andrija 1231. godine, važilo je kako za ugarske, tako i za naše kaptole u krajevima sjeverne Hrvatske i Dalmacije. Taj običajem stečeni privilegij loci credibilis ili loci testimonialis davao je kaptolima, osim gore navedenih prava, i pravo da strankama izdaju

[43] A. Ipoly-Stummer, o.c., str. 268, opaska 1.
[44] J. Jerney, o.c., str. 82, sl. 65.
[45] K. Lind, o.c., tab. IX, sl. 7; tekst: str. I, toč. 8.
[46] Tkalčić, M. H. C. Z., I, str. CXX, II, str. CXVIII.
[47] J. Buturac, o.c., str. 80.
[48] B. Zmajić, Heraldika, Zagreb 1971, tab. XX, sl. 4.

Djelovanje kaptola u sjevernoj Hrvatskoj bilo je zaista veliko. Među njima su se isticali Požeški, Čazmanski, Bosansko-đakovački, Srijemski i Zagrebački kaptol.

Zagrebački kaptol kao locus credibilis djeluje od početka 13. stoljeća sve do 1867, kad je uveden javni notarijat. Najstarija listina koju je on izdao kao locus credibilis datirana je s 1228. godinom.[52] Dakle od te godine, a možda čak i ranije, djelovao je Zagrebački kaptol kao vjerodostojno mjesto, koje je uživalo javnu vjeru, te izdavalo isprave, ugovore, autentične kopije i druge prijepise, koje je ovjerovljivao svojim kaptolskim autentičnim pečatom. Prilikom raznih sporova, naročito onih oko razvoda međa, imao je kaptol i te kako važnu ulogu. On je slao svoje ljude (homo fidelis capituli) da utvrde uzrok spora, nakon čega bi se izdala isprava, potvrđena autentičnim kaptolskim pečatom.[53] Međutim, nerijetko se događalo da su ti kaptolski ljudi kao članovi izvidne komisije bili i podmićivani, što se nije moglo vidjeti iz isprave koju bi oni sastavili u kaptolu.

Do konca 16. stoljeća Zagrebački je kaptol kao locus credibilis održavao svoje sjednice i sve druge zajedničke poslove u sakristiji katedralne crkve. U posebno odijeljenoj prostoriji sakristije vršili su se javni poslovi, koji su se odnosili na sastavljanje svih vrsta povelja, javnih i privatnih isprava, na njihovo pečaćenje i pohranjivanje, kao i na izdavanje strankama. Kaptolsku je ispravu najčešće pisao kaptolski anonimni pisar, a vrlo rijetko i sam lektor, koji bi je, nakon što je sastavljena, pregledao i dao zapečatiti. I njegovo je ime na ispravi češće anonimno, negoli napisano.

Gotovo sve isprave Zagrebačkog kaptola po načinu sastavljanja slične su jedne drugima. Najčešće počinju intitulacijom (intitulatio) s pozdravnom formulom, koje su od ranijeg razdoblja pa do 1244. općenito glasile: »Capitulum Zagrabiensis ecclesie universis tam posteris quam presentibus ad quos presens pagina pervenerit salutem in domino«,[54] ili »Capitulum Zagrabiensis ecclesie universum omnibus presentem paginam inspecturis salutem in domino«.[55]

Iz godine 1244. nalazimo jednu ispravu čija pozdravna formula počinje sa: »Nos capitulum Zagrabiensis ecclesie...«,[56] ali ona je samo jedan primjer, koji se nije ustalio u kaptolskim ispravama iz narednih stoljeća. Pozdravnu formulu nalazimo u četiri oblika: Capitulum Zagrabiensis ecclesie, Nos capitulum ecclesie Zagrabiensis, Non capitulum Zagrabiensis ecclesie i Universum Zagrabiensis ecclesie capituli.

Nakon intitulacije slijedi formula promulgacije (promulgare = javno oglasiti), koja je najčešće pisana kao: »Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod...«, ali i »Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod...«.[57]

Formula koroboracije (corroborare = osnažiti) većinom glasi: »In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem presentes concesimus litteras sigilli nostri minimine roborats«, ili »In cuius rei memoriam presentes litteras ad instan-

[52] Tkalčić, M. H. E. Z., I, str. 1*.
[53] M. Kostrenčić, o.c., str. 103.
[54] T. Smičiklas, C. D., III, str. 423.
[55] T. Smičiklas, C. D., IV, str. 177. i 209.
[56] T. Smičiklas, C. D., IV, str. 261.
[57] T. Smičiklas, C. D., IV, str. 19. i 270.

ciam parcium contulimus sigilli nostri munimine roboratas et alphabeto medio bipartitis«.[58] Pod izrazom »praesentes litterae« treba razumjeti kao »ova isprava«.

Formula datiranja (datatio) je različita. U nekim se kaptolskim ispravama označuje samo godina »Datum anno M⁰CC⁰XXXIIII., existente secundo Stephano Zagrabiensi episcopo, domino Mathia preposito, magistro Pangracio archidiacono et cantore, magistro Johanne lectore, Cornelio decano, Gregorio custode«.[59]

Ova vrsta datacije od velike je koristi jer pomoću nje možemo kronološki odrediti djelovanje pojedinih lektora, dekana, a napose kustosa koji su u ovom primjeru važni zbog čuvanja kaptolskih isprava i pečata. Međutim, kod drugih je isprava obrnut slučaj. U njima je formula datatio naglašena po ferijama i stalnim i pomičnim svetkovinama: »Datum et actum Zagrabie, quinta feria proxima post octauas Epiphanie domini, anno gracie millesimo ducentesimo sexagesimo nono«.[60]

Valja naglasiti da velik broj isprava Zagrebačkog kaptola sadrži dvojako datiranje dana u mjesecu: jedan je »mos romanus« s kalendama, nonama i idama, a drugi »mos bononiensis« (intrante i exeunte), što je očit primjer utjecaja iz Italije.

Na temelju Smičiklasova »Codexa-diplomaticusa« od II—XV, i ostalih kaptolskih isprava koje se čuvaju u skupinama Acta loci credibilis, Neoregistrata acta i Acta capituli antiqua doznajemo da se za početak godine najčešće upotrebljavao »stilus incarnationis« (annuntiationis) ili stil utjelovljenja Kristova 25. III, a vrlo rijetko »stilus nativitatis«, ili stil rođenja Kristova 25. XII.

Sastavni dio isprave čini kaptolski pečat. On je sredstvo javne vjere, a utiskivao se na ispravu ili je visio o njoj na pečatnoj vrpci. Prema Tkalčićevu navodu,[61] Zagrebački je kaptol počeo raditi kao »locus credibilis« još od svojeg utemeljenja. Međutim, to nije sasvim sigurno, jer se nije sačuvala ni jedna isprava koja bi potvrđivala tu tvrdnju. Sigurno je da Zagrebački kaptol djeluje u toj funkciji već od 1228, jer iz te godine potječe listina[62] u kojoj Turopoljci prodaju svoju zemlju pred vjerodostojnim mjestom, Zagrebačkim kaptolom. Od tada su pa sve do 1640. godine, a i kasnije svi pečati Zagrebačkog kaptola bili u uporabi vjerodostojnog mjesta. Prvim se kaptol koristio do 1323, drugim do 1371, a trećim, kao posljednjim u našem razmatranju do 1640. godine. Svaka privatnopravna listina potvrđena pečatom Zagrebačkog kaptola imala je javnu vjeru u svakom pogledu. Njenu valjanost i istinu njena sadržaja garantira autentični kaptolski pečat. Ali ima i krivotvorenih kaptolskih isprava na kojima se nalazi autentični kaptolski pečat. S druge strane, ne samo da su se isprave krivotvorile, nego je bio čest slučaj i krivotvorenja originalnog kaptolskog pečata. Zbog takvih, a i drugih okolnosti, Zagrebački je kaptol bio prisiljen promijeniti svoj prvi pečat drugim, a drugi trećim.

---

[58] T. Smičiklas, C. D., V, str. 12. i 78.
[59] T. Smičiklas, C. D., III, str. 424.
[60] T. Smičiklas, C. D., V, str. 486.
[61] Tkalčić, M. H. C. Z., I, str. CXX.
[62] T. Smičiklas, C. D., III, str. 283.

Pečaćenje krivotvorenih isprava kaptolskim pečatom bila je u srednjem vijeku općepoznata stvar. To najbolje pokazuje primjer što ga donosi Tkalčić.[63] Da se suzbije krivotvorenje isprava, kaptolski se pečat strogo i pod velikim nadzorom čuvao kod kanonika kustosa u posebnoj škrinji, zatvorenoj pečatima sedmorice kanonika.[64] Kasnije se taj običaj promijenio, pa se poslije 1483. godine škrinja zatvarala posebnim ključevima kao sigurnijim sredstvom čuvanja.[65] Ipak, za krivotvorenje isprava i kaptolskog pečata Zagrebački je kaptol, osim mjera opreza, uveo vrlo stroge i različite kazne. Tako bi se krivotvoritelju isprave na kojoj bi se našao kaptolski pečat, udario užareni pečat (odnosno pečatnjak — op. pis.) na čelo i na oba obraza,[66] a često bi bio bačen i u tamnicu.[67] Takve mjere opreza, kao i kaznene mjere, bile su posve slične i vrijedile su za sve kaptole u Hrvatskoj i Ugarskoj. Ukoliko bi se dogodilo da je koji kaptol krivo ovjerio koju listinu, oduzelo bi mu se pravo daljeg djelovanja koje je imao kao locus credibilis. Zato se na pečaćenje listina i drugih kaptolskih isprava i te kako pazilo. Stoga je Zagrebački kaptol naplaćivao određene pristojbe,[68] kojima je pokrivao sve troškove oko pečaćenja. Tako se za sastavljanje i pisanje jedne listine ili isprave Kaptolu plaćalo 40 denara, a kanoniku lektoru i kustosu 12 denara, za pečat 6, a za obična pisma 3 denara. To su između ostalih, bili manji prihodi koje je Zagrebački kaptol ubirao.

Sva tri pečata Zagrebačkog kaptola pripadaju autentičnim pečatima i imaju punu vjeru zajedno s ispravama koje je on izdavao. Podjelu na autentične i neautentične pečate, prema Kostrenčićevim navodima,[69] učinili su mađarski pravnici Verbeci i Kelemen. To su zapravo sigilla authentica maiora ili veliki autentični pečati, koje su, uz kraljeve i kraljevske radovne suce imali još i kaptoli i konventi kao loca credibilia. Ti pečati, kad se nađu na privatnim i pravnim ugovorima, daju im »plenissimam fide« u svim sadržajnim činjenicama. Sigilla authentica maiora imali su valjanost i snagu na čitavom kraljevskom ili državnom teritoriju, za razliku od sigilla authentica minora, koji su vrijedili samo za pojedine oblasti. Istu valjanost kao i sigilla authentica mairoa imali su pečati Zagrebačkog kaptola. Oni su također, uz autentične kaptolske pečate Čazme (SIGILLUM CAPITULI ECCLESIE CHASMENSIS), Požege (SIGILLUM CAPITULI ECCLESIE SANCTI PETRI DE POSEGA), Đakova i Srijema (SIGILLUM SANCTI IRINEI MARTIRIS) bili zaštićeni hrvatsko-ugarskim pravom. Svi su navedeni kaptoli, uz poneke samostane (npr. u Topuskom, sv. Marije u Zagrebu, u Požegi itd.), imali istu funkciju: sastavljanje, prepisivanje i pečaćenje privatnopravnih ugovora i raznih pisama, koje su izdavali strankama kao vjerodostojno mjesto (l. credibilia) sve do druge polovice 19. stoljeća, kada njihovu ulogu preuzima javni notarijat.

[63] Tkalčić, M. H. C. Z., I, str. CXX; II, str. CXIX.
[64] Tkalčić, M. H. C. Z., II, str. CXVIII.
[65] Tkalčić, M. H. C. Z., II, str. CXVIII; Documenta 332, str. 422.
[66] M. Kostrenčić, o.c., str. 104.
[67] Tkalčić, M. H. C. Z., I, str. CXXI—CXXII.
[68] Tkalčić, M. H. C. Z., I, str. CXX—CXXI.
[69] M. Kostrenčić, o.c., str. 100.

IV.

Kaptolski pečati s pravnog aspekta

Pravna snaga pečata Zagrebačkog kaptola očitovala se u ovjeravanju isprava i drugih akata koji su sastavljani, pisani i na traženje stranaka izdavani kao prijepis ili vjerna kopija (copia authentica). Gledano s pravnog aspekta, mogu se promatrati dvojako: zasebno i u vezi s ispravama.

Dokle god se njima ne ovjeri bilo kakva isprava ili koji drugi akt, oni nemaju pravnu, niti drugu moć djelovanja, pa se kao takvi mogu razmatrati jedino u disciplinama pomoćnih povijesnih znanosti. S druge strane, čim se njima ovjere listine, pisma ili neki slični dokumenti, oni istog časa skupa s ispravom imaju punopravno djelovanje, koje podliježe svim aspektima diplomatičke analize. Zagrebački je kaptol mogao napisati i izdati bezbroj originalnih isprava raznim strankama, ali ako one nisu bile ovjerene kaptolskim pečatom, sve je bilo uzalud. Pečati Zagrebačkog kaptola i drugih kaptola u Slavoniji i Ugarskoj bijahu autentični, te su imali javnu vjeru na svim ispravama koje su oni izdali kao locus credibilis. Pečati su štitili kaptolsku ispravu u pravnom smislu i davali joj dokaznu i valjanu moć. Ujedno su bili i posrednici između volje osoba koje su složno zahtijevale da se isprava napiše i svršenog čina pisane izjave. Prije nego što bi se pečat udario na ispravu ili objesio o nju, smatralo se da su stranke dobro upoznate s njenim sadržajem.

Ako je Kaptol kojim slučajem htio pobiti sadržaj listine ili se nije slagao s njenim sadržajem, morao je dokazati kojim je putem njegov pečat dospio na ispravu. Među primjerima možemo navesti onaj iz 1454, iz kojeg se vidi da je »Petrus Sloterkch, archidiaconus dubicensis«[70] izdao patvorenu listinu ovjerenu pečatom Zagrebačkog kaptola. Kaznu mu je izrekao Kaptol, a potvrdio je biskup Benedikt. Kaptoli su kao i konventi u svim sporovima djelovali preko svojih ljudi (homo fidelis capituli). U njih je imao povjerenja i kaptol, koji ih posebno imenovao, i privatne osobe koje su tražile da izađu na lice mjesta. To je bilo naročito važno kad se radilo o razvodu međa, jer bi tada »vjerni kaptolski ljudi« išli na uviđaj, nakon čega bi se vratili u kaptol i po svom sjećanju sastavili, napisali i ovjerili kaptolskim pečatom ispravu, te je izdali na zahtjev stranke. Dakako, događalo se i to da su pojedini pravni elementi namjerno ili zaboravom izostavljeni iz sadržaja isprave, pa bi se takva okrnjena isprava predavala jednoj ili drugoj stranki. Kaptolski su ljudi ponekad dobivali i mito, zbog čega su tijekom 14. stoljeća krivotvorene mnoge isprave. Da se to spriječi i Kaptol zaštiti kao locus credibilis, zagrebački je biskup Stjepan III. ispravom od 30. srpnja 1364. odredio, kako navodi Tkalčić, ovo: »kad zatraži il kralj il kraljica, palatin il ban il koji sud u kaptola svjedoke u kakvoj parnici, to da on za to odabere kanonike il prebendere poštena glasa i čiste savjesti, koji će prije nego li nastupe zvanje priseći, da ni molbom ni novcem, ni obećanji ni strahom neće se podkupiti dati, ni od tužitelja neće zahtievati odviš velike nagrade, već onoliko da primu koliko im se dade«.[71]

[70] Tkalčić, M. H. C. Z., II, str. 242; Documenta 179, 180.

[71] Tkalčić, M. H. C. Z., I, str. CXXII; Documenta 247, str. 231.

I dekretom kralja Vladislava iz godine 1492. naređeno je da »kanonici i braća u kaptolu polože u ruke biskupa odnosno zamenika njegova zakletvu da će se u vršenju funkcija pridržavati pravednosti (iuramentum de servanda in executionibus iusticia), a pored toga moraju još napose se zakleti pre nego što počnu vršiti poverenu im funkciju«.[72]

Kako su kaptoli kao vjerodostojna mjesta, ozakonjena 1231, mogli pravno djelovati, isto tako su tu garanciju, ako bi je izigrali, mogli kraljevskim dekretom i izgubiti. Zato i jesu postojale stroge sankcije za one članove kaptola koji bi se ogriješili o kaptolski statut, koji je štitio pečat.[73]

Kaptolske isprave s autentičnim kaptolskim pečatima uživaju javnu vjeru i ne mogu se pobijati ni s kakvim drugim isto tako punopravnim pečatima, osim kraljevskim zakonitim dokumentima. Iako te autentične isprave imaju javnu vjeru, one ipak ne moraju biti ni djelotvorne, a ni punopravne pravnom aktu određene kaptolske listine i autentičnog kaptolskog pečata. Zato je često kaptolska listina ostajala i dalje, s obzirom na pravnu vrijednost, valjana sve dok se ne bi dokazalo suprotno od onoga što u njoj piše. Ipak se mora naglasiti da vjerodostojnost autentičnih kaptolskih pečata nije bila tolika da se isprave ovjerene njima ne bi mogle opovrći. To znači da kaptolski pečati, gledani s pravnog stajališta, nikada nisu imali apsolutnu javnu vjeru, niti su mogli pružiti apsolutni dokaz svoje valjanosti. Međutim, kako su kaptoli najprije djelovali po običajnom, a kasnije po kraljevskom pravu, javna vjera u njihove autentične pečate, budući da nije bilo javnog notarijata, ostala je i dalje na snazi, sve do potkraj 19. stoljeća.

Zagrebački je kaptol, kao korporacija kanonika, upotrebljavao do kraja srednjeg vijeka tri različita pečata s tri različita likovna sadržaja. Sva tri su uživala javnu vjeru vjerodostojnog mjesta na svim dokumentima i ispravama koje je Zagrebački kaptol kao locus credibilis izdavao.

V.

Sfragistička zapažanja u vezi s kaptolskim pečatima

a) *Materijal za kaptolske pečate*

Osnovni materijal za pečate i pečaćenje svih kaptolskih listina i drugih isprava i akata bijaše pčelinji vosak, pergamentska kožica i pečatna vrpca.

Kod visećih pečata (s. pendentia) vosak je gotovo uvijek pomiješan sa smolom, terpentinom ili drugom tvari kojom bi se postizala čvrstoća, manja lomljivost, a time i bolja očuvanost pečata. Zato viseći pečati i jesu bolje sačuvani i u većem broju od utisnutih (s. affixa; s. impressa), koji su od gotovo čistog voska, ili s neznatnim primjesama navedenog materijala. Iako su jednostrani (s. simplicia), ipak postoji neka razlika u nijansi njihove boje. Dok su viseći pečati zbog svojih primjesa najčešće tamne, a rjeđe svijetlosmeđe boje, utisnuti su uvijek svijetlosmeđe ili čak svijetložute boje, gotovo prozirni.

Visećim se pečatima poklanjala veća pažnja. Njima su se gotovo uvijek ovjeravale sve važnije listine (diplome), kao i drugi privatnopravni ugo-

[72] M. Kostrenčić, o. c., str. 103.
[73] Tkalčić, M. H. E. Z., II, str. 14.

vori i prijepisi kraljevskih povelja na pergameni. Drugi, manje važni dokumenti, akti i različita pisma, ovjereni su utisnutim kaptolskim pečatom, ispod kojeg je na ispravu pričvršćena tanka pergamentska kožica.

Posebnu tehniku pečaćenja s vlažnim papirom, koji se stavljao preko vrućeg voska, a zatim se preko njega pečatilo pečatnjakom, nismo našli kod kaptolskih, već kod biskupskih pečata i isprava, gdje je to bio češći slučaj.

Vrpce visećih pečata sastavljene su od svilenih niti, niti konoplje, lana, a ponekad i od vune spletene u pletenicu ili uzicu. Niti su tanje ili deblje, duže ili kraće, obojene uglavnom bojama u svim nijansama od modre, zelene, rjeđe žute, bijele, pa sve do crvene u svim tonovima. Kontrast boja svilenih pečatnih niti, kao modre s crvenom ili bijelom, crvene sa zelenom, bijelom ili žutom ili pak ljubičastom, daje ispravama svečaniji izgled. One su danas nakon toliko stoljeća prilično izblijedjele, ali su ipak, s obzirom na dugo vremensko razdoblje, dosta dobro očuvane i prilično jasnih boja. Nekih većih promjena u dužini i debljini njihovih niti nema, pa su one kroz sva razdoblja, možda uz neke manje iznimke, ostale gotovo iste.

b) *Oblik pečatne grude i pečatnjaka*

Voštana gruda pečata Zagrebačkog kaptola ponešto je različita u spomenute tri faze. Kod prvog pečata do 1323. gruda je dosta široka i čvrsta, čak bi se moglo reći i prilično debela. Po obliku ona je plitko ovalna s ne baš ravnom poleđinom. Po dimenzijama je veća od kasnijih pečata, te joj visina od vrha do dna vanjskog ruba iznosi 8,5, širina 5,8 cm. Stijenkama ili ovratniku pečatne zdjelice koja ima oblik lađice, dubina iznosi 4 mm, a širina 7—9 mm.

Pečati iz druge faze, dakle iza 1323. godine, manji su po svojim dimenzijama. Prvenstveno su im stijenke i voštane zdjelice tanje, pliće i lošije sačuvane. Visina im iznosi 7 cm, a širina 5 cm. I pečatni je otisak manji, te iznosi 6,8 × 4,5 cm.

Pečati treće faze, dakle poslije 1371. godine, slični su pečatima iz prethodne faze i nema nikakvih osobitih razlika među njima. Ostale bitne promjene u sve tri faze djelovanja pečata Zagrebačkog kaptola vide se ponajbolje u kalupima i razlici pečatnjaka. Kalupi za sve tri vrste pečata nisu bili isti, što dokazuju i njihove voštane grude i pečatni otisak.

I način izrade pečatne grude bio je ponešto različit. Kod pečata prve faze voštana gruda nije imala nikakvih bitnih oznaka na poleđini, osim, a to je već spomenuto, da im poleđina nije baš sasvim ravna. Kod pečata druge i treće faze opažamo na poleđini voštane grude dvije različite udubine: jedna je udubina nepravilna, okruglasta, a druga više bademasta ili srcolika. I jedna i druga nastale su prilikom lijevanja vrućeg voska u matricu, te je zapravo tako nastao kontra pečat (contrasigillum). Takvi kalupi služe samo za viseće pečate, a pečatnjaci služe za obje vrste pečaćenja, i za viseće i za utisnute pečate. Pečatnjaci su pečatne štampilje izrađene najčešće od metala (željeza, mjedi, srebra, a rjeđe zlata), koji imaju dršku ponekad od istog metala, izlivenu u istom kalupu skupa s pečatnjakom, zatim od drva ili slonove kosti.

Prva dva pečatnjaka nisu nam poznata, ali se posljednji, treći, čuva u riznici zagrebačke katedrale. Jesu li prvi pečatnjaci Zagrebačkog kaptola

1) portretne,
2) s likovima svetaca, i
3) likovne kompozicije.

Na prvom pečatu Zagrebačkog kaptola prikazan je stojeći portret, zapravo lik sv. Stjepana, kao sveca i kralja. To je ujedno tip pečata koji se prema svojim simbolima može svrstati u sve tri varijante: među portretne, likovnosvetačke (s patronom) i prijestolne pečate. Dok je na tom pečatu lik sv. Stjepana kralja prikazan u stojećem stavu, dotle se na pečatu iz druge faze, poslije 1323, kao tipičan može označiti prijestolni uz portretne i likovnosvetačke simbole. I na trećem se pečatu pojavljuje svetački lik kralja Stjepana, ali umjesto njegove svjetovne i svetačke moći prikazana je Blažena Djevica Marija s malim Isusom, koja se u 13. i 14. stoljeću sve više slavila, tako da se njen lik u slikarstvu, crkvenoj arhitekturi i rezbarstvu (graverstvu) pojavljivao gotovo u svim evropskim zemljama, negdje više, a negdje manje. Osim toga, valja posebno naglasiti da je slikovna promjena na ovom trećem po redu pečatu Zagrebačkog kaptola nastala kao posljedica promjene dinastije na hrvatskom prijestolju, na kojem Arpadoviće zamjenjuju Anžuvinci (1301—1382).

Posljednji iz serije pečata Zagrebačkog kaptola pripada po svojem bogatom likovnom sadržaju još i likovnokompozicijskoj varijanti srednjovjekovnih pečata. Heraldički simboli nisu na sva tri pečata jednako zastupljeni.

Na prvom pečatu oni se očituju u kraljevskoj kruni, žezlu s ljiljanovim cvjetom i jabuci s križem. Kruna, kao heraldički simbol, pripada znakovima ranga i dostojanstva. Nju su mogli imati carevi, kraljevi, vojvode, kneževi, grofovi, baruni i neki drugi plemići.[76] Na sva tri pečata nju nosi sveti kralj Stjepan. On je dakle simbol svjetovne vlasti. Kruna je uvijek prikazana s neparnim brojem listova ili ljiljana, na primjer 3 ili 5. Na prvom pečatu, koliko se dade zaključiti iz izvornog oblika i prema slikovnim prilozima, bilo je pet listova s križem i jednom kuglicom. Drugi simbol pečatne slike je žezlo sa stiliziranim ljiljanom u uspravnom položaju. Treći, posljednji simbol svjetovne vlasti je jabuka s križem, simbolično prikazana kao zemaljska kugla. Križ, kao najkarakterističniji simbol kršćanske vlasti, prikazan je na ovom pečatu kao tip latinskog križa.

Na drugom pečatu, koji ima iste simbole kao i prvi, još se prikazuje simbol kraljevskog prijestolja i simbol građevine. Prijestolje je također simbol kraljevske i državne vlasti, i ono je na ovom pečatu prikazano u obliku škrinje s ukrašenim slijepim arkadama i drugim rezbarskim motivima bez ikakvog naslona za leđa i ruke. Simbol građevine došao je naročito do izražaja u dvije funkcije: kao arhitektonski okvir pečatne slike i kao simbol Zagrebačkog kaptola. Arhitektonski oblik izražen je kaptolskim kulama, prozorima, vratima i krovištem.

Treći pečat je znatno više ukrašen od dva prethodna. Lik Bl. Djevice Marije s malim Isusom prikazan je s aureolom, a lik kralja Stjepana samo s krunom, bez drugih simbola, koje je imao na prethodnim pečatima. Dakle, ovdje je sv. Marija prikazana u prvom, a kralj Stjepan u drugom planu. Karakteristično je za taj pečat da obiluje s vrlo mnogo arhitektonskih ukra-

[76] B. Zmajić, o.c., str. 49.

sa, u koje se mogu ubrojiti rozete, fijale, konzolice, romboidni ukrasi, cvjetići, gotički lukovi i troprutasta valovita linija s križićima. Od drugih arhitektonskih elemenata prikazani su zvonici i kupolasti završetak s prozorima i dvostrukim križem. Čitavu pečatnu sliku sa simbolima uokviruje niz točkica prikazanih u obliku sitnih bisera.

e) *Paleografska zapažanja na pečatnim legendama*

Pečati Zagrebačkog kaptola do kraja srednjeg vijeka imaju tri različite legende. Oni iz prve faze nose vrlo čitljivu legendu, što se ne može kazati za pečate iz druge faze. Legende su ovih drugih pečata prilično oštećene, ali se zajedničkom usporedbom daju pročitati. Slično je i s pečatima iz treće faze, ali budući da je sačuvan njihov pečatnjak, legenda je sasvim jasna.

Sva tri pečata Zagrebačkog kaptola imaju legendu na latinskom jeziku, a sadržaj joj se sastoji od tri elementa:

a) svaki od njih ima naznaku da se radi o pečatu, što pokazuje imenica sigillum pisana u različitoj grafiji, ali uvijek u sigli kao »S« s točkom (.) ili križićem (+);

b) ime vlasnika pečata, što je naglašeno opet na sva tri, pa prvi ima »capituli zagrabien« (manjkaju tri posljednja slova -sis), drugi »capituli zagrabiensis«, treći »capituli ecclesie zagrabiensis«, i

c) titulu, koja se odnosi na svetog kralja Stjepana, zaštitnika zagrebačke crkve.

Interpunkcija:

Interpunkcija pečatnih legendi sastoji se od znaka točke (.), invokacije (+), crte (—), zvjezdice (*), križića (+) i šesterolatičnog cvijeta (✻).

Točka (.) kao znak skraćivanja na prvom je pečatu upotrijebljena dva puta, a simbol invokacije sa znakom križa (+), kao i ravna crta (—) samo jednom.

Na drugom pečatu točka (.) je upotrijebljena po jedanput kao znak skraćivanja, rastavljanja (distinkcije) i završetka, a zvjezdica jednom kao početak legende.

Križići (+) se na trećem pečatu upotrebljavaju kao početak legende, kao znak kraćenja i distinkcije, te kao završetak legende.

Šesterolatični (✻) cvijet upotrijebljen je samo jednom, i to kao znak rastavljanja.

Abrevijacije:

Abrevijacija legendi pečata Zagrebačkog kaptola javlja se u dva oblika:

a) per suspensionem: ovaj je oblik zastupljen na sva tri pečata na riječi S.(igillum),

b) per contractionem: nalazi se na prvom pečatu u riječi SCI = SANCTI.

Ligature su također zastupljene u obliku litterae contiguae: na prvom pečatu u riječi »STEPHANI« (T i E u ligaturi), a na drugom je riječ »ZAGRABIENSIS« (Z i A) također u ligaturi, kao i A.B.

Dakle, skraćenice su: S = SIGILLUM,
SCI = SANCTI,

a ligature: STEPHANI i
ZAGRABIENSIS.

U latinskim legendama pečata Zagrebačkog kaptola nalazimo dvije vrste latinskog epigrafskog pisma: gotička stilizirana majuskulna uncijala i gotička stilizirana majuskula klasičnog tipa. Gotička majuskulna uncijala upotrijebljena je na prvom pečatu. Nju karakterizira stalna epigrafska forma, koja pokazuje izrazite debele i tanke poteze, koji su pri završnici ponešto ojačani, što je čini vrlo dekorativnom.

Od tipičnih slova koja pripadaju gotičkoj uncijali navodimo:

— A je pri dnu tipično otvoreno s desnom uvijenom crtom prema unutra. Lijevi i desni potez spaja pri vrhu vodoravni potez, koji prelazi jednu i drugu stranu nešto zadebljan. I ostala slova »A« vrlo su nepravilnih poteza, pa ih nalazimo i u drugim oblicima.
— B je pisano dosta pravilno; vertikalnom, pri vrhu nešto zadebljanom potezu, nadodan je potez u obliku arapskog broja tri (3).
— C je također dosta ujednačeno sa zadebljanim završecima.
— E vrlo malo varira u svojem potezu, tako da je ono gotovo pravilna oblika.
— G ima vrlo izrazitu formu. Ona je u sva tri slučaja na prvom pečatu pisana u obliku nepravilnog arapskog broja šest (6), čiji su krajevi (završeci) prilično naglašeni zadebljanjem.
— H je po svom obliku najtipičnije slovo gotičke uncijale, koje dolazi samo jednom kao (h).
— I je pisano gotovo uvijek u istom obliku s malim nagibom ulijevo ili udesno.
— L se javlja samo jednom s nešto nagnutim potezom udesno i vodoravnim potezom zadebljanim pri kraju.
— M je po svojem obliku tipično uncijalno, s uvijenim završecima, čiji je središnji potez kraći (m).
— N se javlja u dva oblika, jedan nešto širi i zadebljan pri krajevima, a drugi uži i također zadebljan pri završetku.
— O je gotovo uvijek pravilna oblika.
— P ima također pravilan oblik s naglašenim »trbuhom«, a javlja se dva puta.
— R ima mali »trbuh« u odnosu na P, ali mu je naglašen »rep«.
— S se javlja četiri puta: jednom u formi obrnutog slova Z, a ostala tri puta u pravilnom obliku.
— T dolazi dva puta; jedanput samostalno i pravilne forme s proširenim završecima, a drugi put u varijanti ligature koja se ne može analizirati.
— V je zastupljeno samo jednom, a po formi je karakterističan lijevi prema van izvijen potez i desni pravilno vertikalan. On uvijek dolazi u varijanti sa slovom U.

— Z nije sačuvano, ali se na početku vidi udubljenje, čiji je oblik vrlo jasan.

Gotička stilizirana majuskula klasičnog tipa nalazi se na pečatima druge i treće faze. Još se na prvi pogled jasno vide sve bitne razlike između grafije prvog pečata i ona dva kasnija. Tipičnost slova gotičke stilizirane majuskule očituje se u njihovim proporcijama i zadebljanju. Ona su vrlo pravilno urezana, i moglo bi se slobodno svako slovo omeđiti kvadratom kao kod rimske kapitale. Vrh slova je u istoj visini koja odgovara širini. Izrazitih posebnosti nema, ali ako bi se tražili sitni detalji, mogla bi se skrenuti pažnja na poneka slova pečata iz druge faze:

— A se na drugom pečatu još uvijek javlja u gotičko-uncijalnom obliku.
— N je također zastupljeno na ovim pečatima u gotičko-uncijalnoj grafiji.
— S je u gornjoj polovici više od donjeg dijela.

Sva ostala slova imaju gotovo jednako zadebljanje u svojim potezima.

Na trećem pečatu može se zamijetiti da slovo:
— B ima gornji dio »trbuha« nešto jače naglašen od donjega,
— S gornja polovica ovog slova je niža od donje,
— Z je pisano u obliku arapske brojke tri (3). Ostalih vidljivih karakteristika nema.

VI.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je da se na temelju arhivske građe i činjenica obrade srednjovjekovni pečati Zagrebačkog kaptola i da se odredi kronološka granica njihove uporabe na kaptolskim ispravama do kraja srednjega vijeka.

Pri njihovoj obradi morali smo se svakako osvrnuti ne samo na gole činjenice koje daju sačuvani kaptolski pečati, već i na arhivsku građu i mnogobrojnu objavljenu literaturu, iz koje smo doznali za vrijedne podatke vezane uz te pečate. To je bezuvjetno trebalo uraditi s osobitom pažnjom u odnosu na stranu literaturu sa slikovnim prilozima pečata ili bez njih, u kojoj je dana kriva predodžba, koju ovim radom želimo ispraviti.

Svestranom obradom sačuvanih isprava, povelja i drugih arhivskih izvora Zagrebačkog kaptola, koji su pohranjeni i svrstani po navedenim skupinama u Arhivu Hrvatske (Zagreb), Arhivu JAZU (Zagreb) i Radikalnom arhivu (Varaždin), došli smo do slijedećih rezultata:

1) Godina prve upotrebe kaptolskih pečata na ispravama Zagrebačkog kaptola za sada je nepoznata. Prema I. K. Tkalčiću, pečat se upotrebljava već na početku 13. stoljeća, ali iz tog razdoblja nije sačuvan ni jedan. Prva dva sačuvana pečata su iz godine 1266. Prije te godine, a i poslije nje, nismo pronašli ni jedan u cijelosti sačuvani pečat, već samo njihove ostatke u istom stanju kao kod ova dva navedena, pa na temelju njih, a i Tkalčićeve tvrdnje, možemo reći da se za sada prvi poznati pečat Zagrebačkog kaptola upotrebljavao do 1323. godine.

2) Iz isprave (bilj. 17) doznajemo da je po nalogu biskupa Augustina Kažotića Zagrebački kaptol 1323. g. promijenio svoj prvi pečat u drugi i da se njime koristio sve do 1371. godine.

3) Ispravom kralja Ludovika iz 1371. (bilj. 36) određen je novi, treći po redu pečat Zagrebačkog kaptola, što potvrđuju sačuvani pečati na kaptolskim ispravama i njihov pečatnjak, koji se i danas čuva u riznici zagrebačke katedrale. Ovaj se pečat upotrebljavao, čini se sve do 1640, kada se javlja novi, okruglog oblika, s legendom: »SANCTUS STEPHANUS REX UNGARI«(sic!).

4) Sva tri pečata nose lik sv. Stjepana u različitom stavu: na prvom je prikazan u stojećem, na drugom u sjedećem, a na trećem pečatu u klečećem stavu i u sekundarnom planu prema sv. Mariji i malom Isusu.

5) Natpisi (legende) s ponešto različitom grafijom pojedinih slova, dokazuju da su sva tri pečata pripadala crkvi Zagrebačkog kaptola.

6) Zagrebački kaptol djeluje kao »locus credibilis« već na početku 13. stoljeća i traje sve do 1867, kad je ovdje ponovo uveden javni notarijat.

7) Pečati Zagrebačkog kaptola bijahu autentični pečati, pa su na svim vrstama kaptolskih isprava uživali javnu vjeru.

VII.

Popis tabli pečata

Snimio i slike izradio I. Bužjak, Arhiv JAZU

Tab. I.
sl. 1, 2. Crtež i slika velikog visećeg pečata Zagrebačkog kaptola iz 1266. g.

Tab. II.
sl. 1. Snimka velikog pečata Čazmanskog kaptola iz 1325. g.
sl. 2, 3. Snimka velikog pečata Požeškog kaptola iz 1263. i 1279 g.

Tab. III.
sl. XII. Snimka pečata Zagrebačkog kaptola prema Kolleru.

Tab. IV.
sl. 1, 2, 3. Snimka i slike velikog visećeg pečata Zagrebačkog kaptola iz 1348. i 1367. g.

Tab. V.
sl. 1, 2. Veliki utisnuti i viseći pečat Zagrebačkog kaptola iz 1363. i 1357. g.

Tab. VI.
sl. 2. Snimka velikog visećeg pečata Zagrebačkog kaptola prema Prayu iz 1189. g.

Tab. VII.
Slika velikog visećeg pečata Zagrebačkog kaptola, čiji se pečatnjak danas čuva u riznici Zagrebačke katedrale.

Tab. VIII.
sl. 1, 2. Veliki viseći i utisnuti pečati Zagrebačkog kaptola iz 1510. i 1514. g.

Tab. IX.
sl. 1, 2. Veliki viseći pečat Zagrebačkog kaptola prema Peterffyju i Jerneyu iz 1297. g.

VIII.

a) Izvori:

Acta capituli antiqua, Arhiv Hrvatske u Zagrebu
Acta loci credibilis, Arhiv Hrvatske u Zagrebu
Neoregistrata acta, Arhiv Hrvatske u Zagrebu
Arhiv obitelji Ratkaja, Arhiv Hrvatske u Zagrebu
Documenta..., Arhiv JAZU u Zagrebu
Isprave Radikalnog arhiva, Historijski arhiv u Varaždinu.

b) Literatura:

Joseph Koller, Cerograpliae, Hungariae, seu notitia de insignibus et sigillis Regni Mariano-Apostolici, Tyrnaviae 1734.

Martin Schwartner, Introductio in artem diplomaticam praecepuae Hungaricam, Pestini 1790. i Budae 1802.

Georgius Pray, Syntagma historicum de sigillis regnum, et reginarum Hungariae, Budae 1805.

P. Carolus Peterffy, Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae, Viennae 1742.

Wilhelm Ewald, Siegelkunde, (reprint), R. Oldenbourg-München-Wien 1972.

Paulus Rabikauskas, Diplomatica pontificia, Romae 1964.

Germain Bazin, Povijest umjetnosti (prijevod M. Brandt), Zagreb 1968.

János Jerney, Zágrábi káptalan. Magyar törtenelmi, tar, sv. II, br. 64, Akademia Pesten 1855.

Karl Lind, Blätter für ältere sphragistik, Wien 1878.

Arnold Ipoly-Stummer, Beiträge zum mittelalterlichen siegelkunde Ungarns, Mittheilungen der Kaiserliche und Königliche der Kunst- und historischen Denkmale, IV, Wien 1878.

Ivan Krstitelj Tkalčić, Monumenta historica civitatis Zagrabiae, sv. I, Zagreb 1873, sv. II, Zagreb 1874, sv. III, Zagreb 1896.

I. K. Tkalčić, Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis, sv. I, Zagreb 1873, sv. II, Zagreb 1874.

I. K. Tkalčić, Izprave XV. vieka iz »crvene knjige« Zagrebačkog kaptola, Starine 11, Zagreb 1879.

Tade Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. II—XV, Zagreb 1904—1934.

Pavao Anđelić, Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1970.

Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962.

Ferdo Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, II, Zagreb 1914.

Ivan Ostojić, Metropolitanski kaptol u Splitu, Zagreb 1975.

Ljudevit Ivančan, Zagrebački kaptol, Croatia sacra, 2—3, Zagreb 1932.

Lj. Ivančan, Utemeljenje Zagrebačkog kaptola (separat s. a.).

Stjepan Antoljak, Pomoćne istorijske nauke, Kraljevo 1971.

Jakov Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, Zagreb 1972.

Bartol Zmajić, Heraldika, Zagreb 1971.

Marko Kostrenčić, Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka, Beograd 1930.

»Zagreb«, Revija društva Zagrebčana (urednik S. Stiegler), god. III, Zagreb 1935.

Josip Buturac — Antun Ivandija, Povijest katoličke crkve među Hrvatima, Zagreb 1973.

Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1975.

Anđela Horvat, Između gotike i baroka, Zagreb 1975.

Ana Deanović, Zagrebačka katedrala u okvirima prvih iskapanja, Iz starog i novog Zagreba, III, Zagreb 1963, str. 13—32.

Ivan Bach, Zagrebački zlatari četrnaestog stoljeća, Iz starog i novog Zagreba, III, Zagreb 1963, str. 51—61.

Gjuro Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 4, Zagreb 1959.

Enciklopedija Jugoslavije, 5, Zagreb 1962.

Ante Gulin

MITTELALTERLICHE SIEGEL DES KAPITELS VON ZAGREB

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden auf Grund von Archivquellen die mittelalterlichen Siegel des Zagreber Kapitels bearbeitet, sowie auch die chronologische Grenze ihrer Benützung. Dies war besonders notwendig in Betracht auf die ausländische Literatur, die oft falsche Angaben enthält. Durch ein umfassendes Studium der Urkunden mit Siegeln des Zagreber Kapitels kam man zu folgenden Resultaten:

1) Das Kapitel von Zagreb gebrauchte auf seinen Urkunden sein Sigel vom Anfang des 13. Jhds. Ein bis heute erhaltenes Exemplar stammt aus der J. 1266 und befindet sich im Archiv Kroatiens. Es wurde gebraucht bis zum J. 1323. In der Mandorla ist die Inschrift: »S(igillum) CAPITULI ZAGRABIEN(sis) — IMAGO S(an)C(t)I STEPHANI REGIS«, mit der stehender Figur des hl. Stephan.

2) Auf Befehl des Zagreber Bischofs Augustin Kažotić wurde das Siegel 1323. des Zagreber Kapitels umgeändert. Wieder in Mandorlaform mit der Inschrift: S(igillum) CAPITULI SAGRABIENSIS. Es wurde bis zum J. 1371 gebraucht. Der hl. König sitzt und trägt eine Krone mit Heiligenschein.

3) König Ludwig I verordnete ein neues Siegel, welches auch nach 1526 in Gebrauch blieb. In der Mandorla steht: »S(igillum) CAPITULI ECCLESIE 3AGRABIENSIS«. In der Mitte sitzt die Muttergottes mit ihrem Kind. Der hl. Stephan kniet und hält ein Abbild der Zagreber Domkirche.

4) Das Zagreber Kapitel wirkt als »locus credibilis« vom Anfang des 13. Jhds. bis zum Jahre 1867.

5) Die Siegel des Zagreber Kapitels kamen in eingeprägter und hängender Form vor. Sie waren authentisch für die »fides publica«. Alle sind einseitig (sigilla simplicia).

Sl. 1

Pečat Zagrebačkog kaptola iz 1266. g.
(Arhiv Hrvatske, N. R. A. fasc. 315, br. 6)

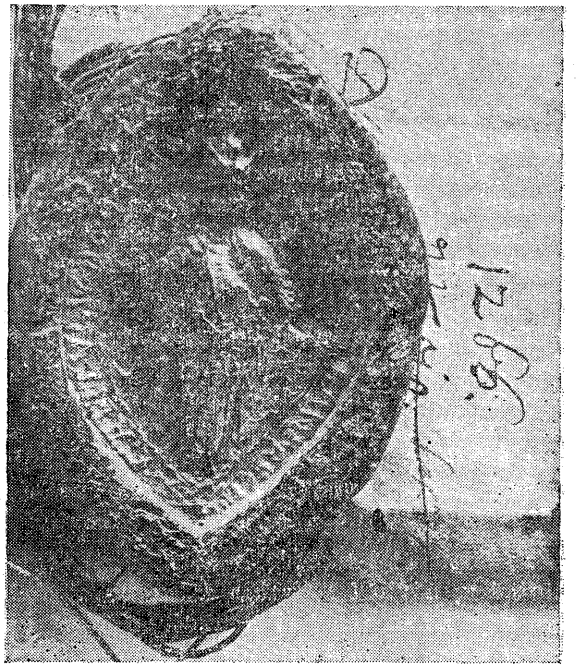

Sl. 2

Sl. 1
Pečat Čazmanskog kaptola iz 1325. godine prema Jerneyu

Sl. 3

Sl. 2
Pečati Požeškog kaptola iz 1263. i 1279. godine prema Jerneyu

Crtež pečata Zagrebačkog kaptola prema Kolleru (sl. XII)

Sl. 1
Crtež pečata Zagrebačkog kaptola prema Ipolyju

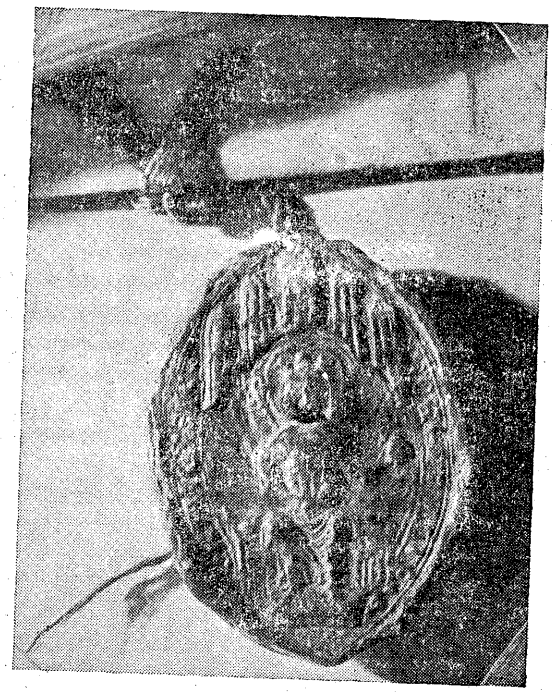

Sl. 2 ▶
Pečat Zagrebačkog kaptola iz 1348. g. (Arhiv Hrvatske, N. R. A. fasc. 441, br. 10)

Sl. 3
Pečat Zagrebačkog kaptola iz 1367. g. (Arhiv Hrvatske, N. R. A. fasc. 1598, br. 30)

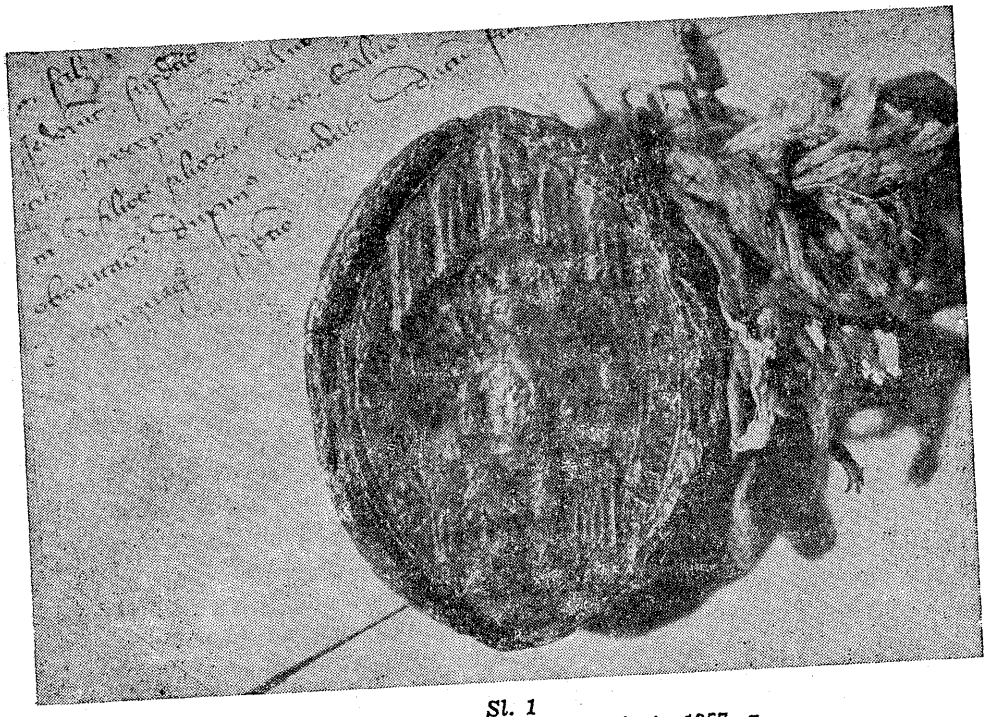

Sl. 1
Viseći pečat Zagrebačkog kaptola iz 1357. g.
(Arhiv JAZU, D.-V-17)

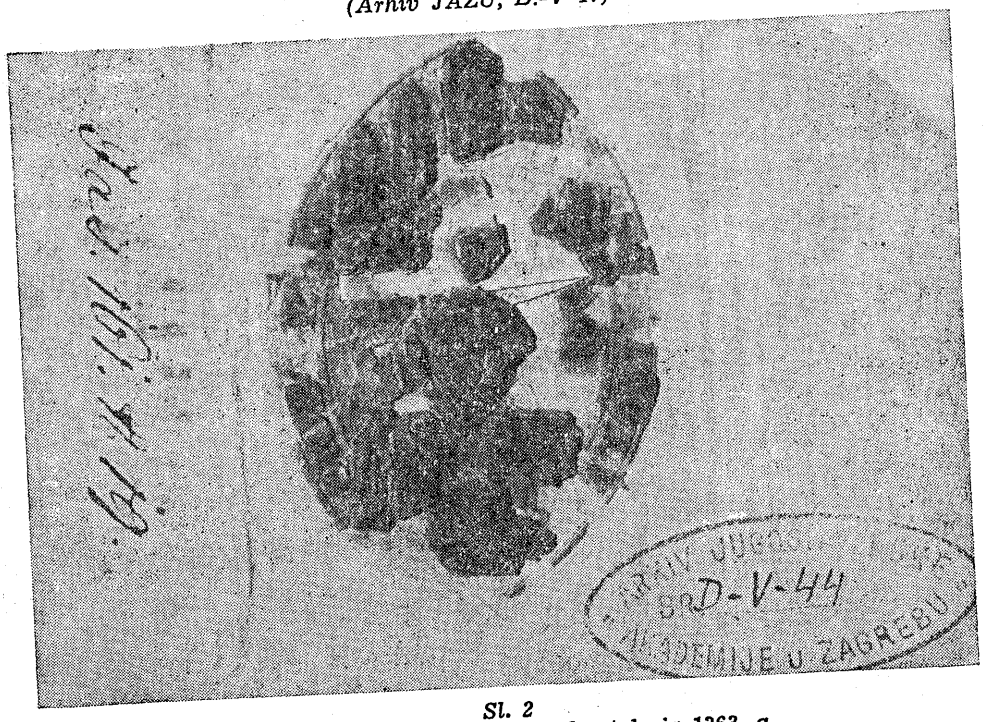

Sl. 2
Utisnuti pečat Zagrebačkog kaptola iz 1363. g.
(Arhiv JAZU, D.-V-44)

Tab. IV.

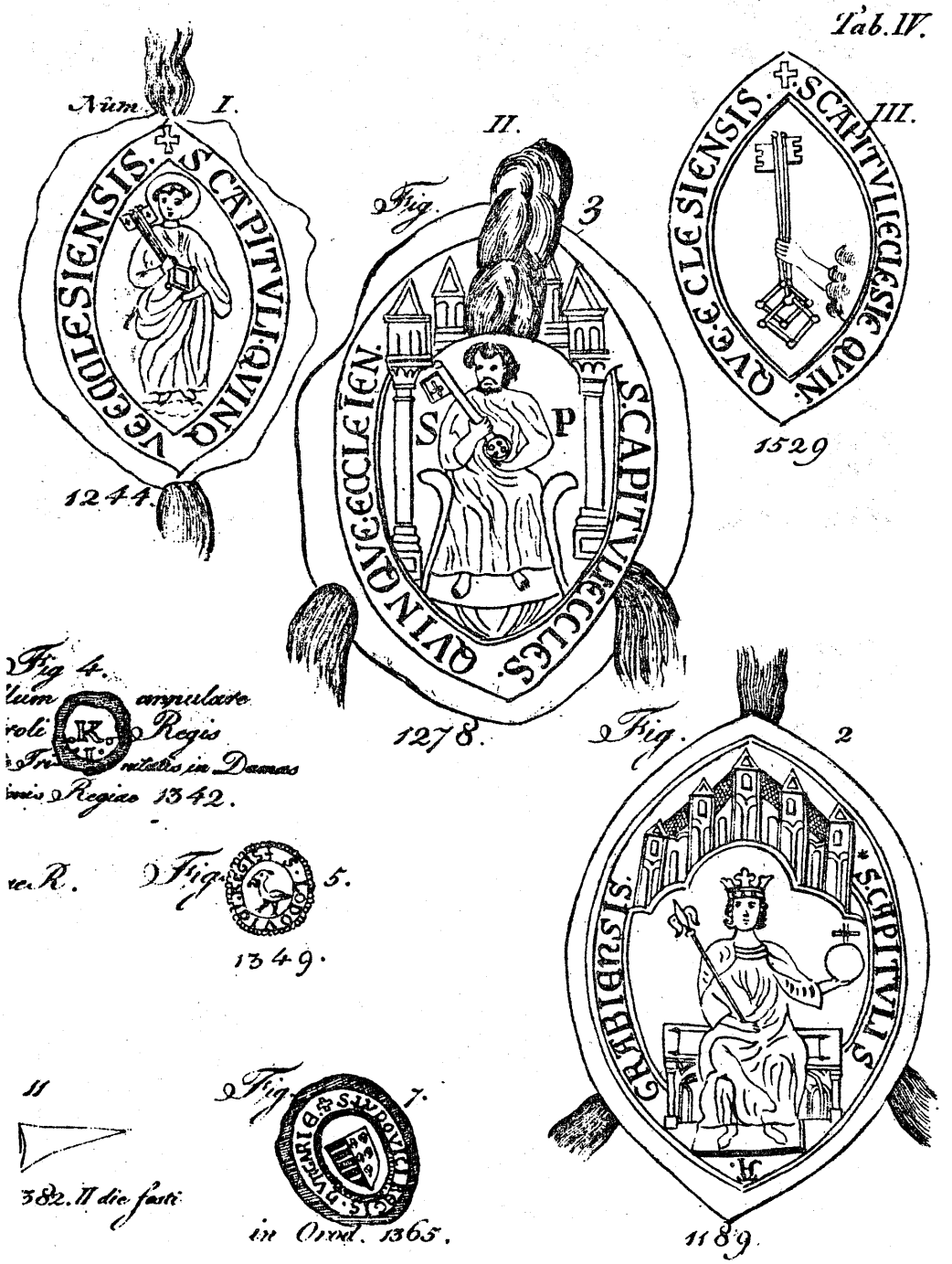

Crtež pečata Zagrebačkog kaptola prema Prayu (sl. 2)

Slika pečatnjaka Zagrebačkog kaptola
(Riznica Zagrebačke katedrale)

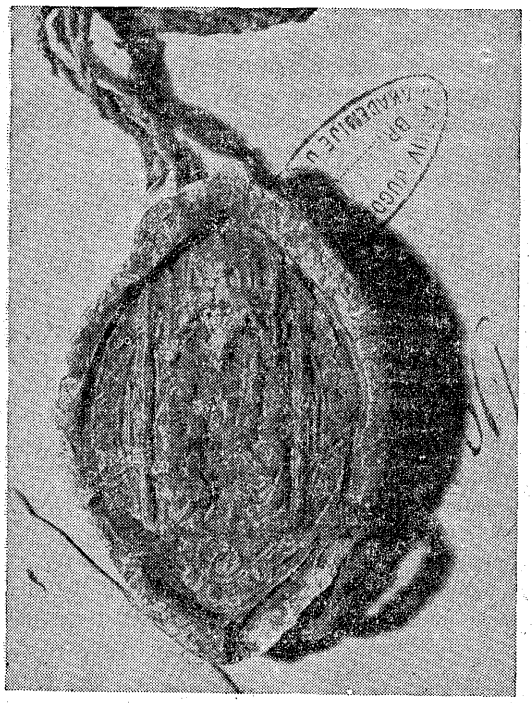

Sl. 1
Viseći pečat Zagrebačkog kaptola iz 1510. g.
(Arhiv JAZU, D.-XXIII-33)

Sl. 2
Utisnuti pečat Zagrebačkog kaptola iz 1514. g.
(Arhiv JAZU, D.-XXIII-118)

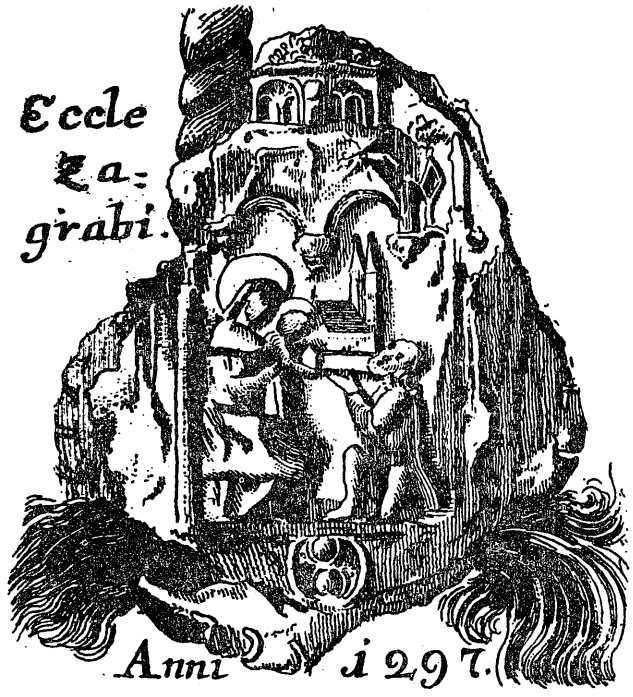

Sl. 1
Slika pečata Zagrebačkog kaptola prema Peterffyju

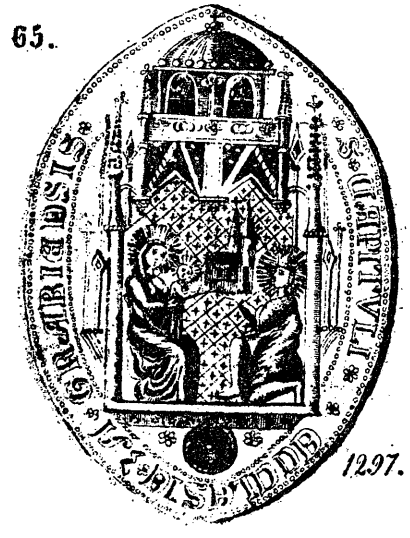

Sl. 2
Crtež pečata Zagrebačkog kaptola prema Jerneyu

Ante Gulin

SREDNJOVJEKOVNI PEČATI ZAGREBAČKIH BISKUPA

Istraživanju i znanstveno-stručnoj obradi srednjovjekovnih pečata zagrebačkih biskupa dosad je poklonjena vrlo mala, gotovo nikakva pažnja. Samo je nekoliko biskupskih pečata (Stjepana II, Stjepana III. i Demetrija Chupora) objavljeno u mađarskoj literaturi,[1] koja međutim ne donosi nikakvih značajnijih rezultata. Tu mađarsku literaturu o zagrebačkim biskupskim pečatima karakteriziraju vrlo šturi podaci, a ponekad nema ni njih. Sva je njezina vrijednost s obzirom na zagrebačke biskupske pečate u slikama pečata, pa ni one nisu ni na visini valjane grafičke tehnike. Kako pečati zagrebačkih biskupa, uz pečate Zagrebačkog kaptola, pripadaju važnim spomenicima hrvatske kulturne baštine, potrebno im je i zbog toga, a i zbog popunjenja velike praznine u našoj sfragistici, pokloniti više pažnje i pogledati ih znanstveno s više strana.

Srednovjekovni pečati zagrebačkih biskupa sačuvani su u velikom broju na biskupskim ispravama, koje su pohranjene u Nadbiskupskom arhivu Zagrebačke nadbiskupije pod signaturom »Donationalia I i II«. Također se neki od biskupskih pečata nalaze na ispravama koje su pohranjene u Arhivu Hrvatske, i to pod signaturom »Acta capituli antiqua«. Čini se da su to jedine dvije skupine izvora, osim malog broja isprava pod signaturom »F« (fundationalia), na kojima su sačuvani biskupski pečati, i pomoću njih možemo ispraviti sve dosadašnje pogreške nastale u literaturi o njima.

Svi biskupski pečati sačuvani su u vrlo dobrom stanju, što je velika prednost za njihov opis i slikovni prilog. Isto tako valja napomenuti da su pronađeni pečati viseći i jednostrani (sigilla pendentia), mali i veliki, uz izuzetak utisnutog (s. ispressum; affixum) pečata biskupa Luke Baratina, koji je sačuvan na nekoliko isprava. Po svom obliku, veličini i natpisnoj legendi pečati su različiti. Iznijet ćemo ih kronološkim redom.

1. *Pečat Stjepana II. (oko g. 1225—1247)*

O biskupskoj službi zagrebačkog biskupa Stjepana II. pisao je Josip Buturac,[2] a njegov pečat objavio je P. Carolus Peterffy.[3] Kako u navedenim izvorima (Donationalia I i II i Acta capituli antiqua) nismo uspjeli pronaći

[1] P. Carolus Peterffy, Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae, Viennae 1742, str. 162.
— Archaeologiai ertesitö szerek, sv. XII, Budapest 1878, str. 143.
— Török, magyarorszag primusa, sv. II, Pesten 1859, str. 68.

[2] Josip Buturac, Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094—1944, Kulturno povijestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, I, Zagreb 1944, str. 24.

[3] P. C. Peterffy, o. c., str. 162.

taj pečat, priložit ćemo njegov opis prema crtežu Peterffyjeve knjige. O njegovoj autentičnosti, kao i o drugim okolnostima, osim onih detalja koje donosi crtež, ne može se pisati, već samo napomenuti da je po obliku mogao biti iz razdoblja biskupa Stjepana II.

Ukoliko je naravno prikazan, veličina mu iznosi 7 × 5 cm, a oblik je mandorle s nešto zaoštrenijim krajevima (tab. I, sl. 1). Između dvije ovalno zadebljane linije napisana je legenda, koja počinje zdesna odozgo prema dolje sa znakom križa: »+ S. STEPANI. · SOLI · DEI · GRACIA«; a nastavlja se lijevo odozdo prema gore, »ZAGRABIENSIS EPISCOPI«. Pojedine su riječi pisane u skraćenicama: S.(igillum, u sigli), STEP(h)ANI, per contractionem, a SOLI(us, per suspensionem). Znak distinkcije su točke. Oblik slova je gotička stilizirana majuskula s utjecajem uncijale. Iako središnji pečatni lik nije po nekim svojim detaljima sasvim jasan i određen, ipak se čini da pripada biskupu Stjepanu, jer se sličan po središnjem liku nalazi i u Zadru.[4]

U središnjem dijelu pečatnog polja prikazuje se lik biskupa Stjepana II, koji sjedi na biskupskoj klupi bez naslona, odjeven u ornat ispod kojeg se vide ruke: desna je ruka prikazana u poluispruženom stavu prema gore s tri otvorena prsta kao znak sv. Trojstva i u njemu pozdrava, a od lijeve ruke prikazana je samo nadlaktica s biskupskim žezlom, koja nije potpuna. Na glavi je biskupska mitra sprijeda razdijeljena na dva polja, ispod kojih izviru dvije trake s jedne i s druge strane. Premda drugih detalja nema, osim što je ispod crteža pečata naznačena godina 1227, ovaj je pečat ipak raritet među ostalim pečatima zagrebačkih biskupa. Naime, na svim srednjovjekovnim pečatima zagrebačkih biskupa iz kasnijeg razdoblja nikad se u središnjem pečatnom polju ne prikazuje lik biskupa, nego samo lik svetog kralja Stjepana. Ovome još valja dodati da svaki biskupski pečat, uz središnju pečatnu sliku s legendom, ima i obiteljski grb s mitrom, koji jasno kazuje biskupski status i zvanje, a toga na navedenom pečatu nema.

2. *Pečati biskupa Eberharda (1397—1406, 1410—1419)*

Dva puta je Sveta stolica imenovala Eberharda zagrebačkim biskupom.[5] Prvi put je to bilo 1397, i u toj službi biskup Eberhard ostaje do 1406. godine. Odmah iza toga bio je 4 godine varadinskim biskupom, nakon čega ga Sveta stolica 1410. ponovo imenuje zagrebačkim biskupom, i na toj časti ostaje sve do smrti 1419. godine. Iz prvog njegova biskupskog razdoblja (1397—1406) nije pronađen nijedan njegov pečat, dok su iz drugog (1410—1419) sačuvana četiri pečata. To su viseći pečati, dva velika i dva mala, prilično dobro sačuvani, s dosta likovnog ukrasa.

Podloga velikih visećih pečata, koji vise o ispravama,[6] sastoji se od pčelinjeg voska pomiješanog sa smolom i terpentinom, kao i kod svih ostalih biskupskih i Kaptolskih pečata. U zdjelici (čaški) voštane grude nadoliven je tanki sloj crvenog voska, u kojemu je otisnut veliki pečat biskupa Eberharda. Oba su pečata u obliku mandorle, veličine 6 × 3,8 cm (tab. I, sl. 3). Vanjski rub pečata odijeljen je od voštane grude i pečatne legende

[4] Ivo Petricioli, Prilog zadarskoj sfragistici, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti, (4), 1971—1972, Zadar 1972, str. 123—125. (Vidi pečat zadarskog nadbiskupa Lovre Periandra.)

[5] J. Buturac, o. c., str. 38.

[6] Isprave: Donationalia (dalje Don.) 7/10 iz 1402; Don. 7/41 iz 1414. g.

s tri ovalne linije, od kojih je srednja izrazito naglašena i ima oblik niza bisera. Legenda se čita desno odozgo prema dolje: »S · EBERHARDI EPISCOPI«, a nastavlja se lijevo odozdo prema gore: »ECCLESIE ZAGRABIENSIS«. Slova su u gotičkoj stiliziranoj majuskuli. U središnjem pečatnom polju, koje zatvara legenda, prikazan je sveti kralj Stjepan, patron zagrebačke crkve. Na glavi mu je kruna s pet ukrasnih ljiljanovih cvjetova, a ispod dijademe vide se pramenovi kose. Desnom rukom, poluzgrčenom prema unutra, pridržava žezlo u obliku ljiljanova cvijeta, a u lijevoj, kao i obično, drži jabuku s križem. Ogrnut je plaštem, ispod kojeg su jako naglašena koljena. Čitav svetački i kraljevski lik prikazan je između dvije fijale, koje u gornjem uokvirenom dijelu imaju ljiljanov cvijet. Fijale prekidaju legendu i završavaju pri vrhu pečata. Sa strane velikih fijala prikazane su i male fijalice, koje imaju dekorativnu svrhu.

U donjem dijelu pečata prikazan je biskupov grb: okrunjen lav stoji u štitu obrubljenom šiljcima[7] (tab. I. sl. 4). Oba pečata vise o pečatnim vrpcama, spletenim u uzicu, zelene i crvene boje.

Dva mala viseća pečata biskupa Eberharda, sačuvana na ispravama,[8] otisnuta u crvenom vosku, oktogonalna su oblika, s nešto dužim pobočnim stranicama od ostalih. Veličina im je 1,4 × 1,1 cm (tab. I, sl. 2.). Vanjski rub pečata odijeljen je od legende linijom u obliku bisera, a legenda: »S · EBERHARDI EPI · ZAGRABIEN«, kako se vidi, nije potpuna, već u abrevijaciji: S(igillum, u sigli) EBERHARDI EPI(scop)I, i u kontrakciji: ZAGRABIEN(sis), u per suspensionem. Slova su gotička majuskula klasičnog tipa. U središnjem dijelu štita prikazan je stojeći lav, a nad štitom grančica rascvalog cvijeća. Pečati vise o vrpcama, također pletenima u uzicu. Jedna je vrpca svijetloplave, a druga crveno-modre boje. Tehnika pečaćenja je ista kao i kod velikih pečata, a isprave su nešto manjeg formata od prethodnih.

3. *Pečati b. Ivana IV. de Albena (1421—1433)*

Ivan IV. bijaše prvo pečujskim, a onda ga Sveta stolica 1421. imenova zagrebačkim biskupom. U toj službi ostade do smrti 1433. godine.[9]

Na četiri isprave[10] iz 1423. godine sačuvana su u vrlo lošem stanju četiri viseća pečata biskupa Ivana IV. Pečati su u obliku mandorle, veličine 7,4 × 4,6 cm (tab. II, sl. 1, 2, 3). Na voštanu podlogu nadoliven je crveni vosak, u kojemu je otisnut veliki pečat. Rub pečata od voštane grude dijele tri ovalne linije, od kojih je srednja jače istaknuta i u obliku je niza bisera. Unutrašnja ovalna linija omeđuje središnje pečatno polje od legende, a njezin napis teče zdesna odozgo prema dolje sa znakom križa: »+ SIGILLUM + JOHANNI(S) + (ALBENSIS?) + EPI(SCOP)I, per contractionem, + ECCLESIE + ZAGRABIENSI(S), per suspensionem, +«. Kako je pečat s desne strane oštećen, ne može se pouzdano tvrditi da je riječ »ALBENSIS« sasvim sigurno napisana u tom obliku. Oblik slova je stilizirana majuskula. Znak distinkcije su križići u obliku slova »r«. Središnje pečatno polje podijeljeno je na dvije pečatne cjeline: gornju i donju.

[7] Bartol Zmajić, Grbovi zagrebačkih biskupa i nadbiskupa, Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, I, Zagreb 1944, str. 476.

[8] Isprave: Don. 7/26 iz 1402. i Don. 7/33 iz 1410. g.

[9] J. Buturac, o. c., str. 39.

[10] Isprave: Don. 7, Don. 7/55, Don. 9, i Don. 7/48, sve iz 1423. g.

Na gornjoj i središnjoj pečatnoj slici prikazan je između dvije fijale, čiji vrhovi završavaju u obliku cvijeta, sjedeći lik sv. Stjepana sa svim atributima crkvene i svjetovne vlasti. Potrebno je upozoriti na neke detalje kojih nema na drugim kaptolskim i biskupskim pečatima. Osim troljiljanske krune na glavi u aureoli, prvi put se pojavljuje žezlo (koje više liči biskupskom štapu, nego žezlu) u lijevoj ruci ispruženoj prema gore, a desna ruka, naslonjena na koljena, pridržava jabuku. Sa strane središnjeg lika, u malim nišama, prikazana su dva manja lika s aureolom koje je teško identificirati zbog lošeg otiska. Čini se da lik s lijeve strane prikazuje sv. Mariju s Isusom, a onaj s desne strane lik kralja Ladislava. Iznad tih likova prikazan je toranj s ukrasnim elementima gotičke arhitekture.

U donjoj pečatnoj cjelini prikazana su dva štita: na desnoj strani je grb s koso postavljenom valovitom gredom,[11] a na lijevoj grb s dvostrukim križem (tab. II, sl. 3). Između grbova prikazana je biskupska mitra ispod koje vijore sa svake strane po jedna traka. Pečati vise o vrpcama isprepletenim u uzicu crvene i zelene boje. Tehnika pečaćenja je kao kod svih visećih pečata.

4. *Pečati b. Benedikta I. de Zolija (1440—1453)*

Uz mnoge neprilike s kraljem Vladislavom[12] Benedikt I. de Zolio[13] ipak je 1440. imenovan zagrebačkim biskupom, i na toj dužnosti ostao je sve do 1453. Na njegovim ispravama[14] sačuvana su dva mala viseća pečata, u vrlo dobrom stanju. Pečati su okrugla oblika, promjera 1,8 cm (tab. III, sl. 1, 2). To je zapravo otisak pečatnog prstena u crvenom vosku, a prikazuje biskupski grb podijeljen u tri polja:[15] u gornjem je šesterokraka zvijezda, a ostala dva polja su nešto niža, s valovitom linijom u obliku brežuljka po sredini. Nad grbom je križ jednakih krakova, a sa strane inicijali. Njihovo je značenje dosta nejasno. Naime, s lijeve strane je inicijalno slovo koje je po svojem potezu najbliže kvadratičnom, a s lijeve strane spuštenom slovu »O« rustične kapitale. Ako je postojao središnji vodoravni potez preko slova »O«, koji se danas izgubio, onda to ne bi više bilo slovo »O«, već slovo »B«, što znači B(ENEDICTUS). S lijeve je strane oblik slova »I«, ili rimski broj I. Uzmu li se sve ove varijante u razmatranje, inicijali bi mogli značiti BENEDICTUS I. de Zolio.

Pečati vise o vrpcama spletenim u uzice zelenkasto-žute i izblijedjele crvene boje. Pečaćenje je isto kao i na prethodnim ispravama.

---

[11] B. Zmajić, o. c., str. 476, donosi samo jedan, i to desni grb, bez drugog, lijevog, koji se nalazi na izvornom pečatu.

[12] J. Buturac, o. c., str. 39.

[13] J. Buturac i B. Zmajić u navedenim radovima pridržavaju se mišljenja Vjekoslava Klaića da taj biskup potječe iz Zolla, odnosno Zollfelda kod Klagenfurta (Celovca). Međutim, to se mjesto prema »Spruner-Menke Hand-Atlas für die geschichte des mittelalters und der neuerei zeit«, Gotha: Justus Perthes 1880, karta br. 38; Historie et Géographie — Atlas général Vidal-Lablache, Paris 1923, karta str. 97a, nazivlje još prije 13. st. Zolium, a u najnovije vrijeme Zolyom ili Zvolen, a nalazi se na rijeci Gran u današnjoj Slovačkoj.

[14] Isprave: Don. 7 iz 1451, Don 7/73 ili 2/70 iz 1453. g.

[15] B. Zmajić je u navedenom radu na str. 477. prikazao grb biskupa Benedikta I. gotovo u kvadratičnom obliku, s dvije ravne crte koje ga dijele u tri polja bez inicijala.

5. *Pečat b. Demetrija II. Chupora Moslavačkog (1465)*

Kralj Vladislav imenovao je Demetrija II. Chupora zagrebačkim biskupom na temelju lažnih isprava kojima se on poslužio, a to je prihvatila i Sveta stolica. U vremenu 1447—1453. Demetrije II. Chupor bio je samo po imenu zagrebački biskup, a nikako i stvarni, jer to postaje tek 1465. godine.[16]

Na njegovoj ispravi[17] iz 1458. nalazimo u okrugloj voštanoj grudi tamnožute boje utisnut u crveni vosak mali viseći pečat (tab. III, sl. 4). On je oktogonalna oblika veličine 1,5 × 1,3 cm, s nešto dužim pobočnim linijama u obliku niza bisera. Uz unutrašnji rub vanjske linije pečata teče zdesna unaokolo legenda, koja zbog djelomične oštećenosti pečata nije sasvim čitljiva, ali se čini da bi mogla glasiti: »DEM(ETRI)US · (CH)UP(OR) · EPI(SCOPUS)«. Znak distinkcije su točke. Oblik slova je gotička majuskula klasičnog tipa. U središnjem pečatnom polju smješten je grb u čijem je donjem dijelu prikazan romb s točkicama, za koje Bartol Zmajić veli[18] da su to četiri reda po četiri kockice, crvene i srebrne. Na vrhu romba stoji svraka, koja zauzima prostor od gornjeg lijevog ugla do sredine desne strane štita. Nad štitom je smještena biskupska mitra s trakom sa svake strane (tab. III, sl. 3). Pečat visi o vrpci tamnomodre, ali izblijedjele boje, spletenoj u uzicu. Tehnika pečaćenja je posve slična onoj na prethodnim ispravama.

6. *Pečati b. Osvalda Thusa de Szenthlaszla (1466—1499)*

Papa Pavao II. na prijedlog kralja Matije I. Korvina imenovao je 1466. Osvalda Thusa de Szenthlaszla zagrebačkim biskupom. Tu je službu vršio do svoje smrti, 1499. godine. Njegove isprave[19] nose velike i male viseće pečate, koji su očuvani u prilično lošem stanju.

Veliki viseći pečati su oblika mondorle, veličine 7 × 4,1 cm (tab. IV, sl. 1). Između dvije ovalne linije u oštećenoj voštanoj grudi, na čiju je površinu nadoliven crveni vosak, napisana je legenda, koja nije potpuno jasna, ali se ipak dade pročitati: »SIGILLUM DOMINI OSVALDI EPISCOPI ZAGRABIENSIS«. Ona je pisana specifičnom grafijom, pa je prikazujemo prema izvornom obliku na pečatu:

"S·(}G}LL)UM:·dOM}N}:OSVALd}·EP}S^(OP}) (ZA)GRABIENS(}S)"

Oblik slova je gotička majuskula s izrazitim oblicima slova »I, D, M, N«, a mogao bi se naći i još poneki karakterističan oblik slova. Znak distinkcije su male zvijezdice, i to po dvije ili po jedna između svake riječi. Čini se da je riječ »sigillum« pisana u abrevijaciji per contractionem. U sredini pečatnog polja prikazana su tri lika: u sredini lik svetog kralja Stjepana sa svim insignijama, a s njegove lijeve i s desne strane, u malim nišama s fijalama,

---

[16] J. Buturac, o. c., str. 40

[17] Isprava se nalazi u skupini Donationalia I—II pod signaturom Don.-92 iz 1458. g.

[18] B. Zmajić, o. c., str. 477.

[19] Isprave s velikim pečatima: Don. 25 iz 1468. i Don. 29 iz 1492. g. Isprava s malim pečatom: Don. 30 iz 1491. g.

dva su druga lika, za koje pretpostavljamo da predstavljaju sv. Mariju i kralja Ladislava, ali to ne tvrdimo jer je pečat dosta oštećen. Nad krunom sv. Stjepana tek se naziru neki elementi gotičke arhitekture.

U donjem dijelu pečatne slike smještena su tri heraldička motiva: s lijeve strane u štitu je prikazan orao, kao simbol veze s kraljevskom kućom, a s desne strane obiteljski grb s dvije udesno ukošene grede između kojih je šesterokraka zvijezda, a u sredini dvostruka biskupska mitra s dvije trake, po jednom sa svake strane. Pečati vise o crvenoj vrpci spletenoj u uzicu.

Mali viseći pečat biskupa Osvalda Thusza je oktogonalna oblika, s nešto dužim pobočnim stranicama, a nalazi se u okrugloj voštanoj grudi tamnožute boje, veličine 1,6 × 1,3 cm (tab. IV, sl. 2, 3). Između dvije linije u obliku niza bisera napisana je legenda: »S · (IGILLUM, u sigli) D(OMINI, u sigli) OSVALDI ZAGRABIEN · (SIS, u per suspensionem)«. Slova su gotička majuskula stilizirana u obliku klasične kapitale.

U središnjem pečatnom polju prikazan je obiteljski grb,[20] u kojem se između dvije udesno ukošene grede nalazi šesterokraka zvijezda. Nad štitom je prikazana jednostruka biskupska mitra s jednom trakom sa svake strane. Pečat visi o dvije crvene vrpce spletene u jednu. Pečaćenje je uobičajeno, kao na prethodnim ispravama.

7. *Pečati b. Luke Baratina (1500—1510)*

Prema navodima Josipa Buturca,[21] biskup Luka Baratin rodom je iz Ugarske, a prvu biskupsku službu vršio je kao čanadski, a od 1500. kao zagrebački biskup. Na ispravama[22] koje je on izdavao sačuvani su uz velike još i utisnuti pečati.

Veliki viseći pečati biskupa Luke Baratina vrlo su dobro sačuvani u svim, pa čak i najmanjim detaljima. Poveća voštana gruda sa zadebljalim »stijenkama« od 1 cm omeđuje pečatnu sliku na crvenom vosku. Oblik im je mandorlast, više gotički, a veličina 7 × 4,1 cm (tab. V, sl. 1). Rub pečata odijeljen je od voštane grude pojačanom ovalnom linijom bez ukrasa, unutar koje teče legenda:

»S · R · DNI · LUCE EPISCOPI ECCLESIE ZAGRABIENSIS«, napisana djelomično u abrevijaciji. S.(IGILLUM, u sigli) R(EVERENDISSIMI, u sigli) D(OMI)NI, per contractionem, a ostalo u cijelosti. Znak rastavljanja su zvjezdice. Slova su u gotičkoj majuskuli stilizirana oblika poput klasične kapitale. Središnju figuru pečatne slike, na kojoj je prikazan sv. Stjepan sa svim insignijama crkvene i svjetovne vlasti (kruna s križem, žezlo i jabuka s križem), uokviruju fijale, između kojih se nalaze i ukrasni cvjetni motivi ljiljana. Gornji dio pečatne slike ukrašen je elementima gotičke arhitekture — konzolicama, gotovo slično kao kod trećeg pečata Zagrebačkog kaptola.

---

[20] B. Zmajić, o. c., str. 478.

[21] J. Buturac, o. c., str. 42; Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1975, str. 54.

[22] Isprave s velikim visećim pečatima: Don. 8 iz 1501, Episcopalia-E-11 iz 1501. nose još i mali viseći pečat biskupa Šimuna Erdödyja iz 1521.

Isprave s utisnutim pečatima: Acta capituli antiqua (dalje A.C.A.) fasc. 79, br. 36 iz 1500. god; A.C.A. fasc. 91, br. 46 iz 1505. i A.C.A. fasc. 95, br. 11 iz 1506. g.

U donjem dijelu pečata, podno kraljevih nogu, prikazan je grb biskupa Luke, razdijeljen u dva polja: u gornjem dijelu prikazan je grif (orlo-lav, očit utjecaj renesanse), a u donjem kruna (tab. V, sl. 2). Iznad štita je biskupska mitra, ispod koje lepršaju sa svake strane po dvije trake, ali bez biskupskog štapa nad mitrom — prema prikazu B. Zmajića.[23] Svi ti pečati vise o dvostrukim vrpcama spletenima u uzicu raznih crvenih, zelenih, žutih i smeđih nijansa boja.

Poneke isprave[24] biskupa Luke nose nekoliko utisnutih pečata (s. impressa), koji su vrlo dobro sačuvani (tab. V, sl. 3). Njihova je pečatna slika potpuna i jednaka onoj koja je prikazana pri dnu velikog pečata. I ovi utisnuti pečati su od crvenog voska, samo s različitom tehnikom i mjestom pečaćenja.

8. *Pečati b. Šimuna I. de Erdödyja (1518—1543)*

Šimuna I. de Erdödyja imenovao je papa Leon X. 1518. godine zagrebačkim biskupom, i na toj dužnosti ostaje do smrti 1543. godine. Umro je u Čazmi, a pokopan u zagrebačkoj crkvi.[25] Od njegovih velikih pečata sačuvana su dva, jedan na ispravi,[26] a drugi bez nje; sačuvana su i tri mala pečata.

Dva velika viseća pečata izrađena su u crvenom vosku, oblika su mandorle, veličine 8,5 × 5 cm (tab. VI, sl. 1). Dvije ovalne linije omeđuju legendu koja teče zdesna nalijevo u abrevijaciji: »SIGILL(UM, per suspensionem) · REVEREN (DISSIMI, per suspensionem) · D(OMINI, u sigli) · SIMONIS · EPISCOPI · 3AGRABIEN(SIS, per suspensionem) · M · D · XX · «. Dakle, ona je na izvornom pečatu ovako predočena: »SIGILL · REVEREN · D · SIMONIS · EPISCOPI · 3AGRABIEN · M · D · XX«.

Znak distinkcije su točke, umetnute između riječi u visini sredine visine slova. Legenda je na donjoj lijevoj strani pečata prekinuta, a njena je osobitost da ona jedina, između svih koje smo pronašli na pečatima, sadrži dataciju »M · D · XX · «, dakle godina 1520.

Pečat je po svojoj likovnoj kompoziciji i detaljima vrlo zanimljiv s heraldičkog i sfragističkog gledišta. U sredini pečatne slike prikazan je sjedeći lik sv. Stjepana s troljiljanskom krunom, ispod koje sa svake strane viri po jedan ukrasni motiv u obliku resa. Dok u desnoj ruci drži žezlo čiji vrh završava u obliku trozuba (najčešće se javlja u Neptunovoj ruci), u lijevoj drži jabuku s križem. Nad krunom se dižu elementi gotičke arhitekture, po svoj prilici kupolasti završetak glavnog oltara zagrebačke crkve. Lik sv. Stjepana omeđuju dvije pobočne fijale, iza kojih su u nišama dva neidentificirana lika, a podno kraljevih nogu opet je jedna muška klečeća figura na klecalu, s nekakvom posudom koju pridržava desnom rukom. Na zatiljku

[23] B. Zmajić, o. c., str. 478.

[24] Vidi bilj. 22 (utisnuti pečati).

[25] J. Buturac, o. c., str. 45.

[26] Isprave s velikim visećim pečatima: Don. 85/7 ili E.-15 iz 1521. Isprave s malim visećim pečatima: Fundationalia-F-14 iz 1531; E-71 iz 1521; E-11 iz 1501. ima, osim velikog pečata biskupa Luke, još i mali viseći pečat biskupa Šimuna I. de Erdödyja.

vide se pramenovi kose. Možda ovaj klečeći lik predstavlja biskupa Šimuna? I ta je figura, kao i prethodne dvije, odjevena u naboranu haljinu. Prva dva lika doimlju se kao da nešto pridržavaju rukama.

Podno prijestolja nalazi se grb biskupa Šimuna, na kojem je prikazana polovica kotača iza kojega se izdiže jelen. Nad štitom se nalazi biskupska mitra s dvostrukim križem, a ispod nje se vijore dvije trake. U sredini, s desne strane i oko mitre pečat je ukrašen biljnim motivom — viticom. Vrpca je zelene i crvene boje, spletena u uzicu.

Tri mala pečata biskupa Šimuna nalaze se obješena o isprave. Izrađeni su u voštanoj grudi, od kojih je jedna gruda tamne, a druga svjetlije boje. Pečati su oktogonalna oblika, veličine 1,7 × 1,3 cm, otisnuti u crvenom vosku. Štit im je u Zmajićevu radu[27] nešto drugačije prikazan (tab. VI, sl. 3). Nad polukotačem propinje se jelen, a iznad štita prikazana je biskupska mitra s dva križića i dvije trake, a ispod nje su naznačeni inicijali »S« i »E«, dakle S(imon) E(piscopus). Slova su u gotičkom obliku klasičnog tipa kapitale. Pečati vise o vrpcama, jedan o zeleno-modroj, drugi o crveno-zelenoj, a obje su spletene u uzicu. I na kraju valja spomenuti da je tehnika pečaćenja ista kao i u prethodnih biskupskih i kaptolskih pečata.

9. *Sfragistička zapažanja o biskupskim pečatima*

Materijal za pečate i pečaćenje biskupskih isprava sastojao se od pčelinjeg voska, pergamentne kožice i pečatne vrpce. On je gotovo isti kao i u kaptolskih pečata, samo s tom razlikom što se kaptolskima nadolijevao gotovo čisti žuti vosak, a biskupskima obojeni crveni vosak. Po svom obliku i veličini srednjovjekovni pečati zagrebačkih biskupa dadu se, uz napomenu da su jednostrani (s. simplices), podijeliti u tri vrste: a) veliki viseći pečati, b) mali viseći pečati, i c) utisnuti pečati.

a) Veliki viseći pečati različitih su dimenzija i oblika. Svi su u obliku mandorle, s nešto oštrijim završetkom i naglašenim središnjim dijelom, kako je prikazano na slikama.

b) Mali viseći pečati su svi oktogonalnog oblika, s dužim pobočnim stranicama, osim pečata biskupa Benedikta I, koji je okrugao. Svaki mali pečat predstavlja obiteljski grb biskupa, i uvijek je prikazan u donjem dijelu velikog biskupova visećeg pečata.

c) Utisnuti pečati biskupa Luke Baratina potpuno su isti kao i mali pečati, samo što su utisnuti na samim ispravama. Tehnika pečaćenja razlikuje se od kaptolskih pečata jedino kod utisnutog pečata s isprava biskupa Luke. Na ispravu se nalijevao vrući crveni vosak, koji bi se prekrio vlažnim papirom, a onda se utiskivao pečatni prsten kao pečatnjak.

Pečatna slika srednjovjekovnih pečata zagrebačkih biskupa po svojemu sadržaju i simbolima vrlo je bogata. Po tipu biskupski veliki pečati pripadaju portretnim, likovnim i natpisnim pečatima. Osim pečata biskupa Stjepana II na svim ostalima prikazan je sjedeći portretni lik svetog kralja Stjepana, uz koga su prikazani na pečatima biskupa Ivana IV. iz Albe, Osvalda Thusa i Šimuna I. de Erdödyja još i drugi likovi. U insignije svetog kralja Stjepana

[27] B. Zmajić, o. c., str. 479.

možemo ubrojiti između ostalih one najglavnije: krunu, koja uvijek ima neparni broj listova ili ljiljana (3 ili 5), žezlo u obliku stiliziranog ljiljana, i jabuku s križem, koja simbolizira zemaljsku kuglu. A biskupskim simbolima pripada mitra s trakama, ornat, biskupski štap i klupa na kojoj sjedi ili kleči. U većini slučajeva, mitra s trakama i biskupski štap, uz ostale simbole, glavni su elementi biskupskog grba, koji se uvijek nalaze još i u donjem dijelu velikog visećeg biskupskog pečata. Na velikim se pečatima uvijek nalazi legenda, a na malima ponekad legenda, a ponekad biskupski inicijali. Osim gotičke minuskule, koja je zastupljena na pečatu biskupa Ivana IV. de Albena, sva su slova pisana u obliku stilizirane gotičke majuskule, koja katkada ima odlike klasičnog tipa kapitale. U legendi pečata biskupa Šimuna I. de Erdödyja nalazi se, kao kuriozitet, i datacija, koja označava godinu 1520.

Abrevijacije su zastupljene na biskupskim pečatima u tri oblika: sigle, per suspensionem i per contractionem. Na specifičnost grafije pojedinih slova upozoreno je kod svakog pečata. Od znakova distinkcije najviše je u uporabi točka (·), križić (+) u svom pravom obliku i u obliku slova »x« i zvjezdica, jedna ili po dvije (⁂).

10. *Zaključak*

Ako rezimiramo sve što je izneseno možemo zaključiti:

1) Srednjovjekovni pečati zagrebačkih biskupa nisu još do danas znanstveno obrađeni, što bi bezuvjetno trebalo uraditi jer pripadaju povijesnim spomenicima naše kulturne baštine.

2) O njima ne postoji nikakva stručna ni znanstvena literatura, osim golih izvora, koji su pohranjeni u Nadbiskupskom arhivu zagrebačke stolne crkve (Donationalia I, II) i u Arhivu Hrvatske (Acta capituli antiqua).

3) Svi navedeni pečati, osim pečata biskupa Stjepana II, dobro su sačuvani i većina ih se nalazi na jednome mjestu, što olakšava znanstveno-stručno uspoređivanje jednih s drugima.

4) Prema izvornom materijalu pečati se mogu podijeliti na velike i male viseće pečate i utisnute pečate.

5) Središnje pečatno polje svih pečata je od crvenog voska.

6) Dok je na velikim visećim pečatima u sredini uvijek prikazan lik svetog kralja Stjepana, izuzev na pečatu biskupa Stjepana II, gdje je prikazan sam biskup, dotle mali pečati nose samo biskupski grb, oko kojega je legenda, mitra, trake, pastorala i križ.

7) Veliki viseći pečati uvijek imaju legendu, iz koje doznajemo kojemu je biskupu pečat pripadao.

8) Valja naglasiti da se pri dnu velikog visećeg pečata uvijek prikazuje grb biskupa.

9) Važnije su biskupske isprave gotovo uvijek pečaćene velikim pečatima, a sve ostale druge malim ili utisnutim.

10) Svi su srednjovjekovni pečati zagrebačkih biskupa jednostrani.

11. *Popis tabla biskupskih pečata*

Fotografije izradio: I. Bužjak, Arhiv JAZU)

Tab. I.

sl. 1. Kseroks snimka pečata zagrebačkog biskupa Stjepana II. prema knjizi P. C. Peterffyja.
sl. 2. Mali viseći pečat biskupa Eberharda iz 1410. g.
sl. 3. Veliki viseći pečat biskupa Eberharda iz 1414. g.
sl. 4. Crtež malog pečata biskupa Eberharda: A. Gulin.

Tab. II.

sl. 1—2. Veliki viseći pečat biskupa Ivana IV. de Albena iz 1423. g.
sl. 3. Crtež grba biskupa Ivana IV. de Albena s velikog pečata: A. Gulin.

Tab. III.

sl. 1. Mali viseći pečat biskupa Benedikta I. de Zolija iz 1451. g.
sl. 2. Crtež malog pečata biskupa Benedikta I. de Zolija: A. Gulin.
sl. 3. Crtež malog pečata biskupa Demetrija II. Chupora: A. Gulin.
sl. 4. Mali viseći pečat biskupa Demetrija II. Chupora iz 1458. g.

Tab. IV.

sl. 1. Veliki viseći pečat biskupa Osvalda Thusa iz 1468. g.
sl. 2. Mali viseći pečat biskupa Osvalda Thusa iz 1491. g.
sl. 3. Crtež malog pečata biskupa O. Thusa: A. Gulin.

Tab. V.

sl. 1. Veliki viseći pečat biskupa Luke Baratina iz 1501. g.
sl. 2. Crtež grba biskupa Luke s velikog pečata: A. Gulin.
sl. 3. Utisnuti pečat biskupa Luke iz 1506. g.

Tab. VI.

sl. 1. Veliki viseći pečat biskupa Šimuna I. de Erdödyja iz 1521. g.
sl. 2. Crtež malog pečata biskupa Šimuna I. de Erdödyja: A. Gulin.
sl. 3. Mali viseći pečat biskupa Šimuna I. de Erdödyja iz 1531. g.

12. *Izvori i literatura*

a) Izvori:

Acta capituli antiqua,	Arhiv Hrvatske u Zagrebu
Donationalia I, II,	Nadbiskupski arhiv u Zagrebu
Episcopalia,	Nadbiskupski arhiv u Zagrebu
Fundationalia,	Nadbiskupski arhiv u Zagrebu

b) Literatura:

P. Carolus Peterffy, Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae, Viennae 1742.
— Archeologiai ertesitö szerek, XII, Budapest 1878.
— Török, magyarorszag primasa, II, Pesten 1859.

Josip Buturac, Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094—1944, Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, I, Zagreb 1944.

Ivo Petricioli, Prilog zadarskoj sfragistici, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti, (4), 1971—1972, Zadar 1972.

Bartol Zmajić, Grbovi zagrebačkih biskupa i nadbiskupa, Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, I, Zagreb 1944.
— Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1975.

Bartol Zmajić, Heraldika, Zagreb 1971.

J. Buturac — Antun Ivandija, Povijest katoličke crkve među Hrvatima, Zagreb 1973.

Ante Gulin

MITTELALTERLICHE SIEGEL DER BISCHÖFE VON ZAGREB

Zusammenfassung

Die mittelalterichen Siegel der Bischöfe von Zagreb wurden bis heute nicht wissenschaftlich bearbeitet, obwohl sie jedenfalls zu unserer kulturellen Tradition gehören. Es besteht keine Literatur darüber. Jedoch in Erzbischöflichen Archiv zu Zagreb (Donationalia I, II) und im Archiv Kroatiens in Zagreb (Acta capituli antiqua) viele erhaltene Siegel sind im guten Stande geblieben, so dass uns ihre Beschreibung möglich ist. Es bestanden grosse und kleine hängende, sowie auch eingeprägte Siegel. Im grossen Siegel (aus rotem Wachs) ist immer der hl. König Stephan dargestellt, ausser dem einzig schlecht erhaltenen Siegel des Bischofs Stephans II, wo nur der Bischof dargestellt ist. Kleine Siegel tragen nur das Bischofswappen mit Pastorale und Kreuz. Die grossen hängenden Siegel sind immer von einer Inschrift umrandet, mit dem Namen des Bischofs. Am unteren Rande des grossen Siegels finden wir gewöhnlich das Wappen des jeweiligen Bishofs. Natürlich hängt es von der Wichtigkeit des Dokuments, ob grosse, kleine oder eingeprägte Siegel (sigilla simplicia) gebraucht wurden.

Sl. 1
Crtež pečata zagrebačkog biskupa Stjepana II. prema Peterffyju

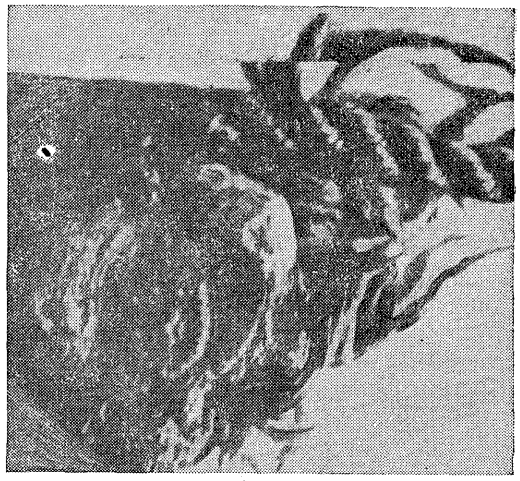

Sl. 2
Mali viseći pečat biskupa Eberharda iz 1410. g.
(Nadbiskupski arhiv, Don.-7/33)

Sl. 3
Veliki viseći pečat biskupa Eberharda iz 1414. g.
(Nadbiskupski arhiv, Don.-7/41)

Sl. 4
Crtež malog pečata biskupa Eberharda
(A. Gulin)

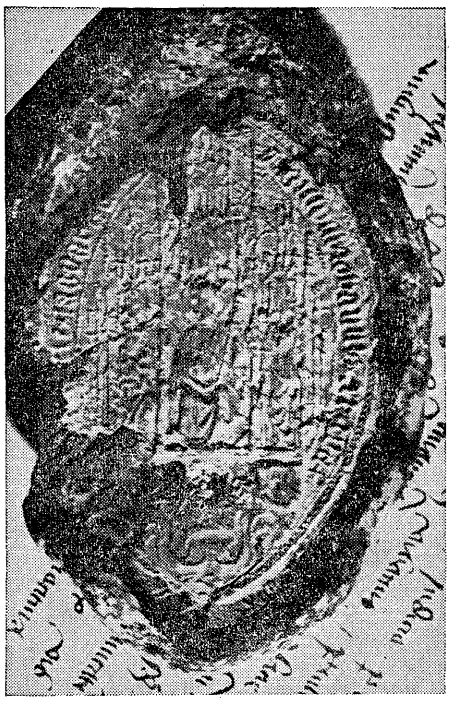

Sl. 1
Veliki viseći pečat biskupa Ivana IV. de Albena iz 1423. g. (Nadbiskupski arhiv, Don.-7/48)

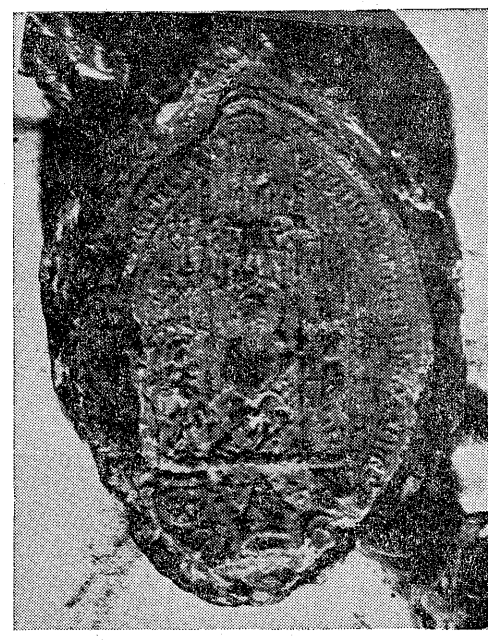

Sl. 2
Veliki viseći pečat biskupa Ivana IV. de Albena iz 1423. g. (Nadbiskupski arhiv, Don.-9)

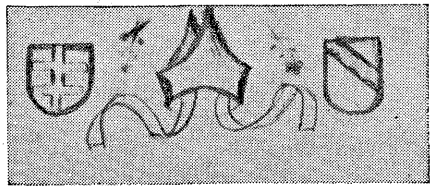

Crtež grba biskupa Ivana IV. de Albena s velikog pečata (A. Gulin)

◀ *Sl. 1*
Mali viseći pečat biskupa Benedikta I. de Zolija iz 1451. g.
(Nadbiskupski arhiv, Don.-17; slika i crtež)

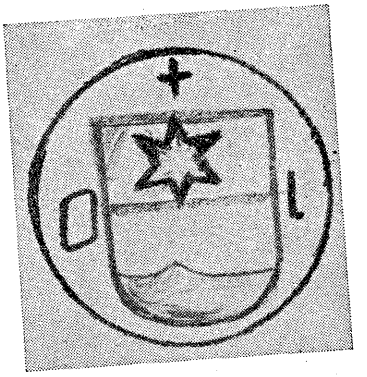

Sl. 2
Crtež malog pečata biskupa Benedikta I. de Zolija (A. Gulin)

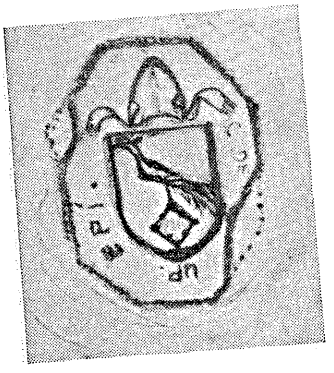

Sl. 3
Crtež malog pečata biskupa Demetrija II. Chupora (A. Gulin)

Sl. 4 ▶
Mali viseći pečat biskupa Demetrija II. Chupora iz 1458. g.
(Nadbiskupski arhiv, Don.-92; crtež i slika)

Sl. 1
Veliki viseći pečat biskupa Osvalda Thusa iz 1468. g. (Nadbiskupski arhiv, Don.-25)

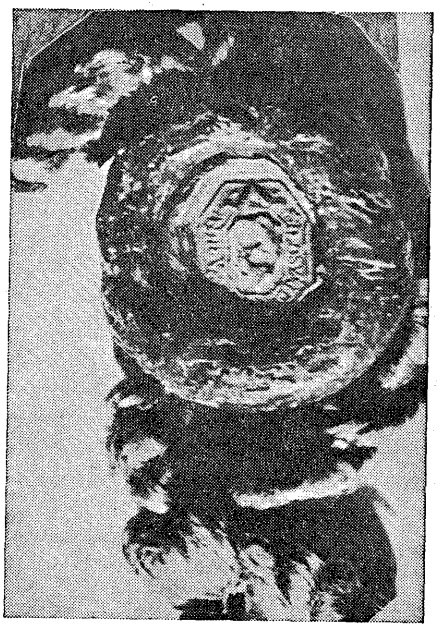

Sl. 2
Mali viseći pečat biskupa Osvalda Thusa iz 1491. g. (Nadbiskupski arhiv, Don.-30; slika i crtež)

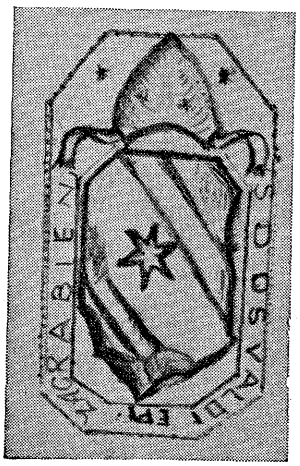

Sl. 3
Crtež malog pečata biskupa O. Thusa (A. Gulin)

Sl. 2
Crtež grba s velikog pečata
(A. Gulin)

◀ *Sl. 1*
Veliki viseći pečat biskupa Luke Baratina iz 1501. g.
(Nadbiskupski arhiv, Don.-8; slika i crtež)

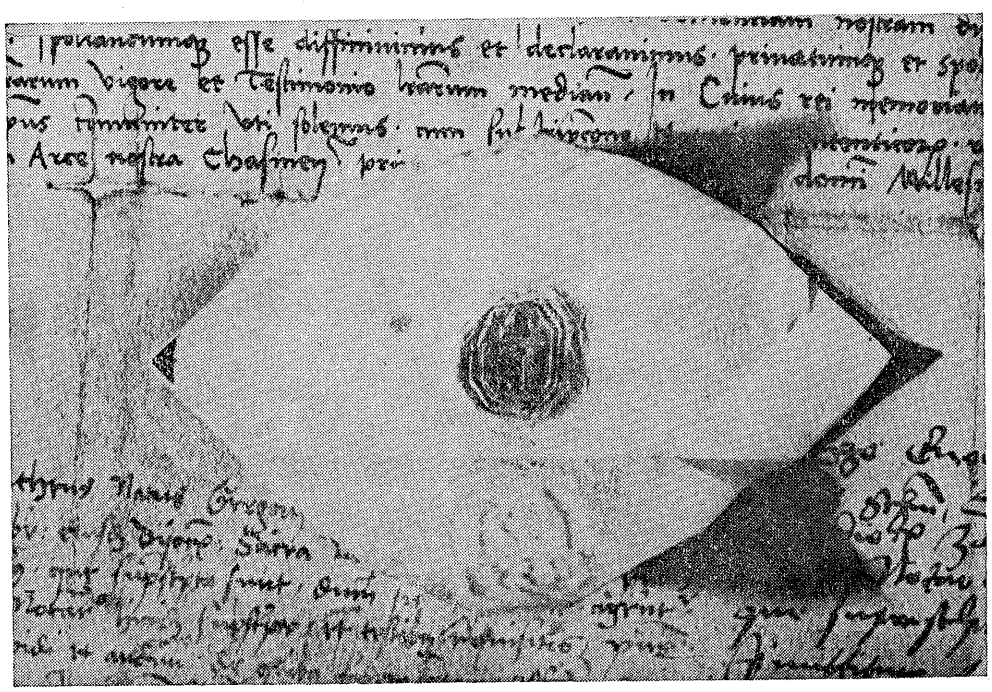

Sl. 3
Utisnuti pečat biskupa Luke iz 1506. g.
(Arhiv Hrvatske, A. C. A. fasc. 95, br. 11)

Sl. 1
Veliki viseći pečat biskupa Šimuna I. de Erdödyja iz 1521. g.
(Nadbiskupski arhiv, E.-15 ili Don.-83/7; slika i crtež)

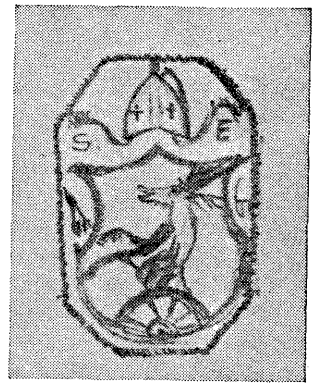

Sl. 2
Crtež malog pečata
(A. Gulin)

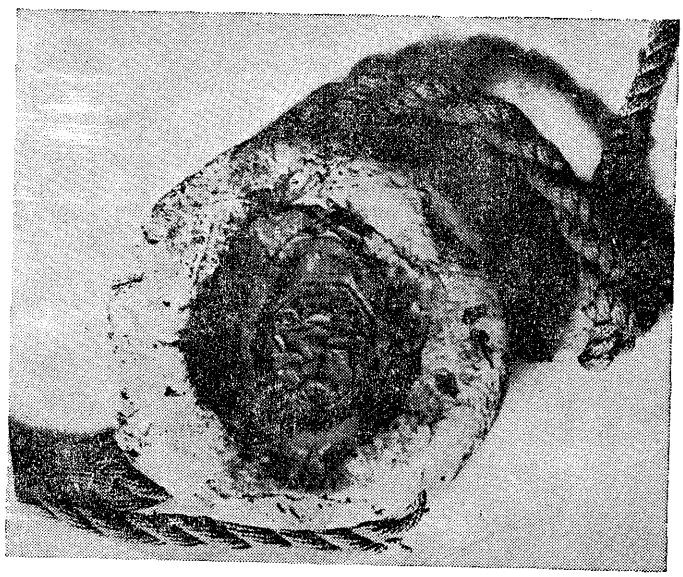

Sl. 3
Mali viseći pečat biskupa Šimuna I. de Erdödyja iz 1531. g.
(Nadbiskupski arhiv, Donationalia F.-14)

Danilo Klen

URBAR PETRE PILOSE IZ 1425. GODINE

Uvod

Ovaj popis obveza, davanja i radova što su ih trebala izvršavati seljačka domaćinstva i sela Petri Pilosi,[1] bivšem posjedu akvilejskih patrijarha, nastao je gotovo na isti način kao i urbar Rašpora iz 1394. godine.[2] I jedan i drugi su u stvari popis što su ga napisali službeni mletački organi preslušavanjem seljaka na licu mjesta, u svakom selu. Međutim, temeljne karakteristike tih popisa takve su da ih se opravdano može nazivati urbarima. No dok je rašporski urbar iskazivao popisane obveze sumarno za svako selo u ukupnoj količini ili novčanom iznosu, dotle urbar Petre Pilose sadrži popisane obveze svakog seljaka u selu poimence uz istovremeno iskazane opće obveze cijelog sela.

Petru Pilosu, Buzet i Oprtalj zauzela je Venecija 1421. godine za rata s carem Žigmundom i njegovim saveznikom akvilejskim patrijarhom. Tada su ta mjesta bila posljednji posjed akvilejskih patrijarha u Istri. Tim gu-

---

[1] Prema Bernardu Benussiju (Nel Medio Evo, Pagine di storia istriana, Poreč 1897, str. 291, bilješka 280) akvilejska je crkva došla u posjed »tvrđave Rivin« (»castrum Rivin«) 1102. godine darom vojvode Henrika (Thesaurus Ecclesiae Aquilejens.s, Utini 1847, str. 224 br. 517). Benussi misli da je Carlo de Franceschi (u jednom članku časopisa »Istria«, god. VII, br. 51) ispravno locirao taj »castrum« u gornji tok rijeke Mirne i da je to kaštel koji se već prije 1400. godine nazivlje »Rauenstein«, na njemačkom, a prema tome je latinski prijevod »Petra Pilosa«. Benussija u uvjerenju utvrđuje činjenica da je akvilejska crkva 1102. godine darovnicom dobila selo »Druvine«, a tako se nazivala općina »Sdregna«, na čijem se području upravo i nalazi Petra Pilosa.

Benussi nije opazio da je Carlo de Franceschi kasnije (»Istria«, Note storiche, Poreč 1879, str. 99) odustao od svojeg ranijeg mišljenja izrečenog u »Istrii« 1852. g., pa je dopustio mogućnost da su »Druine« ili »Drauie« u stvari stari nazivi za »Draguć«.

Camillo, sin Carla, ustvrdio je da je »Ruvin« u spomenutom izvoru zapravo Rovinj, »pa bilo što da je protivno napisano«. Sravni: Camillo De Franceschi, Mainardo conte d'Istria, A. I XXXVIII/1926, str. 37.

U *Istarskom razvodu* naziv tog kaštela je »Kostel«, a sela feudalno vezana uz njega nazivana su »kostelski komun«. Ruševine te tvrđave između Buzeta i Oprtlja neki danas nazivaju »Kosmati breg«, što bi donekle odgovaralo prijevodu latinskog »Petra Pilosa«.

Držeći se urbara iz 1425. godine, mi ćemo za cijeli feud, pa i za tvrđavu, zadržati naziv »Petra Pilosa«.

[2] Danilo Klen, Rašporski urbar iz 1394. godine, »Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu«, sv. XV/1970, str. 10—11.

bitkom prestala je njihova svjetovna vlast u Istri.[3] Dosad nije moglo biti utvrđeno da li su prilikom osvajanja Petre Pilose nađeni u njoj bilo kakvi dokumenti. Po zauzeću predana su sela koja su potpadala pod Petru Pilosu na upravu dijelom Buzetu a dijelom Oprtlju.

Potaknut zaključkom mletačkog Senata od 5. kolovoza 1421. godine, koparski je podestat i kapetan pismeno pozvao podestate Buzeta i Oprtlja da pođu u sela Petre Pilose koja su im dana na upravljanje te da pomno utvrde i zabilježe u svakome od njih koliko ima seljačkih domova i koliko čega daju godišnje kao obvezu. Da bi bili upućeniji kako da sastave taj popis obveza, poslana su im i dva sveska koji su vjerojatno sadržavali neke urbare sastavljene drugom prilikom da se po njima ravnaju. Da li su ta dva sveska možda sadržavala neke ranije urbare s tog područja, nije moguće utvrditi s potpunom sigurnošću.[4]

Zahvaljujući mletačkoj brizi da joj ne izmaknu prihodi, nastao je ovaj urbar. Po sastavljanju dostavljen je koparskom podestatu i kapetanu, a odatle je poslan u Veneciju. Prije slanja urbar je u cijelosti prepisan u koparskoj fiskalnoj komori u njezine knjige kako bi poslužio kao temelj za istjerivanje obveza od seljaka popisanih u urbaru.[5]

Godine 1440. mletačka je vlada nagradila Nikolu Gravisija, Kopranina, pa mu je kao dio nagrade za učinjene usluge predala kao nasljedni feud Petru Pilosu.[6] Vrlo je vjerojatno tom prilikom Nikola Gravisi primio i jedan

---

[3] Mlečani su osvojili Buzet, Petru Pilosu i Oprtalj negdje u ljetu 1421. godine. Iste godine, 5. kolovoza, mletački je Senat raspravljao o tome što da se učini s osvojenim mjestima u Istri. Nije bio prihvaćen prijedlog da se Petra Pilosa poruši. Senat je odlučio da tu tvrđavu treba sačuvati jer je ona »utvrda oprtaljske tvrđave i Buzeta«, i zato treba u nju staviti posadu od jednog vojnog zapovjednika i desetak vojnika. Istom prilikom Senat je odredio da kapetan i podestat Kopra uredno izvidi koji su prihodi navedenih mjesta, iz kojih će se podmirivati troškovi Petre Pilose i plaće podestata Buzeta i Oprtlja. Senato Secreti, vol. VIII (1421—1424), Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria (dalje: A.I.), sv. IV, Poreč 1888, str. 288—289.

Svjetovna vlast akvilejskih patrijarha prestala je u Istri »de facto« gubitkom posljednjih posjeda u Istri. No »de jure« ta je vlast prestala tek ugovorom sklopljenim između Venecije i Akvilejskog patrijarhata 18. siječnja 1445, dopunjenog ugovorom od 11. lipnja 1451. godine. Vidi, Giovanni De Vergottini, Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio evo, vol. II, Roma 1925, str. 173—174.

[4] Vidi pismo Jakova Veniera, koparskog podestata i kapetana, od 28. listopada 1425. godine, na početku teksta urbara u prilogu. O vrlo lošem prijepisu latinskog teksta vidi kasnije bilješke. Vidi i kasniji tekst u tom pogledu.

[5] Briga za prihode od osvojenih područja Petre Pilose, Oprtlja i Buzeta povjerena je koparskom podestatu i kapetanu, odnosno fiskalnoj komori u Kopru. — Mada je prepisivač latinskog teksta učinio brojne pogreške koje otežavaju na nekim mjestima razumijevanje — ipak se jasno vidi da je urbar prvotno bio zabilježen u knjigama koparske fiskalne komore. Vidi ovjeru prijepisa Bernarda Valerija, koparskog podestata i kapetana, od 13. lipnja 1535. g., pri kraju urbara u prilogu.

[6] Petar Kandler, Codice diplomatico istriano (Dalje: CDI), dukal od 10. svibnja 1440. godine. Iz tog dukala vidi se da je Nikola Gravisi otkrio u Padovi zavjeru protiv Venecije. Zbog toga ga je Venecija nagradila nasljednim darom od 400 dukata godišnje, koje je trebala isplaćivati koparska fiskalna komora. Istim dukalom bilo je određeno da mu se dade u nasljedni feud Petra Pilosa, kojoj potpadajuća sela daju godišnji prihod od 140 dukata, pa mu se za toliko smanjuje godišnja renta. Za proračunavanje prihoda od sela Petra Pilose upotrijebljen je ovaj urbar iz 1425. godine.

I

Nedugo pošto je akvilejski patrijarh Volfger dobio markgrofoviju Istru nalazimo 1210. godine među njegovim vazalima nekog Vulingiuma »de Petra Pilosa«.[10a] Postoji mišljenje da je taj Vulingium začetnik obitelji koja se u kasnijim izvorima naziva »de Petra Pilosa« po istoimenom feudalnom kaštelu u Istri.[10b] Muški članovi te obitelji su ratnici koji se pojavljuju u ratnim sukobima XIII. i XIV. stoljeća na strani akvilejskog patrijarha, ali često i među njegovim protivnicima uz goričke grofove. Oni drže Petru Pilosu vjerojatno sve do 1355. godine, kada je patrijarh daje Volriku od Rayfemberga.[10c]

Iz dosad poznatih nam povijesnih izvora nije moguće utvrditi koliki je bio opseg feuda Petra Pilose u najstarije vrijeme. Da li se pod nazivom Petra Pilosa razumijevalo neko određeno naselje uz tu utvrdu ili je taj naziv obuhvaćao jednu cjelinu od više sela, ne da se sa sigurnošću utvrditi sve do pojave ovog urbara, sastavljenog 1425. godine, i zbivanja poslije toga.

U izvorima prije tog vremena pojavljuju se nazivi pojedinih sela koja u urbaru iz 1425. godine pripadaju Petri Pilosi, koja međutim dotad ne stoje ni u kakvoj vezi s tom tvrđavom. Selo Zrenj, »villa Srengi« ili »villa Strengi«, već je 1066. godine car Henrik IV. darovao akvilejskom patrijarhu.[11] Među »pravima gospodina Patrijarha« (»Jura Domini Patriarchae«), koja Petar Kandler datira 1208. a u komentaru 1303. godinom, ne spominje se uopće Petra Pilosa, dok se pojedinačno spominju sela Nugla, Sočerga, Čepić, Zrenj, Grimalda i Kodolje, u kojima patrijarh imenuje svoje gastaldione, određuje podavanja seljaka, ubire regalije i novčane kazne po presudama.[12] Godine 1307. akvilejski patrijarh daje svojem vazalu Vikardu koji je držao Petru Pilosu[13] još i selo Kodolje (»villa de Colton«), što pokazuje da to selo nije dotad bilo dio feuda Petre Pilose.[14] 1308. godine patrijarh daje braći Ivanu i Isavu sela Šalež, Sočergu i Nuglu. Godine 1356. bila su sela Šalež, Kodolje i Črnica s nižom sudbenošću dana I. Turini.[15]

»Prava koja pripadaju istarskoj markgrofiji akvilejske crkve« (»Jura spectantia ad Marchionatum Istriae Aquilejensis Ecclesiae«) iz 1371. godine spominju doduše Petru Pilosu, ali ne kao neki poseban feudalni posjed, kao npr. Roč, Hum ili Sv. Petar u Šumi.[16] Tu se Petra Pilosa spominje tek uzgred pri navođenju podavanja Buzeta o Sv. Mihovilu, koja su se sastojala od 98

[10a] A. S. Minotto, Documenta ad Forumjulii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia, A. I., sv. VIII, Poreč 1892, str. 28.

[10b] Andrea Benedetti, Gli antichi Signori di Pietrapelosa, »Pagine istriane«, god. XIV, serija IV, br. 12—13, str. 6, Trst 1964.

[10c] Zaključci mletačkog Senata: Senato Misti, Cose dell'Istria 1355. 3. decembar. A. I. sv. IV, Poreč 1888, str. 106—107.

[11] Hans Pirchegger, Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens, Erläuterungen zum historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer, Die Landgerichtskarte, 4 Teil, Wien 1929, str. 523.

[12] Tekst isprave iz godine 1208. Sam Kandler u komentaru uz tu ispravu drži da ona potječe iz 1303. godine (vidi, C. D. I.). G. De Vergottini, La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo Medio evo, A. I., XXXIII/1926, str. 102—105, predlaže kao vrijeme postanka te isprave razdoblje između 1267. i 1271. godine.

[13] Angelo Marsich, Notizie intorno Pietrapelosa in Istria, Trst 1869, str. 8.

[14] Odoricus de Susannis, Thesaurus ecclesiae aquilejensis, Udine 1847, str. 337.

[15] Hans Pirchegger, spom. djelo, na istom mjestu.

[16] Antonio Joppi, Diritti di Aquileia nel Marchesato d'Istria, »Archeografo triestino« (Dalje: A. T.), N. S., vol. IX, str. 197, Trst 1882.

modija žita i isto toliko zobi i vina od kojih je Buzet trebao dati Petri Pilosi jednu trećinu. Možda je Petra Pilosa u to vrijeme samo utvrda koja nema vlastitih prihoda, jer nema podložnih sela, ili ih nema dovoljno. U istom dokumentu spominju se sela Grimalda i Omošćice (»Vumolschica«), koja je već od 1366. godine držao nasljednik Leonarda iz Završja, sin Janzilin.[17]

U lipnju 1397. godine patrijarh povjerava čuvanje Petre Pilose svom dvoraninu Ruđeru Spinelli, a već u srpnju iste godine daje u jednogodišnji zakup cijeli istarski markezat za 400 zlatnih dukata Bernardu »de Burgo Pontis« u Čedadu pošto mu se taj zakleo da će čuvati tvrđavu Petra Pilosa.[18] Istom Bernardu patrijarh već u kolovozu iste godine nalaže da vrati patrijarhovim vazalima Sclavolinu i Baldachu iz Kopra posjed i prava nad selima Sočergom i Nuglom jer im ih je nepravedno oduzeo. U prosincu iste 1397. godine patrijarh nalaže nekom Prampergeru da vrati tršćanskom potkapetanu Mixi Wixestayneru (Kožljačkom?) polovinu otetih mu sela Grimalde i Omošćice (»Gremolziz«).[19]

Te činjenice navode nas na zaključak da je Petra Pilosa možda tek za vrijeme ratova s Venecijom na početku XV. stoljeća uslijed nemirnih i nesigurnih prilika postala središte teritorijalno šire gospodarske cjeline i da je tek tada obuhvaćala onih dvanaest sela koja se spominju u urbaru iz 1425. godine. Protivno mišljenje A. Marsicha da je Venecija, stekavši Petru Pilosu, smanjila opseg tog feuda na svega dvanaest sela (Čepić, Črnicu, Mlun, Grimaldu, Marčeniglu, Nuglu, Pregaru, Šalež, Sočergu i Zrenj), nema oslonca u izvorima.[20]

II.

Urbar Petre Pilose iz 1425. godine sadrži popisane obveze ovih sela:

1. *Malacepich,* Čepić, s 4 seljaka,

2. *Sdregna,* Zrenj, s 12 seljaka i 4 obveznika koji se koriste zemljom na području tog sela ali ne stanuju u njemu, već trojica žive u Oprtlju a jedan u »Krušnici« (Krošvar?),

3. *Marcenigla,* Marčenigla, s 4 seljaka i 1 obveznikom koji živi u Vrhu,

4. *S. Cigro,* Sočerga, s 15 seljaka, koji su uzeti u obračun, no u stvari ih ima 17,

5. *Salise,* Šalež, sa 7 seljaka u obračunu, ali stvarno 8,

---

[17] Odoricus de Susannis, spom. djelo, str. 353, br. 1225. Tu je registrirano da je patrijarha Markvard 16. prosinca 1366. godine dao u feud, »odnosno zakup«, plemiću Janzilinu pok. Leonarda iz Završja (Piamont) dva sela blizu Grdosela, tj Grimaldu i drugo »Chismenschiza«. To potvrđuje za 1371. godinu i A. Joppi (u spomenutom djelu na str. 199), gdje razabiremo da je to drugo selo »Vumolschica«, dakle po našu Omošćice. Pošto je Janzilin, tj. Johannes de Piemont, umro, patrijarh 3. siječnja 1374. daje ista sela (sada nazvana »Gramalda et altera Grimonscza«) djeci Ivanovoj uz godišnje plaćanje 10 mletačkih solada o Miholju. Vidi: O. de Susannis, spom. djelo, str. 371—372, broj 1288.

[18] C. D. I. isprave od 16. lipnja 1397. i 20. srpnja 1397. g.

[19] C. D. I. isprave od 17. kolovoza 1397. i 22. prosinca 1397. g.

[20] Angelo Marsich, spom. djelo, str. 7.

6. *Cerniza,* Črnica, s 5 seljaka i tri obveznika, od kojih dva žive u Buzetu a jedan u Kršikli,

7. *Nugla,* Nugla, s 2 seljaka,

8. *Grimalda,* Grimalda, s 12 seljaka i jednim novopridošlim,

9. *Moschizza,* Omošćice, s 2 seljaka,

10. *Num,* Mlun, s 1 seljakom i 1 strancem,

11. *Cudoglia,* Kodolje, nenaseljeno, i

12. *Pregara,* Pregara, također nenaseljeno.

Prema tome je 1425. godine bilo u selima koja su potpadala Petri Pilosi ukupno 68 seljaka i 9 obveznika koji su živjeli i stanovali izvan područja tog feuda a koristili su se zemljom na području spomenutih sela. Znači da je broj seljaka naveden u »Opisu feuda« što su ga Gravisi sastavili u XIX. stoljeću netočan.[21]

Izuzev Zrenja, Sočerge i Grimalde sva su sela vrlo slabo nastanjena, a dva su (Kodolje i Pregara) potpuno pusta. Bila je to posljedica desetogodišnjeg rata Venecije s carem Žigmundom na čijoj se strani nalazio i akvilejski patrijarh. Rat se završio 1421. godine pošto su se, zadnji u Istri, predali Veneciji dotad akvilejski Oprtalj, Buzet i Petra Pilosa. Smirenije prilike dovele su kasnije do povećanja broja stanovnika u tim selima, odnosno do ponovnog napučivanja. Do najnovijeg vremena broj se stanovnika odnosno domaćinstava u tim selima višestruko umnožio, pa je 1945. godine Čepić imao 40, Marčenigla 36, Šalež 51, Črnica 63, Nugla 37, Omošćice 10, Mlun 52, Kodolje 38, a Pregara 74 domaćinstava.[22] Takav snažan dotok imao je za posljedicu znatnu izmjenu stanovništva, koja se naročito očituje pri promatranju prezimena obitelji koje su živjele 1425. godine, odnosno koje su živjele 1945. u tim selima. Iz godine 1425. poznato nam je doduše samo dvadesetak prezimena spomenutih u urbaru, a od njih se svega nekoliko našlo opet 1945. godine u tim selima. To su prezimena: *Pregarac* u Zrenju, *Radin* u Šaležu i *Buršić* u Marčenigli. Prezime *Perić,* ranije iz Sočerge, našli smo 1945. g. na području Zrenja. Znatan broj prezimena obitelji u tim selima iz 1425. godine posvema je nestao iz patronimike istarskog stanovništva. Tako su nestala prezimena Baldar, Bastijan, Bišća (Bischia), Domenesić, Gernetić, Gronkvar, Katisris, Krozac, Kuzmanić, Peković, Porčić, Savanarkula i Simunis.[23]

Ostali seljaci, kojima u urbaru nije zabilježeno i prezime, ili ga još nisu imali ili ga pisar nije zabilježio. Neki su uz ime radi točnije identifikacije dobili naznaku mjesta iz kojeg su došli ili u kojem žive, kao npr. Valentin iz Čepića, Berton iz Zrenja i sl. Drugi su opet uz ime dobili još i očevo ime. Neka su imena dosta neobična kao npr. Dodes, Kerin, Svetiko. Vrlo su lijepa narodna imena Rumen i Rumena. Neobičan je nadimak dan Matiji Mariću iz Omošćica: »Vražji«.

---

[21] Danilo Klen, Iz prošlosti Kostela itd., str. 38.

[22] Cadastre National de l'Istrie, d' après le Recensement du 1er Octobre 1945, Edition de l'Institut Adriatique, Sušak 1946, na više mjesta.

[23] Index Patronimique, Supplement au Cadastre National de l'Istrie, Edition de l'Institut Adriatique, Sušak 1946. i spomenuti Cadastre National, oba na više mjesta.

III.

U urbaru Petre Pilose ne nalazimo nikakvih podataka o tome da li je područje na koje se taj urbar odnosi podijeljeno na selišta. U selima se jednostavno nabrajaju korisnici zemlje i njihove obveze. Za seljake je u urbaru upotrijebljen naziv »massaro«, koji »Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije« prevodi sa »zakupnik zemljišnog posjeda, kolon«.[24] No »massaro« u ovom urbaru ima i značenje obveznika s jednim danom rabotanja.

Sve obveze koje su imali seljaci prema ovom urbaru, premda su većinom iskazane u naturalnom obliku, pretvorene su u obračunavanju u novčani ekvivalent. Možda je to učinjeno namjerno pri izradi popisa obveza da bi fiskalna komora raspolagala ukupnom veličinom svih prihoda u novčanom obliku. Ne može se reći da li je seljacima bilo stavljeno na volju da svoju obvezu izvrše u naturalnom obliku ili u novcu.

Obvezama su bila podložna sva ona domaćinstva, odnosno kućedomaćini koji žive u selima što potpadaju Petri Pilosi. Na davanja bili su obvezani i oni korisnici ili uživaoci dijelova zemlje u tim selima koji ne žive, odnosno ne stanuju na području koje pripada Petri Pilosi. U tekstu urbara istaknuto je kod takvih obveznika i mjesto gdje oni žive, a na rubu samog teksta koji se na njih odnosi obično i kraticom »for.« da su stranci (prema tal. »forestiere« = stranac).

Davanja i obveze spomenuti u ovom urbaru mogu se podijeliti na:

a) one koje je obvezan feudalnom ovlašteniku svaki seljak kućedomaćin,

b) one na koje je obvezana cijela seoska skupnost kao jedna cjelina, i

c) pašarina ili travarina.

Ad a) Obveze od prihoda što ga daje obrađena zemlja sastoje se prema urbaru u pravilu od pšenice, zobi i vina, a tek izuzetno od pirevice i od boba. Veličina obveze trebala bi da stoji u nekom razmjeru s veličinom iskorištavane zemlje, njenom kvalitetom i kulturom pa bi i novčani ekvivalent morao biti tome odgovarajući. Ipak su u ovom urbaru veličine obveze dosta ujednačene. Za izražavanje veličine obveze primijenjena je određena mjerna jedinica ili broj tih jedinica. Obveza od prinosa vina kreće se od jednog do dva spuda po obvezniku. Obveza od prinosa žitarica kreće se od jednog spuda, jednog spuda i jednog starića (Grimalda), dva do dva i pol spuda (Mlun). Obveza od priroda pirevice doseže u Mlunu čak tri spuda.

Desetina od žitnih prinosa nije u ovom urbaru nigdje primijenjena.

Obveza davanja od sitne stoke. Ta se obveza sastojala u davanju određenog broja sitne stoke u toku godine. Većinom je bilo propisano davanje jedne ovce i jednog janjeta (Čepić, Zrenj, Černica). Novčani ekvivalent za tu obvezu iznosio je 1 libru i 16 solada (1 libru i 4 solada za ovcu, a 12 solada za janje). Taj ekvivalent za isto davanje ipak nije bio svugdje jednak, pa je u Črnici kod nekih iznosio 1 libru i 4 solda, vjerojatno zato jer se obveza sastojala u davanju samo jedne ovce, a naturalni oblik obveze nije bio u urbaru pokazan, dok je kod drugih u istom selu taj ekvivalent bio 1 libra

[24] Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije, sv. II, Zagreb 1978, str. 709. Giovanni Rezasco, Dizionario del linguagio storico e amministrativo, Firenze 1881, str. 614, tumači pojam »massaro« sa »slobodni obrađivač tuđe zemlje«. U ovom tekstu ostao sam pri upotrebi termina »seljak« za tu riječ.

i 16 solada. U Sorčergi se ta obveza sastojala kod nekih u jednoj ovci a kod drugih u jednom janjetu. U Šaležu je ta obveza ubilježena jednostavno u novcu (1 libra i 4 solda) a ispunjavala se o Jurjevu. Postojanje te obveze nije vidljivo u urbaru za sela Nuglu, Grimaldu, Omošćice i Mlun.

U onim selima u kojima je u urbaru zabilježena obveza davanja sitne stoke u određenom broju ta je obveza urbarom bila nametnuta i onim kućanstvima koja nisu uopće držala sitnu stoku. U tim slučajevima je obveza izražena određenim iznosom novca, no on nije bio u svim selima jednak. U Čepiću je iznosio 1 libru i 16 solada, u Zrenju kod nekih obveznika 1 libru i 16 solada a kod drugih 1 libru i 4 solda, dok je u Sočergi iznosio svega 5 solada po obvezniku.

Držanje sitne stoke bilo je u ovom urbaru opterećeno i davanjem *desetine od prirasta sitne stoke*. Desetina se izrijekom spominje u selima Zrenju, Marčenigli, Šaležu, Grimaldi, Omošćicama i Mlunu. Međutim, u efektivni novčani obračun obveza za 1425. godinu uzeta je desetina ostvarena u 1424. godini samo za sela Zrenj, Mlun i Omošćice. U urbaru nije navedeno da desetinu od sitne stoke daju sela Čepić, Sočerga, Nugla i Črnica. Interesantno je da selo Sočerga ne daje desetinu od sitne stoke a daje godišnje jedan sir napravljen od jednodnevne muže sve stoke tog sela.

Među obveze koje mora izvršavati svako pojedino seljačko domaćinstvo spada i *obveza rabotanja*. Tu obvezu imala su sva domaćinstva u selima koja su potpadala Petri Pilosi. Svako domaćinstvo moralo je dati godišnje dva dana rabotanja, jedan za košnju a drugi za grabljanje sijena. Novčani ekvivalent za jedan dan rabotanja bio je 4 solda. Pri sastavljanju urbara seljaci Čepića pritužili su se popisivačima da im kaštelan Petre Pilose za slučaj nedolaženja na rabotanje uzme 10 solada za jedan dan.

Ad b) Od skupnih obveza koje prema urbaru mora dati cijelo selo najteža je *obveza zvana prego* ili »priego«. Kod sela Čepić taj je naziv iskrivljen u »preigo«, a kod Zrenja u »greigo«, vjerojatno krivnjom prepisivača. Kod sela Črnice, Nugle i Omošćica jednokratno godišnje davanje u novcu nazvano je jednostavno »marche«. Budući da se i obveza prego izvršavala u markama, to se vjerojatno obveze prego i marke u ovom urbaru imaju smatrati istovrsnom obvezom.

Obveza *prego* ili *marke* utvrđena je u urbaru u jednom iznosu bez obzira na broj domaćinstava u pojedinom selu. Ona iznosi 4 marke u Čepiću, gdje postoje svega četiri domaćinstva, a isto toliko u Zrenju, gdje postoji 12 domaćinstava, ili u Šaležu s 8 ili u Črnici s 5 domaćinstava. U Sočergi, gdje stanuje 15 domaćinstava, ta obveza iznosi 7 maraka, a u Grimaldi s 12 domaćinstava svega 2 i pol marke, isto toliko u Omošćicama, gdje postoje svega dva domaćinstva.[25]

[25] Nejednako, odnosno neravnomjerno opterećivanje seljaka, pri punoj nastanjenosti sela, obvezom »prego« ili »marke« imalo je, vjerojatno, opravdanje u nejednakim ustupcima što ih je feudalac činio seljacima raznih sela, možda i ustupanjem na korištenje pašnjaka ili šuma nejednake veličine ili kakvoće. Međutim, kad bi se broj seljaka u selu bitno smanjio, ta je obveza postajala nepodnošljiva. Kad je do toga došlo u selima bivšeg rašporskog feuda, mletački je Senat, vjerojatno povodom pritužbi seljaka, 17. studenog 1422. godine naredio rašporskom kapetanu da smije od rašporskih sela zahtijevati podavanje »priegium« samo razmjerno broju nastanjenih selišta u pojedinom selu. Vidi: Danilo Klen, Fragmenti rašporskog urbara iz prve polovine XV stoljeća, »Jadranski zbornik«, IX/1959—1960, str. 175.

IV

Župan, požup i *sudac,* talijanski u urbaru »gastaldo«, »sottogastaldo«, »zudese« i »sottozudese«, ili ukratko oficijali (prema tal »offiziali«), premda su se pozivali na ranije oslobođenje od plaćanja i vršenja obveza, doživjeli su od popisivača gotovo potpuno negiranje tih svojih starih prava.

U Sočergi je uz prva dva navedena obveznika, Petra župana (gastaldo) i Jakoba suca (zudese), na rubu teksta zabilježeno, da su ova dvojica izjavila da ne plaćaju jer su oficijali. Međutim, popisivači se na to nisu osvrtali, već su u popis stavili i njihove obveze, a zato što nisu ranije plaćali, stavljeno im je u zaduženje još 5 solada. Pored te dvojice isto takvo zaduženje od 5 solada stavljeno je pored redovnog zaduženja i nekim drugim obveznicima u istom selu, što znači da su se i oni pozivali na ranije oslobođenje. Bili su to: treći po redu obveznik u tom selu Rumen, kome su popisivači vjerojatno stavili pogrešnu službu »podsuca« (sotto Zudese), zatim pod br. 4 Miklauš, pod br. 5 Marin Gernetić, pod br. 9 Svetina, sin Tomaša, pod br. 10 Mohor Radovo i pod br. 11 Lukas Simunis. Svima je spomenuta obveza stavljena zato što ranije nisu plaćali (»perche el non ha pagato«).

Za selo Šalež je na rubu uz tekst koji se odnosi na prva dva obveznika zabilježeno da ti seljaci plaćaju samo novčano podavanje, možda tzv. »prego Marche«, a od drugih da su oslobođeni jer su oficijali. Prvi je bio župan (gastaldo) a drugi požup (sottogastaldo). Obojici je ipak u urbaru zapisana cijela obveza. U Črnici je uz imena i obveze župana i požupa na rubu zapisano da nisu plaćali ni vino ni žito, dok su ostale »regalije« plaćali kao ostali obveznici. Isto takvi oficijali u Grimaldi imadu rubnu zabilješku da »plaćaju samo polovicu jer su oficijali«. Vjerojatno zbog vršenja iste službe u Omošćicama Matija Marić Vražji izjavio je da je prošlih godina plaćao samo polovinu obveze.

Spomenute rubne zabilješke u urbaru u stvari su izjave samih oficijala. Bilo je uobičajno da se prilikom iskazivanja ranijih obveza seljaka uzimala od njih i zakletva. Stoga nema razloga posumnjati u točnost i istinitost njihove izjave. Zbog toga još više iznenađuju dosta značajne razlike u opsegu olakšica koje su priznavane oficijalima.

Problem kako da se seoski oficijali zaduže obvezama javljao se prema urbaru iz 1425. godine samo u selima Šaležu, Črnici, Grimaldi i Omošćicama. U ostalim selima, pa naravno i u Kodolju i Pregari, koja je posvema pusta, oficijali se uopće ne spominju, što znači da u tim selima nije možda tada bilo župana, ni požupa, pa ni sudaca. Možda su oficijali u tim selima u toku minulog dugotrajnog rata poginuli, odselili ili nestali. Moguće je, međutim, također da su u selima u kojima nisu spomenuti oficijali oni ipak i u njima postojali, ali da nisu uživali nikakvih olakšica u obvezama prema feudalcu. Zbog toga nije bilo potrebno u urbar stavljati bilo kakve rubne zabilješke a ni bilježiti neke posebne obveze jer su ranije davali ista podavanja kao i ostali seljaci. Čini nam se da je ta druga mogućnost vjerojatnija. Teško je naime vjerovati da su ta sela bila bez ikakve unutrašnje organizacije međusobnih odnosa u selu.

Mjesto dotadašnjih olakšica ili oslobađanja od vršenja obveza sastavljači urbara priznali su dvojici oficijala u Šaležu i trojici u Sočergi samo oslobođenje od rabota, dok u ostalim selima u kojima su bili spomenuti oficijali, Črnici, Grimaldi i Omošćicama, nisu priznali ni to.

V

Novac, mjere i *rokovi.* Kao temeljna novčana jedinica za izražavanje vrijednosti dužnih podavanja u cijelom urbaru Petre Pilose služi *mletačka libra,* podijeljena na 20 solada. Samo na jednom mjestu u urbaru spomenut je i *mletački zlatni dukat.* Neka podavanja izražena su i u *markama,* no marka je samo računska jedinica, pa se i ona obračunava u librima.

Davanje jednog mletačkog zlatnog dukata spomenuto je kao zajednička obveza cijelog sela Nugle. Tekst u kojem se izražava koliko vrijedi taj zlatni dukat je međutim nejasan. Najprije je naime rečeno da vrijedi 4 libre i 10 solada, a odmah iza toga »to čini L 10 : 12« (talijanski: »... ducato uno d'oro a L. 4:10, che summa L. 10:12«). Jedan zlatni dukat po 4 libre i deset solada ne može dati zbroj od 10 libara i 12 solada, jer je to besmisao. Tu se očito radi o dvije različite vrijednosti zlatnog dukata. Istraživanja vrijednosti mletačkog zlatnog dukata pokazala su da je njegova vrijednost počev od njegova puštanja u promet 1284. godine stalno rasla u odnosu na libru.

Prema N. Papadopoliju zlatni je dukat 1429. godine, godine koja je u tabelarnom prikazu vrijednosti dukata tog pisca najbliža godini u kojoj je napisan urbar, vrijedio 5 libara i 4 solda. Prema istoj tabeli zlatni je dukat vrijedio 4 libre i 10 solada u neko doba prije 1350. godine, jer mu je 1350. godine vrijednost iznosila 4 libre i 16 solada. Prema istom izvoru zlatni je dukat vrijedio 10 libara i 15 solada 1608. godine, što bi značilo da je imao vijednost od 10 libara i 12 solada, koju iskazuje urbar, negdje prije 1608. godine.[26]

Netom navedeno pokazuje da nijedna od dviju u urbaru iskazanih vrijednosti mletačkog dukata ne odgovara vremenu postanka urbara. Vrijednosti iskazane u urbaru mogli bismo stoga objasniti samo na ovaj način: vrijednost od 4 libre i 10 solada stavljena je u tekst urbara prilikom njegova pisanja 1425. godine, ili prema nekom ranijem dokumentu iz prve polovine XIV. stoljeća u kojem su bile nabrojene urbarske obveze Nugle — možda je to jedan od onih svezaka poslanih popisivačima obveza 1425. g. — ili je ta vrijednost unesena u urbar prema kazivanju seljaka Nugle, koji su u toj vrijednosti isplaćivali svoju obvezu jednog zlatnog dukata već više od tri četvrtine stoljeća. Druga vrijednost od 10 libara i 12 solada morala je biti stavljena, odnosno dodana, u tekst urbara jedino pri prepisavanju na početku XVII. stoljeća, a upravo je 1606. godine taj tekst prepisivao iz knjiga koparske kancelarije notar Petar Bembo. Što ga je na to potaklo? Za to je mogao dobiti poticaj od onih Gravisija koji su tražili prijepis tog dokumenta. Manje je vjerojatno da je to učinio sam od sebe zato što mu se vrijednost zlatnog dukata navedena u tekstu urbara učinila nerealnom u 1606. godini.

Podavanja od vina, žita (pšenice), pirevice i boba mjerena su prema urbaru *spudom.*[27] Ta šuplja mjera bila je raširena u upotrebi po Istri ali nije

---

[26] A. Puschi, Nicolo Papadopuli. Sul valore della moneta veneziana, A. T., N. S., vol. XII/1885, str. 244.

[27] Zlatko Herkov, O istarskim šupljim mjerama, »Jadranski zbornik«, X, Rijeka — Pula 1976—1978, str. 378.

bila svagdje iste sadržine. U većini sela i mjesta njena je sadržina iznosila oko 57 i pol litara, ali je negdje dosezala čak oko 86 i pol litara, dok je u Buzetu imala oko 50 litara. Za sela koja su potpadala pod Petru Pilosu nismo u dosadašnjim radovima metrologa mogli pronaći kojoj je sadržini odgovarala ta mjera. U većini mjesta u Istri spud se dijelio na 6 starića, ili tal. starola.[28] Za selo Grimaldu, međutim, nalazimo u urbaru upozorenje da 5 starića čine jedan spud. Starić je kao mjera spomenut i u Omoščicama. Da li se i ovdje spud dijelio na 5 starića, odnosno, da li je takva bila sadržina spuda na području ostalih sela Petre Pilose — ne može se zasad odgovoriti.

U ovom urbaru vrlo su rijetko navedeni rokovi u kojima se moraju izvršavati pojedine obveze. Za davanja od vina i žita nisu uopće predviđeni nikakvi rokovi. Ni za podavanje zvano »prego« ili »marke« nema u urbaru predviđenog roka. Izuzetno, selo Črnica izvršava svoju obvezu »maraka« u dva obroka, prvi veći o Miholju (29. rujna) a drugi o Pokladama.

Rokovi za podavanja predviđeni su izuzetno za davanje sitne stoke, ovaca, janjadi ili kozlića o Jurjevu (23. travnja), te za davanja prigodnih darova (»honoranze«) o Božiću, Pokladama i Uskrsu.

VI

Iako je ovaj urbar nedvojbeno nastao 1425. godine konkretnim popisivanjem obveznika i obveza na terenu, dakle u jedan mah, ipak neujednačenost obveza u njemu ukazuje na to da su sela vjerojatno pojedinačno, tek pri kraju svjetovne vladavine akvilejskih patrijarha u Istri, uklopljena pod gospodarsku upravu Petre Pilose. To isto proizlazi i iz podataka što smo ih naveli o tome kako su patrijarsi do kraja XIV. stoljeća raspolagali pojedinim selima koja se kasnije nalaze u sastavu gospodarske uprave Petre Pilose. Iz izloženoga proizlazi da se svih dvanaest sela spomenutih u urbaru 1425. godine našlo na okupu tek na početku XV. stoljeća, kada su stavljena pod jedinstvenu gospodarsku upravu kaštelanata u Petri Pilosi — Kostelu.

Stoga je lako moguće da je za neka sela već iz ranijeg vremena postojao neki urbar ili urbarski dokument. Na to nas upućuje i istaknuti slučaj sela Nugle, koje je jedino imalo obvezu davanja jednog zlatnog dukata, za koji je u urbaru iskazana vrijednost kakvu je dukat imao još u prvoj polovini XIV. stoljeća.

Obveze seljaka iskazane u urbaru uglavnom u fiksnim količinama priroda i fiksnim novčanim ekvivalentima ukazuju na dosta primitivan način na koji je feudalni ovlaštenik ostvarivao rentu. Sav rizik, koji je u poljoprivredi uvijek velik, prebačen je na seljaka. Mogućnost da se pak prirodi povećaju uvećanim naporima seljačkog domaćinstva, pa da se i uz fiksne obveze feudalcu postigne bolji ekonomski položaj, bila je ne samo zbog nemirnih vremena već i zbog škrtog tla bez izgleda na uspjeh.

[28] Zlatko Herkov, spom. djelo, str. 376—378.

I. Tekst urbara

(*Str. 1:*)

Copia tratta dal libro del Clarissimo Signor Carlo Moro[29] esistente nella Cancellaria di Capodistria dal processo civile fra li Signori Marchesi Gravisi et li Villani delle Ville sotto Pietrapelosa per me Pietro Bembo del q. spettabile Domino.[30] Bembo deputato (!) fedelmente come stà e giace.

a carte 815

Quaderno delle Intrade rende le Ville erano sotto Pietrapelosa in tempo del Patriarca sono, et examinando a dì 30 Ottobre 1425. *A. Tergo.* Nobilibus et sapientibus Viris Antonio Concha Potestati Pinguenti, et Filippo d'Polla Potestati Portularum Amicis carissimis (:!Nobiles Amici carissimi!:) Pro certo bono in vobis committimus et mandamus, quatenus vos ambo personaliter conferre debeatis, ut omnes et singulas Villas Vestris Potestariis submissas, quae fuerunt de Iurisdictionae Petrae Pilosae, et in ipsis, ac magnaque ipsarum diligenter et cauto modo perquirere, videre et examinare quot cortivi, seu habitatores sunt in qualibet ipsarum villarum et quantum in qualibet Villa redit comunis tam in danariis quam in aliis robis et rogatiis annuatim, et facta diligenter inquisitione de predictis debeatis omnia distincta nobis in scriptis transmittere et denotare taliter in praedictis Vos jurantes, ut in Vestra prudentia confidimus, Vobis autem dare faciemus quadernos (!) duos pro Vestra informatione alias factos super facto Introitum et redictorum (!) quos qua tenus (!) cum hominis (!) ominibus (!) quo facietis.[31] In hoc unus Vestrorum debeat nobis reportare.

Iacobus Venerio Potestas et Capitaneus Iustinopolis die 28 Mensis Octobris 1425.

Al Nome de Dio Amen. 1425 die 30 Octobris

Malacepich

1	Valentin de Malacepichia paga spodo un de vin .	Lire	1 : —
	come spodo un formento	”	1 : 7
	item per una Piegora	”	1 : 4
	item spodo un biava	”	— : 8
	item da S. Zorzi un agnello	”	— : 12
	item da Nadal una Galina et una fugazza, et da Carneval una Galina ed una fugazza, da Pasqua una fugazza val	”	— : 15
		Lire	5 : 6

[29] Carlo Moro bio je podestat i kapetan Kopra 1536. godine. Vidi: Petar Kandler, Indicazioni per riconoscere le cose storiche dell'Istria, Trst 1855, str. 148. Vidi bilješku 8 i tekst koji se na tu bilješku odnosi.

[30] U tekstu prijepisa stoji »Dn̄o«, što je skraćeno »Domino«. No, to je očito pogrešno, jer bi trebalo da stoji »Dc̄o« za »Domenico«.

[31] Tekst je ovdje zbog nepoznavanja latinskog ne samo krivo prepisan nego i djelomice ispušten. Držim da je mjesto posljednjih sedam riječi ove rečenice u izvornom tekstu stajalo: »...quos quaternos cum omnibus quos facietis nobis reddere debetis«.

	(Str. 2:)	**Lire**	**5 : 6**
Pater	2 Sfettina de Malacepichia paga spodo un vin . .	Lire	1 : —
	item spodo un formento	”	1 : 7
	item spodo un biava	”	— : 8
	item una piegora da S. Zorzi	”	1 : 4
	item un agnel da S. Zorzi	”	— : 12
	Item da Nadal una gallina et una fugazza da Carneval una gallina et una fugazza, et da Pasqua una fugazza	”	— : 15
	3 Andrea da Malacepichia paga spodo un formento .	”	1 : 7
	Item spodo un biava	”	— : 8
	item una Piegora	”	1 : 4
	item un agnel da S. Zorzi	”	— : 12
	item da Nadal una galina, una fugazza, da Carneval una gallina et una fugazza et da Pasqua una fugazza	”	— : 15
Filius	3 Usigna fio de Sfettina spodo un de Vin	”	1 : —
	item spodo un formento	”	1 : 7
	item spodo un Biava	”	— : 8
	item paga in logo d'una piegora et d'un Angello perchè el non ha piegore	”	1 : 16
	item da Nadal, da Carneval et da Pasqua due Galline et tre fugazze val	”	— : 15
	4 Garsa paga spodo un Vin	”	1 : —
	item paga tutta la Villa de Preigo (!)[32] Marche 4 val	”	32 : —
	item paga tutta la Villa uno agnello et un Cavretto da Pasqua	”	— : 12
	item è tegnudi di andar do volte all'anno a dar Massaro a segar et rastellar, che son Massari quattro, opere otto val da soldi 4 l'una come la son tansada al Castellan di Pietrapelosa, benchè tutti li Villani dise, che non andando a segar, et rastellar, lui li tiò soldi diese per cadauno over	”	1 : 12
	Summa summarum tutta la Villa de Malacepichia come appar e cusì per suo dir de Villani dise aver dado	Lire	55 : 8
	(Str. 3:)	Lire	55 : 8

Sdregna

	1 Berton di Sdregna paga spodo un de Vin	Lire	1 : —
	item spodi do de formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	item da S. Zorzi paga una piegora et un Agnello .	”	1 : 16

[32] Pogrešno prepisano. Treba da stoji »Priego«.

2	Iuri Pregaraz paga spodo un de Vin	Lire	1 : —
	item spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	item da S. Zorzi una piegora et un agnello . . .	”	1 : 16
3	Ivan Grouquar d'Svonigrado[33] paga spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	item in logo d'una piegora et uno agnello perchè non ha animali	”	1 : 4
4	Rumenna paga spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	item in logo d'una piegora et de uno agnello perchè non ha animali	”	1 : 4
5	Domez Schopech spodo un formento	”	1 : 7
	item spodo uno Biava	”	— : 8
	item piegora una ed un agnello da S. Zorzi . . . (uz lijevi rub napisano:) pagherà da mò inanzi il doppio, perchè ha Bò.[34]	”	1 : 16
6	Peter pecovich spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	item una piegora et un'agnello	”	1 : 16
7	Martin d'Raspich spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	item piegora una et un'agnello	”	1 : 16
8	Gregor Corda spodo un formento	”	1 : 7
	item spodo un Biava	”	— : 8
	item da San Zorzi uno castrone ed un Cavretto .	”	1 : 16
9	Thomio Bischia spodi do formento	”	2 : 14
	spodi do Biava	”	— : 16
	item una piegora et un agnello da S. Zorzi . . .	”	1 : 16
10	Floncha Chatisris spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	item in logo d'una piegora et un'agnello perchè non ha animali	”	1 : 4
		Porto L.	105 : 4
	(Str. 4:)	Riporto L.	105 : 4
11	Zuan Sevarchanulla spodi do de formento . . .	”	2 : 14
	Item spodi do Biava	”	— : 16
	item in logo d'una piegora ed un agnello perchè non ha animali	”	1 : 4
12	Pollo di Sdregna spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	item una piegora et un'agnello	”	1 : 16

[33] Danas Zanigrad u zaleđu Kopra, na željezničkoj pruzi.

[34] To je jedini slučaj u ovom urbaru da je nekome podavanje udvostručeno zato što drži volove. Nema sumnje, radi se o izuzetnom slučaju ekonomski jačeg seljaka.

13	Dionisio d'Portole formento	L	1 : 7
	item spodo un Biava	”	— : 8
14	Mauro D'Crusniza paga ogni anno per un maso	„	8 : —
	et per honoranza	”	— : 24
	summa	”	9 : 4
15	*Clemente de Portole* paga spodo un formento . .	”	1 : 7
	item spodo un Biava	”	— : 8
16	*Martin de Verch* abitante in Portole spodo un formento	”	1 : 7
	item spodo un Biava	”	— : 8
	Item paga il griago (!)[35] tutta la Villa Marche 4 val	”	32 : —
	Item paga tutta la Villa da Nadal et da Carneval galline quattro, et un'agnello da Pasqua	”	1 : 16
	Item tutta la Villa paga, cioè cadaun Massar una fugazza et uno uovo, che sono Massari 13 che paga moneta come è tansado al Castellan	”	— : 15
	Summa summarum, tutta la Villa di Sdregna, come avemo per mo dito han dado	”	108 : 14
	Per cadaun Massaro a segar dui Zorni son Massari XII che paga in Zornade a soldi 4 l'una L 4 : 16 . non mettendo la Decima d'Animali che è sta scossa, che al ditto del Castellan so . . . . . (sic!) metter l'anno passado et scosso Agnelli 19 val a soldi 12 l'uno . . . . . L. 11 : 8	”	11 : 8
	Summa L. 124 : 18	L	180 : 6
	(Str 5:) Riporto	L.	180 : 6

Marcenigla

Pater	1	Martin Bursich paga spodi tre Vin	L	3 : —
		item spodi do formento	”	2 : 14
		item spodi do e mezzo Biava	”	1 : —
		item per . . . . . (sic!)[36] all'anno	”	— : 12
		(Na rubu napisano istom rukom:) nunc solamente Vin spodi un.		
	2	Marin Baldar spodi tre Vin	”	3 : —
		item spodo uno formento	”	1 : 7
		perchè non ha buò		
		item per prego soldi dodese	”	— : 12
	3	Paulo da Verch spodi tre Vin	”	3 : —
		item spodi do formento	”	2 : 14
		item spodi do Biava	”	— : 16
		item per prego	”	— : 12
		(Na rubu napisano istom rukom:) comenza a pagar questo anno passado perchè è vegnù da novo.		

[35] I tu je prepisivač pogriješio. Treba da stoji »priego«.

[36] Na mjestu praznine u prepisu treba staviti riječ »prego«, kako je nalazimo i kod narednih obveznika, koji daju 12 solada.

Filius

4	Chrisman fiol de Martin spodi tre vin	L	3 : —
	item spodo un formento, no ha buò	"	1 : 7
	item spodi do Biava	"	— : 16
	item per prego	"	— : 12
5	*Margarita habitador in Verch* paga spodi tre[37] .	"	3 : —
	item spodi un formento	"	1 : 7
	item per prego	"	— : 12
	(Na rubu:) Tutta la Villa.		
	Item da Nadal tre Galline, da Carneval do, e da Pasqua uno agnello et ovi dodese, val	"	2 : 4
	Item do di lavora a rastellar et segar fien che son opre otto val a soldi 4 l'una	"	1 : 12
	Summa summarum L 33 : 17		
	Et la Decima di tutti Anemali menudi nassudi in la ditta Villa, che al dir del Castellan se sta X		

S. Cirgo

1	Petar Gastaldo spodo un Vin	L	1 : —
	item spodo un formento	"	1 : 7
	item spodo un Biava	"	— : 8
	item perchè non ha pagato paga	"	— : 5
2	Iacob Zudese spodo un Vin	"	1 : —
	item spodo un formento	"	1 : 7
	item spodo un Biava	"	— : 8
	item perchè non ha pagato	"	— : 5
	(Na rubu uz ova dva zabilježeno istom rukom:)		
	Questi dise non pagar per esser Offiziali.		
	Porto	L.	220 : 3
	(Str. 6:) Riporto	L.	220 : 3
3	Rumen sotto Zudese[38] spodi un Vin	"	1 : —
	item spodo un formento	"	1 : 7
	item spodo un Biava	"	— : 8
	item perchè el non ha pagato	"	— : 5
4	Miclaus spodo un Vin	"	1 : —
	item spodo un formento	"	1 : 7
	item spodo un Biava	"	— : 8
	item perchè el non ha pagato	"	— : 5
5	Marin Gernetich spodo un Vin	"	1 : —
	item spodo un formento	"	1 : 7
	item spodo un Biava	"	— : 8
	item perchè el non ha pagato	"	— : 5

[37] Tu je ispuštena riječ »vin«, koju nalazimo kod obveznika navedenih prije toga.

[38] Pisar urbara je vjerojatno pogrešno preveo naziv »požup«, inače u tekstu ovog urbara nazivan »sottogastaldo«. Funkcija »sotto zudese« je i inače nepoznata na području Istre.

	6	Cusman paga spodo un Vin	L	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo un Biava	”	—	8
		item un Castron ovver piegora	”	1	4
Pater	7	Thognas[39] spodo un Vin	”	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo un Biava	”	—	8
		item uno agnello paga l'anno passado, questo che vegnirà pagarà una piegora	”	—	12
	8	Babich Marin spodo un vin	”	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo uno Biava	”	—	8
		item un agnello	”	—	12
Filius	9	Sfettina filio d'Tomas spodo uno Vin	”	1	—
		item spodo uno formento	”	1	7
		item spodo uno Biava	”	—	8
		item perchè non ha pagato	”	—	5
	10	Mocor Radovo spodo un Vin	”	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo uno Biava	”	—	8
		item perchè el non ha pagato	”	—	5
	11	Lucas Simunis paga spodo un Vin	”	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo un Biava	”	—	8
		item perchè el non ha anemali menudi	”	—	5
			Porto L	248	18

	(Str. 7:)		Riporto Lire	248	18
	12	Crisman spodo un Vin	”	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo un Biava	”	—	8
		item perchè non ha anemali menudi	”	—	5
	13	Gregor spodo un Vin	”	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo un Biava	”	—	8
		item un agnello	”	—	12
	14	Marin Domenesich spodo un Vin	”	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo un Biava	”	—	8
		item perchè el non ha anemali menudi	”	—	5
	15	Cocian Perich spodo un Vin	”	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo un Biava	”	—	8
		item dell'anno passado un Castron val	”	1	4
	16	Paulo Barbo spodo un Vin	”	1	—
		item spodo un formento	”	1	7
		item spodo un Biava	”	—	8
		item perchè el non ha anemali menudi	”	—	5

[39] Ime »Thognas« zabilježeno je nešto niže kod sina »Sfettine« kao Tomas.

17	Simas Crozaz spodo un Vin	L	1	—
	item spodo un formento	"	1	7
	item spodo un Biava	"	—	8
	item dell'anno passado uno Agniello	"	—	12
	questo anno darà un Castron o una Piegora			
	Item paga tutta la Villa per prego Marche . . .	"	56	—
	Item de Carneval Galline tre, et da Nadal Galline tre, et da Pasqua uno Agniello e ovi 40 val . . .	"	2	13
	Item vanno tutti i Massari do di all'anno a lavorar per cadaun Massaro, ch'abitando tre Offiziali resta Massari 15, (sic!) ch'è giorni 30 a soldi 4 per giorni val come è tansado al Castellan	L	6	—
	Summa summarum, tutta la Villa di S. Sirgo come per loro Villani sono ordinatamente avvisadi	L	121	19
	Porto	L	319	18

(Str. 8:) Riporto L 319 : 18

Item da el formaggio che si fa uno giorno di tutti li animali si attrova in la detta Villa, di questi se starà al ditto del Castellan che ha scosso . . . . . (sic!)

Salise

Pater	1 Michiel Muller Gastaldo paga Vin spodi do . . .	L	2	—
	item spodi do formento	"	2	14
	item spodi do Biava	"	—	16
	item da S. Zorzi	"	1	4
	2 Mattio sotto Gastaldo paga spodi do Vin	"	2	—
	item spodi uno formento	"	1	7
	item spodo un Biava	"	—	8
	item da S. Zorzi	"	1	4
	(Na rubu uz ova dva obveznika zapisano:)			
	Questi do Massari dissero non pagar salvo danari, dello resto sono assolti per esser Offiziali.			
	3 Zelen paga spodi do Vin	"	2	—
	item spodo uno formento	"	1	7
	item spodo uno Biava	"	—	8
	item da S. Zorzi	"	1	4
	4 Ivan spodi do Vin	"	2	—
	item spodi uno formento	"	1	7
	item spodo uno Biava	"	—	8
	item da S. Zorzi	"	1	4
	5 Dodes di Bencho spodi do Vin	"	2	—
	item spodi uno formento	"	1	7
	item spodo uno Biava	"	—	8
	item da S. Zorzi	"	1	4

5	Benco spodi dui Vin	L	2 : —
	item spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	item perchè ha animali paga una piegora et uno Agniello	”	1 : 16
6 for.	*Lucina habita in Pinguente per una Vigna l'ha sul distretto di Cernizza paga* spodi un Vin	”	1 : —
7 for.	*Martin de Malacepichia habita in Pinguente per una Vigna l'ha come de sora,* paga spodo uno de Vin	”	1 : —
	Porto	L.	460 : 1
	(Str. 10:) Riporto	L.	460 : 1
8 for.	*Ianes de Chersicchio come di sora paga* spodo un Vin	”	1 : —
9 (!)	Item paga tutta la Villa di Cernizza da S. Michiel Marche tre; item da Carneval Marche una, summa Marche 4 val	”	32 : —
	Item tutta la Villa da Nadal Galline do, et da Carneval Galline do, et da Pasqua un Cavretto val	”	1 : 16
	Item cadaun Massaro dui volte all'anno a segar et rastellar, che son Massari cinque, che vien opere diese val	”	2 : —
	Summa summarum tutta la Villa di Cernizza come per loro medesimi sono stati informati Lire 73 : 10		

Nugla

1	Ivan Porcich paga spodo un formento	L	1 : 7
	item spodo un Biava	”	— : 8
2	Peter paga spodo un formento	”	1 : 7
	item spodo uno Biava	”	— : 8
	Item tutta la Villa ha pagato fino al presente ducatouno d'oro a L. 4 : 10, che summa L. 10 : 12;[40] ma diè pagar a rason Marche tre; non lo puo pagar per esser Massari pochi	”	10 : 12
	Item da Nadal dui Galline et 4 fugazze et da Pasqua uno Cavretto, val	”	1 : 8
	Item cadaun Massaro dui opere a segar et rastellar, che son al presente dui Massari, che son opre 4 val	”	— : 16
	Summa summarum tutta la Villa di Nugla come appar di sora Lire 16 : —		

[40] O zlatnom dukatu i njegovoj vrijednosti u librama vidi pobliže u tekstu uvoda.

1	Martin Gastaldo paga spodi do Vin	L	2 : —
	item spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
2	Mattio sotto Gastaldo paga spodi do Vin	”	2 : —
	item spodi uno e mezzo formento	”	2 : —
	item spodo uno e mezzo Biava	”	— : 12
	(Uz rub za ovu dvojicu napisano:) questi do paga la mità per esser Offiziali		
	Porto	L	522 : 19
	(Str. 11:) Riporto	L	522 : 19
3	Marin spodi do Vin	”	2 : —
	item spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
	(uz rub:) questo da al suo Comun secondo l'usanza.		
4	Glogogna spodi do Vin	”	2 : —
	item spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
5	Marin Cusmanich paga spodi do Vin	”	2 : —
	item spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
6	Ivancich Bastian paga spodi do Vin	”	2 : —
	item spodo uno e uno Starich formento	”	1 : 12 1/2
	item spodo uno et uno Starich Biava	”	— : 9
	delli quali starichi cinque fa un spodo[41]		
7	Vicenzo paga spodi do Vin	”	2 : —
	item spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
8	Blas paga spodi do Vin	”	2 : —
	item spodo uno et uno Starich formento	”	1 : 12 1/2
	item spodo uno et uno Starich Biava	”	— : 9
9	Cherina Vedova spodi do Vin	”	2 : —
	item spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
10	Sfetico paga spodi do Vin	”	2 : —
	item spodi do formento	”	2 : 14
	item spodi do Biava	”	— : 16
11	Martin spodi do Vin	”	2 : —
	item spodo uno et uno Starichio formento . . .	”	1 : 12 1/2
	item spodo uno et uno Starichio Biava	”	— : 9 1/2
12	Matthio spodi do Vin	”	2 : —
	item spodo uno et uno Starichio formento . . .	”	1 : 12 1/2
	item spodo uno et uno Starichio Biava	”	— : 9 1/2
	Tutta questa entrada fin qui paga l'ottavo al presente disse loro.		

[41] O veličini, odnosno sadržini spuda i osobitosti spuda Grimalde, vidi detaljnije u uvodu.

13 Marco e vegnudo quest'anno ad habitar in questa Villa et comincia quest'anno a pagar come fanno gl'altri visini

	Porto	L	573 : 1
(Str. 12:)	Riporto	L	573 : 1
Item tutta la Villa paga di prego Marche do e mezzo val		"	20 : —
Item da Nadal dà Galline sei, et da Carneval Galline sei, et da Pasqua uovi 40 ed uno Agnello .		"	4 : 9
Item va cadaun Massaro doi volte all'anno a segar et rastellar, che son Massari 12 che sono opere 24 a soldi 4 l'una		"	4 : —
Summa summarum tutta la Villa di Grimalda come d'sua bocha â confessado haver pagado Lire 88 : 13			
Item notta che questa Villa da la Decima di tutti li Anemali menudi starassi (!) al ditto del Castellan á quello ha ricevudo per lo passato.			

Moschizza

1 Mattio Marich del Diavolo paga spodi do Vin . .		L	2 : —
item spodi doi formento		"	2 : 14
item spodi do Biava		"	— : 16
(Uz rub:) i anni passadi non ha pagato salvo la mittà disse.			
2 Lucian spodi dui (!) Vin		"	2 : —
item spodo uno et uno Starichio formento . . .		"	1 : 12 1/2
item spodo uno et uno Staricchio (!) Biava . . .		"	— : 9 1/2
item tutta la Villa paga Marche doi e mezzo val .		"	20 : —
item tutta la Villa paga Galline do da nadal, Galline do da Carneval, ovi 10 et un Agnello . .		"	1 : 12
item cadaun di loro do volte a segar et rastellar fino (!), che sono opere quattro summa summarum tutta la Villa d'Omoschiza come per loro semo avvisadi di sua bocha Lire 32 : 5			
item questa da la Decima d'anemali minudi, l' anno passado se trovò secondo al scriver del Castellan Agnelli 4 val		"	2 : 8
Summa *Lire 34 : 13*			

Num

Questa Villa d'prego per cadaun Vilan

	Porto	L	636 : 3

	(Str. 13:) Riporto	L	636 : 3
	Lire 4 per 2 che paga, et primo per		
1	Paul della ditta Villa disse paga	"	4 : —
2	for. item disse al dicto Paulo, che Crisman di Blas non habita se non quando li piase li paga prego come lui	"	4 : —
	item disse l'anno passado uno Compagno da Crisman *pase* (!)[42] *Piegore cento et paga l'erbadego Lire diese*	"	10 : —
	Item disse Paulo d'Brento do somme de formento item do piene d'Pira, et Fava disse non si ricordar quanto, ma mettemo come mette il Castellan, spodi do e mezzo formento val	"	3 : 7
	item spodi tre Pira, e spodo uno e mezzo fava val .	"	1 : 16
	et per herbadego, come lui mette d'Porzi	"	2 : 11
	item come lui mette de Decima Agnelli nove val .	"	8 : 8
	Item disse dar lui et il Compagno do Galline et ovi 16, et talvolta un formazo no potendo haver ovi, val le Galline et ovi	"	— : 14
	item da dui opere a rastellar et segar val . . .	"	— : 8
	Summa summarum, tutta la Villa di Num come appar dissora (!) Lire 34 : 4		
	Summa totale	L	670 : 7

Cudoglia

(sic!)

Pregara

	Faciemo nota per informazion havemo avuto in Portole da persone di fede, come in la Villa di Pregara non habita alcuna persona, ma che ogni anno è sta affittà i pascoli. Item del 1423 fù affittà a Valentin et Zuan Summolo d'Castro, et certi anemali paga	L	: (sic!)
	Item del 1424 fù affittà a Mattio de Grisignana con certi anemali menudi pago	L	: (sic!)

(Str. 14:)

Herbadeghi di Sdregna

	Facemo nota come in la Villa di Sdregna del 1422 fù affittà animali menudi 400 per	L	40 : —
	Item fù la detta Villa del 1423 fù (!) affittà animali 920	"	92 : —

[42] Ovdje je vjerojatno prema kazivanju seljaka stavljena naša riječ »pase« (treće lice prezenta glagola pasti) umjesto talijanskog »pascola« ili »pascolava«.

Item anemali grossi 80 a soldi 4 . . . . . L 16 : —
Item del 1424 fù anemali menudi 240 . . . . . " 24 : —
Item anemali grossi undese a soldi 7 . . . . . " 3 : 17
Di questi va la mittà alla Chiesia, et disse mentre ha habudo.

Herbadeghi de Marcenigla

Del 1422 fù animali grossi 73 a soldi 3 l'un . . . L 10 : 19
Del 1423 fo Animali grossi 28 a soldi 3 l'un di Bencho da Pisin . . . . . " 4 : 4

Herbadeghi de Salise

del 1422 fò anemali de Gherdina de Castro et Compagni circa animali 600 a soldi 2 per piegora . L 60 : —
del 1424 fò anemali da Corgna di Breste et Macor et compagni, per li quali disse lui medesimo han pagado marche cinque . . . . . " 40 : —
de questi disse i Villani và la mittà a loro.

Cernizza

Del 1424 Ivan et Marin d'Buchovich per erbadego di Piegore 400 in rason di soldi 2 per piegora per fin S. Zorzi per Decimo passado, e promise di visinanza e pagar come li altri Visini per anni 3, piezzo delle queste cose Martin di Malacepichia habitador in Pinguente.

*

Nos Bernardus Valerio Pro Illustrissimo et Excellentissimo Dominio Venetiarum Dignissimus Potestas et Capitaneus Justinopolis, Universi(!) et singulis ad quos praesentes nostrae pervenerint fidem indubiam facimus, et attestamur qualiter ultrascriptus[43] Dominus Nicolaus Pamperga, qui extraxit ultrascriptum Computatum V. Scontrus (!) hujus Camerae fiscalis, Bonorum (!) Conditionis opinionis et famae, cujus scripturis pubblicis hic plenaria fides adhibetur. In quorum fidem

L. S. Datum Iustinopoli die 13 Junij 1535.

*

[43] Pridjev »ultrascriptus«, tj. »gore zapisani« ili »gore spomenuti«, stavljen u potvrdi Bernarda Valiera ispred imena Nikole Pamperge dokazuje da je u izvornom prijepisu urbara postojala ispred te potvrde i ovjera prijepisa što ju je izvršio Nikola Pamperga. Tu ovjeru ispustio je neki prepisivač, bilo omaškom, bilo namjerno.

Et io Pietro Bembo del spettabile quondam Domino (!) Bembo pubblico Nodaro et Regolatore delli Libri della Cancelleria di Comun di questa Città, ho di propria mano estratto il presente quaderno a richiesta delli Signori Marchesi, et in fede mi
L. S. son sottoscritto et posto il mio solito segno.

Nos Franciscus Boldù pro serenissimo ducali Dominio Venetiarum Potestas et Capitaneus Justinopolis fidem indubiam facimus et attestamur, suprascriptum Dominum Petrum Bembum esse pubblicum et legalem Notarium bonae opinionis atque famae, cujus pubblicis scripturis hic et ubique locorum plena est adhibenda fides. In quorum Iustinopoli di 7 Aprils 1606.

L. S. Nicolaus Gavardus Cancellarius Comunis
Me subscripsi et sigillavi

(Str. 16:)
(U stvari posljednja, stražnja strana sveščića u kojem je zabilježen ovaj urbar. Op. Klen!)

(s lijeve strane:)

77
10 for.
(vjerojatno broj obveznika)

(Na desnoj strani:) Istom rukom kojom je napisan i tekst urbara)

A

Quaderno
delle rendite delle Ville di Pietrapelosa sotto li Patriarchi d'Aquileja, esteso nell'anno 1425.
(Povrh i ispod slova *A*, naknadno zabilježeno olovkom, drugom rukom:)
»Notificazioni fatte dai Gravisi estratte dall'archivio dei Frari di Venezia da Beppi Gonero«[44]
(Ispod teksta: Quaderno itd., dodano olovkom, opet istom rukom:)
»Pinguente Land«
»univam je bolan, univam je ognen« main hüdo su cosizze, mu je vesana stomagnizza, se če obrisat ako se ne osüsi, ima fe conto dèset mèsez, pasia noga neka muči.[45]

[44] Tekst olovkom na poleđini sveščića koji sadrži prijepis urbara potječe, čini se, od ruke Petra Kandlera.

[45] To je vrlo zanimljiva zabilješka hrvatskog dijalektalnog govora iz Istre. Da li na početku zabilježene riječi »Pinguente Land«, zemlja Buzet, treba da znače da se tako govori u Buzeštini? Tih nekoliko rečenica u današnjem hrvatskom jeziku glasi: »Onaj vam je bolestan, onaj ima vrućicu, manje su hude ospice, košuljica mu je svezana, obrisat će se ako se ne osuši. Ima računajte deset mjeseci. Pasja noga, neka šuti«.

	također jedno janje o Jurjevu	libara	— : 12
	također o Božiću jednu kokoš i jednu pogaču, i o Uskrsu jednu pogaču	”	— : 15
3.	Andrija iz Čepića plaća jedan spud žita . . .	”	1 : 7
	također jedan spud zobi	”	— : 8
	također jednu ovcu	”	1 : 4
	također jedno janje o Jurjevu	”	— : 12
	također o Božiću jednu kokoš, jednu pogaču, o Mesopustu jednu kokoš i jednu pogaču, a o Uskrsu jednu pogaču	”	— : 15
Sin 3.	(Sic!) Usinja, sin Svetine, jedan spud vina . .	”	1 : —
	također jedan spud žita	”	1 : 7
	također jedan spud zobi	”	— : 8
	također plaća namjesto jedne ovce i jednog janjeta jer nema ovaca	”	1 : 16
	također za Božić, za Mesopust i za Uskrs dvije kokoši i tri pogače, vrijedi	”	— : 15
4.	Grša plaća jedan spud vina	”	1 : —
	Također plaća cijelo selo za »priego« 4 marke, vrijedi	”	32 : —
	također plaća cijelo selo o Uskrsu jedno janje i jednog kozlića	”	— : 12
	Seljaci su također dužni da dvaput na godinu pođu kositi i grabljati, što znači četiri seljaka ili osam radnih dana po 4 solda kako to vrednuje kostelski kaštelan, premda svi seljaci kažu da on svakome uzima deset solada ako ne pođu kositi i grabljati	”	1 : 12
	Svega ukupno kako proizlazi i kako kažu sami seljaci, davalo je selo Čepić	”	55 : 8
	(Str. 3:) (Prijenos)	libara	55 : 8

Zrenj

1.	Berton iz Zrenja plaća jedan spud vina . . .	libara	1 : —
	također dva spuda žita	”	2 : 14
	također dva spuda zobi	”	— : 16
	također o Jurjevu plaća jednu ovcu i jedno janje	”	1 : 16
2	Juri Pregarac plaća jedan spud vina	”	1 : —
	također dva spuda žita	”	2 : 14
	također dva spuda zobi	”	— : 16
	također o Jurjevu jednu ovcu i jedno janje . .	”	1 : 16
3.	Ivan Groukvar iz Zvonigrada plaća dva spuda žita		2 : 14
	također dva spuda zobi	”	— : 16
	također umjesto jedne ovce i jednog janjeta jer nema stoke	”	1 : 4

4.	Rumena plaća dva spuda žita	libara	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16
	također umjesto jedne ovce i jednog janjca jer nema stoke	»	1 : 4
5.	Domec Skopek jedan spud žita	»	1 : 7
	također jedan spud zobi	»	— : 8
	također jednu ovcu i jedno janje o Jurjevu (uz lijevi rub napisano:) odsad unaprijed plaćat će dvostruko jer ima volove.		
6.	Petar Peković dva spuda žita	»	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16
	također jednu ovcu i jedno janje	»	1 : 16
7.	Martin od Raspića dva spuda žita	»	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16
	također jednu ovcu i jedno janje	»	1 : 16
8.	Gregor Korda jedan spud žita	»	1 : 7
	također jedan spud zobi	»	— : 8
	također o Jurjevu jednog jarca i jednog kozlića	»	1 : 16
9.	Tomo Bišća dva spuda žita	»	2 : 14
	dva spuda zobi	»	— : 16
	također jednu ovcu i jedno janje o Jurjevu . .	»	1 : 16
10.	Flonka Katisris dva spuda žita	»	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16
	umjesto jedne ovce i jednog janjeta jer nema stoke	»	1 : 4
		Prijenos	libara 105 : 4

	(Str. 4:)	Prijenos	L 105 : 4
11.	Zvane Sevarkanula dva spuda žita	libara	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16
	također umjesto jedne ovce i jednog janjca jer nema stoke	»	1 : 4
12.	Pavao iz Zrenja dva spuda žita	»	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16
	također jednu ovcu i jedno janje	»	1 : 16
13.	Dionizije iz Oprtlja žita	»	1 : 7
	također jedan spud zobi	»	— : 8
14.	Mavro iz Kružnice plaća svake godine za jedno selište L 8 : — i za čašćenje L — : 24, svega . .	»	9 : 4
15.	Kliment iz Oprtlja plaća jedan spud žita . .	»	1 : 7
	također jedan spud zobi	»	— : 8
16.	Martin iz Vrha, stanovnik Oprtlja, jedan spud žita	»	1 : 7
	također jedan spud zobi	»	— : 8
	Cijelo selo plaća također »priego« 4 marke, vrijedi	»	32 : —
	Cijelo selo plaća također o Božiću i Mesopustu četiri kokoši, a o Uskrsu jedno janje	»	1 : 16
	Cijelo selo, odnosno svaki selištar, plaća tako-		

đer jednu pogaču i jedno jaje, a 13 selištara plaćaju u novcu po ocjeni kaštelana . . . . libara —:15
Svega ukupno davalo je selo Zrenj, kako smo dosad rekli, libara 108 : 14.
Svaki seljak za dva dana košnje, 12 seljaka, plaća za svaki dan rada 4 solda, tj. libara 4 : 16 " 4:16
Ne uzimajući u obzir desetinu od stoke koja je ubirana, prema kazivanju kaštelana ... staviti za minulu godinu: utjerano je 19 janjaca, svaki po 12 solada, libara 11 : 8 . . . . . libara 11: 8
Svega libara 124 : 18 . . . . . libara 180 : 6

(Str. 5:) Prijenos libara 180 : 6

Marčenigla

Otac
1. Martin Buršić plaća tri spuda vina . . . . . libara 3:—
također dva spuda žita . . . . . " 2:14
također dva i pol spuda zobi . . . . . " 1:—
također za... (sic!) godišnje . . . . . " —:12
(Na rubu istom rukom:) sada samo jedan spud vina.
2. Marin Baldar tri spuda vina . . . . . " 3:—
također jedan spud žita . . . . . " 1: 7
jer nema volova
također za prego dvanaest solada . . . . . " —:12
3. Pavao iz Vrha tri spuda vina . . . . . " 3:—
također dva spuda žita . . . . . " 2:14
također dva spuda zobi . . . . . " —:16
također za prego . . . . . " —:12
(Na rubu istom rukom:) počinje plaćati od prošle godine jer je nov pridošlica.

Sin
4. Križman, sin Martinov, tri spuda vina . . . " 3:—
također jedan spud žita, nema volova . . . . " 1: 7
također dva spuda zobi . . . . . " —:16
također za prego . . . . . " —:12
5. Margarita, stanovnik Vrha, plaća tri spuda . . " 3:—
također jedan spud žita . . . . . " 1: 7
također za prego . . . . . " —:12
(Na rubu istom rukom:) Cijelo selo (a zatim:) Također za Božić tri kokoši, za Mesopust dvije, a za Uskrs jedno janje i dvanaest jaja, vrijedi . libara 2: 4
Također dva dana kose i grabljaju sijeno, tj. osam nadnica po 4 solda svaka . . . . . " 1:12
Svega ukupno libara 33 : 17
K tome desetina od sve okoćene sitne stoke u tom selu, a bilo ih je prema kazivanju kaštelana 10.

	1. Petar, župan, jedan spud vina	libara	1	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jer nije plaćao plaća	"	—	5
	2. Jakov, sudac, jedan spud vina	"	1	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jer nije plaćao	"	—	5
	(Na rubu istom rukom uz ovu dvojicu:)			
	Oni kažu da ne plaćaju jer obavljaju dužnosti.			
	Za prijenos	libara	220	3
	(Str. 6:) Prijenos	L	220	3
	3. Rumen, požup, jedan spud vina	libara	1	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jer nije plaćao	"	—	5
	4. Miklauš jedan spud vina	"	1	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jer nije plaćao	"	—	5
	5. Marin Gernetić jedan spud vina	"	1	—
	također spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jer nije plaćao	"	—	5
	6. Kuzman plaća jedan spud vina	"	1	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jednog škopca ili ovcu	"	1	4
Otac	7. Tonjas jedan spud vina	"	1	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jedno janje plaća za prošlu godinu, a za buduću platit će jednu ovcu	"	—	12
	8. Babić Marin jedan spud vina	"	1	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jedno janje	"	—	12
Sin	9. Svetina, sin Tomaša, jedan spud vina	"	1	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jer nije plaćao	"	—	5
	10. Mohor Radovo jedan spud vina	"	1	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jer nije plaćao	"	—	5

11.	Lukas Simunis plaća jedan spud vina	libara	1 : —
	također jedan spud žita	”	1 : 7
	također jedan spud zobi	”	— : 8
	također jer nema sitne stoke	”	— : 5
	Za prijenos	L	248 : 18
	(Str. 7:) Prijenos	libara	248 : 18
12.	Križman jedan spud vina	libara	1 : —
	također jedan spud žita	”	1 : 7
	također jedan spud zobi	”	— : 8
	također jer nema sitne stoke	”	— : 5
13.	Grgur jedan spud vina	”	1 : —
	također jedan spud žita	”	1 : 7
	također jedan spud zobi	”	— : 8
	također jedno janje	”	— : 12
14.	Marin Domenezić jedan spud vina	”	1 : —
	također jedan spud žita	”	1 : 7
	također jedan spud zobi	”	— : 8
	također jer nema sitne stoke	”	— : 5
15.	Kocijan Perić jedan spud vina	”	1 : —
	također jedan spud žita	”	1 : 7
	također jedan spud zobi	”	— : 8
	također jednog škopca za prošlu godinu vrijedi	”	1 : 4
16.	Pavao Barbo jedan spud vina	”	1 : —
	također jedan spud žita	”	1 : 7
	također jedan spud zobi	”	— : 8
	također jer nema sitne stoke	”	— : 5
17.	Simas Krozac jedan spud vina	”	1 : —
	također jedan spud žita	”	1 : 7
	također jedan spud zobi	”	— : 8
	također jedno janje za prošlu godinu	”	— : 12
	Ovu će godinu dati jednog škopca ili ovcu.		
	Cijelo selo plaća također za prego marke . .	”	56 : —
	Također za Mesopust tri kokoši, za Božić tri kokoši, a za Uskrs jedno janje i 40 jaja, vrijedi	”	2 : 13
	Svi seljaci ponaosob odrađuju godišnje po dva dana, budući da tu žive tri oficijala, ostaje 15 (sic!) seljaka što daje 30 dana po 4 solda, prema Kaštelanovoj procjeni	libara	6 : —
	Sveukupno za cijelo selo Sočergu, kako su ih seljaci uredno obavijestili libara 121 : 19		
	Za prijenos	L	319 : 18
	(Str. 8:) Prijenos	L	319 : 18
	Također daju sir načinjen u jedan dan od sve stoke koja se nalazi u tom selu, a od tih, ako je točno, kako reče kaštelan, da je ubrao . . . (sic!)		

Otac	1. Mihovil Muller, župan, plaća dva spuda vina .	libara	2	—
	također dva spuda žita	"	2	14
	također dva spuda zobi	"	—	16
	također o Jurjevu	"	1	4
	2. Matija, požup, plaća dva spuda vina	"	2	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također o Jurjevu	"	1	4
	(Na rubu uz ova dva obveznika zabilježeno istom rukom:) Ova dva selištara rekoše da ne plaćaju ništa osim novca, od ostalog su oslobođeni jer su oficijali.			
	3. Zelen plaća dva spuda vina	"	2	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također o Jurjevu	"	1	4
	4. Ivan dva spuda vina	"	2	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također o Jurjevu	"	1	4
	5. Dodeš Benkov dva spuda vina	"	2	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također o Jurjevu	"	1	4
	6. Ambroz Radin plaća dva spuda vina	"	2	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također plaća o Jurjevu	"	1	4
Sin	7. Dodes Mihovilov plaća dva spuda vina	"	2	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također jednu ovcu	"	1	4
	8. Grgur dva spuda vina	"	2	—
	također jedan spud žita	"	1	7
	također jedan spud zobi	"	—	8
	također plaća o Jurjevu	"	1	4
	Cijelo selo plaća još za prego 4 marke . . .	"	32	—
	Za prijenos	L	393	5
	(Str. 9:) Prijenos	L	393	5
	Za Božić još 4 kokoši i dvije pogače, a za Mesopust 3 kokoši, za Uskrs 20 jaja, što vrijedi .	libara	2	7
	Još mora svaki seljak godišnje dva puta kositi i grabljati; ima 9 seljaka, od čega odbijam oficijale, ostaje 7 seljaka (sic!), to jest 14 radnih dana, vrijede	"	2	16

Još i desetinu od sve sitne stoke u tom selu.
Također i polovinu travarine od prošle godine libara 20 : —
Sveukupno cijelo selo Šalež, ne računajući desetinu, libara 103 : 9

Črnica

1.	Kerin, župan, plaća dva spuda vina	"	2 : —
	također dva spuda žita	"	2 : 14
	također dva spuda zobi	"	— : 16
	također o Jurjevu	"	1 : 4
2.	Martin, požup, dva spuda vina	"	2 : —
	također dva spuda žita	"	2 : 14
	također dva spuda zobi	"	— : 16
	također o Jurjevu	"	1 : 4
	(Na rubu uz ta dva obveznika istom rukom:) Ova dvojica, jer su oficijali, ne plaćaju ni vino ni žito, ostale regalije plaćaju kao ostali.		
3.	Mateu plaća dva spuda vina	"	2 : —
	također dva spuda žita	"	2 : 14
	također dva spuda zobi	"	— : 16
	također o Jurjevu	"	1 : 4
4.	Paul dva spuda vina	"	2 : —
	također dva spuda žita	"	2 : 14
	također dva spuda zobi	"	— : 16
	također jer ima stoku plaća jednu ovcu i jedno janje	"	1 : 16
5.	Benko dva spuda vina	"	2 : —
	također dva spuda žita	"	2 : 14
	također dva spuda zobi	"	— : 16
	budući da ima stoku plaća još jednu ovcu i jedno janje	"	1 : 16
6.	stranac Lučina koji stanuje u Buzetu plaća za jedan vinograd što ga drži na području Črnice jedan spud vina	"	1 : —
7.	stranac Martin iz Čepića koji stanuje u Buzetu plaća za jedan vinograd što ga drži kao prednji jedan spud vina	"	1 : —
	Za prijenos	L	460 : 1
	(Str. 10:) Prijenos	L	460 : 1
8.	stranac Janez iz Kršikle kao i prednji plaća jedan spud vina	"	1 : —
9.	(sic!) Cijelo selo Črnica plaća o Miholju tri marke; za Mesopust još jednu marku, svega 4 marke, koje vrijede	"	32 : —
	Također cijelo selo o Božiću dvije kokoši, za		

Mesopust dvije kokoši, a za Uskrs jednog kozlića, vrijede . . . . . libara 1 : 16
Još svaki seljak dvaput godišnje kosi i grablja, pet je seljaka što daje deset radnih dana, vrijede . . . . . " 2 : —
Sve u svemu cijelo selo Črnica, kako su sami iskazali, libara 73 : 10

Nugla

1. Ivan Porčić plaća jedan spud žita . . . . . " 1 : 7
također spud zobi . . . . . " — : 8
2. Peter plaća jedan spud žita . . . . . " 1 : 7
također spud zobi . . . . . " — : 8
Cijelo je selo plaćalo dosad još jedan zlatni dukat po L 4 : 10, što daje L 10 : 12; po pravu mora plaćati tri marke; no ne može plaćati jer je malo selištara . . . . . " 10 : 12
O Božiću još dvije kokoši i 4 pogače, a za Uskrs jednog kozlića, vrijedi . . . . . " 1 : 8
Još mora svaki seljak dati dva dana za kosidbu i grabljanje, sada su dva seljaka, tj. 4 radna dana, vrijedi . . . . . " — : 16
Sve u svemu cijelo selo Nugla prema gornjem libara 16 : —

Grimalda

1. Martin, župan, plaća dva spuda vina . . . . " 2 : —
također dva spuda žita . . . . . " 2 : 14
također dva spuda zobi . . . . . " — : 16
2. Matija, požup, plaća dva spuda vina . . . . " 2 : —
također jedan i pol spud žita . . . . . " 2 : —
također jedan i pol spud zobi . . . . . " — : 12
(Uz rub za ova dva obveznika zabilježeno:) Ova dvojica plaćaju polovinu jer su oficijali

Za prijenos L 522 : 19

(Str. 11:) Prijenos L 522 : 19

3. Marin dva spuda vina . . . . . " 2 : —
također dva spuda žita . . . . . " 2 : 14
također dva spuda zobi . . . . . " — : 16
(Uz rub za ovog obveznika zabilježeno:) Ovaj daje svojoj općini prema običaju.
4. Glogonja dva spuda vina . . . . . " 2 : —
također dva spuda žita . . . . . " 2 : 14
također dva spuda zobi . . . . . " — : 16
5. Marin Kuzmanić plaća dva spuda vina . . . " 2 : —
također dva spuda žita . . . . . " 2 : 14
također dva spuda zobi . . . . . " — : 16

6.	Ivančić Bastijan plaća dva spuda vina	libara	2 : —
	također jedan spud i jedan starić žita	»	1 : 12 1/2
	također jedan spud i jedan starić zobi	»	— : 9
	Pet tih starića čine jedan spud.		
7.	Vincenc plaća dva spuda vina	»	2 : —
	također dva spuda žita	»	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16
8.	Blaž plaća dva spuda vina	»	2 : —
	također jedan spud i jedan starić žita . . .	»	1 : 12 1/2
	također jedan spud i jedan starić zobi	»	— : 9
9.	Kerina udova dva spuda vina	»	2 : —
	također dva spuda žita	»	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16
10.	Svetik plaća dva spuda vina	»	2 : —
	također dva spuda žita	»	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16
11.	Martin dva spuda vina	»	2 : —
	također jedan spud i jedan starić žita	»	1 : 12 1/2
	također jedan spud i jedan starić zobi	»	— : 9 1/2
12.	Matij dva spuda vina	»	2 : —
	također jedan spud i jedan starić žita	»	1 : 12 1/2
	također jedan spud i jedan starić zobi	»	— : 9 1/2
	Kako rekoše sada plaćaju osminu svih tih primanja dovde.		
13.	Marko je došao ove godine stanovati u ovo selo, pa počinje plaćati ove godine kao i ostali seljani.		
	Za prijenos	L	573 : 1
	(Str. 12:) Prijenos	L	573 : 1
	Cijelo selo plaća još za prego dvije i pol marke, vrijedi	»	92 : —
	Za Božić daje još šest kokoši i za Mesopust šest kokoši, a za Uskrs 40 jaja i jedno janje . . .	»	4 : 9
	Svaki seljak polazi godišnje dva puta kositi i grabljati, seljaka je 12, tj. 24 radna dana po 4 solda	»	4 : —
	Sve u svemu cijelo selo Grimalda, kako je i samo priznalo, plaćalo je libara 88 : 13.		
	Treba zabilježiti također da ovo selo daje desetinu od sve sitne stoke, pa će se ostati kod onoga što je rekao kaštelan da je u prošlosti ubirao.		

Omošćice

1.	Matij Marić Vražji plaća dva spuda vina . . .	»	2 : —
	također dva spuda žita	»	2 : 14
	također dva spuda zobi	»	— : 16

Kodolje

— (sic!)

Pregara

Stavljamo bilješku na temelju obavještenja dobivenog od vjerodostojne osobe u Oprtlju da u selu Pregari ne stanuje nitko, ali da su svake godine bili zakupljeni pašnjaci. Također su 1423. bili zakupljeni Valentinu i Zvanu Summolu iz Kastra (di Castro) pa je za neku stoku plaćeno L... (sic!)

Također 1424. bili su zakupljeni Matiji iz Grožnjana za neku sitnu stoku, pa je platio L... (sic!)

(Str. 14:)

Travarina od Zrenja

stavljamo bilješku da su u selu Zrenju 1422. bili zakupljeni (pašnjaci) za 400 sitne stoke, za libara		40 : —
U tom selu izvršeno je zakupljivanje i 1423. za 920 glava stoke, ...	libara	92 : —
Također krupne stoke 80 po 4 solda	”	16 : —
1424. bilo je također sitne stoke 240	”	24 : —
još jedanaest krupne stoke po 7 solada . . .	”	3 : 17

Od toga ide polovina crkvi, kako rekoše, dok su imali (zakupnika).

Travarina od Marčenigle

1422. bilo je krupne stoke 73 po 3 solda . . .	libara	10 : 19
1423. bilo je 28 krupne stoke po 3 solda od Benka iz Pazina	”	4 : 4

Travarina od Šaleža

1422. bilo je oko 600 sitne stoke Grdine i drugova iz Castra, 2 solda po ovci	”	60 : —
1424. bilo je stoke Kornje iz Bresta i Mohora i drugova, za koje je kako on sam reče platio pet maraka	”	40 : —

Od toga, rekoše seljaci, ide polovina njima.

1424. Ivan i Marin od Bukovića za travarinu od 400 ovaca, po 2 solda ovca, do Jurjeva, prošao je s desetinom i obećao da će se nastaniti u selu i plaćati kao i drugi seljani kroz tri godine. Jamac za njega je Martin iz Čepića, stanovnik Buzeta.

Mi Bernard Valerije za Prejasnu i Preslavnu Mletačku Vladu častan podestat i kapetan Kopra svima i svakome pred koga dođe ovo naše pismo. Nedvojbeno vjerujemo i posvjedočujemo da je više pisani gospodin Nikola Pamperga, koji je napravio više zabilježeni izvod iz knjige obračuna, odnosno rokovnika ove fiskalne komore, dobrog stanja, mnjenja i glasa, čijim se javnim ispravama u cijelosti vjeruje. U dokaz tome

Dano u Kopru, dne 13. lipnja 1535.

Mjesto pečata.

*

I ja Petar Bembo sin pok. poštovanog Domina Bemba, javni notar i voditelj knjiga kancelarije općine ovoga grada, vlastitom sam rukom ispisao ovaj svezak na zahtjev gospode markiza i za vjerodostojnost sam se potpisao i stavio moj uobičajeni znak

Mjesto pečata

Mi Franjo Boldù, prejasne mletačke vladavine podestat i kapetan Kopra, potvrđujemo i posvjedočujemo nesumnjivu vjerodostojnost da je gore spomenuti gospodin Petar Bembo javni i zakoniti notar dobra glasa javnog mnjenja, čijim se javnim pismenima mora priznati vjera ovdje i bilo gdje drugdje. Za što ... (sic!)

U Kopru, dne 7. travnja 1606.

Mjesto pečata

Nikola Gavardo, općinski kancelar,
potpisah i pečatih

*

(str. 16: posljednja, stražnja strana ovog sveska)

(Na lijevoj polovini:) 77 (ukupan broj obveznika?)
10 str(anica)

(Na desnoj polovini stranice:) »*A*«, (ispod toga:)

Bilježnica podavanja sela Kostela, pod akvilejskim patrijarsima, napisana 1425. godine.
(na istoj desnoj polovini stranice razne naknadne pribilješke koje nemaju izravne veze sa sadržajem bilježnice).

Danilo Klen

IL URBARIO DI PIETRAPELOSA DELL'ANNO 1425.

Riassunto

Nell'anno 1421 Venezia conquistò gli ultimi possedimenti del Patriarcato aquileiese nell'Istria Buzet (Pinguente), Oprtalj (Portole) e Kostel (Pietrapelosa). Essendo vigorosa rocca Pietrapelosa fu l'ultima sede dei marchesi istriani, rappresentanti laici dei patriarchi d'Aquileia, come pure centro amministrativo per i dipendenti villaggi i cui abitanti erano obbligati a varie prestazioni e fazioni.

Nel 1425 fu commesso ai podestà di Pinguente e Portole di accertare esattamente nei villaggi il numero dei obbligati e le loro prestazioni. Ne risultò questo urbario ch'è pervenuto a noi, purtroppo, in una semplice copia del secolo scorso. La formazione di questo documento è dunque identica a quella dell'urbario di Raspo dell'anno 1394. Però il pregio dell' urbario di Pietrapelosa trascende quello di Raspo contenendo nei singoli villaggi oltre i nomi il casato dei villani.

Nel 1440 Venezia premiò il capodistriano Nicola Gravisi per i prestati servigi donando a lui ed i suoi successori Pietrapelosa che resto nel loro possesso fino allo scioglimento del nesso feudale nel secolo scorso.

La pubblicazione di questo urbario accrescerà le possibilità di studio del villaggio istriano nel tardo medio evo.

Ive Mažuran

POREZNI POPIS GRADA I VLASTELINSTVA OSIJEK I NJEGOVE OKOLICE 1469. GODINE

Izvori o srednjovjekovnoj historiji Osijeka i njegove okolice su malobrojni i vrlo oskudni sadržajem. U tzv. jeruzalemskim putopisima posredno je Osijek spomenut kao zaselak koji navodno obiluje kruhom već sredinom 11. stoljeća.[1] Nasuprot tome, u očuvanim dokumentima zabilježeno je ime Osijek prvi put pod mađarskim nazivom Ezek u ispravi kralja Emerika tek 1196. godine.[2] Pozivom na isprave svojih prethodnika Stjepana II. i Bele III. Emerik je tada cistercitskoj opatiji Cikador (de Zeek) u Széku kod Bataszéka u Mađarskoj potvrdio pravo ubiranja osječke brodarine (skelarine) i tržne trošarine (placarine) koje je ona stekla još za vladavine kralja Gejze II. Kada i koje godine je opatija dobila to pravo u navedenoj ispravi, nije rečeno ništa određeno. Ali budući da je Gejza II. osnovao opatiju Cikador 1142. i vladao do 1161. godine, očito da je ona mogla dobiti osječku brodarinu i tržnu trošarinu ili u vrijeme njezina osnivanja ili najkasnije u posljednjoj godini Gejzine vladavine.

Potvrđujući pravo opatije, Emerik je izričito odredio da brodarinu i tržnu trošarinu moraju plaćati ne samo Izmaelićani (Saraceni) i Biseni (Pečenezi) nego i svi ostali bez razlike.

Stjecanjem tog prava opatija Cikador nije istodobno bila i posjednik Osijeka, već je samo uživala spomenute prihode. Da li je Osijek u to vrijeme imao još kojeg feudalnog gospodara, nije poznato.

Prihodi od brodarine i tržne trošarine bili su vjerojatno dosta veliki jer su u Osijek navraćali trgovci i poslovni ljudi s raznih strana, pa čak i iz vrlo udaljenih krajeva. Zajedno s njima dolazili su također i mnogi putnici i namjernici koji su bili na prolazu, ili su se dulje ili kraće zadržavali u

[1] Albinus Franciscus Gombos, Catalogus fontium historiae hungaricae, T. II (D—N), p. 845, Budapestini MCMXXXVII, 1965. Descriptio itineris in Terram sanctam *sive* Via Hierosolymitana auctore anonymo... »In quatuor autem diebus ad civitatem, quae vocatur Duldumast. Dehinc per sylvam et per lacus nimius atque trans flumen per navigium ad villam, ubi est habundantia panis, usque ad unam civitatem non longe hinc positam, quae vocatur Dordomast in aliis quatuor diebus.«

[2] Magyar országos levéltár (dalje MOL), Budapest, Dl. 4157; G. Fejer, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, T. II, 303, Budae 1812; I. Kukuljević, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, T. II, p. 180, Zagreb 1875; T. Smičiklas Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, T. II, p. 280, Zagreb 1904; I. Mažuran, Srednjovjekovni Osijek, p. 87, Osijek 1962.

Osijeku, s obzirom na to da je Osijek sredinom 12. stoljeća bez sumnje bio nadaleko poznato trgovište i prijelaz na Dravi, gdje se odvijao bujan promet robe i ljudi. Ista činjenica ujedno navodi i na zaključak da je on osnovan znatno ranije nego što se o tome sačuvao trag u izvornoj građi.

Kako se dalje razvijao i što je s Osijekom bilo u 13. i prvih desetljeća 14. stoljeća, nema podataka. Prve vijesti o njemu javljaju se tek od 1332. do 1335. godine i govore o župnoj crkvi i njezinu župniku Nikoli.[3] Prema podacima iz kasnijih razdoblja ta je crkva bila posvećena sv Duhu[4] i stajala je na mjestu gdje je 1558. godine vjerojatno bila podignuta Kasim-pašina džamija.[5]

Godine 1339. podnesu plemići iz Bilja tužbu baranjskom županu da za visokog vodostaja trgovci i prolaznici, idući do osječke skele, prelaze preko njihove zemlje i vode, pa na tom putu njihovim kmetovima nanose mnogo štete. Župan na to odredi da se polovica skelarine od novopostavljene skele daje biljskim plemićima.[6] Gdje se nalazila ta skela i kome je pripadala druga polovica skelarine, nije poznato, ali je posve sigurno da ona nije stajala na Dravi kod Osijeka, jer bi u protivnom županova odluka bila suprotna pravu opatije Cikador.

Desetak godina nakon toga sukobi se opatija Cikador s moćnim velikašem Filipom Korogyem i njegovim sinovima Filipom i Ladislavom. Do sukoba je došlo jer su oni opatiji preoteli osječku brodarinu i placarinu i zaposjeli njezin posjed Kuni.[7] Nemajući drugog načina da obrani svoje pravo i posjed, opatija zaprijeti sudskom parnicom. Plašeći se suda i parničenja, Korogyi se dogovore s opatom Tomom da spor riješe nagodbom. Na zakazanom ročištu pred palatinom Nikolom Gilettyjem u Budimu 7. prosinca 1351. godine Filip i njegovi sinovi svečano se odreknu posjeda Kuni i dvije trećine osječke brodarine i placarine, a uz to se i obvežu da će platiti 50 maraka globe ako ne izvrše obećanje.[8]

Tim sporom Korogyi se prvi put javljaju u srednjovjekovnoj historiji Osijeka. Kada su oni stekli Osijek, nije poznato, iako nema sumnje da je to bilo svakako prije 1351. godine.

Ubrzo po okončanju spora s cikadorskom opatijom Filip Korogy umre,

---

[3] Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, Series I, T. I, p. 244, 270, 281, 314, Budapestini 1885; Josephus Koller, Historia episcopatus Quinqueecclesiarum, T. V, p. 364, 384, 386, 403, 416, 457, Pesthini 1811.

[4] Lukcsics Pál, XV. Századi pápák oklevelei, T. II, p. 181, Budapest 1938.

[5] I Mažuran, Turski Osijek, Osječki zbornik VII, Osijek 1960, p. 111—113.

[6] Györffy György, Az Árpád-kori magyarország történeti földrajza, p. 283, Budapest 1966.

[7] Kuni, Kulni, Kunni, Rani, possessio Kuni abbatis de Cykador, Kwni, Kwnfalwa, Kwnowcz, Kunocz u vukovskoj županiji (D. Csánki, Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak korában, II. kötet, p. 327, 328, Budapest 1894; J. Bösendorfer, Crtice iz slavonske prošlosti..., p. 205, 206, Osijek 1910). Csánki je držao da je posjed Kuni ležao u okolici sela Benchencha, koje se 1697. godine spominje pod imenom Besencz i Bezenz, što danas odgovara rudini Bezenica istočno od Tenjskog Antunovca (T. Šmičiklas, Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Prilozi, p. 44, 90, 91, 93, Zagreb 1891). Povodeći se za Csánkijem, Bösendorfer je to mišljenje ponovio, ali je uočio da su Kwnfalwa, Kwnowcz i Kunocz isto mjesto i zaključio da je riječ o rudini Kunovac kod Tenja. Njegov zaključak je točan, iako nije zapazio da i ostali nazivi govore o istom mjestu, tj. da je posjed Kuni bio na prostoru rudine Kunovac.

[8] MOL, Dl. 4157; Starine JAZU XXXIV, p. 370; I. Mažuran, o. c., p. 88.

a njegovi posjedi Osijek, Čepin (Chapa), Subotica (Zombathhel),[9] Nadasd[10] i Koprivna (Kapurna)[11] pripadnu njegovim pravnim nasljednicima. Na diobenoj raspravi održanoj u Budimu, 20. siječnja 1352. godine dvije trećine svih posjeda dobiju Filipovi stariji sinovi Filip i Ladislav, a preostalu trećinu maloljetni sin Stjepan i njihova udova majka.[12]

Kraće vrijeme nakon te diobe Korogyi se opet sukobe s opatijom Cikador. Razlog tome bio je što su oni unatoč nagodbi i svečanom obećanju opatiji i dalje osporavali osječku brodarinu i placarinu. Poučen iskustvom iz prethodnog spora, cikadorski opat Toma protiv njih podnese tužbu palatinskom sudu u Budimu. Pristupivši osobno sudskoj raspravi, Filip i Ladislav Korogy ponovno svečano izjave i priznaju pravo opatije na osječku brodarinu i placarinu, ali istaknu da je ubiranje cestarine isključivo njihovo pravo. Na temelju provedenih dokaza sud 8. veljače 1353. godine riješi da je pravo opatije na dvije trećine brodarine i placarine neosporivo, kao i pravo Korogya da ubiru cestarinu.[13]

Iste godine 23. kolovoza proda prepošt crkve u Titelu kardinal Gillermus svoja posjednička prava u Osijeku Filipu, Ladislavu i Stjepanu Korogyu za 60 dukata.[14] Koja su to bila prava i kada ih je Gillermus dobio, u kupoprodajnom ugovoru nije rečeno, ali sama činjenica da su ona postojala jasno govore da je Osijek u to doba imao čak tri feudalca.

Poslije te kupovine postanu Korogyi napokon i stvarni gospodari Osijeka, a njihovi odnosi s cikadorskom opatijom traju nepomućeni gotovo osamdeset godina.

U bespoštednim dinastičkim borbama i ratovima s Turcima krajem 14. i prvih godina 15. stoljeća, te općem metežu izazvanom upadima turskih akindžija,[15] moć i uloga Korogya u javnom životu silno porastu, pa oni izbiju u red vodećih velikaša ne samo Slavonije nego i Ugarske. Za osobne zasluge i nepokolebljivu vjernost u obrani interesa kralja Sigismunda bude Stjepan Korogy 1386. godine postavljen za mačvanskog bana i od tog vremena obavlja vrlo složene i odgovorne državničke poslove. Obilno se koristeći tim položajem, on stječe nove posjede u Slavoniji i raznim dijelovima Ugarske. Usporedo s tim Stjepan i njegova braća sklapaju i brojna prijateljstva i preko svoje djece stupaju u rodbinske odnose s drugim velikaškim obiteljima koje čine najmoćniji i najutjecajniji sloj u društvu.

---

[9] Zombathel, oppidum Zombathel, castellum Zombathel, Sobottiza u baranjskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 466; Bösendorfer, o. c., p. 105; Smičiklas, o. c., p. 123, 130). Nekad trgovište i grad Subotica, sada šuma i rudina između Koške i sela Poganovci.

[10] Nadasth, Nadosth, Nadas u baranjskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 510; Györffy, o. c., p. 344). Staro naselje nedaleko od Pécsvárada, odnosno grada Pécs, NR Mađarska.

[11] Coporna, Kapurna, Koporna, Kaparna, Kaporna u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 321; Bösendorfer, o. c., p. 202; Smičiklas, o. c., p. 41, 42, 60, 67, 89, 91). Selo Koprivna između Hrastina i Koritne.

[12] Nagy Imre, Anjoukori okmánytár, T. V, p. 543—546, Budapest 1887; I. Mažuran, o. c., p. 93—95.

[13] MOL, Dl. 4157; Starine JAZU, p. 371; I. Mažuran, o. c., p. 95, 96.

[14] Nagy Imre, o. c., T. VI, p. 108, 109, Budapest 1891; G. Fejer, Codex dipl., T. IX/7, p. 123, 124, Budae 1836; I. Mažuran, o. c., p. 96, 97.

[15] Akin = upad, pljačka; akindžije, odredi lake konjice koji upadaju preko turske granice na područja drugih država i naroda i tamo pustoše i pljačkaju.

Banovanje Stjepana Korogya i njegov uspon na društvenoj ljestvici svakako su snažno utjecali i na razvoj Osijeka, to prije što mu je od svih dobara u tom kraju Osijek bio jedino veće mjesto odakle je sa svojim srodnicima mogao upravljati okolnim posjedima i neposredno pratiti zbivanja u mačvanskoj banovini. S obzirom na to vjerojatno još u toku njegova života, ako ne i prije, naselje je opasano zidovima i u njihovu sklopu prema obali Drave sagrađen je kaštel. Na taj način izgledom i veličinom izrastao je Osijek u prometno, privredno i upravno središte šire okolice, te u najveće i najznačajnije gradsko naselje na tom prostoru. Njegova gradska obilježja s vremenom se dopunjuju novim sadržajima, koji pridonose boljim uvjetima života i načinu življenja, pogotovo kad je krajem dvadesetih godina 15. stoljeća Filipov sin Ivan postao jedini vlasnik golemih posjeda obitelji Korogy. Obavljajući od 1447. godine dužnost mačvanskog bana, Ivan Korogy često boravi u Osijeku, gdje rješava sudske sporove i izdaje brojne isprave. Zajedno s njim tu je povremeno i njegov sudrug u banovanju, najmoćniji velikaš Slavonije i Ugarske, Nikola Iločki.[16]

Bana Ivana naslijedi 1456. sin Gašpar, ali on 1472. godine pogine u boju s Turcima, i s njim Korogyi izumru.[17]

Potkraj Gašparova života sastavljen je 1469. godine porezni popis njegovih posjeda u Slavoniji i Baranji. Sastavljač popisa je zabilježio pojedinačne i sumarne iznose poreza svakog porezovnika i naselja, a na temelju njih i podatke o veličini, privrednoj važnosti, organizaciji lokalne uprave i stanovništvu svih posjeda u cjelini. U odnosu na prije poznate izvore sadržaj popisa je nesumnjivo najvrednije svjedočanstvo srednjovjekovnog Osijeka i njegove okolice. To više što sadrži vrlo brojne i posve nepoznate činjenice, koje bitno pridonose poznavanju njihove historije, i što sličan izvor iz razdoblja srednjeg vijeka Slavonije nije do sada poznat, pa je zato još i vredniji.

Na taj popis upozorio je historiografe Hrvatske Dezsö Csánki još 1894. godine, navodeći samo poneki podatak koji on sadrži.[18] Njegovo upozorenje nije međutim izazvalo znanstveni interes i ostalo je gotovo bez odjeka. Pišući 1910. prema Csánkijevu djelu crtice iz prošlosti Slavonije, na te se podatke pozvao jedino dr Josip Bösendorfer.[19] Također, mnogo kasnije, povodeći se za tim izvorima znanja, nisam ni ja pošao dalje od tih saznanja kada sam pisao monografiju o srednjovjekovnom Osijeku. Naime, iako sam znao da spomenuti popis postoji, on mi je tada bio nedostupan. Iz tog razloga moj je prikaz historije Osijeka u srednjem vijeku ostao djelomično nedorečen i nedovoljno objašnjen.[20]

Najnovija arhivska istraživanja učinila su popis napokon dostupnim i omogućila potpun uvid u njegov sadržaj. Na temelju razmjene arhivskih stručnjaka između NR Mađarske i SR Hrvatske boravio je u prosincu 1973.

[16] MOL, Dl. 13.909, 33.996; Arhiv Hrvatske, Zagreb, Doc. med. varia 330, 346, 893; Arhiv JAZU, Zagreb, D-XI-44, D-XI-79; Kammerer Ernő, Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő, T. IX, p. 287, 288, 296, 297, 379—381, 438—441, Budapest 1912: Történelmi Tár 1901, p. 193, 194; I. Mažuran, o. c., p. 101, 105—108, 111—118, 121, 123, 135, 136.

[17] MOL, Dl. 23.079; I. Mažuran, o. c., p. 142, 143.

[18] Csánki, o. c., II, p. 281—283.

[19] Bösendorfer, o. c., p. 169, 171, 176.

[20] I. Mažuran, o. c., p. 51—73.

godine u Državnom arhivu Mađarske viši arhivist iz Osijeka dr Kamilo Firinger, gdje je dobio kseroks-snimke tog popisa. Odmah nakon povratka iz Budimpešte dr Firinger je izradio opis i detaljan pregled sadržaja rukopisa i objavio ga. Ne ulazeći u dublju analizu, on je zaključio:

»Kad obimna ova građa bude u cijelosti utvrđena i nakon toga objavljena, bit će moguće početi s rješavanjem do sada neriješenih pitanja. U prvome je onda redu potrebno raščistiti narodne odnose ovoga kraja, stalno zamagljivane praksom plemićkih kancelarija, čije osoblje nije poznavalo naš jezik, a za nj i naš narod nije imalo razumijevanja. Kao posljedica zajedničke države, nestalnosti upravnih granica, utjecaja mađarskog plemstva, useljavanja i neposrednog susjedstva s Mađarskom, neosporna je prisutnost i značenje Mađara u Osijeku i njegovoj okolici, ali se istodobno mora pravilno utvrditi i položaj slavenskog življa, čija je uloga, s obzirom na slavensku zemlju i njenu pozadinu te na priliv pučanstva, bila odlučna.

Golem broj imena stanovništva zahvaćenog popisom pruža bogatu onomastičku građu o razvitku porodičnih imena odnosno prezimena, a isto tako osnovu za uspoređivanje, kad su u isto vrijeme popisani stanovnici gradova i okolišnih sela i naselja. Svi stanovnici bez razlike popisani su po njihovim osobnim imenima, redovito i po zanimanju. Značajno je da su sva osobna imena vjerska, židovskog, latinskog odnosno grčkog porijekla. Nije zabilježeno ni jedno slavensko ili mađarsko narodno ime, a to ne dokazuje da ona nisu postojala, da ih prigodom krštenja krstitelj nije zamijenio vjerskim i da se ona u narodu nisu upotrebljavala, kako — uostalom — pokazuju i same kasnije matične knjige.«[21]

Prije nego što je taj rad bio objavljen, početkom ožujka 1974. dr Firinger mi je poslao snimke popisa da ih proučim i pročitam a popis priredim za objavljivanje. Ali kako su neke snimke bile gotovo nečitljive, iste godine otišao sam u Državni arhiv Mađarske u Budimpešti i usporedio ih s izvornikom. Nažalost prva stranica rukopisa je znatno oštećena od plijesni, pa osim poneke riječi ili slova nisam uspio pročitati 17 redaka.

Popis se čuva u diplomatičkom odjelu Arhiva i vodi se pod oznakom Dl. 32.365. Njegov naslov izvorno glasi: *1469 Registrum super taxam ordinariam et extraordinariam in pertinentiis Korogh, Ezeek et Baronyawar nec non Hagmas et Drazad impositam, primo et principaliter in Baranywar.* Na prvom listu naknadno je stavljena arhivska bilješka na mađarskom: Adóösszeirás, Kórogy, Eszék és Baranyavár uradalmak urbáriuma, tj. porezni popis odnosno urbar vlastelinstva Korogy, Osijek i Baranjavar.

Kao što je u naslovu istaknuto, popis započinje vlastelinstvom Baranjavar, danas Branjin Vrh u Baranji, zatim slijede Koroď (Korogy) i Osijek, i završava trgovištem Aljmaš (Hagmas) i Dravski Sad (Drazaad).

Po broju posjeda vlastelinstvo Baranjavar je bilo najmanje. Osim Baranjavara tom su vlastelinstvu pripadali jedino posjedi Karanac i Keresztes (Keresteš).[22]

Sastavljač popisa zabilježio je u Baranjavaru 85 sesija i porezovnika, koji su bili dužni platiti ukupno 127 1/2 forinti redovnog i izvanrednog poreza. Uz ime svakog poreznog obveznika naveo je iznos poreza, a do tog

[21] K. Firinger, Popis poreznih obveznika Osijeka i njegove okolice iz godine 1469, Osječki zbornik, 14—15, p. 238, 239, Osijek 1975.

[22] Vidi bilješku 24.

iznosa dolazilo se izgleda i nagodbom. Naime, uz ime Petra Warge, vjerojatno opančara ili postolara, zabilježeno je da se na iznos poreza sam obavezao (promisit), a kod Jakova, sina Martinova, da je to učinio čak po vlastitoj želji (propria voluntate promisit). Nasuprot imenima ostalih porezovnika većim slovima su zapisani Petar Warga, Valentin Monos, Fabijan Bardas i Stjepan Beszesi. Zbog čega je popisivač postupio tako, nije jasno, osim što su njihovi iznosi poreza bili veći od ostalih, a možda su obavljali i neku javnu dužnost. Sadržaj popisa, istina, ne govori u prilog tome mišljenju, već se to jedino može reći za Jurja, koji je bio po zanimanju literat (litteratus). Ta činjenica iznenađuje, to više što je Baranjavar bio ne samo sjedište vlastelinstva nego i baranjske županije.

S obzirom na broj sesija i porezovnika Baranjavar je tada bio veće naselje. Sudeći prema pojedinim prezimenima i nadimcima, njegovo stanovništvo činili su uglavnom Mađari. Ali zajedno s njima živjeli su i pripadnici drugih narodâ, na što upućuju riječi Nijemac (Nemeth), Čeh (Czeh), Slaven i Slovak (Toth) umjesto prezimena ili, npr. osobno ime Ivan.

Osim zemljoradnje to se stanovništvo bavilo i obrtima, o čemu govore oznake zanimanja umjesto prezimena: kovač (kowacs), krojač (zabo), ribar (halaz) i opančar ili postolar (warga).

Opća upotreba prezimena još nije bila razvijena, pa su nadimci dosta brojni, a s vremenom su postali prezimena. U prvom redu velik (nagh), malen (kys), bijel (feyr), mrki (komori), dvorski (laki) i dr. Neka prezimena su i patronimici nastali tako da se uz očevo, djedovo ili ime kojeg drugog pretka dodavala riječ *fiú* (fi), koja u mađarskom znači sin.

U plaćanju poreza nije se pravila razlika među spolovima, pa su kao porezni obveznici upisane i udovice (relicta). Visina poreznog zaduženja kretala se od 25 novčića (= denarii) do 8 forinti, a najviše je bilo upravo onih koji su plaćali do 1 forinte. Takvih je ukupno bilo 46. Za njima slijedi 27 porezovnika koji su plaćali od 1 do 2 forinte, od 2 do 3 forinte 6, a više od 3 forinte 6 porezovnika. Prema tim iznosima imovinske razlike među stanovništvom Baranjavara nisu u prosjeku bile velike, iako se od ostalih izdvajao vrlo tanak sloj imućnijih mještana.

Posjed Karanac bio je znatno veći od Baranjavara, i na njemu je popisivač upisao 139 sesija i porezovnika. Isto kao i u popisu Baranjavara većim slovima su napisana imena: sudac Petar (Petrus iudex), zatim Stephanus Kys, Michael Pascha, Gallus Thamasa, Blasius Biro, Valentinus Biro, Johannes Koczagh, Georgius Magnus, Blasius Nemes i Blasius Zelws.

Pisanje navedenih imena većim slovima donekle objašnjava postupak popisivača koji je na taj način svakako želio istaći javne službenike, u prvom redu suca Petra i njegove pomoćnike, odnosno seoske suce ili knezove (biro) Blaža i Valentina.

Vjerojatno zbog sudačke službe ili zato što je bio plemić, sudac Petar nije plaćao porez i uz njegovo ime stoji bilješka »vacat«. Međutim njegovi pomoćnici bili su porezni obveznici, pa je sudac Blaž bio dužan platiti 5, a Valentin 2 1/2 forinte poreza. Što se tiče ostalih imena napisanih većim slovima, morao je osim iznosa poreza za to postojati i neki drugi razlog, ili se popisivač naprosto zabunio. A da se upravo o takvoj zabuni radi, dokazuje ime Blasius Nemes, koji je plaćao samo 1/2 forinte poreza. Istina, u prvi mah moglo bi se reći da je to popisivač učinio zato što je Blaž bio plemić, jer u mađarskom *nemes* (nemeš) znači plemić. Ali osim Blaža u Ka-

rancu je živio i Martin Nemes, čije ime nije napisano većim slovima. Prema tome, nema sumnje da je Blažu i Martinu Nemes bio nadimak, i da oni nikada nisu ni bili plemići. Uostalom, ni sami feudalni društveni odnosi utemeljeni na staleškim razlikama i predrasudama nisu dopuštali da se plemići popisuju s neplemićima, pa je takva pretpostavka bez ikakve osnovice. Isto tako, ako je razlog pisanju većim slovima imena Johannes Koczagh, Georgius Magnus i Blasius Zelws bila visina poreza, onda je dosljedno tome popisivač morao napisati većim slovima imena i svih ostalih porezovnika koji su plaćali 2 ili 3 forinte poreza.

Osim manjeg broja pripadnika slavenskih naroda stanovnici Karanca bili su uglavnom Mađari. Njihova prezimena i nadimci glase: Balogh, Ban, Bedur, Chapa, Chapo, Chiber, Chime, Czintolan, Daka, Diro, Eleke, Emis, Fador, Farkas, Fekethw, Felzegh, Ferenczi, Folnagh, Galfi, Geder, Gethi, Harom, Hegedus, Idegey, Isteni, Karcka, Kasadi, Kochagh, Kwi, Kys, Lako, Magnus, Mango, Mihaly, Nagh, Nehez, Nemethe, Oky, Pal Paal, Paczagh, Palfi, Pap, Papcha, Papos, Pascha, Pay, Peterfi, Rado, Remethe, Sebi, Sers, Solyani, Sos, Teleki, Thamasa, Toka, Toth, Zaraz, Zelefi, Zelews, Zereni, Zwch, Zwlwsi, Wayda i Wiragh.

Od spomenutih prezimena i nadimaka Solyani i Zaraz svakako nisu mađarskog porijekla. Prvo upućuje na zaključak da se radi o doseljeniku iz Slavonije, vjerojatno iz Soljana ili Zoljana, ili čak iz Bosne, a drugo da je riječ o nadimku Šarac. I prezime Pap, koje u mađarskom znači pop ili svećenik, traži objašnjenje, tj. da li je stvarno riječ o zvanju ili o nadimku koji je već odavno postao prezime. Budući da su u popisu upisani Fabijan i Emerik Pap bez isticanja njihovih imena većim slovima, očito je riječ o prezimenu a ne o zvanju. U protivnom, da se doista radilo o zvanju, popisivač to nikako ne bi propustio naglasiti, a još manje bi učinio gotovo nedopustivu grešku da udovicu Andrije Gedera upiše zajedno s Emerikom Papom (relicta Andree Geder et Emericus Pap). Osim iznesenog u prilog tome govori i činjenica da su svećenici činili zaseban i povlašten društveni stalež, koji se uopće nije ni popisivao s podložnim stanovništvom.

Kod manjeg broja stanovnika umjesto prezimena ili nadimka zabilježena su u mađarskom obliku njihova zanimanja, kao što su: krojač, opančar ili postolar, trgovac (kalamar), mesar (hewes) i svinjar (chordas). Međutim, u pojedinim slučajevima nije jasno da li je riječ o prezimenu, nadimku, zanimanju ili sporednoj ali zato vrlo karakterističnoj djelatnosti po kojoj je neka osoba bila poznata. Primjera radi prezime Hegedus ili Hegedűs izvedeno je od mađarske riječi *hegedűs* (hegediš) koja znači guslač, odnosno svirač egeda.

Porezne obaveze stanovnika iznosile su od 24 novčića do 8 forinti. Najbrojniju skupinu od 74 porezovnika činili su oni mještani koji su plaćali porez od 1 forinte, a za njima slijedi 34 porezovnika s iznosom poreza od 1 do 2 forinte, 24 od 2 do 3 forinte i 5 više od 3 forinte.

U razrezivanju poreza postupalo se i ovom prilikom vrlo obazrivo, pa je uz ime Anthonius Chapo zabilježeno da nije oporezovan zbog bolesti (non dicatus propter infirmitatem).

Prema iznosima poreznih zaduženja ekonomska snaga stanovništva Karanca bila je svakako veća nego u Baranjavaru. Imućniji sloj mještana sastajao se od porezovnika koji su plaćali više od 1 forinte poreza, a takvih je

bilo gotovo 40%. Čime su se bavili oni stanovnici čije su porezne obaveze iznosile 4, 5 i 8 forinti, u popisu nije spomenuto.

Selo i posjed Kersztes imalo je 27 sesija i porezovnika, koji su plaćali ukupno 14 forinti i 56 novčića poreza. Najniže porezno zaduženje iznosilo je 16 novčića a najveće 1 1/2 forinte. Većina porezovnika plaćala je porez 1/2 forinte, a samo 3 porezovnika bila su oporezovana s 1, odnosno 1 1/2 forintom poreza. S obzirom na te iznose ekonomska snaga posjeda i stanovništva bila je u cjelini vrlo slaba i nerazvijena.

Stanovnici Keresztesa bili su većinom Mađari, o čemu svjedoče njihova prezimena i nadimci: Alch, Badar, Bahaz, Balogh, Baryzya, Batha, Chordas, Czikos, Daczi, Faber, Gerges, Ipoth, Keczi, Michalfi, Monar, Rem, Sipos, Sowago, Thathai, Therek, Zelws, Zekws i Zendi. Usporedo s tim poneko ime i prezime ipak daje naslutiti da je među njima bilo i slavenskog življa. U prilog tome govori osobno ime Iosa i latinsko Johannes uz prezime Sowago, koja su očito glasila Joza i Ivan. Nemađarskog porijekla je i prezime Baryzya, ako je uopće i bilo prezime, već je to vjerojatno loše napisano ime Bariša.

Također, neka od navedenih prezimena zapravo i nisu prezimena, nego su mađarski i latinski nazivi zanimanja: mlinar (monar), kovač (faber), konjušar (czikos), svinjar (chordas) i sl.

Nakon popisa vlastelinstva Baranjavar slijede posjedi obitelji Korogy u Slavoniji. Na prvom mjestu je vlastelinstvo Korogy, nekada osnovni obiteljski posjed, po kojem su grofovi Korogy i nazvani.

Vlastelinstvo je obuhvaćalo ova sela i naselja: Chapa, Iwanfalwa, Pomochya, Mosson, Dopsza, Dipkacz, Palina, Kaporna, Horwatka, Waydafalwa, Kys Papfalwa, Nagh Papfalwa, Kiskorogh, Babafalwa, Kelges Korogh i još jednom Iwanfalwa. U nazivima tih sela i zaselaka prepoznaju se nekadašnja i sadašnja mjesta Čepin, Ivanovac (Jovanovac), Pomoćin, Dopsin, Koprivna i Koroď, a sva ostala nestala su još uoči ili za vrijeme turske okupacije.

Sjedište vlastelinstva bilo je vjerojatno u Koroďgradu (Korogyvar), danas ruševnoj tvrđavi Koloďvar između Čepina i Jovanovca.

Najveći posjed i naselje bio je Čepin s 31 sesijom i 23 porezovnika. Ostali posjedi imali su ukupno 68 sesija, ili pojedinačno: Iwanfalwa 2, Pomoćin 7, Mosson 7, Dopsin 4, Iwanfalwa 1, Dipkacz 3, Palina 2, Koprivna 11, Horwatka 1, Waydafalwa 4, Kys Papfalwa 3, Nagh Papfalwa 2, Kiskorogh 4, Babafalwa 5 i Kelges Korogh 12 sesija.

Više sesija nego porezovnika bilo je: u Pomoćinu 1, Mossonu 3, Dopsinu 3, Waydafalwi 2, Babafalwi 2 i Kelges Koroghu 2 sesije, dok u zaseocima Iwanfalwa i Dipkacz nije upisan nijedan porezovnik.

Zajedno s Čepinom cjelokupno vlastelinstvo Korogy imalo je, dakle, 99 sesija i 74 porezovnika. Vlasnici i uživaoci preostalih 25 sesija nisu plaćali porez jer su bili slobodnjaci (zabados). Što je stvarno značila oznaka »zabados« i kakav su društveni položaj uživali ti slobodnjaci, iz popisa nije vidljivo, pa se može pretpostaviti da su oni oslobođeni kmetovi ili su, pak, njihove materijalne mogućnosti bile takve da ih se nije ni moglo oporezovati. Međutim, za te pretpostavke, ma koliko izgledale uvjerljive i prihvatljive, nema jačeg uporišta, već ih sama činjenica da je na vlastelinstvu bilo čak 25% navodno oslobođenih kmetova u cijelosti i pobija. Pogotovo što se tim izrazom označavao posve određen društveni položaj, pa je oznaka »zabados« stvarno značila slobodni seljak, a ne bivši kmet. Drugim riječima, to znači da se društveni položaj slobodnog seljaka temeljio na institutu vlasništva nad

sesijom koja nije bila opterećena porezom. S tim u vezi veoma je značajno da takvih pojava na vlastelinstvu Baranjavar nije bilo, što je očit dokaz da se proces feudalizacije na tom prostoru razlikovao od onog u Slavoniji. U tom pogledu nije ništa manje značajno da je slobodne sesije imalo uglavnom slavensko odnosno hrvatsko stanovništvo, koje se do tada uspjelo odrvati pokmećivanju.

Vlastelinstvo je bilo naseljeno slavenskim, odnosno hrvatskim i mađarskim stanovništvom, od kojeg je mađarsko čini se bilo brojnije, iako su imena većine mjesta slavenskog porijekla. Na takav zaključak navode prezimena i nadimci: Astarar, Bako, Barabas, Bika, Chapo, Chazar, Dezpoth Alch, Fador, Gregsa, Hanasi, Hazilegyn, Herath, Horwath, Kazzas, Kelos, Koczar, Kyntonas, Maros, Monar, Pap, Pariagh, Parmes, Racz, Radowani, Solmas, Toth, Twrk, Walkay, Warga i Zabo.

Također, umjesto prezimena kod nekolicine stanovnika zabilježena su njihova zvanja i zanimanja, kao što su: vojvoda (waywoda), literat, sudac, vojnik (katona), trgovac, mlinar, sokolar (solmas), opančar ili postolar (warga), krojač i kovač. Od tih zvanja upravne i javne poslove obavljali su vjerojatno vojvoda i literat, dok je za suca nesigurno bilo što tvrditi. Naime, s oznakom tog zvanja upisane su u Čepinu tri osobe, pa je očito da sve one nisu tada obavljale tu dužnost, već im je ona služila kao prezime. To isto može se reći i za pet osoba s oznakom zanimanja postolar, tj. da je u ovom slučaju Warga bilo prezime a ne zanimanje.

Uz osobno ime veći broj stanovnika nema zabilježeno prezime ni bilo kakvu drugu oznaku zvanja ili zanimanja. Pažnju svakako privlače imena Perko, Mikac, Radovan i Fila, kao i prezimena Horwath, Racz i Toth, jer nepobitno svjedoče o prisutnosti slavenskog i hrvatskog življa na tom prostoru.

Od svih porezovnika i slobodnjaka većim je slovima napisano jedno ime Benedikta Koczara u Čepinu. Zašto je popisivač istakao samo njegovo ime, nije jasno, niti sadržaj popisa na to pitanje daje odgovor.

Na svim vlastelinskim posjedima porezne obaveze bile su podjednake i u prosjeku su iznosile od 1 do 2 forinte. Samo jedan porezovnik plaćao je 20 novčića poreza, a dvojica porezovnika 5 forinti. Porezovnici u Čepinu plaćali su 27,20, u Iwanfawi 5, Pomoćinu 13,50, Mossonu 6,50, Dopsinu 2, Palini 3, Koprivni 20, Horvatki 1,20, Waydafalwi 7, Kys Papfalwi 5, Nagh Papfalwi 3,30, Kiskoroghu 6, Babafalwi 3,50 i Kelges Koroghu 22,30 forinti poreza, ili vlastelinstvo Korogy ukupno 125 forinti i 50 novčića.

Najveći i najvažniji posjed Ivana i Gašpara Korogya bio je grad i vlastelinstvo Osijek. Popis Osijeka obuhvaća 218 osoba i od neprocjenjive je vrijednosti, kako za historiju samoga grada, tako i za razumijevanje općih prilika u istočnom dijelu Slavonije u drugoj polovici 15. stoljeća. Njegov sadržaj uvelike ispunjava praznine u poznavanju te historije i u cijelosti potkrepljuje prije iznesene podatke i na temelju njih izvedene zaključke o veličini, te privrednoj i prometnoj važnosti Osijeka u srednjem vijeku. U prvom redu o tome govori broj porezovnika, koji sam po sebi svjedoči da je Osijek u to vrijeme bio najveće gradsko naselje, ali ne samo u široj okolici nego vjerojatno i znatnom dijelu Slavonije. Usporedo s tim isti sadržaj ujedno daje i odgovor na gotovo nerješiva pitanja o etničkom sastavu stanovnika i njihovoj privrednoj djelatnosti, materijalnim i socijalnim razlikama građana i o organizaciji gradske uprave, o čemu se do sada moglo samo nagađati. Na

doista morala postojati, znači da je Osijek tada imao svoj gradski statut ili neku drugu ispravu u kojoj je bio propisan način rada i djelokrug poslovanja gradske uprave.

Sudeći prema imenima i prezimenima, stanovništvo Osijeka sastojalo se od Hrvata ili Slavonaca i Mađara. Kakav je bio stvaran brojčani odnos tih etničkih skupina u nedostatku podrobnijih podataka nemoguće je bilo što određeno tvrditi. To prije što su gotovo sva osobna imena latinizirana, a kod većeg broja građana umjesto prezimena stavljeni su mađarski ili latinski nazivi zanimanja. Izuzetak u tom pogledu čine imena Ilka, Mato, Matko, Radoš i Vukac, koja su nedvojbeno slavenska. Na isto etničko porijeklo upućuju prezimena i nadimci Barath, Benczak, Dogczin, Gradacz, Horwath, Kaputara, Probuzza, Slaus, Toth, Zakacz i Zitaruza. Međutim, izneseni podaci, ma koliko bili značajni, preuska su osnovica za izvođenje zaključaka, iako nije isključeno da je hrvatskog življa bilo daleko više nego što ti podaci izdvojeni sami za sebe kazuju.

Građani Osijeka bili su uglavnom obrtnici i poslovni ljudi, koji su podmirivali potrebe mjesnog i dijela pokrajinskog tržišta. Koliko se iz sadržaja popisa može zaključiti, u gradu je bilo: 2 trgovca (kalamar), 5 mlinara (monar), 3 pekara (bakos), 3 mesara (mezarus, hws), 12 krojača (sartor, zabo), 14 opančara i postolara (warga), 5 krznara (pellifex), 2 zlatara (aurifaber), 6 kovača (faber), 3 klesara (lapicida), 1 kotlar (labas), 1 tesar (bardos), 1 sedlar (nyerges), 1 lađar (hayas) i 2 brijača (barbir, zakalos).

Premda je ovako dobiven pregled vrsta i broja obrtnika dosta manjkav, on ipak rječito govori kakva je bila uloga i koliko je u to vrijeme Osijek značio kao obrtničko i prometno središte svoje šire okolice.

Ovisno o imovinskom stanju i poslovnim uspjesima, porezne obaveze građana iznosile su najmanje 25 novčića a najviše 8 forinti. Od 218 upisanih porezovnika 13 ih je plaćalo 25 novčića, 50 od 50 do 80 novčića, 61 od 1 do 1 1/2 forinte, 37 od 2 do 2 1/2 forinte i 11 od 3 do 3 1/2 forinte, zatim 4 forinte 3 porezovnika, 5 forinti 3 porezovnika, 6 i 7 forinti 1 porezovnik i 8 forinti 4 porezovnika, što ukupno čini 290 forinti poreza. Osim gradskog suca preostala 33 porezovnika nisu plaćala porez jer su njihove sesije bile slobodne.

Visina poreza pojedinih građana pokazuje da su među njima postojale dosta velike materijalne i socijalne razlike. Usporedba tih iznosa pokazuje da je 2,3% oporezovanih građana, ili samo njih 4, plaćalo 11%, a 4,5% ili 8 građana 14% od ukupnog iznosa poreza. Prema tome vodeći sloj u gradu činila je skupina od 12 građana, ili 6,8% oporezovanog stanovništva, koji su plaćali 25% poreza. Za njima slijedi skupina od 11 građana, ili 6,9% porezovnika, na koju je otpadalo 11,7% poreza. Promatraju li se te skupine zajedno proizlazi da su svega 23 stanovnika, ili 13,2% oporezovanih građana, plaćali čak 36,5% cjelokupnog poreza. Nasuprot njima na gotovo dvostruko veću skupinu od 37 građana, ili 21,3% porezovnika, otpadalo je samo 26,2% poreza. U stvari, ta je skupina činila srednji sloj, na kojem se temeljila privreda i privredni život grada i iz kojeg su se pojedinci uspinjali u viši ili su padali u niži društveni sloj. Na donjem dijelu društvene ljestvice bila je skupina od 61 građanina, ili čak 35% porezovnika, koja je plaćala tek 21,2% poreza. Najniži ali zato najbrojniji sloj od 63 građanina, ili 36,2% porezovnika, plaćao je svega 13,2% od ukupnog iznosa poreza. Oba ova sloja promatrana u cjelini činila su, dakle, gotovo dvije trećine ili 71,2% svih oporezovanih

građana, dok je na njih otpadalo samo 34,4% poreza. Na temelju iznesenih podataka nema sumnje da su imovinske i socijalne razlike među građanima Osijeka zaista bile vrlo velike, pa čak i nepremostive.

Kakav su društveni položaj uživali građani oslobođeni poreza, ostaje pitanje otvoreno. Naime, iako je takvih građana od svih upisanih porezovnika u gradu bilo 15,2%, nije jasno da li su oni samo kao posjednici ili uživaoci slobodnih sesija, bez obzira na njihovu privrednu djelatnost, bili oslobođeni redovnog i izvanrednog poreza, ili su za to postojali još i neki drugi razlozi.

Osim samoga grada, vlastelinstvu Osijek pripadala su vojvodstva (waywodatus) Orozi i Tenja (Tehyne) s posjedima Orozi, Jakabfalwa, Bekefalwa, Chazar Korogh, Zelfalwa, Kisfalwd, Zelfalwa, Markusfalwa, Pachana, Gergfalwa Korogh, Miclosfalwa, Tehyne, Azonfalwa, Alsopetrus i Felswpetrus.

Najveći posjed bio je Tenja s 37 porezovnika i sesija, od kojih su čak 22 bile slobodne. Ostalih 15 porezovnika bili su uglavnom nešto imućniji stanovnici, čije su porezne obaveze iznosile ukupno 41 forintu i 20 novčića. Javne poslove obavljao je Galus literat, iako njegovo ime kao ni ime bilo kojeg drugog stanovnika na spomenutim posjedima nije napisano većim slovima. Od mjesnih majstora u Tenji su radili 1 kovač, vjerojatno 1 ili 2 opančara i postolara te 1 krojač.

Drugi po veličini bio je posjed Orozi i sastojao se od 17 sesija, od kojih su 2 bile slobodne. Porezna obaveza stanovnika iznosila je ukupno 18 forinti i 40 novčića.

Neznatno manji bili su posjedi Gergfalwa Korogh s 14, Azonfalwa s 13 i Felswpetrus s 12 sesija, od kojih su 2, odnosno 3 bile slobodne. Njihovi stanovnici imali su u prosjeku podjednaka porezna zaduženja i plaćali su 50 forinti i 55 novčića redovnog i izvanrednog poreza.

Posjed Alsopetrus imao je 9, Miclosfalwa 8, Chazar Korogh 8, Markusfalwa 7, Jakabfalwa 6, Zelfalwa 4, Kisfalwd 3, Pachana 3, Zelfalwa 3 i Bekefalwa 2 sesije. Slobodnih sesija bilo je u Jakabfalwi 3, Alsopetrusu 2, Chazar Koroghu 2 i Miclosfalwi 1, dok su na posjedu Markusfalwa svih 7 sesija bile oslobođene poreza zbog propasti ljetine. Stanovnici tih posjeda bili su dužni platiti ukupno 66 forinti i 25 novčića poreza.

Zbroje li se, međutim, iznosi poreza pojedinih posjeda s iznosom poreza grada Osijeka, redovni i izvanredni porez na vlastelinstvu Osijek iznosio je 466 forinti i 40 novčića.

Etnički sastav stanovnika na tim posjedima nije se razlikovao od sastava stanovništva Osijeka, iako je domaćeg življa u pojedinim naseljima bilo više nego Mađara. Prezimena i nadimci tih stanovnika bili su: Anth, Bak, Baka, Bakas, Bakos, Balogh, Ban, Bekw, Bene, Bodan, Chath, Cheter, Chite, Czako, Czerki, Czorba, Dekani, Dezpoth, Dobor, Erdus, Faber, Faczer, File, Fodor, Gelyancz, Gergh, Habas, Habes, Hamar, Horwath, Hyges, Iwaczon, Kanizi, Katona, Kazdagh, Kazza, Kechkes, Kochar, Kowacz, Mad, Matas, Moczi, Monar, Nagh, Palagar, Palfi, Pap, Papo, Paruus, Petecz, Petw, Posa, Potocz, Rigo, Saak, Solnagh, Sutor, Sywo, Thike, Toth, Turu, Twruk, Warga, Was, Wayda, Waywoda, Wegh, Widegh, Zabo i Zakal.

Navedena prezimena i nadimci dokazuju da je osim Tenja i u drugim naseljima bilo seoskih obrtnika, tj. pekara, postolara, mlinara, kovača i krojača, a od javnih službi vojvoda i vojnika.

Poslije vlastelinstva Osijek slijedi popis trgovišta Aljmaš (Oppidum Hagmas), gdje je sastavljač popisa zabilježio 168 porezovnika i sesija. Za ondašnje doba Aljmaš je bio veliko naselje, koje veličinom i brojem porezovnika upravo iznenađuje. Bio je smješten nedaleko od utoka Drave u Dunav, i njegov se razvoj temeljio na povoljnom geografskom položaju, pa je u okolici Osijeka vjerojatno bio i najveće naselje.

Prihod od poreza iznosio je 241 forintu, a plaćalo ga je 138 porezovnika. Slobodnih sesija bilo je 27, a za tri porezovnika nije naveden iznos poreza niti su oni označeni kao slobodnjaci.

U vrijeme nastanka popisa stanovnici Aljmaša imali su ova imena, prezimena, nadimke i zanimanja: Clemens Abraham, Clemens Adorna slobodnjak, Philippus Alaz, Thomas Alcz, udovica Andree, Gelerd Angel, Anna Aras, Demetrius Bako, Balthasar, Andreas Ban, udovica Mathie Bani, Matheus Bani slobodnjak, Symon Banga, Franciscus Bango, Stephanus Barban, Benedictus Barath, Andreas Barsas, Ambrosius Barsus, Petrus Bayzath, udovica Petri Biro, Dominicus Boharad slobodnjak, Sebastianus Borla slobodnjak, Paulus Boros, Brictius, Benedictus Byka, Lucas Canonok, Brictius Carnifex slobodnjak, Stephanus Carnifex, Gallus Chanka slobodnjak, Anthonius Chek, Benedictus Chek, Johannes Chomod, Benedictus Chwd, Laurentius Chwd, Stephanus Chwka, Clemens, Johannes Cosma, Blasius Daka, Vincentius Damby, Ladislaus Dand, Demetrius Dekan, Laurentius Dekan, Nicolaus Dersi, Thomas Dersi, Johannes Desw, Georgius Dezkas, Dominicus Dwsa, Albertus Era, Brictius Fa, Benedictus Faber, Gallus Faber, Thomas Faber, udovica Nicolai Fabris, Johannes Faka, Dekan Fako, Stephanus Fees slobodnjak, Petrus Feldeo, Paulus Felssuldi, Symon Filethlen, Blasius Gacza, udovica Nicolai Galos, udovica Genges, Jacobus Genges slobodnjak, Mathey Gerew, Albertus Gergercze, Clemens Gergercze, Gregorius, Johannes Hayas, Stephanus Hayas, Demetrius Hayws, Mathey Hergy, Paulus Kaka slobodnjak, Petrus Kaka, Emericus Kakas, Georgius Kakas, Johannes Kakas, Nicolaus Kakas, Blasius Kalamar, Egidius Kalamar, Fabrianus Kalamar, Valentinus Kalamar, udovica Symonis Kalo, Elees Kasas, Paulus Keczal, Michael Kenczes, Stephanus Kocz slobodnjak, Gregorius Kodar, Stephanus Kodar, Johanes Kyral, Georgius Lichwey, Jacobus Lyzkay, Laurentius Maka, Symon Maka slobodnjak, Michael Palfi, udovica Pauli, Georgius Paruus, Sebastianus Pinczerna udovica Johanni Porkolab, Michael Praesbiter, Thomas Praesbiter, Nicolaus Racz, Ambrosius Saar, Benedictus Santha, Ladislaus Santha, Thomas Santha, Johannes Sarras, Gerardus Tarrwo, Clemens Thekenew, Demetrius Therke, Nicolaus Thobar, udovica Ladislai Thwrk, Benedictus Thwruk, Johannes Thwruk, Andreas Tornos, Johannes Tornos, udovica Anthonii Toth, udovica Benedicti Toth, Fabianus Toth, Georgius Toth, Johannes Toth, Johannes Toth slobodnjak, Johannes Toth, Nicolaus Toth, Nicolaus Toth slobodnjak, Nicolaus Toth, Stephanus Toth, Thomas Toth, Bartholomeus Wagyos, Paulus Waguth, udovica Clementis Warga, Gregorius Warga, Paulus Warga, Gregorius Warsas, Laurentius Weczer, Thomas Wegh, Albertus Wthacz, Valentinus Yrsegh, Paulus Ywachin, Anthonius Ywaczyn, Benedictus Za, Anthonius Zabo, Benedictus Zabo, majka Clementis Zabo. Gallus Zabo, Georgius Zabo slobodnjak, Jeronomus Zabo, Martinus Zabo, Michael Zabo, Stephanus Zabo, udovica Thomae Zabo, Fabianus Zalok, Andreas Zarka slobodnjak, Mathias Zarka, Stephanus Zarhay slobodnjak, Michael Zeeph, Stephanus Zeeph, Andreas Zekerey, Blasius Zelezi, Stephanus

Zelezi slobodnjak, Petrus Zenthe slobodnjak, Petrus Zyga, Blasius Zylwas, Blasius Zylwasy i Thomas Zwbor.

Navedena imena i nadimci govore da je Aljmaš bio nastanjen hrvatskim i mađarskim stanovništvom, od kojeg je hrvatsko svakako bilo brojnije. Naime, pažljivom analizom pojedinih prezimena i nadimaka nije teško uočiti da ih je sastavljač popisa po njihovu značenju naprosto prevodio na mađarski, ili ih je zapisivao onako kako mu se činilo da ona glase. Primjera radi nadimak Boharad glasio je vjerojatno »boga radi« ili Bogurad, a Ywaczin Ivčev sin. Isti primjeri ujedno svjedoče i o jeziku tog stanovništva, pa se s tim u vezi nameće i pitanje kako su ta prezimena i nadimci doista glasili i u kojoj mjeri im je popisivač davao mađarske oblike. To prije što ti oblici i način pisanja zamagljuju pogled i stvaraju dojam o etničkom sastavu stanovništva, koji se čini kao da je stvaran. Ova napomena, razumije se, ne vrijedi samo za Aljmaš, nego i za sva prezimena i nadimke o kojima je do sada bila riječ.

Većim slovima je napisano ime Demetrius Hayws, iako nije plaćao veći porez od ostalih niti je njegovo zvanje bilo tako važno da bi se posebno istaklo. S obzirom na to nije isključeno da je Demetrije Hayws možda ipak obavljao neku javnu dužnost, ali je popisivač zaboravio označiti koju.

Od poslovnih ljudi u Aljmašu je bilo 4 trgovca, 4 kovača, 3 postolara, 8 krojača, 3 lađara (hayws), 1 kolar (zekerey), 1 kožar (boros) i 1 ribar (alaz). Broj trgovaca i obrtnika, iako nepotpun, govori da je privredni život Aljmaša bio dosta razvijen i da nije mnogo zaostajao za Osijekom.

S tim u vezi zvanja »carnifex« i »pinczerna« dovode u nedoumicu jer u latinskom znače »krvnik« i »peharnik«. Međutim, po logici same stvari, nema sumnje da je pod tim nazivima popisivač mislio na zanimanja »mesar« i »krčmar«, ali se loše izrazio. Naziv »pinczerna« izveo je od mađarske riječi *pince* ili *pincér* u značenju »podrum« i »konobar«, a »carnifex« analogno riječima *pellifex* i *aurifex*. U protivnom posve je neshvatljivo da bi u Aljmašu bila čak dva krvnika, niti je objašnjivo što bi tu radio i kako se među porezovnicima uopće našao peharnik.

Na sličnu nedoumicu navodi također i naziv *presbyter*, jer se svećeničko zvanje nigdje u popisu izričito ne spominje, čak ni u onim mjestima za koja se zna da su postojale crkvene župe. Iz tog razloga, a i s obzirom na prethodno objašnjenje, vjerojatno se ni u ovom slučaju ne radi o zvanju, nego nadimku starina ili starješina.

Upravne poslove obavljali su sudac Petar i porkulab (porkolab) Ivan. Istina, prilikom izrade popisa oni su već bili mrtvi, pa su izbor i postavljanje novog suca i porkulaba valjda još bili u toku. Osim njih u Aljmašu je svakako bilo i drugih službenika, ali njihova zvanja i dužnosti nisu zabilježeni.

Imovinske i socijalne razlike među stanovništvom Aljmaša bile su vrlo oštro izražene, tako da je porez iznosio najmanje 30 novčića a najviše 7 forinti. Prema poreznim iznosima to se stanovništvo dijelilo na četiri osnovne skupine i društvena sloja. Naime, od 30 do 80 novčića porez su plaćala 33 porezovnika, od 1 do 2 forinte 71, od 2 do 3 forinte 21 i više od 3 forinte 13 porezovnika. Usporede li se te skupine i njihov porez s ukupnim porezom i brojem oporezovanog stanovništva, dobije se ovakav rezultat: u prvoj skupini bila su 24% porezovnika, koji su plaćali samo 9,2% poreza, a druga i najbrojnija skupina je obuhvaćala 51,4% porezovnika i na nju je otpadalo 42,6% poreza. Zbroje li se, međutim, te skupine i njihov porez zajedno, izlazi da je 75,4%

oporezovanog stanovništva plaćalo tek 51,8% poreza. Nasuprot tome preostale dvije skupine činile su 24,6% porezovnika, koji su plaćali čak 48,2% ukupnog iznosa poreza. Ne ulazeći u dalju analizu, vidimo da izneseni podaci jasno govore i dokazuju da su materijalna dobra u Aljmašu bila vrlo nejednako raspoređena i da se stanovništvo dijelilo na siromašne i bogate.

Posljednje na popisu je mjesto i posjed Dravski Sad (Drazaad) s 92 porezna obveznika, od kojih su 11 bili slobodnjaci. Porezno zaduženje po obvezniku kretalo se u rasponu od 25 novčića do 6 forinti, pa je ukupan prihod od poreza iznosio 126 1/2 forinti. Do 1 forinte porez je plaćalo 42, od 1 1/2 do 2 1/2 forinte 29 i više od 3 forinte 10 obveznika. Prema tim iznosima imovinske razlike među poreznim obveznicima bile su dosta velike, iako je na donekle imućniji sloj stanovnika otpadalo više od 40% ukupnog poreza.

Etnički sastav stanovnika bio je isti kao u Aljmašu, o čemu govore njihova prezimena i nadimci, koji glase: Agostan, Angel, Arras, Augustini, Bak, Baka, Balogh, Barya, Bene, Benkes, Berthalani, Bilisko, Borhi, Czekar, Czwdi, Daka, Darnay, Dauid, Decze, Deczw, Doman, Dosa, Dusa, Gabrian, Gadisa, Galos, Jakacz, Jces, Kaptha, Kasa, Kozma, Ladislai, Lekws, Mako, Mathko, Mezes, Neczv, Nemes, Newendu, Pate, Poczoka, Santha, Sos, Tardi, Thako, Theker, Thekew, Thwruk, Toka, Toth, Twrek, Zanki, Zeges, Ziwacz, Wamos, Warga, Wernek i Werus.

Javne poslove i mjesnu upravu vodili su literat Klemens i carinik Benedikt. Od svih poreznih obveznika većim slovima je napisano ime Valentinus Kaptha, vjerojatno zato što je samo on plaćao 6 forinti poreza. Da li je u mjestu osim nekoliko postolara bilo i drugih obrtnika i poslovnih ljudi, iz popisa se ne vidi, jer se gotovo ni uz jedno ime ne nalazi oznaka zanimanja.

Po broju poreznih obveznika i sesija Dravski Sad je bio veće naselje, ali za turske najezde početkom 16. stoljeća propada i zauvijek nestaje.

Na kraju valja reći da je popis u cijelosti pregledno izrađen i da ima sve oznake vremena u kojem je nastao. Napisan je kurzivnom minuskulom 15. stoljeća na žućkastom papiru veličine 24 × 18 cm, a pisala ga je jedna ruka, odnosno osoba. Potezi pera popisivača uglavnom su čitki, iako je neka imena i porezne iznose precrtavao i dodavao nove. U zbrajanju iznosa poreza nije, međutim, bio siguran, pa je gotovo u svakom zbroju učinio manju ili veću grešku.

Iznošenjem najbitnijih podataka koje popis sadrži nisu ujedno iscrpljene i sve mogućnosti korištenja manje važnim činjenicama koje u istraživanjima pruža objavljeni izvor. Iz tog razloga, kako zbog sadržajne i dokumentarne vrijednosti, tako i zbog dostupnosti izvornog teksta historiografiji, donosim u prilogu popis izvorno, na latinskom, a za svako mjesto i naselje koje se u njemu spominje dajem topografska objašnjenja u bilješkama.

1469

REGISTRUM SUPER TAXAM ORDINARIAM ET EXTRAORDINARIAM IN PERTINENTIIS KOROGH, EZEEK ET BARONYAWAR NEC NON HAGMAS ET DRAZAD IMPOSITAM PRIMO ET PRINCIPALITER IN

BARONYWAR[23]

Item Michael Nemeth	fl	2			
Item Nicolaus Czeh ibidem	fl	2			
Item Nicolaus Czaho	fl	1			
Item relicta Johannis				den	XXV
Item Jacobus Martini propria voluntate promisit	fl	6			
Item Brictius Kiral	fl		1/2		
Item Stephanus Syrcz promisit	fl	5			
Item Andreas Ems	fl	2			
Item Franciscus Orozlany	fl	1	1/2		
Item Valentinus Marsani	fl		1/2		
Item Valentinus Zeleus	fl	3			
Item Georgius Keueres	fl	2	1/2		
Item Martinus Monos	fl	2			
Item Michael Anthalfi	fl		1/2		
Item Benedictus Poczas	fl	1			
Item Fabianus Toth	fl		1/2		
(Slijedi 17 nečitkih redaka)					
Item Benedictus Kys	fl		1/2		
Item Johannes Cziko	fl	2			
Item Georgius ibidem	fl	1			
Item Laurentius Domonkos	fl		1/2		
Item Petrus Warga promisit	fl	8			
Item Stephanus ibidem	fl	1	1/2		
Item Stephanus Toth	fl		1/2		
Item Johannes Laki	fl	2			
Item Thomas Kowacz	fl		1/2		
Item Petrus Nagh	fl		1/2		
Item Blasius Berge				den	XXXII
Item Blasius Laki	fl	1	1/2		
Item Blasius Peczi	fl	1			
(Item) Valentinus Monos sponte promisit	fl	5			
Item relicta ibidem				den	XXV
Item Johannes Zep	fl	1	et	den	XXV
Item relicta Pauli Miko	fl	1			
Item Thomas Toth	fl		1/2		
Item Elyas Czathe				den	LXXX
Item Johannes Komori	fl		1/2		
Item Demetrius Bene promisit	fl	2			
Item Valentinus Barka	fl	1			

[23] Baran, Baranawar, Baranavar, Baram, Baranha, Barancha, Baragna, Barona, Baronyavar u baranjskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 454, 460; Györffy, o. c., p. 279—281). Selo Branjin Vrh u Baranji kod Belog Manastira.

Item Clemens Pataczi	fl		1/2		
Item relicta Emerici				den	XXV
Item Georgius Arki	fl		1/2		
Item Blasius Nagh	fl	3			
Item Michael Feyr	fl	1		den	XXV
Item relicta Thomae				den	XXV
Item Nicolaus (?)	fl		1/2		
Item Johannes Twrk				den	LXXX
Item Fabianus Bardas promisit	fl	4	1/2		
Item Georgius (?)	fl	3			
Item Stephanus (?)				den	XXV
Item Gregorius Nagh	fl		1/2		
Item Stephanus Beszezi promisit	fl	4			
Item Stephanus (?)	fl	1	et	den	XXV
Item Stephanus Ems	fl	1			
Item relicta Johannis Nagh				den	XXV
Item Petrus Hencze	fl		1/2		
Item Gregorius Toth	fl		1/2		
Item Blasius Henczi				den	LXX
Item Dominicus Jantal	fl	2			
Item relicta Dominici	fl		1/2		
Item relicta Thome Pecz				den	XXV
Item Mathias Halaz	fl	1			
Item Blasius Iwan	fl	2			
Item Georgius litteratus	fl	1	1/2		
Item Benedictus Perekelfi?	fl	3			
Item Georgius Zabo	fl	1			
Item Nicolaus Ethepfi	fl	2	1/2		
Item Mathias Baka in fine	fl	2			

Summa florenorum in Baronyavar CXXVII 1/2

KEREZTHWS[24] POSSESSIO BARONYWAR

Item Gregorius Gerges	fl		1/2		
Item relicta Stephani Zendi				den	XXV
Item relicta Andree Keczi				den	XXV
Item Iosa Sowago	fl		1/2		
Item Demetrius Gerges	fl		1/2		
Item Elyas Balogh	fl		1/2		
Item Elyes Therek				den	LXXV
Item Johannes Michalfi	fl	1			
Item Michael Czikos	fl		1/2		
Item Paulus Alch				den	XXXX
Item Laurentius Badar	fl	1	1/2		
Item Stephanus Monar	fl		1/2		
Item Georgius Sipos	fl		1/2		

[24] Kerestus, Kereztes, Keresthws, Keresztes u baranjskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 496; Györffy, o. c., p. 325). Staro selo, a sada pustara Keresztes između Gadánya i Szentlőrinca u baranjskoj županiji, NR Mađarska.

Item Stephanus Faber	fl		1/2	
Item Johannes Zekws	fl		1/2	
Item Anthonius Batha	fl		1/2	
Item Martinus Batha	fl		1/2	
Item Gregorius Baryzya	fl	1		
Item Petrus Ipoth	fl		1/2	
Item Valentinus Bahaz	fl		1/2	
Item Johannes Ipoth	fl		1/2	
Item Johannes Sowago	fl		1/2	
Item Elyas Daczi				den XXV
Item Georgius Chordas				den XVI
Item Petrus Zelws	fl		1/2	
Item Demetrius Rem?	fl		1/2	
Item Emericus Thathai	fl		1/2	

KARANCH[25] POSSESSIO BARONYAWAR

Item Jacobus Mihaly	fl	2		
Item Johannes filius eiusdem	fl	2		
Item Nicolaus Toka	fl	3		
Item Laurentius Toth	fl	3		
Item Anthonius Isteni	fl	1		
Item Laurentius Toth	fl		1/2	
Item relicta Benedicti ibidem				den LXXX
Item relicta Michaelis	fl		1/2	
Item Nicolaus Chapa	fl	1		
Item Johannes Nagh ibidem	fl	1		
Item Mathias Idegey	fl	3		
Item Michael Diro	fl	2	1/2	
Item Gregorius Sebi				den LXXX
Item Blasius Ferenczi	fl	1		
Item Gasparus ibidem	fl	2		
Item Stephanus Palfi	fl	1	1/2	
Item Michael Balogh	fl	2		
Item Johannes ibidem	fl		1/2	
Item Emericus Toth	fl	3		
Item Demetrius Daka	fl	1		
Item Blasius Nemethe	fl	1		
Item Gregorius Mathei	fl	1		
Item Petrus Lako	fl	2		
Item Michael Czintolan	fl		1/2	
Item Michael Ban	fl		1/2	
Item Martinus Nemes	fl		1/2	
Item Gallus Oky				den LXXX
Item Benedictus Solyani	fl	1	1/2	
Item Gasparus Zwlwsi	fl	2		
Item Gregorius ibidem	fl	1		
Item relicta Nicolai	fl		1/2	

[25] Karanch, Karacz u baranjskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 462). Mjesto Karanac u Baranji između Belog Manastira i Kneževih Vinograda.

Item Laurentius				den LXX
Item Gregorius Toth	fl	1		
Item Valentinus ibidem	fl	1		
Item Michael Toth	fl	1		
Item Georgius Kys				den LXXX
Item Demetrius Nehez	fl		1/2	
Item Georgius ibidem				den LXXX
Item Stephanus iudex vacat				
Item Georgius Zelefi	fl	3		
Item Andreas Galfi	fl	1		
Item Mathias Hewes				den LXXX
Item Michael Zabo				den LXXX
Item Andreas Peterfi				den LXXV
Item Michael Nagh				den LXXX
Item Johannes Balogh	fl	1		
Item relicta Stephani ibidem	fl	1		
Item Blasius ibidem	fl	1		
Item Gallus Papos	fl	3		
Item Gregorius Matiasa	fl	3		
Item Georgius ibidem	fl	2		
Item Blasius Wayda				
Item Laurentius Wayda	fl	2	1/2	
Item Stephanus Kys	fl	4		
Item Fabianus Pap	fl	1		
Item Michael Pascha	fl	8		
Item Mathias	fl	1		
Item Gallus Thamasa	fl	5		
Item Stephanus Zaraz	fl	2	1/2	
Item Mathias Zabo				den LXXV
Item Dyonisius ibidem				den LXXX
Item Stephanus Nagh	fl	1		
Item relicta ibidem	fl	2		
Item relicta secunda ibidem	fl	3		
Item relicta Kalamar	fl	3		
Item Blasius Biro	fl	5		
Item Petrus Folnagh	fl	5		
Item Petrus Harom	fl	2		
Item Emericus Toth	fl	3		
Item Benedictus Mathiasa	fl	3		
Item Stephanus Farkas	fl	2		
Item alter Stephanus Farkas	fl	2		
Item Johannes Papcha	fl	2		
Item Gregorius Papcha	fl	1	1/2	
Item Valentinus Biro	fl	2	1/2	
Item Blasius Ems	fl	3		
Item Georgius Zwch	fl		1/2	
Item Georgius Toth				den LXXX
Item Gregorius Zabo	fl		1/2	
Item Anthonius Bedur				den LXXX
Item Emericus Chime	fl	1	1/2	

Item Gregorius Chordas				den	LXXX
Item Valentinus Fador	fl	1			
Item Georgius Gethi	fl	2			
Item Ladislaus Kwi	fl	1			
Item Barnabas Warga				den	LXXX
Item relicta Andree				den	LXXX
Item Valentinus Toth				den	LXXX
Item relicta Barnabi	fl	1	1/2		
Item relicta Elye	fl	2			
Item Demetrius Remethe	fl	3			
Item Andreas Eleke	fl	3			
Item Nicolaus Hegedus				den	LXXX
Item Thomas Papas	fl	1	1/2		
Item Johannes Papas ibidem	fl	1	1/2		
Item Nicolaus Toth	fl	2			
Item Michael Chiber	fl	1			
Item Johannes ibidem	fl	1			
Item Johannes Koczagh	fl	2			
Item Valentinus Wiragh	fl	2		den	XXV
Item Lauretius Kochagh	fl		1/2		
Item Georgius Paal	fl	1		den	XXV
Item Clementius Warga	fl	1			
Item Michael Kochagh	fl		1/2		
Item Ambrosius ibidem				den	LXX
Item Michael Koczagh	fl	1			
Item Gregorius ibidem	fl	1			
Item Nicolaus Pal	fl	1			
Item relicta Dyonisi ibidem	fl		1/2		
Item Georgius Kasadi	fl		1/2		
Item relicta Bene ibidem	fl		1/2		
Item Thomas Teleki	fl		1/2		
Item Anthonius Chapo non dicatus propter infirmitatem					
Item Laurentius Zelws				den	LXX
Item Georgius Magnus	fl	3			
Item Anthonius Sers	fl	1	1/2		
Item Jacobus Fekethw				den	LXXX
Item relicta Georgi Chapo	fl	2			
Item relicta Benedicti ibidem				(den)	LXXX
Item relicta Andree Geder et Emericus Pap	fl	2	1/2		
Item Johannes Toth	fl	1		den	XXV
Item Blasius Nemes	fl		1/2		
Item Petrus Fador				den	LXXX
Item Dyonisius Chapo				den	LXXX
Item Blasius Zereni				den	LXXX
Item relicta Magno ibidem				den	XXIIII
Item Balsius Zelws	fl	3			

Item Thomas Rado					den LXXX
Item Thomas Sos					den LXXX
Item Mathias Palfi	fl	2			
Item Paulus Karcka	fl	2			
Item Demetrius Pay	fl	1	1/2		
Item Rado	fl	1	1/2		
Item Andreas Felzegh	fl	1			den LXXX
Item Stephanus Paczagh					den LXXX
Item Petrus Ems					den LXXX
Item Symon Karcka	fl	2			
Item relicta Karcka ibidem	fl	2			
Summa florenorum CCXI denariorum XXX					

CHAPA[26] POSSESSIO AD KOROGH

Item Nicolaus Biro	fl	1	1/2		
Item Andreas Faber ibidem zabados					
Item Blasius Barabas zabados					
Item Blasius Biro zabados					
Item Thomas Warga					den XX
Item Valentinus Astrar	fl	1			
Item Sebastianus Astrar zabados					
Item Valentinus Parmes zabados					
Item Georgius Pap	fl	2			
Item Benedictus Koczar zabados					
Item Michael Waywoda					den LXXX
Item Benedictus Herath					den LXXX
Item Benedictus Hazilegyn	fl	3			
Item Michael Chapo	fl	1	1/2		
Item Michael Sador	fl		1/2		
Item Barnabas ibidem	fl	1			
Item relicta Barnabe ibidem zabados					
Item Johannes Toth					den LXXX
Item Stephanus Biro	fl	1	1/2		
Item Damianus Hanasi	fl	1	1/2		
Item Johannes Warga	fl		1/2		
Item Gallus Kalamar	fl	1	1/2		
Item Gallus Warga ibidem	fl	1			
Item Sebastianus Dezpoth Alch zabados					
Item Johannes infine	fl	1	1/2		
Item Georgius Warga	fl	1	1/2		
Item Anthonius litteratus					den LX
Item Benedictus Katona	fl	1			
Item relicta Nicolai Kyntonas	fl	1	1/2		
Item Valentinus Warga	fl	1	1/2		
Item Georgius File	fl		1/2		

[26] Kendchapa, Chapa, oppidum Chapa u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 280, 281; Bösendorfer, o. c., p. 170). Čepin kod Osijeka.

POSSESSIO IWANFALWA[27] KOROGH

Item Gregorius Bekefi	fl	3	
Item Petrus ibidem	fl	2	

POSSESSIO POMOCHYA[28]

Item Augustinus ibidem	fl	2	1/2
Item relicta Mathei ibidem	fl	2	
Item Franciscus	fl	2	
Item Emericus ibidem	fl	5	
Item Johannes Mathisa	fl	1	
Item Matheus ibidem zabados			
Item Gallus Gregsa	fl	1	

MOSSON[29] POSSESSIO

Item Petrus Pariagh	fl	2	1/2
Item relicta Nicolai zabados			
Item Johannes Toth	fl	2	
Item Stephanus Warga zabados			
Item Blasius ibidem	fl	1	
Item Dyonisius zabados			
Item Petrus Kazzas	fl	1	

DOPZA[30] POSSESSIO

Item Petrus Waywoda	fl	2
Item Thomas Mikacz zabados		
Item Franciscus ibidem zabados		
Item Martinus ibidem zabados		

IWANFALWA[31]

(Item) Gregorius zabados

Item in DIPKACZ[32] tres zabados

---

[27] Iwanfalwa u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 319; Bösendorfer, o. c., p. 201). Vjerojatno rudina i pustara Jovanovac jugoistočno od Čepina.

[28] Pomochya u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 344; Bösendorfer, o. c., p. 216). Rudina i pustara Pomoćin između Čepina i Dopsina.

[29] Mosson u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 336; Bösendorfer, o. c., p. 216). U komorskom popisu 1697. i 1702. godine pustoselina Mosson i Moschon (Smičiklas, o. c., p. 60, 92). Rudina Morica južno od Dopsina.

[30] Dubza, Dapza, Dobza, Dopza, Dobsza u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 305; Bösendorfer, o. c., p. 191; Smičiklas, o. c., p. 60, 62, 68, 89, 91, 92). Selo Dopsin južno od Čepina.

[31] Iwanfalwa, Iwanouch, Iwanowcz u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 319, 320; Bösendorfer, o. c., p. 201). Vjerojatno Livana nedaleko od Čepina.

[32] Dipkacz u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 348; Bösendorfer, o. c., p. 219). Naziv ovog sela Csánki je pogrešno čitao kao Sipkacz, a prema njemu i Bösendorfer. Gdje se ono smjestilo nije mi poznato, niti o njemu postoji na terenu bilo kakav topografski trag.

Item in possessione PALINA[33] Thomas	fl	1		
Item Clementius ibidem	fl	2		

KAPORNA[34] POSSESSIO

Item Johannes Bako	fl	1		
Item Petrus ibidem	fl	1		
Item Perko	fl	2		
Item Emericus ibidem	fl	2		
Item Emericus Kanisay	fl	1	1/2	
Item Matheus ibidem	fl	2		
Item Stephanus Racz	fl	2		
Item Adrianus	fl	2		
Item Gallus Monar	fl	1	1/2	
Item Martinus Bako	fl	2		
Item Petrus Biro	fl	3		

HORWATKA[35]

Item Mathias Horwath	fl	1		den XX

WAYDAFALWA[36]

Item Michael Kelos	fl	2		
Item Nicolaus ibidem	fl	5		
Item Blasius ibidem zabados				
Item Petrus ibidem zabados				

KYS PAPFALWA[37]

Item Emericus Symonis	fl	2		
Item Blasius ibidem	fl	1	1/2	
Item Jacobus Fador	fl	1	1/2	

NAGH PAPFALWA[38]

Item Michael Walkay	fl	1		den LXXX
Item Petrus ibidem	fl	1	1/2	

[33] Palina, Palona, Palyna, Polina naziv za nekoliko naselja u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 340; Bösendorfer, o. c., p. 214). Možda rudina Amalino polje istočno od Dopsina.

[34] Vidi bilješku 11.

[35] Horwatka u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 318; Bösendorfer, o. c., p. 199). Zaselak Hrvatska nalazio se negdje na prostoru između Dopsina i Koprivne.

[36] Waydafalwa u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 360; Bösendorfer, o. c., p. 227). Selo Vojvodinci ležalo je nedaleko od Koprivne.

[37] Kys Papfalwa u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, 341; Bösendorfer, o. c., p. 214). Staro selo na mjestu gdje je danas Popova livada.

[38] Nagh Papfalwa u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 341; Bösendorfer, o. c., p. 214). Vjerojatno selo Šodolovci južno od sela Koritne.

POSSESSIO KISKOROGH[39]

Item Stephanus Zabo	fl	1	1/2	
Item Johannes Koczar	fl	1	1/2	
Item Gregorius Bika	fl	2		
Item Mathias ibidem	fl	1		

BABAFALWA[40]

(Item) Fabianus zabados				
Item Andreas	fl	1		
Item Georgius ibidem	fl	1	1/2	
Item Georgius Maros zabados				
Item Stephanus Maros	fl	1		

KELGES KOROGH[41]

Item Georgius Twruk	fl	1		
Item relicta Mathei ibidem				den LXXX
Item Blasius Chazar zabados				
Item Dyonisius ibidem	fl	1	1/2	
Item Mathias Radowani	fl	3		
Item Petrus ibidem	fl	2		
Item Emericus Solmas	fl	3		
Item Nicolaus ibidem	fl	3		
Item Johannes Twruk	fl	1	1/2	
Item Symon ibidem zabados				
Item Symon Czah	fl	3		
Item Michael Symonis	fl	3	1/2	
Summa florenorum CXXV et denariorum LXX				

OROZI[42] WAYWODATUS

Item Fabianus Habes	fl	1	1/2	
Item Georgius Zabo	fl		1/2	
Item Georgius ibidem	fl		1/2	
Item Iwan ibidem	fl		1/2	
Item Mathias ibidem	fl		1/2	
Item Georgius Fodor	fl		1/2	
Item Michael ibidem	fl		1/2	
Item Benedictus ibidem zabados				

[39] Kiskorogh u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 326; Bösendorfer, o. c., p. 204). Možda danas Korođgrad Jovanovački.

[40] Babafalwa, Bayafalwa, Bechefolua, Bellefalva, Bellefalo u vukovskoj županiji (D. Csánki, o. c., II, p. 291—293; J. Bösendorfer, o. c., p. 181, 183; Smičiklas, o. c., p. 40, 68, 90, 93). Rudina Bajfalva zapadno od Laslova.

[41] Kelges Korogh u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 326; Bösendorfer, o. c., p. 204). Vjerojatno Korođgrad Tenjski.

[42] Orozi, Wruzy, Orozy, Orosin, Oroz, Oresin u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 339; Bösendorfer, o. c., p. 213; Smičiklas, o. c., p. 62, 66, 91). Za turske vladavine Orosinj s 54 kuće (Başbakanlik Arşivi, Istanbul, Tapu defter No 650, 672). Mjesto je ležalo nedaleko od Orosinske bare južno od Osijeka. Danas selo Jovanovac između Čepina i Tenjskog Antunovca.

Item Johannes Wayda				den LXXX
Item Nicolaus ibidem	fl	1		
Item Stephanus Kechkes	fl	4		
Item Paulus Czerki	fl	3		
Item Benedictus Gelyancz	fl	1	1/2	
Item Michael Habas	fl	2		
Item Ladislaus Toth				den LXXX
Item Andreas Toth ibidem				den LXXX
Item Michael Posa zabados				

YAKABFALWA[43]

Item Laurentius Czako	fl	4		
Item Gregorus ibidem zabados				
Item Albertus Twruk	fl	1	1/2	
Item Bartholomeus Warga	fl	1		
Item Jacobus cum fratre zabados				
Item Georgius Solnagh zabados				

BEKEFALWA[44]

Item Johannes Horwath	fl	1		
Item Martinus et Georgius ibidem	fl	1		

CHAZAR KOROGH[45]

Item Emericus Moczi	fl	4		
Item Johannes Wegh	fl	2		
Item Stephanus Petecz	fl	3		
Item Gregorius ibidem zabados				
Item Benedictus Thike	fl	1	1/2	
Item Benedictus Wayda	fl	3		
Item Georgius ibidem	fl		1/2	
Item Demetrius Kochar zabados				

POSSESSIO ZELFALWA[46]

Item Stephanus Waywoda	fl	4		
Item Valentinus Toth	fl	3		

[43] Jacobfolua, Jakabfalva, Yakobfalwa, Jakabfalwa, Jacabfalva, Jakofalva, Jacofallo u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 320; Bösendorfer, o. c., p. 201; Smičiklas, o. c., p. 62, 66, 88). Pod turskom vlašću mađarsko selo Jakubovci ili Jakovfalva s 25 kuća (BBA, Tapu defter, 650, 672). Na topografskim kartama iz 19. st. selište Jakófalu južno od rudine Kunovac, na mjestu nekadašnje Ilakovac pustare.

[44] Bekefalwa u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 294; Bösendorfer, o. c., p. 183; Smičiklas, o. c., p. 314). Selo Beketinci zapadno od Dopsina.

[45] Chazar Korogh u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 326; Bösendorfer, o. c., p. 204). Vjerojatno Korođgrad Čepinski. Naime, Csánki i Bösendorfer mislili su da je riječ o mjestu Korog između Laslova i Tordinaca, ali Kys Korogh, Kelges Korogh i Chazar Korog ne stoje ni u kakvoj vezi s Korogom, jer su ta sela ležala u okolici Korogyvara ili Koloďvara.

[46] Zelfalwa u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 350; Bösendorfer, o. c., p. 221). Za turske vladavine selo Sološ s mezrom Titoš i 69 kuća (BBA, Tapu defter 650, 672). Rudina Seleštanac južno od Osijeka.

Item Fabianus Habas	fl	2	
Item Fabianus Petw	fl	1	1/2

POSSESSIO KISFALWD[47]

Item Ladislaus Waywoda	fl	1	1/2
Item Michael filius eiusdem	fl	1	1/2
Item Marton Gergh	fl	3	

POSSESSIO ZELFALWA[48]

Item Nicolaus Palfi	fl	2	
Item Johnnes Palfi	fl	2	1/2
Item Blasius Matas	fl	2	

IN POSSESSIONE MARKUSFALWA[49]

Sunt septem sessiones soluendae tantum taxam ordinariam propter ruinam et caristiam frugum.

PACHANA[50]

Item relicta Pauli Widegh	fl	1	1/2
Item Benedictus ibidem	fl	1	
Item relicta Emerici Nagh	fl	1	1/2

GERGFALWA KOROGH[51]

Item Thomas Warga	fl	1	1/2
Item Laurentius ibidem	fl	1	
Item Georgius Kazza	fl	1	
Item Albertus Bodan	fl	1	1/2
Item Demetrius Nagh	fl	1	
Item Gregorius	fl	1	1/2
Item Demetrius	fl	1	
Item Michael Nagh	fl		1/2
Item Thomas ibidem zabados			
Item Ambrosius ibidem zabados			
Item Valentinus Katona	fl	1	1/2

[47] Kisfalwd, Kisfalua u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 324; Bösendorfer, o. c., p. 203), negdje u okolici Koroďgrada.

[48] Zelfalwa u vukovskoj županiji. Vjerojatno rudina Seleš južno od Tenjskog Antunovca.

[49] Markusfalwa u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 332; Bösendorfer, o. c., p. 209). U komorskom popisu 1697. godine selo Markocz (Smičiklas, o. c., p. 62). Prema Csánkiju selo Markušica između Laslova i Gaboša. Povodeći se za Csánkijem, isto je zaključio i Bösendorfer. Međutim, prema komorskom popisu očito da je selo Markovac promijenilo ime i da su to danas Čepinski Martinci.

[50] Pachana u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 340; Bösendorfer, o. c., p. 213). Mjesto je ležalo u okolici Koroďgrada, vjerojatno na prostoru rudine Koroďgrad.

[51] Gergfalwa Korogh u vukovskoj županiji. Gdje i na kojem mjestu je bilo ovo selo, nije mi poznato.

Item Fabianus Hyges	fl	2		
Item Valentinus Faczer				den LXXX
Item Georgius Saak	fl	1		

TEHYNE WAYWODATUS POSSESSIO MICLOSFALWA[52]

Item Thomas Wegh	fl	3	1/2	
Item Nicolaus Chite	fl	3	1/2	
Item Petrus Burya	fl	2	1/2	
Item Matheus Anth	fl	1	1/2	
Item Jacobus Pap	fl	2		
Item Iwaczon	fl	2		
Item Michael Nagh zabados				
Item Stephanus Palagar	fl	3		

POSSESSIO TEHYNE[53] AD EZEEK

Item Johannes Warga	fl	3		
Item relicta Damiani	fl	1		
Item Blasius Cheter				den LXXX
Item Clemens Zabo zabados				
Item Johannes Erdus	fl	3	1/2	
Item Johannes Dobor	fl	3		
Item Emericus Toth				den LXXX
Item Gregorius Turu zabados				
Item relicta Bekw zabados				
Item Ladislaus Hamar zabados				
Item Elyas ibidem zabados				
Item Fabianus Balogh zabados				
Item Johannes ibidem zabados				
Item Thomas Baka zabados				
Item Mathias Potocz	fl	3		
Item Gallus litteratus	fl	2		
Item Nicolaus ibidem zabados				
Item Johannes Ban zabados				
Item Lucas Toth zabados				
Item Nicolaus File zabados				
Item Symon Bene	fl	1	1/2	
Item Piliphus zabados				
Item Nicolaus Chath	fl	2		
Item Stephanus Was	fl	3	1/2	
Item Michael Mad zabados				
Item Gregorius Warga zabados				
Item Piliphus ibidem zabados				

[52] Miclosfalwa, Miklosfalva u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 334; Bösendorfer, o. c., p. 210). Za turske vladavine muslimansko selo Mikloševac s 12 kuća (BBA, Tapu defter 650, 672). Rudina Mikloševac južno od Koprivne.

[53] Thehne, Chehne, Tehna, Thehyne, Tehnye, Denia, Tehinija u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 356; Bösendorfer, o. c., p. 225; Smičiklas, o. c., p. 60, 68, 91). Pod turskom upravom muslimansko selo Tehna sa 7 kuća (BBA, Tapu defter 650, 672). Tenja kod Osijeka.

Item Emericius ibidem zabados				
Item Nicolaus Faber				den LXXX
Item Mathias Sywo	fl	2	1/2	
Item Gallus Toth zabados				
Item Jacobus Czorba zabados				
Item Gallus Bakas	fl	3		
Item Stephanus Toth zabados				
Item Iwanis Toth zabados				
Item Dezpath ibidem zabados				
Item Anthonius Nagh				den LXXX

AZONFALWA[54] AD EZEEK

Item Johannes Faber	fl	2	1/2	
Item relicta Geke	fl	1		
Item Demetrius zabados				
Item Fabianus Kowacz	fl	1		
Item Benedictus Kowacz zabados				
Item Gregorius Kowacz	fl	2		
Item Balka ibidem	fl	4		
Item Lucas ibidem	fl	2		
Item Martinus Dekani	fl	3	1/2	
Item Georgius Kanizi	fl	4		
Item Stephanus Papo	fl	2	1/2	
Item Georgius Rigo	fl	3		
Item Michkas zabados promisit				den XXV

OPIDUM EZEEKE

Item primo Thomas Czezar	fl	4		
Item Petrus Pellifex ibidem	fl	3		
Item Gregas ibidem	fl	2		
Item Stephanus Barbir	fl	1	1/2	
Item Benedictus Zakacz zabados				
Item Georgius Mezarus tantum ad taxam ordinariam	fl		1/2	
Item Stephanus Bakos				den LXXX
Item Benedictus Rewez	fl	1		
Item Nicolaus Hws	fl	2		
Item Georgius Basa	fl	4		
Item Nicolaus Zwld	fl	3		
Item Benedictus Wka	fl	5		
Item Gallus ibidem	fl	3		
Item Albertus Zabo	fl	3	1/2	
Item Petrus Mezarus	fl	1	1/2	

[54] Azonfalwa, Azunfolua, Azzonfalwa, Azonfalua, Asszonyfalva u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 291; Bösendorfer, o. c., p. 181). U tapu defteru iz 1579. godine pravoslavno selo Marinovci s 27 kuća, te mezrom Kišbuda i pola mezre Nadbuda (BBA, Tapu defter 650, 672). U komorskom popisu 1698. godine pustoselina Marinovcz (Smičiklas, o. c., p. 68). Staro selo Marinci sjeverno od sela Vere.

Item Blasius ibidem				den LXXX
Item relicta Stephani ibidem				den LXXX
Item Emericus Karanchi zabados				
Item relicta Benedicti Kauka	fl	1		
Item Adam Monar	fl	2		
Item Michael Adam	fl	2		
Item Gallus Katha				den LXXX
Item Georgius Warga ibidem	fl	2		
Item Philiphus Warga	fl	1	1/2	
Item Johannes Pap	fl	2	1/2	
Item Rados Horwath	fl		1/2	
Item Nicolaus Fike				den XXX
Item Dyonisius Warga				den LXXX
Item Stephanus Warga ibidem	fl	1	1/2	
Item Laurentius Biro	fl	3		
Item Mathei Alcz	fl	1		
Item Stephanus Nagh	fl	1	1/2	
Item Michael Sipos	fl	1	1/2	
Item relicta Gradacz	fl	1		
Item relicta Thomae ibidem				den XXV
Item Johannes Zabo zabados				
Item Emericus Zabo	fl	1		den XXV
Item Johannes Faber	fl	1	1/2	
Item Thomas Zabo	fl	2		
Item Gregorius Geczi	fl	1		
Item Johannes Lapicida				den LXXX
Item Sebastianus Zabo	fl	1	1/2	
Item Georgius Nylgarto	fl		1/2	
Item Petrus Warga	fl	2	1/2	
Item Gregorius Horwath	fl		1/2	
Item Johannes Horwath zabados				
Item Benedictus Benczak	fl	1		
Item Valentinus Bardos zabados				
Item Thomas Parragh infine	fl	2		
Item Valentinus Meri	fl	3		
Item Martinus Peterfi	fl	3		
Item Georgius Demw	fl	2	1/2	
Item Nicolaus Chazar				den XXV
Item Stephanus Lowaz ibidem				den XXV
Item Johannes Apati	fl	1		
Item Matho ibidem	fl	1		
Item Mathias Fora	fl	3		
Item Bartholomeus Nemes	fl	3		
Item Emericus Kontas	fl	2		
Item Mathey Kwtas	fl	2		
Item Gregorius Gekefi	fl		1/2	
Item Ladislaus Angel zabados				
Item Lucas Zabo zabados				
Item Demetrius Lapicida	fl	1	1/2	

Item relicta Torma	fl		1/2	
Item Blasius Warga ibidem	fl		1/2	
Item Paulus Warga zabados				
Item Fabianus Faber	fl	1		
Item relicta Ilka				den XXV
Item relicta Bako zabados				
Item Bassa ibidem zabados				
Item Nicolaus Zakalos				den LXXX
Item Bartholomaeus ibidem zabados				
Item Stephanus Cheketh				den LXXX
Item Mathias Jo	fl	1		
Item Lucas Jo ibidem	fl	1		
Item Andreas Warga	fl	1		
Item Johannes Warga	fl	1		den XXV
Item relicta Andras	fl	8		
Item Bartholomeus Ban	fl	2		
Item Franciscus Faber	fl	1	1/2	
Item relicta Fabiani Faber	fl	1		
Item Damianus Zabo	fl	1	1/2	
Item Paulus Faber ibidem				den LXXX
Item Ladislaus Fezw	fl	1	1/2	
Item Fabianus filius eiusdem ibidem	fl	2		
Item Mathias Zabo	fl	1	1/2	
Item Blasius Martonfi zabados				
Item Blasius Warga	fl	1		
Item Stephanus Warga zabados				
Item Andreas Pellifex	fl	1		
Item Gallus Toth	fl	2		
Item Gallus Faber ibidem	fl	2		
Item Gallus Kenczes	fl	1	1/2	
Item Paulus Aurifaber	fl	1	1/2	
Item Mathko zabados				
Item Johannes Lapicida	fl	5		
Item Andras Judex vacat				
Item Balas	fl	8		
Item relicta Georgii ibidem	fl	7		
Item Johannes Parragh	fl	1	1/2	
Item Nicolaus Parragh ibidem				den LXXX
Item Blasius Warga ibidem	fl	2		
Item Fabianus Zabo	fl	2		
Item Lucas Paruus ibidem	fl	1	1/2	
Item Gallus Biro	fl	3	1/2	
Item Mathey ibidem	fl	2		
Item relicta Petri	fl	1	1/2	
Item Paulus Warga	fl	2	1/2	
Item Valentinus Thomor	fl	2	1/2	
Item Barnabas Fees				den LX
Item Demetrius Dento	fl	8		
Item Barnabas Jardan ibidem	fl	1	1/2	

Item Bartholomeus Biro				den LXXX
Item Georgius Vorsas				den LXXX
Item Nicolaus Nagh				den LXXX
Item Emericus Kalamar	fl	1	1/2	
Item Georgius Genges	fl		1/2	
Item Dominicus Probuzza				den LXXX
Item Georgius Monar				den LXXX
Item relicta Michaelis ibidem				den XXV
Item Benedictus Keresw				den LXXX
Item Ladislaus Keresw				den LXXX
Item Michael Maara	fl	1		
Item Lucas Melegali	fl	2		
Item Thomas ibidem Kys	fl	1		
Item Paulus Paruus				den LXXX
Item Petrus Monar	fl	1	1/2	
Item Thomas Wer				den LXXX
Item Andras Kazdagh	fl	1		
Item Petrus Kazdagh				den LXXX
Item Gregorius Biro	fl	4		
Item Gallus filius eiusdem	fl	1	1/2	
Item Mathias zabados				
Item relicta Mathee zabados				
Item Franciscus Fees zabados				
Item Thomas Biro	fl	2		
Item Petrus zabados				
Item Benke Litteratus				den LXXX
Item Stephanus Paruus	fl	2	1/2	
Item Gregorius Gaso	fl	2		
Item Johannes Labas zabados				
Item Thomas Warga	fl	1		den XXV
Item Mathey ibidem	fl	1	1/2	
Item Michael Nagh	fl	2	1/2	
Item Mathei Sagh	fl	1	1/2	
Item Wkacz Slaus zabados				
Item relicta Dogczin				den LX
Item Georgius Horwath zabados				
Item Johannes Horwath zabados				
Item Stephanus ibidem zabados				
Item Blasius Katha	fl	1		
Item Martinus Kalamar	fl	2		
Item Blasius Slaus zabados				
Item relicta Fabiani ibidem				(den) XXV
Item Mathias Santha zabados				
Item Gregorius Pellifex	fl	2		
Item Valentinus Nyerges zabados				
Item Dyonisius Wamos	fl	1	1/2	
Item Valentinus Pap	fl	2	1/2	
Item Benedictus Czerke				den LXXX
Item Michael Barath				den LXXX

Item relicta Erse	fl		1/2		
Item Paulus Wyzlay	fl	6			
Item Johannes Kwuk zabados					
Item Petrus Martonfi	fl	5			
Item Valentinus Litteratus	fl	8			
Item Petrus Warga	fl	1			
Item Johannes Chech zabados					
Item Johannes Zabo ibidem	fl	1	1/2		
Item Gregorius Warga	fl	1	1/2		
Item Clemens Zabo cum Mathia	fl	2			
Item Michael Wer				den	LXXX
Item Dominicus Yaka				den	LXXX
Item Ladislau Zabo				den	LXX
Item Gregorius Sipak zabados					
Item Mark Toth				den	LXXX
Item Blasius Hombak	fl		1/2		
Item relicta Zitaruza				den	LXXX
Item Andreas Faber	fl	1			
Item Stephanus Wirazta	fl	1			
Item Michael Czepus					
Item Czerle	fl	1			
Item Michael Danca	fl	1/2			
Item Thomas Pellifex	fl	3			
Item relicta Stephani Patacz	fl		1/2		
Item Benedictus Baran zabados					
Item Benedictus Fy	fl	1			
Item Elyas Paruus ibidem zabados					
Item relicta Georgii Senges				den	XXV
Item Michael Rotipar	fl	1	1/2		
Item Johannes Kaputara	fl	2			
Item Andras Balas	fl	1			
Item Mathey Aurifaber	fl	1			
Item Mathias Thwruk zabados					
Item Georgius Genge					
Item relicta Waskato ibidem				den	XXV
Item Elyas Anthalfi	fl	1	1/2		
Item Brictius ibidem					
Item Petrus Horwath	fl	1		den	XXV
Item Georgius Horwath	fl		1/2		
Item Petrus cum Germano	fl	2			
Item Anthonius Sartor	fl	2	1/2		
Item relicta Blasi Kaydan	fl	2			
Item relicta Farkas zabados					
Item Benedictus Almas	fl		1/2		
Item Laurentius Monar				den	LXXX
Item relicta Fabiani ibidem				den	XXV
Item Georgius Hayas				den	LXXX
Item Martinus Bakos				den	LXXX
Item Brictius Kaydan	fl	1	1/2		

Item Johannes Keresw				den LXXX
Item Johannes ibidem				den LX
Item Demetrius Monar zabados				

Sumpma flerenorum in ciuitate Ezeek minus decem CCC

ALSOPETRUS[55]

Item Georgius Bak	fl	1		
Item Balas	fl		1/2	
Item Paulus Sutor				den XXV
Item Fabianus Zakal	fl	1	1/2	
Item Stephanus Zakal	fl	2		
Item Paulus Zakal	fl	1	1/2	
Item Andras Zakal	fl	2		

Item in libertate sunt sessiones II

FELSWPETRUS[56]

Item Martinus Monar	fl	2	1/2	
Item Nicolaus Bene	fl	3		
Item Demetrius Kazdagh	fl	2		
Item Jacobus Monar	fl	2		
Item Nicolaus	fl	1		
Item Andreas Paruus				
Item Augustinus				
Item Matheus Toth				
Item Thomas Bakos				

Item in easdem Petrus sunt sessione in libertate III

Summa in pertinentiis Ezeek florenorum CLXXVIII et denariorum XX

OPIDUM HAGMAS[57]

Item Fabianus Kalamar	fl	4		
Item Benedictus Faber	fl	2		
Item Clemens Gergercze				
Item Albertus ibidem	fl	1	1/2	
Item Blasius Kalamar	fl	2		
Item relicta Pauli	fl		1/2	
Item Michael Kenczes	fl	3		
Item relicta Benedicti Toth				den LXXX
Item Paulus Warga				den LXXX

[55] Alsopetrus, Petrus, Petres, Petrocz, Petruch u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 343; Bösendorfer, o. c., p. 216; Smičiklas, o. c., p. 55, 61, 62, 66). Za turske uprave mađarsko selo Petruš sa 17 kuća (BBA, Tapu defter 650, 672). Staro selo Petruš južno od Retfale, danas dijela Osijeka.

[56] Felswpetrus u vukovskoj županiji. Selo Gornji Petruš (Felsöpetrus) ležalo nasuprot Donjem Petrušu (Alsopetrus). Danas vjerojatno selo Petrijevci kod Osijeka.

[57] Haghmas, Agmas, Hagmas, possessio Hagmas... sita iuxta Danubium ubi aqua Drawe in ipsum Danubium descendit, oppidum Hagmas, Almas u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 283; Bösendorfer, o. c., p. 169; Smičiklas, o. c., p. 50, 51, 68). Selo Aljmaš na Dunavu kod Erduta.

Item Valentinus Yrsegh zabados				
Item Sebastianus Pinczerna	fl	2		
Item Michael Zabo	fl	3		
Item Paulus Boros				den LXXX
Item Franciscus Bango	fl	3		
Item Anthonius Chek	fl	1		
Item Benedictus Czwd				den LXXX
Item Benedictus Byka				den LXXX
Item Bartholomeus Wagyos	fl	1	1/2	
Item Johannes Kakas	fl	7		
Item Nicolaus Kakas	fl	2		
Item Mathias Zarka	fl	3		
Item Philippus Alaz	fl	2		
Item Demetrius Hayws	fl	3		
Item Ladislaus Dand	fl	1	1/2	
Item Johannes Chomod	fl	1	1/2	
Item relicta Johannis Porkolab	fl	4		
Item Paulus Waguth	fl	3	1/2	
Item relicta Petri Biro				den LXXX
Item Johannes Kyral	fl	2	1/2	
Item Emericus Kakas	fl	1	1/2	
Item Lucas Cananok				den XXX
Item Benedictus Chek	fl	1		
Item relicta Andree				den LXXX
Item Petrus Kaka				
Item Paulus Kaka zabados				
Item Brictius Fa	fl	1		
Item Gregorius Warsas	fl	2		
Item Symon Banga	fl	1		
Item Johannes Desw	fl	1		
Item Benedictus Barath	fl	1		
Item Thomas Toth	fl	2		
Item Georgius Paruus	fl		1/2	
Item Thomas Dersi	fl	1	1/2	
Item Mathey Hergy	fl	3		
Item Andreas Barsas	fl	1		
Item Johannes Thwruk	fl	3		
Item Symon Maka zabados				
Item Nicolaus Toth				den LXXX
Item Johannes Tornos	fl	3	1/2	
Item Clemens Thekenew	fl	1		
Item Johannes Sarras	fl	1	1/2	
Item Thomas Zwbor	fl	2		
Item Jacobus Lyzkay	fl	2		
Item Stephanus Kocz zabados				
Item Georgius Lichwey				den LXXX
Item relicta Anthonii Toth	fl		1/2	
Item relicta Pauli				den LX
Item Petrus Bayzath				den LXXX
Item Gregorius	fl	2		

Item Balthasar	fl	4		
Item Mathey Gerew	fl	1		
Item Laurentius Dekan	fl	1		
Item Brictius Carnifex zabados				
Item Fabianus Toth	fl	2		
Item Anthonius Ywaczyn	fl	1	1/2	
Item relicta Clementis Warga	fl	1	1/2	
Item Symon Filethlen	fl	1	1/2	
Item Benedictus Thwruk				den LXXX
Item Ladislaus Santha	fl	2		
Item Fabianus Zalok	fl	2	1/2	
Item Demetrius Therke	fl	1		
Item Benedictus Za zabados				
Item relicta Nicolai Galos	fl	6		
Item Dominicus Boharad zabados				
Item Johannes Faka	fl	1		
Item Stephanus Zarhay zabados				
Item Sebastianus Borla zabados				
Item Demetrius Dekan				den LX
Item Andreas Zekerey	fl	1		
Item Laurentius Maka	fl	1		
Item Gregorius Kodar	fl	3		
Item Stephanus Kodar	fl	5		
Item Anna Aras	fl	1	1/2	
Item Stephanus Zabo	fl	2		
Item Elees Kasas				den LXXX
Item Martinus Zabo	fl	2		
Item Laurentius Weczer	fl	2	1/2	
Item Vincentius Damby	fl	1		
Item Benedictus Zabo	fl	1		
Item Gallus Zabo	fl	1		
Item relicta Genges				den LXXX
Item Andreas Tornos	fl	2	1/2	
Item Nicolaus Toth zabados				
Item Albertus Wthacz	fl	1	1/2	
Item Jacobus Genges zabados				
Item Blasius Zylwas				
Item Ambrosius Barsus	fl	2		
Item Blasius Daka zabados				
Item Blasius Zilwasy	fl	3		
Item Nicolaus Dersi zabados				
Item Stephanus Barban	fl	1	1/2	
Item relicta Thomae Zabo	fl	1	1/2	
Item Paulus Keczal	fl	4		
Item Demetrius Bako	fl	1	1/2	
Item Nicolaus Racz	fl	1	1/2	
Item Gregorius Warga	fl	1	1/2	
Item Georgius Dezkas	fl	2		
Item Stephanus Chwka	fl	3		
Item Stephanus Zelezi zabados				

Item Blasius ibidem	fl	1			
Item Petrus Zenthe zabados					
Item Stephanus Fees zabados					
Item Georgius Kakas zabados					
Item Andreas Zarka zabados					
Item Johannes Toth zabados					
Item Johannes Hayas	fl	1			
Item Stephanus ibidem				den	LXXX
Item Albertus Era	fl	2			
Item Dekan Fako	fl	4			
Item Clemens Abraham				den	LXXX
Item relicta Symonis Kalo	fl	2			
Item mater Clementis Zabo zabados					
Item Georgius Toth	fl	1	1/2		
Item Clemens Adorna zabados					
Item relicta Ladislai Thwrk	fl	2			
Item Laurentius Chwd				den	LXXX
Item Egidius Kalamar	fl	5			
Item Blasius Gacza	fl	1			
Item Jeronimus Zabo	fl	2			
Item Michael Praesbiter	fl	1			
Item Thomas Praesbiter	fl	1			
Item Gelerd Angel	fl	2	1/2		
Item Albertus Gergercze	fl	1	1/2		
Item Thomas Santha	fl	2	1/2		
Item Benedictus ibidem	fl	2			
Item Georgius Zabo zabados					
Item relicta Nicolai Fabris	fl	1	1/2		
Item Gregorius ibidem	fl		1/2		
Item Stephanus Carnifex	fl		1/2		
Item Johannes ibidem	fl	1			
Item Anthonius Zabo	fl	5			
Item Valentinus Kalamar	fl	3			
Item Gallus Faber	fl		1/2		
Item Thomas Faber	fl	3			
Item Nicolaus Toth	fl		1/2		
Item Stephanus ibidem	fl		1/2		
Item Johannes ibidem	fl		1/2		
Item Clemens foris				den	LXXX
Item Brictius ibidem				den	LXXX
Item Nicolaus Thobar	fl	2	1/2		
Item Johannes Toth zabados					
Item Thomas Wegh	fl		1/2		
Item Matheus Bani zabados					
Item Petrus Feldeo	fl	1	1/2		
Item Gerardus Tarrwo				den	LXXX
Item Thomas Alcz zabados					
Item relicta Mathie Bani zabados					
Item Ambrosius Saar	fl	1			

Item Gallus Chanka zabados				
Item Andreas Ban	fl	1		
Item Paulus Felssuldi	fl	2	1/2	
Item Petrus Zyga	fl	1	1/2	
Item Michael Palfi	fl	3		
Item Michael Zeeph	fl		1/2	
Item Stephanus ibidem	fl	1		
Item Dominicus Dwsa	fl	1	1/2	
Item Johannes Cozma	fl	4		
Item Paulus Ywachin	fl	1		

Sumpma florenorum in Hagmas CCXXXXI

DRAZAAD[58]

Item Lucas Balogh zabados				
Item Valentin Czekar	fl	1		
Item Valentin Bilisko				den XXX
Item relicta Martini	fl	2		
Item Benedictus Santha	fl	4		
Item Lucas Arras	fl	1	1/2	
Item Nicolaus Mezes	fl	3		
Item Fabianus Santha	fl	1	1/2	
Item Symon Ziwach	fl	1		
Item Benedictus Wamos				den LXXV
Item Benedictus Ziwacz	fl		1/2	
Item Gregorius Decze	fl		1/2	
Item Mathey Kasa				den LXXX
Item Albertus Pate	fl	1		
Item Matheus Werus	fl	3		
Item Emericus Toth	fl	1	1/2	
Item Egidius Decze	fl	1	1/2	
Item Gregorius ibidem	fl	2	1/2	
Item Stephanus Dosa	fl	1		
Item Martinus Thwruk	fl	1	1/2	
Item Vincentius Twrek	fl	1	1/2	
Item Thomas Deczw	fl	1	1/2	
Item Michael ibidem	fl	1		
Item Barnabas Bak	fl	3		
Item Benedictus Thekew				den LXXX
Item Paulus Dauid	fl	2		
Item Gallus Dusa	fl	1		
Item Gallus Kapta	fl	3		
Item Michael Kapta				den LXXX
Item Petrus Kapta				den LXXV
Item Clemens Litteratus	fl	2		

[58] Drazaad, Drazad... ubi aqua Draue cadit in Danubium, Drawazad, possessio Drazad, oppidum Drazaad u vukovskoj županiji (Csánki, o. c., II, p. 281; Bösendorfer, o. c., p. 171). Mjesto i trgovište Dravski Sad ležalo je na utoku Drave u Dunav, na desnoj višoj obali Drave, ali je netragom nestalo.

Item Valentinus Kaptha	fl	6		
Item Benedictus Warga	fl	1	1/2	
Item Albertus Warga				den LXXX
Item Egidius ibidem	fl	4	1/2	
Item relicta Demetrii	fl	1		
Item relicta alia ibidem	fl		1/2	
Item Jacobus Baka	fl	2	1/2	
Item Nicolaus Baka zabados				
Item Emericus Nemes	fl	2		
Item Paulus Gabrian zabados				
Item Demetrius Jces zabados				
Item Fabianus Neczv	fl	1		
Item relicta Benedicti Bak				den XXX
Item Blasius Barya	fl		1/2	
Item Clemens ibidem				den XXX
Item Mathias Newendu	fl	1	1/2	
Item Nicolaus Thako	fl	2		
Item Franciscus Jakacz				den LXXX
Item Franciscus Kapta	fl	2		
Item Gregorius Mako	fl	3	1/2	
Item Nicolaus Borhi	fl	3		
Item Mathko zabados				
Item Anthonius Bene				den LXXX
Item Michael Ladislai zabados				
Item Michael Tardi				den LXXX
Item Johannes Kozma	fl	1	1/2	
Item Emericus Galos				den LXXX
Item Benedictus Zanki	fl	1		
Item Emericus Zanki	fl	1	1/2	
Item Nicolaus Augustini				den LXXX
Item Elyas Toth zabados				
Item Johannes Agostan	fl	1	1/2	
Item Stephanus Lekws	fl	1		
Item Stephanus Czwdi	fl	2		
Item Michael Augustini	fl	1	1/2	
Item Valentinus Gadisa				den LXXX
Item Laurentius Jces zabados				
Item Georgius Sos	fl		1/2	
Item Andreas Toth				den LXXX
Item Thomas Warga				den XXV
Item Emericus Darnay	fl	2		
Item Laurentius Theker	fl	1	1/2	
Item Cozma Zeges zabados				
Item Johannes Balogh zabados				
Item Bartholomeus Benkes				den XXV
Item Ladislaus Toth zabados				
Item Clemens Toth	fl	1		
Item Mathias Dusa				den LXXX
Item Jacobus ibidem				den LXXX

Item Stephanus Wernek	fl	1	1/2	
Item Clemens Doman	fl	1		
Item Georgius Yces	fl	1		
Item Georgius Berthalani	fl	1	1/2	
Item Emericus Ladislai	fl	2		
Item Nicolaus Angel				den LXXX
Item Stephanus Toka	fl	1		
Item Mathey Poczoka	fl	1	1/2	
Item Paulus Toka	fl	1	1/2	
Item Daka				den LXXX
Item Stephanus Ladislai	fl	1		
Item Damianus Ladislai	fl	4	1/2	

Sumpma florenorum in Drazad faciunt centum XXVI 1/2

Ive Mažuran

STEUERVERZEICHNIS DER STADT UND DER GRUNDHERRSCHAFT OSIJEK UND SEINER UMGEBUNG 1469

Zusammenfassung

Es gibt nur wenige Quellen über die mittelalterliche Geschichte Osijeks und seiner Umgebung, die noch dazu wenig aufschlußreich sind. In den sogenannten Jerusalemer Reisebeschreibungen wird Osijek indirekt erwähnt als Ansiedlung, die schon in der Mitte des 11. Jahrhunderts angeblich reich an Brot ist. Der Name Osijek wird erst 1196 zum ersten Mal unter dem ungarischen Namen Ezek in der Urkunde des Königs Emerik erwähnt. Bezugnehmend auf die Urkunden seiner Vorgänger Stephan II. und Bela III. bestätigte Emerik damals der Abtei der Zisterzienser Cikador (de Zeek) in Szék bei Bataszék in Ungarn das Recht, Schiffsgeld (Fährgeld) und Marktplatzgebühren zu erheben, das sie schon während der Herrschaftszeit des Königs Gejza II. erworben hat. Durch Erwerben dieses Rechtes ist jedoch die Abtei nicht gleichzeitig auch Eigentümer Osijeks geworden, sondern nur Nutznießer der genannten Einkünfte.

Mitte des 14. Jahrhunderts geriet die Abtei Cikador mit dem mächtigen Großwürdenträger Graf Philippus Korogy und dessen Söhnen Philippus und Ladislaus in Konflikt. Dazu war es gekommen, weil sie der Abtei das Recht auf das Osijeker Fährgeld und die Marktplatzgebühren entrissen und ihr Besitztum Kuni besetzt hatten. Anläßlich dieses Streites werden die Korogy zum ersten Mal in der mittelalterlichen Geschichte Osijeks erwähnt. Wann sie Osijek erworben haben, ist nich bekannt, obwohl man keinerlei Zweifel daran hegt, daß das ganz sicher vor 1351 der Fall war.

In den dynastischen Kämpfen und in den Kriegen gegen die Türken Ende des 14. und in den ersten Jahren des 15. Jahrhunderts wuchsen die Macht und die Rolle der Korogys im öffentlichen Leben gewaltig, so daß sie zu führenden Großwürdenträgern aufstiegen.

Für persönliche Verdienste und Treue bei der Verteidigung der Interessen des Königs Sigismund wurde Stephan Korogy 1386 zum Ban von Matschwa ernannt. Seit dieser Zeit wurde er mit wichtigen und verantwortlichen Staatsangelegenheiten betraut. Sein Banat war von großem Einfluß auf die Entwicklung Osijeks, umsomehr als von allen seinen Besitztümern in diesem Gebiet Osijek der einzige größere Ort war, von dem aus er mit seinen Verwandten die umliegenden Besitztümer verwalten und die Ereignisse im Matschwaer Bantum unmittelbar verfolgen konnte. Mit Rücksicht darauf wurde wahrscheinlich noch zu Stephans Lebenszeit, wenn nicht schon früher, die Siedlung mit Mauern umgeben und innerhalb des Siedlungsgefüges zum Drauufer hin ein Kastell gebaut. Auf diese Art wurde Osijek im Aussehen und der Größe nach zum Verkehrs-, Wirtschafts- und Verwaltungszentrum der weiteren Umgebung und zur größten und bedeutendsten Stadtsiedlung in diesem Gebiet.

Stephans Sohn, Ivan Korogy, der seit 1447 das Amt des Ban von Matschwa ausübte, weilte oft in Osijek, wo er bei Rechtsstreitigkeiten Recht sprach und zahlreiche Urkunden herausgab. Zeitweilig weilte mit ihm zusammen auch der mächtigste Großwürdenträger Slawoniens und Ungarns, Nikolaus von Ilock (Ujlaky) hier, mit dem er sich das Banat teilte.

Der Nachfolger des Bans Ivan war 1456 dessen Sohn Gaspar, aber 1472 kam er beim Kampf mit den Türken ums Leben, und mit ihm starb das Geschlecht der Korogys aus.

Kurz vor Gaspars Tod wurde 1469 ein Steuerverzeichnis seiner Besitztümer in Slawonien und in der Baranja aufgestellt. Der Verfasser der Verzeichnisses hat einzelne und Gesamtsteuerbeträge jedes Steuerpflichtigen und jeder Siedlung aufgeführt, und auf ihrer Grundlage auch Angaben über ihre Größe, ihre wirtschaftliche Wichtigkeit, Organisation der lokalen Verwaltung und die Bevölkerung aller Besitze im Ganzen. Der Inhalt dieses Verzeichnisses ist zweifellos das wertvollste Zeugnis des mittelalterlichen Osijek und seiner Umgebung. Um so mehr als es vollkommen unbekannte Tatsachen enthält, die wesentlich zum Kennenlernen seiner Geschichte beitragen, und weil eine ähnliche Quelle aus dem Zeitraum des Mittelalters Slawoniens bisher nicht bekannt war, und eben deshalb ist es besonders wertvoll.

Das Verzeichnis wird in der diplomatichen Abteilung des Staatsarchives Ungarns in Budapest aufbewahrt und unter dem Zeichen DL.32.365. geführt. Es beginnt mit der Grundherrschaft Baranyavar, dem heutigen Branjin Vrh in der Baranja, darauf folgen Korogy und Osijek, und es endet mit dem Marktflecken Aljmasch (Hagmas) und Dravski Sad (Drazaad).

Der Anzahl der Besitze nach war die Grundherrschaft Baranyavar die kleinste. Außer Baranyavar mit 85 Gehöften (sessia) gehörten zu dieser Grundherrschaft einzig die Besitze Karanac mit 139 und Keresztes mit 27 Gehöften.

Die Grundherrschaft Korogy umfaßte 17 Dörfer und Siedlungen mit 99 Gehöften und 74 Steuerpflichtigen. Der größte und wichtigste Besitz Gaspar Korogys war die Stadt und die Grundherrschaft Osijek. Das Verzeichnis Osijeks umfaßte 218 Personen und die Grundherrschaft 15 Dörfer mit 148 Gehöften, von denen 44 von der Steuerzahlung befreit waren.

Der Marktflecken Aljmasch (Oppidum Hagmas) hatte 168 Gehöfte, von denen 27 frei waren. Für die damalige Zeit war Aljmasch offensichtlich eine große Siedlung. Mit 29 Gehöften war auch der Marktflecken Dravski Sad eine größere Siedlung, aber nach dem Einfall der Türken zu Beginn des 16. Jahrhunderts zerfiel es und verschwand für immer.

Wegen seines inhaltlichen und Dokumentationswertes, sowie wegen der Zugänglichkeit des Originaltextes zur Historiographie, bringt der Autor in der Beilage das Verzeichnis im Original, in Latein, und für jeden Ort und jede Siedlung, die in ihm erwähnt wird, topographische Erklärungen in den Anmerkungen.

Ivan Golub

AUTOBIOGRAFSKE BILJEŠKE IVANA PAŠTRIĆA (1636—1708)

Uvod

Ivan Paštrić (1636—1708)[1] učenjak je i pjesnik, redaktor glagoljskih liturgijskih knjiga,[2] pisac brojnih rasprava iz područja hebrejistike i orijentalistike uopće,[3] šef odjela Vatikanske biblioteke za hebrejska djela, profesor teologije u Rimu, akademik talijanske književne akademije »Arkadije«, suosnivač i doživotni ravnatelj rimske »Akademije koncila«, jezični stručnjak o kojem piše Leibniz.[4] Život tog čovjeka, kojemu nijedna suvremena enciklopedija nije posvetila nijednog retka, dosta je nepoznat.

Bio sam izuzetne sreće kad sam u Vatikanskoj apostolskoj biblioteci u Fondo Borgiano Latino, u svesku 475, otkrio autobiografske bilješke što ih je Ivan Paštrić bacio na papir o pedesetoj obljetnici svog života, i to dva zapisa pod nadnevkom od 8. lipnja 1686. (f. 35 r — 35 v, 40 r — 40 v te 38 r — 38 v) i jedan pod nadnevkom od 15. lipnja 1686. (f. 38 v — 39 r).[5] U prvom zapisu od 8. lipnja Ivan Paštrić se najprije domišlja kad je zapravo rođen. Ima krsni list iz kojeg doznaje da je kršten 15. lipnja 1636. u Splitu, svom zavičaju. Zaključuje da je rođen u tjednu između 8. i 15. lipnja 1636. Inače je, veli, na Ivanje 24. lipnja, svoj imendan slavio kao rođendan. I prije nego što prijeđe na odluke kako odsada urediti svoj život, Paštrić želi pružiti predodžbu o minulih pedeset godina. U tri usporedna stupca donosi dragocjene podatke. U prvom stupcu navodi navršene godine svog života, od prve do pedesete. U drugom stupcu označuje odgovarajuće godine kršćanske ere, od 1636. do 1686. U trećem stupcu bilježi gdje se nalazio i, najčešće, što je radio dotične građanske i svoje godine. Prvu je godinu navršio u Splitu

[1] Biobibliografiju Ivana Paštrića vidi u: Ivan Golub, Ivan Paštrić, Prinosi za životopis Ivana Paštrića (1636—1708), Poljički zbornik, sv. I, Zagreb 1963, str. 205—230; Ivan Golub, L'Arcade Giovanni Pastrizio — Ivan Paštrić (1636—1708), Accademia letteraria italiana »Arcadia«, Atti e Memorie dell'Arcadia, Serie 3ª, Volume VII, Fascicolo 1°, Roma 1977, 85—98.

[2] Ivan Golub, Rad Ivana Paštrića na izdavanju glagoljskih liturgijskih knjiga, Slovo, Časopis Staroslavenskog instituta »Svetozar Rittig«, br. 21: Glagoljica — jedanaest stoljeća jedne velike tradicije, Zagreb 1971, str. 377—387.

[3] Ivan Golub, Rukopisna ostavština Ivana Paštrića u Vatikanskoj knjižnici (Fondo Borgiano Latino), Arhivski vjesnik 11—12, Zagreb 1968—1969, str. 423—426.

[4] O Paštrićevim vezama sa suvremenicima vidi Ivan Golub, Ivan Paštrić i njegovi suvremenici, Kačić, Split 1971, br. 4, str. 161—169.

[5] Ivan Golub, Ivan Paštrić, str. 208.

1637. Kako iz drugih dokumenata proizlazi da je Ivan Paštrić iz Poljica,[6] bit će da je prenesen u Split već u toku prve godine života, ili je pak Split bilježio kao zavičajni grad ne isključujući iz tog naziva Poljica. U osmoj godini života, mjeseca listopada 1644. Ivan odlazi u Mletke. Tu ostaje do srpnja 1648, kad polazi u Rim, stupa kao konviktor u Zavod neofita i transmarina, i svršava 1654. humanističke nauke. U studenome iste 1654. stupa u Grčki zavod u Rimu, gdje studira teologiju do 1658. Od veljače 1659. do studenoga 1669. nalazi se u Zavodu za širenje vjere. Od studenoga 1669. do 1686. profesor je kontroverzija na spomenutom Zavodu. Dalji zapis pod istim nadnevkom od 8. lipnja 1686. sličan je prethodnome, s time da nema retrospektivnog pogleda na minulih pedeset ljeta.

Dok zapisi od 8. lipnja 1686. pružaju prvenstveno kronologiju Paštrićeva života, zapis od 15. lipnja 1686. otkriva, da tako reknemo, karakterologiju Paštrićeva lika. U zapisu naime Paštrić donosi odluke da će se boriti protiv tromosti, pospanosti, sporosti u hodu, govoru, radu, a truditi se oko živahnosti, okretnosti, hitrosti, krepkosti i odvažnosti, te paziti na sve oblike čednosti. To podsjeća na zapažanje Giuseppea M. Perrimezzija, Paštrićeva prijatelja, koji veli da Ivan Paštrić »nije bio tako vješt na jeziku kao što je bio vješt na peru«.[7] Možda i u tim svojstvima koje je Paštrić sam naveo treba gledati razlog što je čovjek tolike erudicije tako malo objavio.[8] Dakako, moguće je da se ne radi tek o psihološkim svojstvima, nego i somatološkim, odnosno fiziološkim uzrocima. Nije isključeno da je Ivan bio slabokrvan, imao nizak krvni tlak i to ga je činilo tromim, snenim i neživahnim. Ne valja međutim preuveličavati svojstva što ih je Ivan tako autokritički iznio. Treba naime imati pred očima da se Ivan usredotočio na živahnost i čednost određenim povodom. Pišući na dan godišnjice svoga krštenja 15. lipnja, Ivan zaključuje da je 1636. kad je bio kršten taj dan bila nedjelja i spomen svetih Vida, Modesta i Krescencije, pa iz etimologije tih imena izvodi zaključke za poboljšanje svog duhovnog života: budući da je bila nedjelja, lat. Dominica, dan Gospodnji, on, Ivan, treba biti sav Gospodinov; budući da je bio spomen sv. Vida, lat. Vitus, treba biti živahan, a kako je toga dana bio i spomen sv. Modesta, lat. Modestus, treba biti čedan. Biblijske i liturgijske aktualizacije značajka su Paštrićeva poetskog pera.

Paštrić je svoje »autobiografske bilješke« napisao na brzinu. Pravopis mu je stoga nedosljedan, osobito interpunkcije, a skraćenica je mnogo. Sve to uz neke izuzetke tako i ostavljam.

---

[6] Izvještaj o Ivanu Paštriću iz 1659. podnesen Zboru za širenje vjere donosi niz značajnih biografskih podataka, od kojih prvi glasi: »Giouanni Pastrizio da Pogliza contado di Spalato in Schiauonia . . .« (Golub, Ivan Paštrić, str. 206—207, 210, 229).

[7] G. M., Crescimbeni, Notizie istoriche degli Arcadi morti, Roma 1720, t. II, str. 150—151.

[8] Golub, L'Arcade Giovanni Pastrizio, str. 90—92.

Izvori

Zapisi Ivana Paštrića o pedesetoj godišnjici života
Biblioteca Apostolica Vaticana, Borg. Lat. 475.

+

[f. 35 r] 8 Giugno 1686.

Hoggi ch'è Sabbato fine del Tempo Pasquale mutandosi libretto nella Diuisione del Breuiario uoglio finir il mio anno 50mo. poiché essendomi noto dalla fede del Battesimo,[1] che à 15 di Giugno 1636 nacqui alla Gratia in Spalato — mia Patria, ch'e giorno dedicato à i Santi Vito, Modesto, e Crescentia, et allora ch'era anno Bissestile con la lettera Dominicale F. e., cadde in Domenica[a]; e non sapendo che giorno fosse della mia nascita al mondo, e per esser partito da Casa d'eta molto tenera; come che portauo il nome di Giouanni sotto la protettione del Santo Precursore che nacque in questo medesimo mese, per molti anni celebrai il mio principio nel giorno solenne della Natiuità di S. Giouanni Battista.[2] Pochi anni sono hauendo fatta riflessione al giorno del Battesimo mio, et hauuto il beneficio di S. Vito in Fianona d'Istria con alcuni altri, hebbi pensiero di fissar là il mio anno, et insieme riguardar alcuni de giorni precedenti per la nascita corporale, che probabilmente sarà stata in un d' giorni feriali infra hebdomadam IV post Pentecosten cominciata à 8 di Giugno quando fù Domenica IV cioè ò Lunedi à 9. festa di S. Primo, e Feliciano ò à 10. Martedi, ò Mercordi à 11. festa di S. Barnaba, ò Giouedì à 12 festa di SS. Basilide, Cirino, Nabore, [f. 35 v] Nazario, ò Venerdi 13 festa di S. Antonio di Padua ò à 14 Sabbato festa di S. Basilio. In questo anno incomincio da 9 di Giugno in nome della Santissima Trinità che si festeggia, e finiendo hoggi à 8 la Pentecoste, finisco io i miei 50, cioè la mia Pentecoste[3] con animo di passar tutti i giorni con uirtuose operationi atte à piacer à S. D. M. coll'aiuto del Cielo regolando le mie operationi, e la mia vita con la Volontà Diuina e prima porrò qui un Idea de' miei 50 anni passati.

1636. 15 Giugno battezzato in Spalato nella Chiesa Parrochiale di S. Giouanni, ò doue stà il Fonte della Cattedrale.

---

[1] Nadnevku krsnog lista koji Paštrić ovdje spominje odgovara službeni zapis u maticama krštenih u Splitu:

1636 Ad 15 Zugno

Zuanne figliolo di ms Antonio Pastrich et di Sua Consorte Iuanizza, fu Battezato da me D. Andrea reggio, li Compari Sr Francesco Capogrosso et D. Margarita Consorte di Sr Paolo de Caris (Golub, Ivan Paštrić, str. 209).

[2] Blagdan rođenja Ivana Krstitelja pada na 24. lipnja. Među pjesmama što su ih pitomci Urbanova zavoda, na kojem je Ivan Paštrić bio profesor, pisali i recitirali za Ivanje u čast svečara Ivana Paštrića nalazi se npr. i pjesma Vicka Zmajevića: »Piesan Slauichia. Na dan od Porogenia Priposctouanoga Gna Iuanna Pastritia Dalmatina Splichianina u casnoi Vciteglnici Rasplodegna Viere u Rimu Nauciteglia Bogoslovza« (Ivan Golub, Rukopisna ostavština Ivana Paštrića u Vatikanskoj knjižnici, str. 409).

Iz naslova pjesme Paštrićeva učenika Vicka Zmajevića vidi se da je Paštrić 24. lipnja slavio rođendan.

[3] Paštriću svojstvena slikovnost dolazi i ovdje do izražaja: »Pentecoste«, što znači »pedesetnica« a rabi se za oznaku blagdana Duhova, Paštrić povezuje sa svojom pedesetljetnicom, koju naziva svojom »pedesetnicom«.

1. fini[b] 1637. Spal.
2. 1638. Spal.
3. 1639. Spal.
4. 1640. Spal.
5. 1641. Spal.
6. 1642. Spal.
7. 1643. Spal.
8. 1644. di Ottobre partito da Spalato, e gionto in Venezia.[4]
9. 1645. Ven.
10. 1646. Ven.
11. 1647. Ven.
12. 1648. di Luglio partito, e gionto in Roma P.[a]
[f. 40 r] 13. 1649. Roma Coll. Neof. e Transm. Conu.re[5]
[c]Primo[6] in Coll. Ro.[c]
14. 1650. Hum.
15. 1651. Ret.
16. 1652. Log.
17. 1653. Fis.
18. 1654. Metafis. di Nou. al Coll. Gr.[7]
19. 1655. Coll. Gr. Teologia 1. anno
20. 1656. Teol. 2. an.
21. 1657. Teol. 3. an.
22. 1658. Teol. 4. an.[8]

[4] Stariji Ivanov brat Jeronim, svećenik, koji je 1641. otišao u Mletke, povukao je za sobom osmogodišnjeg Ivana 1644. u Nabožnu kuću katekumena, kojoj je od 1645. bio starješinom. Jeronim je dao tu poučavati Ivana u latinskom, grčkom i hebrejskom jeziku. U hebrejskom ga je poučavao jedan rabin. Uspjeh koji je Ivan pokazao potaknuo je mletačke plemiće i građane koji su upravljali Nabožnom kućom katekumena da Ivana Paštrića pošalju u Rim da stekne još veću naobrazbu u hebrejskom i grčkom jeziku kako bi, po povratku sa studija, mogao biti od pomoći Turcima iz Grčke koji bi se našli u Nabožnoj kući katekumena (Golub, Ivan Paštrić, str. 212).

[5] Ivan Paštrić je stigao u Rim 2. kolovoza 1648, stupio zahvaljujući pokroviteljstvu Jurja Georgicea, krčkog biskupa, u Zavod neofita i transmarina kao konviktor stipendiran iz ostavštine kardinala Ubaldina. U Zavodu su se nalazili i novoobraćeni Židovi, a hebrejski je tu predavao Giulio Bartolocci i Ivan Nicheo iz Herceg-Novog. Ivan Paštrić će Giulija Bartoloccija naslijediti kao pročelnik hebrejskog odjela Vatikanske biblioteke, a kad Bartolocci bude izdavao svoje magistralno djelo o postbiblijskoj hebrejskoj literaturi, nekadanji učenik iz kolegija neofita Ivan Paštrić bit će cenzor učiteljeva djela. Bartolocci će pak u istom djelu napisati da je trenutno u Rimu najbolji poznavalac hebrejskog jezika i najvještiji tumač Talmuda Ivan Paštrić (Golub, Ivan Paštrić, str. 213—214).

[6] Iz ovog ponešto nejasnog pripiska Paštrićeva nazire se da je polazio predavanja na Collegium Romanum (današnje Papinsko sveučilište Gregorijana) i tu završio humanistički tečaj. U Zavodu neofita je i stanovao, a zbog specifičnosti Zavoda primao je poduke u hebrejskom šire od onih koje su se dobivale na Rimskom kolegiju.

[7] Pitanje Paštrićeva prijelaza u Grčki kolegij sv. Atanazija u Rimu riješeno je dekretom Zbora za širenje vjere od 7. rujna 1654. (Ivan Golub, Dokumenat o Ivanu Paštriću iz arhiva Grčkoga zavoda sv. Atanazija u Rimu, Croatica christiana periodica, 1, Zagreb 1977, br. 1, str. 99—101). To ne protuslovi ovdašnjem Paštrićevu zapisu da je od studenoga 1654. u Grčkom zavodu. Razlika od dva mjeseca je razmak od odluke Kongregacije do njena ostvarenja.

[8] Studij teologije Ivan Paštrić je zaključio obranom teza u crkvi sv. Atanazija u Rimu u prisutnosti kardinala Francesca i Antonija Barberinija i drugih odličnika. Promaknut je na stupanj doktora teologije (Golub, Ivan Paštrić, str. 214—215).

	23.	1659. Febr. in Coll. de Prop. Fide[9]
		1
	24.	1660. 2
	25.	1661. 3
	26.	1662. 4
	27.	1663. 5
	28.	1664. 6
	29.	1665. 7
	30.	1666. 8
	31.	1667. 9
	32.	1668. 10[d]
	33.	1669. Nou. Lettor. di Controu. in Coll.[10]
	34.	1670. primo anno di lett. e
	35.	1671. 2° anno
	36.	1672. 3° anno
	37.	1673. 4° anno
[f. 40 v]	38.	1674. 5° anno
	39.	1675. 6. anno
	40.	1676. 7. anno
	41.	1677. 8. anno
	42.	1678. 9. anno
	43.	1679. 10. anno
	44.	1680. 11. anno
	45.	1681. 12. anno
	46.	1682. 13. anno
	47.	1683. 14. anno
	48.	1684. 15. anno
	49.	1685. 16. anno
	50.	1686. 17. anno

A fine poi di passar bene l'anno, bisogna passar bene i giorni, et i giorni si passano bene quando bene si fà ogni operatione sfuggendo le imperfetioni e uestendole di perfettioni. Le prerogatiue poi sono ò cof[e] comuni ò particolari. E poco importa distinguere, poiché quello che per una uia s'impara, si può ancora apprender con la repetitione.

Le attioni poi sono 1[0] [f]far l'oratione mentale chè è l'anima dell' altre[f] 2. Dir l'offitio 3 dir la Messa.[g] Confessarsi. 4. Dir le orationi uocali. 6. far l'esame. 7. Legger libro spirituale. 8 Studiare il suo mestiere. 9 scriuere. 10. far la scuola. 11. conuersar con altri.

---

[9] Paštrić ne navodi što je deset godina radio u Zavodu za propagandu vjere. Vjerojatno je prema običaju ondašnjeg vremena da profesor počinje karijeru predavanjem najnižih disciplina i da napreduje prema višima i Paštrić prošao taj put. To je tim vjerojatnije što Paštrićev suvremenik Perrimezzi tvrdi da je Paštrić predavao na Kolegiju Propagande najprije filozofiju, a onda teologiju (Crescimbeni, G. M., Notizie istoriche degli Arcadi morti, str. 147).

[10] Paštrić je dosta brzo prešao put od filozofije, koju se držalo »službenicom teologije — ancilla theologiae«, do teologije, u kojoj je najviše mjesto zauzimala dogmatika ili polemičko bogoslovlje. Tu je stolicu na Propagandinu zavodu držao do svog imenovanja za biskupa 9. srpnja 1669. Olivier Plunket (nedavno proglašen svetim). Paštrić je na katedri ostao do umirovljenja 1700. (Golub, Ivan Paštrić, str. 216—217).

[f. 38 r] 1686. a dì 8 Giugno

Hoggi ch'è Sabbato fine del Tempo Pasquale mutandosi libretto nella Diuisione del Breuiario uoglio finir il mio anno 50.mo nella Ottaua della Pentecoste incominciando in nome dela SS.ma Trinità nouvo corso. Poiche essendo nel 1636 à 15 Giugno nato alla gratia col Santo Battesimo in Domenica nel dì consacrato per altro à Santi martiri Vito, Modesto, e Crescentia correndo l'anno Bissestile con lettera Dominicale F. e e celebrandosi la Domenica V. post Pentecosten; non hò potuto sapere, quando fossi nato al mondo; solo suppongo che alli 8 di Giugno ch'era la Domenica 4.a non può essere stato il mio natale, perche facilmente m'haurebbero battezato: dunque dopo, cioè ò Lunedi à 9. festa di SS. Primo, e Feliciano; ò Martedi à 10. ò Mercordi 11. festa di S. Barnaba; ò Giouedi à 12 festa di SS. Basilide, Cirino, Nabore, e Nazario; ò Venerdi 13 festa di S. Antonio da Padoua; ò à 14 festa di S. Basilio.

In nome dunque della SS.ma et Aug.ma Trinità darò principio à uita più esemplare che non hò fatto sin'ora, prendendo questi giorni sino à 15. per dispositione à far bene tutte le opere, e tutti gli esercitij, che possono ridursi [f. 38 v] à 12. La prima in far l'Oratione mentale, ch'e l'anima delle altri. 2 In dir l'Offitio. 3. in dir la Messa. 4 in confessarsi. 5. in dir l'orationi uocali. 6. in far l'esame. 7. in legger libro spirituale. 8. in studiare il suo mestiere. 9. in iscriuere. 10. in far la scuola. 11. in conuersar con altri. 12. in far le opere di carità, ò altre cose che uengono di mano in mano raccomandate.

Così à 9 Giugno si potrà cominciar notar il modo di far perfettamente tutte queste 12 attioni: et osseruarlo puntualmente.

2. Si faccia la diuisione e distributione delle hore.

3. La note delle faciende, e di cose da spicciarsi.

4. Sopra tuto l'esame cotidiano et uniuersale per notar imancabilmenti in ciascheduno de' punti.

A dì 15 Giugno

Questo è il giorno più preciso per dar principio à uita esatta per essere allora stata [f. 39 r] Domenica debbo esser tutto del Signore e per esser stato giorno destinato alla memoria a di Santi Vito, Modesto, e Crescentia, à questi 3 Santi io lego i miei propositi, che mi sono necessarij: 1. per S. Vito esser Viuace, scuotendo da me la pigritia, sonnolenza, lentezza nel caminare, nel parlare, nell agire,[h] prendendo uiuacità, prontezza, forza, uigore, et animo sì per me, come per altri. 2. per S. Modesto esser modesto, allontanando da me ogni immodestia nel gesto, negli occhi, nel uestire, nello star solo in letto, ò fuori nella compositione delle membra, del sito, e delle cose che mi cuoprono: nelle cose esterne della cameretta[i] et penendo ogni cosa al suo luogo, e ponendo pulitia, tenendo lungi il disordine la confusione, e la sporchezza. Similmente guardandomi dallo scomporre il uiso con la collera, con le parole altere.

Kritički aparat

a *Paštrić dodao na rubu* Dom. V. post Pentecosten.

b *Budući da je Paštrić riječ prepravljao, čitanje nije posve sigurno.*

c — c *Paštrić dodao u retku.*

d *Dalje nečitljiva riječ.*

e *Tu je Paštrić nacrtao cvijet, možda kao nadomjestak za riječ »fioretti«, tj. »duhovno cvijeće« (žrtvice, odricanja), što se prakticiralo poglavito po isusovačkim odgojnim zavodima, a Paštrić je u Grčkom zavodu bio isusovački pitomac.*

f — f *Paštrić pripisao na rubu s naznakom kamo u matični tekst unijeti pripisak.*

g *Paštrić dalje prekrižio* 3.

h *Čitanje nije posve sigurno.*

i *Čitanje nije sigurno.*

Ivan Golub

GLI APPUNTI AUTOBIOGRAFICI DI GIOVANNI PASTRIZIO — IVAN PAŠTRIĆ (1636—1708)

Riassunto

Ho avuto la grande fortuna di aver trovato nella Biblioteca Apostolica Vaticana (Borg. Lat. 475, ff. 35, 38, 40) delle annotazioni intime del Pastrizio — Paštrić tra cui quella fatta il giorno del suo cinquantesimo anno del battesimo; in essa annota brevemente, però con precisione, ciò che aveva fatto in cinquanta anni di vita.

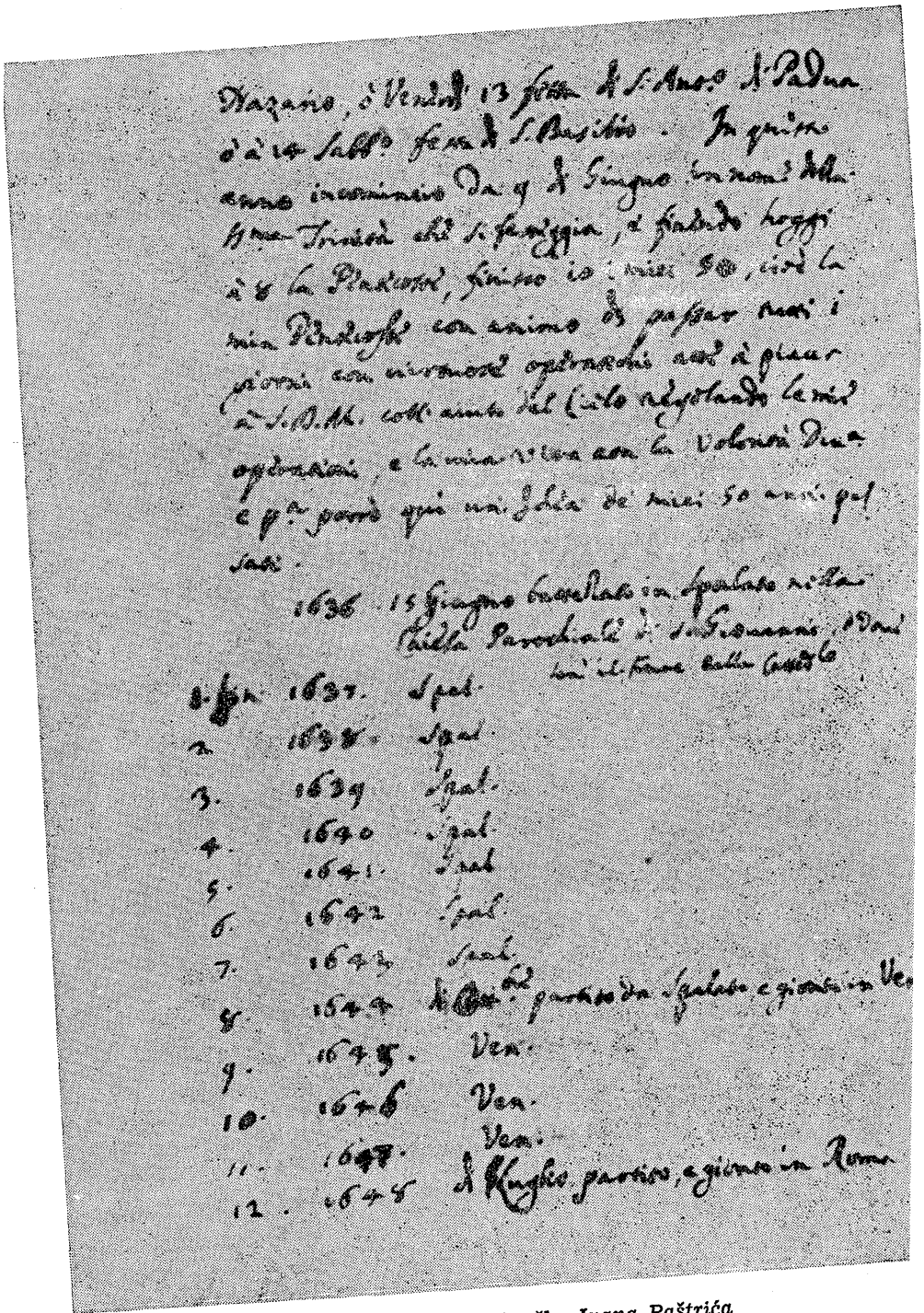

Autobiografske bilješke Ivana Paštrića
Zapis od 8. lipnja 1686. o pedesetoj godini života. Autograf
Vatikanska apostolska knjižnica, Borg. Lat. 475, f. 35 r.

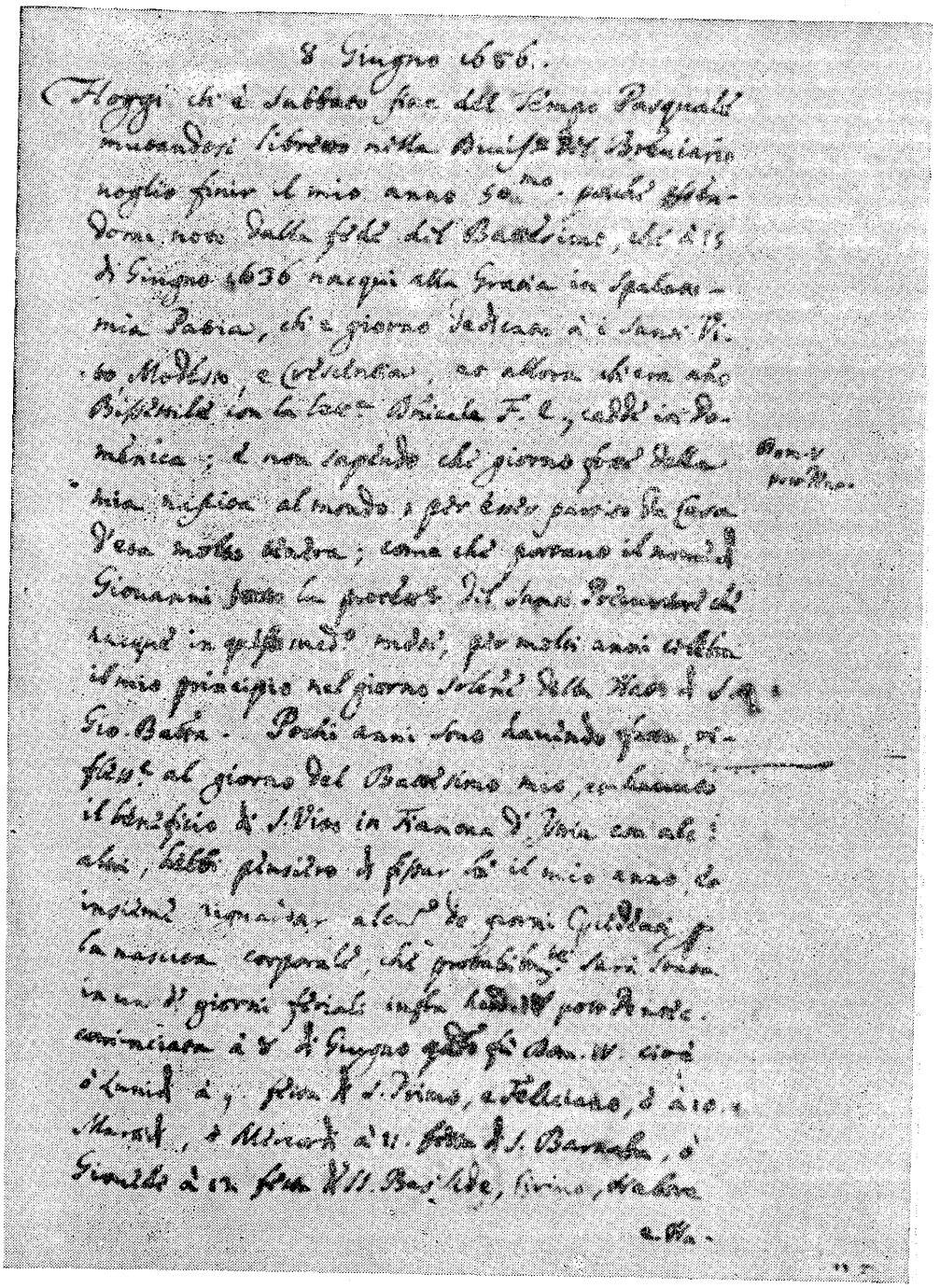

Autobiografske bilješke Ivana Paštrića
Zapis od 8. lipnja 1686. o pedesetoj godini života. Autograf
Vatikanska apostolska knjižnica, Borg. Lat. 475, f. 35 v.

Lujo Margetić

KNAPI FRANKAPANSKIH (I ZRINSKIH) PRIMORSKIH POSJEDA

I. Uvod

Pitanja povezana sa strukturom srednjovjekovnog vinodolskog društva već oko stotinu godina živo zanimaju znanstvenike. Međutim, dok je položaj vinodolskih kmetova pučana bio u centru pažnje, ostalim grupacijama stanovništva nije posvećena ona pažnja što je zaslužuju. Tako je i položaj knapa bio razmatran samo u širem kontekstu obrade drugih problema. U ovome radu pokušat će se dati makar mali doprinos rješavanju nekih od problema vezanih uz položaj knapa u srednjovjekovnom Vinodolu.

II. Dosadašnji rezultati

O knapima se u našoj literaturi nije previše pisalo. Na početku proučavanja stoji Lopašićeva tvrdnja da knape što se pojavljuju u Modruškom urbaru možda treba povezati s »Bergknappi«, tj. s rudarima koji su došavši »iz Njemačke u naše krajeve« donijeli sa sobom i tu riječ. Međutim, i on napominje da je »osobito poznat Schildknappe, serviens, armiger uz rieč vitez (Ritter, miles)«.[1] U vezi s vinodolskim knapima Lopašić primjećuje da ih je bilo samo u Bakru, Bribiru i u Novom, da su bili »neka vrst vlastelinskih slobodnjaka i stražara sjegurnosti« te da su možda potekli od knapa rudara iz okolice Čabra i Fužina.[2] Za Lopašićem poveo se npr. Laszowski,[3] premda se u međuvremenu Mažuranić usprotivio Lopašićevu shvaćanju porijekla hrvatskih knapa i ustvrdio da se »po službi naših knapa vidi, da se je mislilo na njem. Knappe, sa značenjem vojnik, štitonoša, sprovodnik, stremenik itd«.[4] Erceg je samo dotaknuo pitanje knapa i upozorio da su obveze novljanskih knapa nešto drugačije od obveza novljanskih slobodnjaka.[5] Uzevši u obzir sve naprijed rečeno, nije čudno što je N. Klaić ispravno napomenula da »pod-

[1] R. Lopašić, Spomenici Tržačkih Frankapana, Starine, XXV, 1892, str. 236; isti, Hrvatski urbari, I, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, vol. V, Zagreb 1894, str. 33.

[2] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 134.

[3] Laszowski, Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih, Vjesnik Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva, XVII, 1915, str. 3; isti, Gorski kotar i Vinodol, Zagreb 1923, str. 139.

[4] V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb 1908—1922, str. 513.

[5] I. Erceg, Kmetsko-feudalni odnosi na komorskim imanjima u Vinodolu i Gorskom kotaru neposredno prije marijoterezijanske regulacije, Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 4, Zagreb 1961, str. 301.

rijetlo knapske službe na frankapanskim posjedima još nije potpuno razjašnjeno«.[6] N. Klaić uvjetno prihvaća Lopašićevo objašnjenje riječi knap, ali ističe da pitanje podrijetla riječi i nije toliko bitno. Po njezinu mišljenju knapi stražari u Vinodolu pojavljuju se u doba kad nestaje baleštrinika ili balestra, dakle strijelaca. Naime, u Bakru se u XV. stoljeću pojavljuje služba strijelaca, a baš u tome gradu nalaze se u XVII. stoljeću knapi. Konačno, N. Klaić postavlja pitanje na koji su način Frankapani i Zrinski rješavali problem stražara u onim općinama u kojima nije bilo knapa, pa na osnovi analize sukoba griškog kapetana Ivana Gusića i griškog puka 1544. godine dolazi do zaključka da su vlastela nastojala općinske stražare uposliti i u čuvanju vlastelinskog kaštela, naime, da se pokušalo stalnu stoljetnu stražarsku obvezu pučana prema vlastitoj općini proširiti na obvezu prema vlastelinu i prema vlastelinskom kaštelu.

Iz naprijed rečenog proizlazi da neće biti naodmet ponovno proanalizirati prilično mršave izvorne podatke o knapima i na temelju tih podataka pokušati dati odgovor na pitanje porijekla i sadržaja knapske službe na frankapanskim posjedima.

III. Izvori

Da vidimo najprije izvore o knapima.

1. *Knapi na modruškom vlastelinstvu*

Urbar modruškog vlastelinstva iz 1486. godine[7] spominje knape samo na ovim mjestima:

a) Jesenice, gdje je posebno propisano da »su dužni knapi ter ki su gracki vsaki o Miholi ovsa star jedan«[8]

b) Ribari,[9] gdje stoji: »Marko Magnović ima zemlje dni 21, sinokoše stoge tri, služilo je prvo zlati 1, a sada služi 1.8, zač je poli knapov«[10]

c) Zagorje,[11] gdje za selište na kojem je popisan Bare, popa Mavra brat, stoji: »i na tom je selu stal knap«[12]

Kao što se vidi, modruški urbar ne spominje na tri mjesta »sve po jednog knapa«,[13] kao što pogrešno tvrdi Mažuranić, već se u dva slučaja radi o neutvrđenom broju, ali svakako više od jedan.

---

[6] N. Klaić, Vinodolsko društvo u početku XVII stoljeća, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, XVII, 1972, str. 198.

[7] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 20—81.

[8] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 33.

[9] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 38 smatra da je riječ o današnjem Ribarić-selu »u župi Zagorskoj nad Mrežnicom«.

[10] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 38.

[11] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 63, navodi da se radi o mjestu Zagorje između Modruša i Ogulina.

[12] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 63.

[13] Mažuranić, Prinosi..., str. 513.

2. *Knapi u Vinodolu*

a) Knapi u Bakru

U Bakru se knapi spominju u raznim izvorima počevši od XVI. stoljeća. Tako se u računima za 1593. godinu[14] Marka Oršića, upravitelja zrinskih vinodolskih imanja, navodi kao primitak ukupno libara 37, soldina 10 od 15 knapskih kuća. U naslovu tog odjeljka računa navodi se da »vzaka ztara kucha placha po L. 6«. Ipak, toliki iznos plaćaju samo knapi Petrović[15] i Mikuličić, po 3 libre plaćaju knapi Ilija Pečarić, Matija Domijanić, Vicko Batistić, Piculin s braćom i Juraj Dujmović, dok ostali plaćaju još mnogo manje. Prema računima J. Čikulina iz 1608—1609.[16] knapi su te godine platili 33 libre, a prema urbaru iz 1610—1612. ukupna obveza knapa za njihovu »kućarinu« iznosi 33 libre ne računajući oslobođenja od podavanja koja su također navedena, a koja ukupno iznose 7 libara i 10 soldina. U urbaru se kao knapska obveza navodi i nošenje listova u Mletke, s time da vlastelin plaća za troškove puta 6 libara. Nadalje se navodi da su knapi dužni putovati i u druga mjesta »a od tovorou oszlobodilj g.m.«[17]

Spomenute podatke iz urbara 1610—1612. dobro popunjava i objašnjava podatak iz instrukcije što ju je Juraj Zrinski dao godine 1599. Ludoviku Čikulinu, upravitelju zrinskih vinodolskih imanja. U toj se instrukciji kaže da u Vinodolu ima knapa braće koji su se podijelili. Instrukcija navodi da oni drže uz knapske zemlje još i neke druge, koje su naknadno dobili i za koje bi trebali plaćati kao i drugi kmetovi, »jer ako su od starih zemalj ili hiž slobodni, nisu od drugih«. Knapi su dakle imali posebne knapske zemlje za koje nisu plaćali uobičajena kmetska davanja, već su od tih davanja bili oslobođeni.

Podatak instrukcije o podijeljenoj braći korisno je povezati s ispravom od 23. kolovoza 1652.,[18] prema kojoj »sluga i podložnik Matija Pečarić« moli da ga se oslobodi od dužnosti putovanja u Mletke i Ozalj. U rješenju molbe Petar Zrinski naziva toga knapa »Mathij Piculin«. Očito je Piculin nadimak, a pravo prezime je Pečarić. U računima iz godine 1593. i u urbaru iz 1610—1612. godine nalazimo Iliju Pečarića i Piculina s braćom, svakog od njih s obvezom plaćanja knapske »kućarine« u visini od po libre 3, što ukupno čini 6 libara ili drugim riječima Pečarići su ranije činili jednu knapsku obitelj s jednom kućom, koja je plaćala 6 libara. Ta se obitelj već potkraj XVI. stoljeća, 1593. godine, razdijelila na dvije obitelji, od kojih je svaka plaćala po 3 libre. Uostalom, već se i po računima iz 1593. godine vidi da će uskoro doći do daljeg cijepanja obitelji, jer se ogranak s nadimkom Piculin navodi pod imenom Piculin s braćom. Uostalom, čini se da je Ilija Pečarić umro bez potomaka još prije 1610—1612, jer ga nema u popisu obveznika koji sadrži čak i nazive onih knapa koji su naknadno oslobođeni plaćanja knapštine. Time se približavamo i razumijevanju onih iznosa knapske »kućarine« koji su još mnogo manji. Ako (udovica?) Matulinova, Fran Diklić, Juša Brozinović, Nikola Mažić, Vid Mažić i (udovica?) Martinela plaćaju po 1 libru i 10 soldina, onda možemo pretpostaviti da je riječ o obveznicima koji su po

[14] Arhiv Hrvatske (dalje: AH), Obitelj Sermage, kutija 81.
[15] Laszowski, Urbar..., str. 93, navodi toga knapa kao Peronić.
[16] AH, Obitelj Sermage, kutija 81.
[17] Laszowski, Urbar..., str. 94.
[18] Laszowski, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI i XVII stoljeću, Zagreb 1951, str. 110—111.

četvorica s obvezom od 1 libre i 10 soldina u XVI. stoljeću (ili još ranije?) činili jednu »staru knapsku kuću« koja je plaćala 6 libara. Isto to vrijedi i za dvije knapske žene koje plaćaju već gotovo simbolične iznose od 15 soldina. Obje imaju prezime Tomić, što znači da je riječ o sestrama koje potječu iz knapske obitelji koja je plaćala 1 libru i 10 soldina. Iz gore navedenoga proizlazi još jedan zaključak: po svemu se čini da je »starih kuća«, dakle »prvobitnih knapa« koji su sa svojim zemljama bili oslobođeni kmetskih podavanja bilo vrlo malo, ukupno možda 8. Naime, popis knapskih obveznika i oslobođenika iz 1610—1612. godine daje ukupni iznos od 40 libara i 10 soldina. Ako tome dodamo obvezu Ilije Pečarića u visini od 3 libre, koja je postojala 1593. godine i nakon toga nestala, očito zbog njegove smrti i zbog toga što nije ostavio potomke, dolazimo do ukupnog iznosa od 43 libre i 10 soldina. Ako je ukupna početna obveza iznosila 48 libara, onda to znači da su već prije 1593. godine nestale tri obitelji koje su plaćale 1 libru i 10 soldina ili jedna obitelj s obvezom od 3 libre i jedna obitelj s obvezom od 1 libre i 10 soldina. U svakom slučaju, nije slučajno što se svi iznosi na koje je pojedina obitelj obvezana, pokazuju kao polovica, četvrtina ili osmina od 6 libara. To se može objasniti jedino cijepanjem »starih kuća«, što je to vjerojatnije što i urbar i obračuni osobito ističu da svaka »stara kuća« plaća 6 libara i što »instrukcija« spominje cijepanje knapskih obitelji.

Provedena analiza bakarske knapštine važna je među ostalim i zbog toga što upućuje na starinu knapske službe u Bakru, jer se tolika cijepanja pojedinih obitelji vjerojatno nisu izvršila u jednoj ili dvije generacije, to više što su neki knapi živjeli u nekoj vrsti zadruge (Piculin s braćom).

Knap Vicko Batistić očito je naslijedio svoj knapski status od svojih predaka. To se vidi već i po tome što plaća 3 libre, tj. polovicu osnovnog knapskog podavanja. Čini se upravo sigurnim da je knapski status ta obitelj dobila sredinom XVI. stoljeća, jer je sačuvana isprava od 25. srpnja 1539. kojom knez Stjepan Frankapan daje svom »slugi« Franu Batistiću povlasticu da on i njegovi nasljednici imaju biti slobodni »oda vsega kako i ki in vlastelin u gradu našem Bakru«.[19] Da je novi »vlastelin« Fran Batistić zapravo knap, vidi se po tome što su kasniji Batistići knapi, nadalje po tome što ne postoje kasnije u Bakru neki drugi plemeniti vlastelini Batistići, a i po tome što je i inače poznato da su u XVI. stoljeću u Vinodolu oslobađali kmetove i prebacivali ih u knapski status.[20] Očito je u Bakru naziv za knape bio prilično raznolik. Batistići su 1539. godine vlastelini, 1593. i 1610. godine su knapi, a godine 1585. naziva Nikola Zrinski Vicka Batistića »slugom i kmetom našim«. Svakako je razumnije pretpostaviti da se radi o pomalo nesigurnoj terminologiji, nego tvrditi da je Fran Batistić postao plemenitim »vlastelinom« 1539. i da je umro bez potomstva, da je Vicko Batistić potekao iz neke druge grane Batistića, te da je zato 1585. godine još kmet koji je postao knapom negdje između 1585. i 1593. Način izražavanja u bribirskoj ispravi od 1. studenoga 1570. ne ostavlja mjesta sumnji: oslobođeni kmet postaje plemenit i knap.[21] Upravo uzimajući u obzir tu nesigurnost naziva, čini se da se oslobađanje od plaćanja bira i obvezivanje na vojničku službu (balištrom služiti), što je

[19] M. Mažić, Prilozi za povijest grada Bakra, Sušak 1896.

[20] Tako je prema ispravi od 1. studenog 1570. upravitelj vinodolskih imanja Mihalj Dešić oslobodio bribirskog kmeta Jurka Mavrovića kmetskih dužnosti, učinio ga plemenitim i uvrstio među knape (Lopašić, Hrvatski urbari, str. 384).

[21] Vidi prethodnu bilješku.

Nikola Frankapan dopustio 4. siječnja 1428. sucu Blažu iz Bakra i njegovu bratu Andriji, ne može drukčije tumačiti nego tako da se u toj listini radi o povratku Blaža i Andrije u knapski stalež.[22] To je tim vjerojatnije što isprava ne spominje izričito ni kmetove ni knape ni balištrenike, ali se iz nje jasno vidi da u Bakru postoje dva »staleža«: jedan plaća bir, a drugi služi balištrom. Bir je osnovna kmetska daća, a »balištra« je osnovna dužnost drugog »staleža«. Dakle, premda se ne upotrebljavaju tehnički termini, ipak iz isprave proizlazi da Blaž i Andrija neće više vršiti kmetske dužnosti, nego knapske, da upotrijebimo izraz koji je zajamčen u Bakru u idućem stoljeću. Uostalom, već smo imali prilike vidjeti da su se knapi i kasnije različito nazivali. Vojnička (knapska) služba »otmjenijih« Bakrana prema tome može se u skladu s ovom ispravom protegnuti oko 60 godina unatrag prije izdavanja isprave s razloga što se radi o bar tri generacije, od kojih su djedovi bili vojnici (knapi), otac kmet, a djeca Blaž i Andrija opet vojnici (knapi). Naše je tumačenje isprave iz 1428. godine moguće premda treba priznati da postoji mogućnost i drukčijeg tumačenja, tj. da su se knapi pojavili tek nakon nestanka »strijelaca« u Bakru, možda sredinom XV. stoljeća.[23] U rješavanju dileme neće nam pomoći ni podaci o knapima u modruškom vlastelinstvu, jer se i za njih zna tek u drugoj polovici XV. stoljeća. Konačni odgovor treba ostaviti po strani i dati ga tek nakon analize svih raspoloživih izvora. Vratimo se zato daljim izvorima o knapima u Bakru.

Dok ugovor Petra Zrinskog s Bakranima od 12. srpnja 1642. spominje samo ukratko »oslobođenike ili knape, koji trebaju obavljati uobičajene službe i plaćati ono na što su bili i prije obvezani, kao što se to nalazi u starom urbaru«,[24] dotle se u procjeni konfisciranih dobara iz 1672. godine u Bakru spominje čak 51 oslobođenik, zapravo knap, što znači vrlo veliko povećanje njihova broja u odnosu na 1610. godinu, kada je bilo, čini se, 15 knapskih kuća. U Novome ih je 1763. godine bilo 63 kuće.

b) Knapi u Bribiru

O knapima u Bribiru nemamo mnogo vijesti. Najstarija potječe iz 1570. godine, kada je upravitelj Mihalj Dešić oslobodio bribirskog kmeta Jurka Mavrovića raznih kmetskih službi »ča e najprvo biri pinez libri dvi, sulj od živine i podteka i ostala kmetska služba«, učinio ga »plemenita človeka u Bribiru da bi služili nih gospoctvu službom, kom i kako ostali knapi bribirski služe« te da uz to »plaća sako leto dukat 1 kako ostali knapi bribirski«.[25]

Prema računima upravitelja zrinskih vinodolskih posjeda Marka Oršića iz 1593. i prema urbaru iz 1610—1612. »knapšćina« u Bribiru iznosi 84 libre,

---

[22] Naime, prema ispravi Blaževi i Andrijini preci služili su balištrom, a tek je njihov otac zamolio prethodnike Nikole Frankapana da vlastelu služi birom, tj. kmetskom službom. Isprava kaže: »poli vlastele biru služiti«. Poli vlastele = kod vlastele; biru = birum, tj. birom pa »birom služiti« treba povezati s prethodnim: »balištrom služiti«.

[23] Tako N. Klaić, Vinodolsko društvo u početku XVII stoljeća, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, XVII, 1972, str. 198.

[24] U ugovoru među ostalim stoji: »Libertini seu knapi debent praestare servitia solita et solvere ea, qua antea tenebantur, sicut in antiquo urbario continetur«. V. L. Margetić, Ugovori Petra Zrinskog s Grobničanima i Bakranima od 1642. godine i njihova dopuna iz 1686. godine, Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, XXII, 1978, str. 145.

[25] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 384.

što znači da je u Bribiru bilo 14 starih knapskih kuća, ako računamo 1 dukat po 6 libara. Iz urbara 1610—1612. godine saznajemo još nešto o dužnostima knapa: oni su dužni putovati u Mletke, a i u druga mjesta, ali uz naknadu troškova.

O neugodnoj dužnosti putovanja bribirskih knapa za potrebe vlastelina saznajemo i iz isprave od 17. travnja 1657, kojom se Grižanci obraćaju Petru Zrinskom s molbom da ih oslobodi dužnosti putovanja u Pag i Zadar, koju im je, po svemu se čini, upravo on nametnuo kao novu dužnost, očito u želji da olakša taj teret bribirskim knapima. Grižanci kažu da su na put za potrebe vlastelina uvijek išli Bribirci (»med nimi (je) nikoliko knap oliti slobodnih«), a Grižanci da su od te dužnosti bili slobodni: »pri nas ni takovih knap aliti slobodnački«.[26]

Spomenimo konačno još i podatak o libertinima, tj. knapima, u procjeni konfisciranih imanja Zrinskih i Frankapana iz 1672. godine. Po toj procjeni u Bribiru je još 1672. godine bilo 14 libertina, tj. knapa.

c) Knapi u Novome

Prema Mažuraniću, godine 1606. oslobođen je kmetskih dužnosti Matija Toljan i podignut u stalež knapa.[27] Čini se da je u vrijeme uskočkog rata došlo u Novome do većih nemira u novljanskom puku, a osobito među knapima, koji su trebali biti glavni oslonac kneževe moći. Zato je knez Nikola Frankapan učinio temeljitu reorganizaciju knapske službe oduzevši privilegirani položaj nekim knapima, a s druge strane uzdigavši neke kmetove u knapski položaj. Među ostalima te je godina postao knapom Mihalj Kargačin (»u broj rečenih knapov od sih dob ga postavljamo«).[28] Kargačin je tom prilikom oslobođen ne samo kmetskih tereta nego čak i plaćanja »onoga dukata koga knapi plaćaju«. Dakle, Kargačin je postao nešto odličniji od običnih knapa. I doista, među vrlo malobrojnim slobodnjacima Novoga, koje treba razlikovati od knapa zbog nešto odličnijeg položaja u društvu, nalazimo 1686. godine Ivana Kargačina, očito potomka spomenutog Mihalja Kargačina.

Prema urbaru iz 1606. godine knapi su u Novom imali ove obveze:

— danonoćno čuvanje kaštela (po dva knapa),

— hvatanje zločinaca,

— obrana grada u slučaju neprijateljske navale.[29]

Tek u dopuni urbaru iz godine 1653. navodi se dužnost knapa da plaćaju godišnje dukat od kuće,[30] ali je ta dužnost bez sumnje postojala i ranije.

Prema procjeni konfisciranih dobara Zrinskih i Frankapana 1672. godine bilo je u Novome 40 libertina, tj. knapa, dok ih je 1763. godine bilo čak 63

---

[26] Laszowski, Građa..., str. 127. Po Laszowskom je u ispravi riječ o popravljanju putova prema Zadru i Pagu, što je pogrešno.

[27] Mažuranić, Prinosi..., str. 513. Usp. i Arhiv JAZU, D-CCX-244 sub Novi (god. 1787).

[28] Lopašić, Spomenici Tržačkih Frankapana, str. 236.

[29] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 134—136. Usput napominjemo da je 1609. kao godina izrade urbara nesigurna.

[30] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 144: »Knapi ili slobodnjaki dužan je svaki od svoje hiže ali obiteli na godišće plaćati dukat jedan, izloživši ako bi ki od gospodina m(ilostivog) oslobojen bil«.

kuće. Naime, 1763. godine sklopljen je ugovor između novljanskih kmetova i ostalih pripadnika novljanske općine i Ministerijalne bankovne deputacije u Beču, koja je u to doba upravljala komornim dobrima u Vinodolu,[31] pa je na temelju tog ugovora i starog urbara iz 1653. godine donesen novi, do sada neobjavljeni urbar za novljansku općinu, prema kojem su po dva knapa i nadalje dužna da danonoćno čuvaju vrata novljanskog kaštela — dok naprotiv gradska vrata čuvaju po dva kmeta — a novčane se obveze knapa navode ovako: »Più secondo il vecchio urbario dovendo pagare ogni knappo o sia cappo di famillia Lire 6 per la francia che gode dell'anticho dovere di pagare il jus montano et aggravio suli paga come al punto 19 si e detto ogn' anno Lire 6 per casa, de quale essendosi trovati nel'anno corrente case No 62 pagano come in anticho... 70 (f.) 16 x.«[32]

IV. Osnovne značajke položaja knapa

Čini se da se bez ikakve dvojbe može reći da pojava knapa u raznim mjestima Vinodola i modruškog vlastelinstva ima jedinstveni izvor. Nije nimalo slučajno da knapi postoje samo u Vinodolu i Modrušu i da ih nema u drugim krajevima Hrvatske.

Zajedničke značajke knapa jesu u prvom redu:

1. Sam naziv knapa. Njega treba povezati s njemačkim knapima. Knappe je samo još jedan naziv za Knecht, Schildknappe, Wappenknecht, armiger, domicellus, famulus, puer itd. Njemački knap bio je niži plemić koji nije imao dovoljno sredstava za nabavku pune viteške opreme.[33] Postojali su i knapi neplemići.[34] Modruški, bakarski, bribirski i novljanski knapi očito su dobili svoje ime po njemačkim neplemenitim knapima. Naši knapi stoje u posebnom odnosu prema knezu, knez ih uzdiže u knapski stalež i oslobađa kmetskih službi, njihove službe su osobito povjerljive i za kneza od posebnog značenja.

I sam naš zaslužni povjesnik Lopašić, koji je prvi postavio neuvjerljivu tezu o povezanosti naših knapa s rudarima oko Čabra (Bergknappen), objašnjava riječ knap ovako: »Knapi od stare njemačke riječi Chnappe, Knappe (...) Osobito je poznat Schildknappe, serviens, armiger« pa tek nakon toga oprezno dodaje »možebiti (...) se je uz rudare koji iz Njemačke u naše krajeve dodjoše, udomila u nas rieč knap«.[35] Kako ni mjesta u kojima se knapi pojavljuju ni njihova služba ni najmanje ne upućuju na bilo kakvu povezanost knapa s rudarima, to nam se čini da Lopašićeva oprezna nagađanja treba konačno napustiti.

---

[31] O tom v. Erceg, Kmetsko-feudalni odnosi..., str. 302—303.

[32] Arhiv JAZU XV 25/D I 1 g (6).

[33] E. Haberken, J. F. Wallach, Hilfswörterbuch für Historiker, München 1972³, I, str. 339.

[34] R. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, Leipzig 1894², str. 434. Kao primjer iz susjednih područja možemo uzeti knape što se pojavljuju uz Huga Devinskog prema ispravi od 17. svibnja 1297, po kojoj akvilejski patrijarh oslobađa ekskomunikacije spomenutog Huga »cum sex suis chinappis«. R. Pichler, Il castello di Duino, Trento 1882, str. 164.

[35] Lopašić, Hrvatski urbari, str. 33. O knapima — čabarskim rudarima v. npr. I. Erceg, Ekonomski položaj kmetova Čabarske gospoštije, Jadranski zbornik, II, 1957, str. 300.

2. Oslobođenje od kmetskih dužnosti. Osnovna je značajka knapskog »staleža« da njegovi pripadnici ne vrše kmetske službe i da ne plaćaju kmetska podavanja.[36]

3. Plaćanje paušalnog iznosa od 6 libara (1 dukat) godišnje po knapskoj kući, tj. obitelji. Doduše, u Bakru je zbog cijepanja knapskih obitelji došlo do osjetnog smanjenja visine tog podavanja, ali se i u bakarskom urbaru od 1610—1612. godine izričito naglašava da svaka stara knapska kuća plaća 6 libara, dakle osnovna je visina knapskih podavanja i u Bakru 6 libara. Od toga donekle odudara jedino osamljeni podatak iz modruškog urbara po kojem jedan knap plaća godišnje 8 libara. Bez sumnje je ustanova knapa u Modrušu doživjela svoju posebnu evoluciju, koja nam izmiče zbog nedostatka podataka. Ipak, postoji bar jedna uočljiva sličnost. Naime, nije posve zanemarljiva okolnost da na području modruškog vlastelinstva nalazimo vijesti o knapima na tri mjesta, a u Vinodolu također na tri. I iz toga se možda može zaključiti da je stvaranje knapa jedinstveno, istodobno i planski provedeno.

V. Vrijeme nastanka knapske službe

Ako su vinodolski i modruški knapi posebna grupa stanovništva koja se po određenim značajkama razlikuje od kmetova, onda se nužno postavlja ovo pitanje: kada je i zašto u Vinodolu i Modrušu došlo do pojave knapa?

Da bismo na pitanje o vremenu uspostavljanja knapa mogli dati što točniji odgovor, potrebno je prethodno utvrditi vremenske granice unutar kojih je došlo do te pojave. Čini se da možemo ustvrditi da knapa u doba donošenja Vinodolskog zakonika, tj. 1288. godine, još nije bilo. Bilo bi doista čudno da to razmjerno opsežno »zakonodavno« djelo ni na jednom mjestu ne spominje knape kad bi oni postojali u to doba u Vinodolu. Uostalom, čini se da možemo naslutiti zbog čega se knapi u doba Vinodolskog zakonika ne pojavljuju. Naime, u to doba niže funkcije kneževe pratnje i uopće kneževih službenika vrše permani. Za knape u to doba naprosto još nema potrebe. S druge strane, posve je vjerojatno da su knapi postojali i u Vinodolu i u Modrušu prije 1486. godine, naime prije godine donošenja modruškog urbara. Malo je vjerojatno da se knapi, kao grupacija stanovništva koja se odvaja od kmetova i koja je s knezom mnogo uže povezana od kmetova, pojavljuju najprije u gospodarski zaostalom (Modruš), a tek nakon toga u gospodarski naprednijem kraju (Vinodol). To treba povezati s još jednom uočljivom i zanimljivom okolnošću koja je i do sada bila primijećena, ali koju istraživači nisu ni pokušali iskoristiti: naime, upada u oči na prvi pogled čudna i neobjašnjiva okolnost da se knapi ne pojavljuju na cijelom vinodolskom području, već samo u Bakru, Bribiru i Novom. To ipak ne može biti samo puki slučaj. Mora postojati neki razlog, neko opravdanje zašto knapa nema u Grobniku, Hreljinu, Grižanima i Driveniku. Za Trsat bi se još i moglo pretpostaviti da je knapska služba možda i postojala, ali da je nestala na-

[36] Za modruške knape nemamo izravnih dokaza o oslobađanju od kmetskih službi i podavanja, ali se neizravno može s dosta velikom vjerojatnošću zaključiti da je njihova osnovna značajka upravo to oslobođenje. Naime, u modruškom urbaru popisane su kmetske dužnosti i podavanja. Kako su knapi samo uzgred i skoro slučajno spomenuti, može se zaključiti o njihovu posebnom položaju koji se sastoji upravo u tome što ne služe kao kmetovi.

prosto zato što je Trsat za Frankapane konačno bio izgubljen već 1529. godine, a već i ranije, bar od 1490. do 1509, nije bio u frankapanskim rukama. Kako je Trsat, prema tome, već vrlo rano došao u ruke Habsburgovcima, koji su ga dali na upravu raznim kapetanima i zakupnicima, nije čudno da je imao donekle osebujan razvoj i da u njemu ne nalazimo knape. Ali što je s Grobnikom, Hreljinom, Grižanima i Drivenikom? Odgovor na to pitanje bit će zadovoljavajući ako je u modruškoj i vinodolskoj prošlosti postojao vremenski razmak u kojem su Modruš, Bakar, Bribir i Novi činili jednu cjelinu, a Grobnik, Hreljin, Drivenik i Grižane drugu.

U obzir bi došla dioba iza smrti Nikole Frankapana, izvršena godine 1449. I doista, tom diobom dobio je knez Martin Frankapan među ostalim, gradove Trsat, Bakar, Kotor, Bribir i Novi. Ako Trsat izdvojimo zbog njegova kasnijeg osebujnog razvojnog puta i ako uzmemo u obzir da je još knez Martin poklonio trsatskom samostanu Kotor 1468. godine,[37] dakle da je i Kotor zbog pripadanja crkvenoj ustanovi mogao imati poseban razvoj, onda bi ostali još Bakar, Bribir i Novi, dakle upravo tri grada s knapima, pa bi izgledalo vjerojatnim da je upravo knez Martin stvorio knape. Ipak, takvom tumačenju protive se dvije okolnosti. Jedna od njih je postojanje knapa u Modrušu, koji nije pripadao Martinu, već knezu Stjepanu, bratu kneza Martina, koji je uz Modruš dobio među ostalim i Grobnik. Osim toga, bar od 1455. godine Grižane su u posjedu kneza Martina[38] i ostaju u njegovu posjedu još i 1475. godine.[39] Dakle, vrlo je vjerojatno da knapi u Vinodolu i Modrušu nisu uvedeni u vrijeme kneza Martina, jer on nije vladao Modrušom (gdje su knapi potvrđeni već 1486. godine), a naprotiv vladao je Grižanima (gdje knapa sigurno nije bilo). Osim toga, sredina u kojoj se kretao Martin Frankapan nije bila baš prožeta njemačkim duhom, pa ne vidimo prava razloga zašto bi taj posve hrvatski velikaš uvodio novu ustanovu — knape — i davao joj njemačko ime. Konačno, Martin je bio pobožne i nesvadljive prirode i najviše je mislio na smrt, pa nije vjerojatno da bi on kao prilično miroljubiv čovjek uvodio knape kao vojnički element na svoje posjede.

Uvođenje knapa u Vinodolu i Modrušu ne dolazi u obzir ni za vrijeme Nikole Frankapana jer je on vladao cijelim frankapanskim posjedom, pa se ne vidi nikakav opravdani razlog zašto bi knape uvodio u jedne gradove, a u druge ne. Time otpada i razdoblje Nikoline vlasti, tj. od 1393. do 1432. godine, kao vrijeme uvođenja knapa u Vinodolu i Modrušu.

Međutim, u XIV. stoljeću nailazimo na posve drukčiju situaciju. Naime, u drugoj polovici XIV. stoljeća frankapanskim posjedima upravljaju braća Stjepan i Ivan. Braća su podijelila frankapanski posjed, o čemu je sastavljena i sačuvana originalna isprava od 18. travnja 1365.[40] Nažalost, u ispravi nisu navedeni posjedi koji su dopali pojedinom bratu, već je samo ukratko rečeno da će Stjepan uživati posjede koje je prije toga uživao njegov stric Dujam, a da će Ivan imati vlast nad posjedima koji su bili u rukama njegova

---

[37] P. E. Fermendžin, Acta Bosnae, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XXIII, 1892, str. 275.

[38] Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, vol. VI, 1898, str. 205.

[39] Fermendžin, Acta Bosnae, str. 284—285.

[40] Smičiklas, Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, XIII, str. 435—436.

oca Bartola do Bartolove smrti. Ipak se može s dosta sigurnosti utvrditi opseg Stjepanova posjeda. Prije svega, poznato je da je Stjepan boravio u Modrušu i tamo izdavao isprave,[41] pa možemo s Vj. Klaićem zaključiti da je Modruš prilikom diobe dopao Stjepanu.[42] Nadalje iz isprave od 4. travnja 1435.[43] vidi se da je knez Stjepan među ostalim držao »castra Tersath, Bukarij et Berberij«. Ako iz već naprijed navedenih razloga isključimo Trsat, vidimo da je Stjepan vladao sigurno Modrušom, Bakrom i Bribirom, dakle točno onim mjestima u kojima se pojavljuju knapi. Ali, što je s Novim, u kojem ih također ima? Za Novi nemamo podataka da je pripao bilo Stjepanu bilo Ivanu. Nije li posve razumno pretpostaviti da je Novi pripao Stjepanu, upravo iz razloga što se u njemu nalaze knapi kao i u Modrušu, Bakru i Bribiru? U svakom slučaju, ništa ne govori protiv te tvrdnje. S druge strane, drugi brat Ivan sigurno je vladao u Senju, Otočcu i Brinjama, a možda i župom Drežnik sa Slunjem kao i preostalim dijelom Vinodola[44] — dakle upravo svim onim posjedima u kojima se kasnije ne nalaze knapi.

Postavlja se pitanje, zašto bi Stjepan proveo reorganizaciju svog dijela kneštva uvodeći novu grupu stanovništva, knape. Kako su knapi već po svojoj funkciji posebno povezani s knezom i kako u njima u svakom slučaju treba gledati ne samo osobe osobita kneževa povjerenja već svakako i osobe koje su oslobođene kmetskih dužnosti zato da bi se od njih mogle tražiti vojničke službe određenog tipa (o tome nešto više u daljem tekstu), to je uvođenje knapa u Vinodolu i Modrušu očito imalo za cilj određenu »militarizaciju« pučanstva, dakle ono je bilo povezano s nekim opasnostima koje su se nadvile nad Stjepanom Frankapanom i nad njegovim dijelom vinodolskog i modruškog posjeda. I doista, poslije smrti Ludovika Velikog 1382. godine došlo je u čitavoj Ugarskoj i Hrvatskoj, pa tako i na frankapanskim posjedima, do izvanredno velike napetosti i krajnje kritične situacije. Naime, Ludovikovoj kćeri kraljici Mariji i njezinu zaručniku, a od 1385. godine i mužu Žigmundu suprostavio se napuljski kraljević Karlo Drački. U borbi dviju stranaka, koja po svojoj žestini i obratima pripada među najnemirnije epizode naše povijesti, Stjepan se priklonio Karlu Dračkome, a Ivan kraljici Mariji. Stjepan je čak od Karla Dračkog 1386. ishodio odobrenje za svoju kćer Elizabetu da poslije njegove smrti može preuzeti njegovu baštinu kao da je muškarac, tj. Karlo Drački je u tom slučaju podijelio ono što Tripartit naziva prefekcijom: ovlaštenje ženskom članu obitelji da naslijedi plemićko imanje na kojem je inače postojalo isključivo muško nasljedno pravo.[45] Privilegij što ga je Karlo Drački dao Stjepanu i njegovoj kćeri Elizabeti ne samo da je protupravan i ništav, već je traženjem i postizavanjem tog privilegija Stjepan učinio teško krivično djelo izdaje bratske krvi, proditio fraterni sanguinis. Naime, na Stjepanovo nasljedstvo imao je pravo u skladu s kraljevskim darovnicama Modruša i Vinodola Frankapanima njegov brat

[41] V. npr. Šurmin, Hrvatski spomenici, str. 93: isprava od 9. kolovoza 1381, što ju je izdao knez Stjepan u Modrušu.

[42] Vj. Klaić, Krčki knezovi Frankapani, I, Zagreb 1901, str. 168.

[43] I. Kukuljević, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I, Zagreb 1862, str. 195.

[44] Vj. Klaić, Krčki knezovi..., str. 168.

[45] Tripartitum, I, 7, 17, 50 (v. Opus Tripartitum juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum, Corpus iuris Hungarici, I, Budae 1779, str. 9 i d.).

Ivan, uz uvjet da Stjepan umre bez muške djece. Promjena nasljednog reda prefekcijom bila je dopuštena jedino u slučaju ako se ovlašteni brat s njom složi.[46] Uostalom, Tripartit, koji je samo popisao običajno pravo koje je vrijedilo i prije sastavljanja toga djela, izričito kaže da se kazna za izdaju bratske krvi odnosi »i na žene, odnosno kćeri vlastelina i plemića, od kojih bi neka uz pomoć kraljevskog veličanstva na osnovi bilo kakve molbe dala sebe preficirati za pravog nasljednika i muškog sljednika u očinskim pravima(...).[47] To je znao i sam Karlo Drački, koji je u privilegiju izričito naglasio da on vrijedi lege vel constitutione regni nostri Vngarie contraria non obstante,[48] a očito je to znao i knez Stjepan, koji je svojoj kćeri u velikoj želji da joj osigura svoj dio kneštva, predao Modruš ispravom od 30. rujna 1388, bez obzira na to što je bio svjestan da tim svojim aktom čini teško krivično djelo.

Mržnja među braćom bila je dakle osnovana na dvama razlozima, i to političkom, naime braća su pripadala protivničkim taborima koji su se borili na život i smrt za kraljevski prijesto, i obiteljskom, naime borba se vodila oko Stjepanova nasljedstva. Stjepan se s pravom bojao za sudbinu svoje kćeri Elizabete: odmah nakon Stjepanove smrti njegov brat navalio je na Modruš, koji je branila Elizabeta, i uspio utoliko što se Elizabeta povukla još iste godine iz Modruša i zajedno sa svojom majkom prešla u oblast celjskih i ortenburških knezova.[49]

Upravo u Stjepanovo doba dolazi do kulminacije veza Frankapana i njemačkih velikaških obitelji, u prvom redu štajerskih. Već je Stjepanov djed Fridrih III. boravio u Austriji i imao za suprugu Elizabetu, koja po svemu sudeći potječe iz Ortenburga.[50] Stjepanov otac Bartol imao je za drugu ženu također groficu iz obitelji Ortenburg, Stjepanove sestre udale su se za Huga iz Devina i Otona Stubenberga iz Štajerske, a Stjepanov brat Ivan oženio se Anom, kćerkom gorickog kneza Meinharda VIII.[51] Njemački utjecaj dolazi do izražaja u ispravi od 30. rujna 1388, kojom Stjepan predaje Modruš svojoj kćeri Elizabeti i koja je sastavljena na njemačkom jeziku. Ispravu potvrđuju Stjepanov ujak grof Fridrih od Ortenburga i upravo spomenuti Oto od Stubenberga. Čini se da u to doba padaju i zaruke zloglasnog celjskog grofa Fridriha sa Stjepanovom kćeri Elizabetom. Poslije Stjepanove smrti njemački utjecaj u našim primorskim krajevima postupno, ali neumitno pada. Fridrih, Elizabetin zaručnik, a od početka XV. stoljeća i suprug, držao je doduše u zalogu polovicu otoka Krka, Trsat, Bakar i Bribir, ali mu je i te zaloge godine 1422. preoteo Nikola Frankapan. Prema tome, smatramo da se

[46] S. Huszty, Jurisprudentiae practicae libri tres, Agriae 1758, str. 93: »consensus quoque fratris necessarius est«.

[47] Trip. I 39, 3 (Corpus iuris hungarici, I, 21). Usp. i hrvatski prijevod istog člana u K. Kadlec, Stefana Verbecija Tripartitum; Slovenski prevod Ivana Pergošića iz god. 1574, Beograd 1909, str. 45. O prefekciji v. još i E. Kelemen, Institutiones iuris hungarici privati, I, Budae 1818, str. 192. i d.; M. Lanović, Privatno pravo Tripartita, Zagreb 1929, str. 119—120.

[48] Tekst isprave od 21. siječnja 1386. v. u I. Bojničić, Sfragistička iztraživanja, Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva, N. S., god. I, 1895, str. 23. i d.; Vj. Klaić, Povjest Hrvata, sv. II, dio prvi, Zagreb 1900, Prilog II, str. XIII, faksimile na str. 223.

[49] O svemu tome vidi potanje: Vj. Klaić, Krčki knezovi..., str. 174—182.

[50] Vj. Klaić, Krčki knezovi..., str. 131—132.

[51] Vj. Klaić, Krčki knezovi..., str. 166.

naziv knap koji dolazi od njemačkog Knappe, može najbolje objasniti njemačkim utjecajem koji je, kao što smo upravo utvrdili, bio osobito izrazit u doba kneza Stjepana.

Možda bi se našoj tezi o stvaranju knapa kao posebne grupacije stanovništva u Modrušu, Bakru, Bribiru i Novome već u drugoj polovici XIV. stoljeća moglo prigovoriti da ne vodi dovoljno računa o izvorima koji zajamčuju postojanje knapa u modruškom vlastelinstvu tek pri kraju XV. stoljeća, a u Bakru, Bribiru i Novom tek pri kraju XVI. stoljeća. Smatramo da prigovor ne bi bio opravdan. Naime, gotovo svi podaci što ih imamo o knapima potječu iz urbara, obračuna upravitelja i sličnih izvora. Najstariji sačuvani urbar ovoga područja, urbar modruškog vlastelinstva, sastavljen je 1486, a najstariji sačuvani podaci iz vinodolskih urbara i obračuna upravitelja potječu iz kraja XVI. stoljeća i u njima odmah nalazimo podatke o knapima, pa se ništa ne protivi pretpostavci da su se knapi nalazili u registrima, obračunima i urbarima i ranijeg razdoblja. U svakom slučaju, knapi su u Bakru, Bribiru i Novome bez ikakve sumnje postojali prilično vremena prije njihova pojavljivanja u obračunima upravitelja za 1593. godinu. Pa ipak je za XVI. stoljeće ispravom posvjedočen samo jedan knap u Bribiru, dok za to doba nemamo dokumenata o knapima ni u Bakru ni u Novome. Za čitavo XVII. stoljeće nemamo u ispravama nikakvih vijesti o knapima u Bribiru osim jedne slučajne vijesti u povodu molbe grižanskog puka. Isto je tako slučajna i vijest iz XVII. stoljeća o knapu u Bakru, koji moli da ga se oslobodi putovanja za vlastelina. Osim te vijesti iz bakarskih isprava XVII. stoljeća ne saznajemo ništa o knapima. Za novljanske knape imamo u ispravama početka XVII. stoljeća samo dvije vijesti o njihovu oslobađanju od kmetskih dužnosti — i to je sve. Ako uzmemo u obzir da prema pripisu novljanskom urbaru od 16. siječnja 1686. od sedam slobodnjaka čak tri više nemaju ispravu o oslobođenju, a trojica imaju ispravu od 15. listopada 1658, dakle ispravu koja je izdana pred razmjerno kratko vrijeme, onda nije čudo da su isprave o knapima iz ranijih stoljeća nestale.

Nije ni najmanje čudno, da o knapima imamo tako malo vijesti. Njih je, prije svega, bilo vrlo malo. Knapskih obitelji bilo je u početku u Bakru manje od 10, u Bribiru i Novome ne mnogo više, a tek je u XVII. stoljeću došlo do povećanja njihova broja. S obzirom na mali broj knapa očito je da je i broj privatnopravnih poslova koje su sklapali, u odnosu na ukupni broj poslova svih podložnika, morao biti neznatan, pa je i to razlog zašto o njima u ispravama nema vijesti. Ako je pak koji knap i načinio ispravu o kupoprodaji ili darovanju, on nije u nju unosio svoj knapski položaj — kao što to nisu radili ni kmetovi — naprosto zato što se naši knapi nisu uspjeli u osobitoj mjeri uzdići iznad kmetova te nisu nalazili za osobitu čast isticati u ispravi da su pripadnici tog sloja stanovništva s prilično skromnim ugledom.

VI. Sadržaj knapske službe

Obratimo sada pažnju na sadržaj knapske službe. On je negativno posve jasno i nedvosmisleno određen: knap ne vrši kmetske službe i ne plaća kmetske daće. Obratno, pozitivno određivanje knapskih dužnosti nije jednostavno jer podataka ima malo i još k tome oni nisu ujednačeni. Zato ih treba pažljivo analizirati. O knapskim dužnostima saznajemo ovo:

1) u Bakru: po urbaru iz 1610—1612. godine putuju u Mletke i u druga mjesta i za to im se plaća 6 libara[52]
2) u Bribiru: po urbaru iz 1610—1612. godine knapi putuju u Mletke i u druga mjesta i za to im se plaća,
3) u Novome: po urbaru iz 1609. godine
   a) danonoćno čuvaju kaštel,
   b) hvataju zločince
   c) brane grad od neprijatelja,
4) u Modrušu: nema podataka.

Dužnost putovanja izvan Vinodola uz dnevnicu očito nije osnovna dužnost knapa, jer je nevjerojatno da bi vlastelin oslobodio kmeta kmetskih dužnosti i podavanja samo zato da bi ga obvezao na razmjerno rijetka putovanja, i to još uz plaću. Očito su knapima uz njihovu osnovnu dužnost pridodana kao sporedna dužnost putovanja izvan granica Vinodola. Knap je bio osoba povjerenja, kojoj su se takvi razmjerno delikatni zadaci mogli mnogo lakše povjeriti nego običnom kmetu. Plaćanje knapovih putovanja izvan granica Vinodola i sporadičnost tih putovanja očit je dokaz da ta putovanja nisu i ne mogu biti njihov osnovni zadatak zbog kojeg bi bili oslobođeni kmetskih dužnosti.

Prema tome, čini nam se sigurnim da su i bakarski i bribirski knapi imali kao osnovne zadatke one dužnosti koje su navedene u Novljanskom urbaru iz 1606. i 1763. godine, tj. da čuvaju kaštel, da pomažu u uspostavljanju unutrašnjeg reda u općini i da brane grad od vanjskog neprijatelja. Te dužnosti nisu zapisane u urbaru od 1610—1612. godine u Bakru i Bribiru naprosto zato što nisu bile financijski interesantne, naime za njih se knapima nije ništa plaćalo, za razliku od njihovih putovanja izvan Vinodola. Dakle, knapi u Bakru, Bribiru i Novome bili su teritorijalna vojska, podanici koji su imali određene vojno-policijske dužnosti za razliku od običnih kmetova i zbog toga su bili oslobođeni plaćanja sulja i potoke, a u određenim slučajevima i bira, s time da su plaćali samo »kućarinu«.

Kao što smo već imali prilike upozoriti,[53] knape nalazimo u XIII. stoljeću u pratnji Devinskih knezova. Osim toga, ne možemo a da ne upozorimo na izvanrednu sličnost naših knapa s »viteškim« kmetskim gospodarstvima (Rittershuben) u Slovenskom primorju, osobito premskom vlastelinstvu. »Vitezovi« na kmetskim gospodarstvima nisu u doba sastavljanja premskog urbara, tj. 1498. godine, plemenitog roda, ali ipak nesumnjivo imaju privilegirani položaj u odnosu na kmetsko stanovništvo. Značajke te vrste podložnika jesu:

---

[52] Prema tekstu bakarskog urbara iz 1610—1612. izgledalo bi da je dužnost knapa upravo nošenje listova. Međutim, treba razlikovati dužnost nošenja listova za potrebe kneza do najbliže općine od dužnosti putovanja u Mletke i druga udaljenija mjesta. Dužnost nošenja listova teretila je sve podložnike, u prvom redu kmetove u svim vinodolskim općinama, pa i Bakru, dok je dužnost putovanja na dalje relacije bila specifična knapska dužnost bez obzira na to da li se tom prilikom nose listovi ili ne. Uostalom, u Bribiru se kao knapska dužnost nošenje listova uopće ne spominje, već naprosto putovanje u udaljena mjesta. Dakako da je putovanje u udaljenija mjesta često povezano s nošenjem listova.

[53] V. bilješku 34.

a) plaćaju paušalno podavanje u novcu, a neki i malo paušalno podavanje u kokošima i siru,

b) vode zatvorenike u grad i dovode suca i istražitelja,

c) nose pisma za vlastelina do Ljubljane,

d) u ime tlake neki prevoze vino.[54]

Neki od tih privilegiranih podanika došli su iz Hrvatske.[55]

S pravom se spomenuti vitezovi povezuju s kosezima, tj. sa starim privilegiranim slovenskim staležom.[56] Svakako, njihova podavanja, obveze i položaj u društvu jako podsjećaju na naše knape.

VII. Zaključci

Analize provedene u ovome radu dale su ove rezultate:

1. Na Vinodolskim frankapanskim i zrinskim posjedima knapi se pojavljuju samo u Bakru, Bribiru i Novome. Osim toga nalazimo ih i na tri mjesta u modruškom vlastelinstvu.

2. Knapi su podanici koji su oslobođeni nekih kmetskih dužnosti, u prvom redu podavanja pod nazivom bir i sulj. Oni se zovu i oslobođenici; libertini, upravo zbog takvog položaja, koji je nešto povoljniji od položaja ostalih podanika — kmetova vinodolskih općina. Za taj svoj razmjerno povlašteni položaj knapi se vinodolskom vlastelinu odužuju raznim vojnim dužnostima, načelno čuvanjem kaštela, održavanjem reda i obranom područja. Dakako da su i knapi opterećeni davanjima, ali se ona načelno sastoje samo od plaćanja kućarine, obično u visini od jednog dukata (tj. 6 libara). Knapi su prema tome teritorijalna vojska, a njihova plaća sastoji se u tome što im je dodijeljeno zemljište uz razmjerno blaža podavanja i uz određene obveze.

3. Knapi su najvjerojatnije uvedeni u Vinodol i Modruš u doba kada su Bakar, Bribir, Novi i modruško vlastelinstvo činili upravno područje odvojeno od ostalog Vinodola, Krka i Senja i kada je određena politička situacija zahtijevala izvjesno »militariziranje« tih dijelova frankapanskih posjeda u obrani od napada dijelom izvana, a dijelom iz drugih vinodolskih područja. Čini se da tim postulatima najbolje odgovara vrijeme neposredno poslije 1382. godine. Naime, u to vrijeme frankapanski posjedi razdijeljeni su na dva dijela, kojima upravljaju braća Stjepan i Ivan. Po svemu se čini da je Stjepan upravljao upravo onim podučjima na kojima kasnije nalazimo knape, kao i Trsatom, koji smo isključili iz naših analiza zbog njegova specifična razvojnog puta. Stjepan nije imao muške djece, pa se u želji da svojoj kćeri Elizabeti protuzakonito osigura nasljedstvo povezao s Karlom Dračkim, koji je Elizabeti podijelio pravo nasljeđivanja očeva imanja čime je bio teško i protuzakonito oštećen drugi brat Ivan. Osim toga, Stjepan i

[54] M. Kos, Urbarji Slovenskega primorja, II, Ljubljana 1954. (Srednjeveški urbarji za Slovenijo III), str. 92. i d.; str. 240 i d.

[55] Npr. Januse Bosiakh u Peteljinu blizu Pivke (Kos, Urbarji, str. 242); Martin Besiackh u Šembiju blizu Knežaka (Kos, Urbarji, str. 246); usp. Macko Krabat u Palčju blizu Pivke (Kos, Urbarji, str. 241) i neimenovani Hrvat (ein Krabat) u Gorenjem Zemonu jugoistočno od Ilirske Bistrice (Kos, Urbarji, str. 248).

[56] J. Kelemina, Staroslovenske pravde, Glasnik Muzejskega društva, 16 (1935), str. 52, prema Kos, Urbarji, str. 93.

Ivan pripadali su suprotnim taborima u borbi za kraljevsku krunu nakon smrti kralja Ljudevita.

4. I sam naziv knapa upućuje na vrijeme kada je bila osobito živa veza između njemačkog višeg plemstva i Frankapana, a to je upravo druga polovica XIV. stoljeća. Naime, nema sumnje da naziv knap treba povezati s njemačkim nazivom Knappe u smislu vojnik.

Knapi u Bakru, Bribiru, Novome i na modruškom vlastelinstvu zanimljiv su element feudalnog društva u srednjovjekovnim primorskim područjima. Kao teritorijalna vojna snaga svojim glavnim značajkama upadljivo su slični odgovarajućim formacijama susjednih područja. Pojavljuju se vjerojatno u drugoj polovici XIV. stoljeća te su dokazom utjecaja njemačkih velikaških obitelji na zbivanja u našim krajevima u to doba i njihove povezanosti s hrvatskim velikašima.

Lujo Margetić

I KNAPI DEI POSSEDIMENTI LITORALI DEI CONTI FRANKAPANI (E ZRINI)

Riassunto

L'autore analizza la posizione dei knapi che si trovavano nei possedimenti litorali dei conti Frankapani e più tardi Zrini e osserva che tracce di questo strato di popolazione si trovano soltanto a Bakar, Bribir e Novi e in qualche parte della tenuta di Modruš. I knapi erano parte della popolazione esonerata da var oneri, ma aggravata dalla c. d. »knapšćina« che veniva versata da ogni casa del singolo knap e da alcuni obblighi per il mantenimento dell' ordine e dall'obbligo militare.

Secondo le analisi dell'autore i knapi erano stati introdotti immediatamente dopo il 1382, cioè dopo l'avvenuta divisione dei possedimenti tra i fratelli Stefano e Giovanni Frankapan. Proprio da questa divisione Stefano ottenne tutti quei possedimenti dove più tardi troviamo i knapi. Si tratta probabilmente di una certa »militarizzazione« del territorio di Stefano, il quale, nella difficile e cruenta lotta politica divenne seguace di Carlo di Durazzo, mentre suo fratello militava tra le file della regina Maria. All' inimicizia politica si aggiungeva quella familiare: il conte Stefano non avendo figli tentava di assicurare l'eredità alla sua figlia in contrasto all diritto giuridicamente inconfutabile del fratello Giovanni.

Nella seconda metà del secolo XIV i conti Frankapani avevano riallacciato rapporti molto stretti con le famiglie dell'alta nobiltà tedesca e ciò spiega in modo soddisfacente la derivazione del termine knap dal tedesco Knappe, Schildknappe, dioè un militare di rango inferiore.

I knapi non riuscirono ad innalzarsi molto al di sopra del resto della popolazione contadina. Essi rimasero sempre un piccolo gruppo di contadini con posizione appena un pò superiore a quella degli altri.

Ante Gulin

PREGLED HRVATSKE DIPLOMATIKE S BIBLIOGRAFIJOM

Razvojni put hrvatske diplomatike može se najzornije prikazati na temelju diplomatičkih ili drugih njoj sličnih povijesnih radova, rasprava i studija koje su objelodanjene u širokom vremenskom razdoblju, još od Ivana Luciusa-Lučića, pa do posljednjih nekoliko godina. Svakako, ovdje se misli na one radove i rasprave, pa čak i na poneke tek objavljene udžbenike, koji u cijelosti ili bar djelomično obrađuju vrlo star, raznolik i nadasve obilat hrvatski diplomatički materijal, koji čini pravo bogatstvo naših arhiva kao izuzetno važan pisani izvor za hrvatsku povijest.

Domaći i strani historičari od 19. stoljeća naovamo pristupali su ocjenjivanju i davanju određenih povijesnih sudova, naročito diplomatičkog materijala za razdoblje hrvatske narodne dinastije, na posve različit način. To ponajbolje prikazuju njihovi prilozi, u kojima su, osim isprava hrvatskih narodnih vladara, još i druge isprave iz kasnijeg razdoblja podvrgli paleografskoj i diplomatičkoj analizi, te objašnjavali i dokazivali svaki svojom kritičkom analizom (metodom) neka nejasna pitanja iz teksta isprava, čime su dali nove argumente, kojima su hrvatsku diplomatiku u znanstvenom i bibliografskom pogledu znatno obogatili.

Dakako da ti argumenti nisu jedinstveni, a ni toliko čvrsti da bi ih svi naši, a i strani historičari bili jednako prihvatili. Baš zbog toga smatramo da je potrebno i korisno donijeti potpuniju bibliografiju hrvatske diplomatike s posebnim osvrtom na neke naše radove, koji su joj utrli put i postupno je razvili do pomoćne povijesne znanosti.

Prvo mjesto među našim povjesničarima koji su udarili temelj hrvatskoj diplomatici pripada ocu hrvatske historiografije I. Luciusu-Luciću (1604—1679). On je u svom djelu »De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex« (Amsterdam 1666) donio velik broj naših najstarijih isprava, zbog čega se ono može uzeti kao prvi naš diplomatar. Ne smiju se u pogledu hrvatske diplomatike mimoići ni drugi Lucićevi radovi, primjerice »Inscriptiones Dalmaticae«, u kojem između ostalog spominje i akte splitskog sabora, kao i »Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù« (Venecija 1673), gdje je objelodanio veći broj sačuvanih i cjelovitih isprava, od kojih su se neke već davno izgubile, poput Kolomanove u korist grada Trogira. Osim što je Lučić sabrao i objelodanio velik broj isprava, on ih isto tako s diplomatičke strane kritički razmatra i analizira, pri čemu je pokazao visoku razinu u metodološkom pristupu proučavanju izvora, osobito u posljednjem navedenom djelu.

Lucićev znanstveni rad s područja diplomatičke građe imao je tijekom 18. stoljeća i te kako velik odjek, kako za naše, tako i za strane povjesničare. To se ponajprije odnosi na radove domaćih povjesničara, Baltazara

Adama Krčelića (1715—1778), koji pokušava znanstveno obraditi razne vrste izvora, pa i na Josipa Mikoczyja (1734—1800), koji se u svom djelu »Otiorum Croatiae liber unus« (Budim 1806) osvrće na neke najstarije hrvatske isprave, dok u drugom radu, »Observationes quaedam ad diplomata edita saec. XIII in favorem ecclesiae Zagrabiensis« (nalazi se u rukopisu u Arhivu JAZU — Zagreb), iznosi neka diplomatička razmatranja.

Od stranih povjesničara neophodno je spomenuti Filippa Riceputija, Daniela Farlatija i Jacopa Coletija, čije je zajedničko djelo »Illiricum sacrum« u devet svezaka od vrlo velike koristi, kako za našu crkvenu, tako i za političku povijest Balkana, a osobito za povijest Dalmacije. Valjanost tog djela leži i u tome što ono sadrži mnoge naše isprave kojima se već davno izgubio svaki trag. Ovakvim objavljivanjem naših izvora, s diplomatičkim i kritičkim osvrtom na njih, možemo tvrditi da je ono doprinijelo u znanstvenom i stručnom pogledu uzdizanju naše diplomatike. U prilog toj tvrdnji govori i činjenica da je našu diplomatiku, uz druge pomoćne povijesne znanosti, predavao na Kraljevskoj znanstvenoj akademiji u Zagrebu prvi nastavnik tih nauka, profesor Matija Kirinić (1764—1805).

Iako u prvoj polovici 19. stoljeća nije objelodanjen nijedan poznatiji prilog koji bi u diplomatičkom smislu koristio razvoju hrvatske diplomatike, ipak se to razdolje ne smije okarakterizirati kao pasivno. Naprotiv, u njemu se mnogo radilo, između ostalog i na diplomatičkoj građi, a rezultati su objavljeni tijekom druge polovice 19. stoljeća. U tom periodu pokazali su veliko zanimanje za pomoćne povijesne znanosti kod nas, uz Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Franju Račkoga, još i drugi naši povjesničari, čiji su radovi i manji diplomatički prilozi uvelike proširili opseg proučavanja naše diplomatike.

I. Kukuljević (1816—1889) kao začetnik hrvatske moderne diplomatike osnovao je 1850. godine »Društvo za povjestnicu jugoslavensku« i preko njega pokušao od tadašnjih vlasti dobiti pristanak da se diplomatika, heraldika i sfragistika na Kraljevskoj znanstvenoj akademiji u Zagrebu uvedu kao obvezatni predmeti, ali u tome nije uspio.

U narednih nekoliko godina Kukuljević izdaje »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« (I—IX, Zagreb 1851—1872), u kojem je sadržano pravo bogatstvo valjanih radova i rasprava diplomatičko-povijesnog karaktera. Njegove kapitalne diplomatičke zbirke »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« (u tri sveska, Zagreb 1861—1862), pa »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« (prvi dio od 503—1102; drugi dio od 1102—1200, Zagreb 1874) i »Acta croatica« (Hrvatske listine, Zagreb 1863) čine bogato vrelo za proučavanje hrvatske povijesti i čvrst temelj za dalji razvoj hrvatske diplomatike.

Kukuljević je ponajprije sakupljao i obrađivao hrvatske isprave i druge diplomatičke izvore, ali ih nije uspio znanstveno prikazati ni dati bilo kakvu kritičku njihovu analizu.

Temelj znanstvenom prikazu naših isprava udario je tek Franjo Rački (1828—1894), s kojim i počinje primjena visokog metodološkog kriterija u proučavanju hrvatskih listina s diplomatičkog i paleografskog gledišta. Budući je Rački vrlo dobro poznavao pomoćne povijesne znanosti, i on je nastojao, kao i Kukuljević, da se one uvedu na povijesnoj katedri zagrebačkog Filozofskog fakulteta. To je i uspjelo nakon njegova otvaranja 1874. godine. Prvi nastavnik tih znanosti bio je Tadija Smičiklas, čiji »Codex diplomaticus

regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« u petnaest svezaka sadrži bogatu riznicu hrvatskih isprava. Svjesni smo da bi bez njegova »Codexa« proučavanje hrvatskih izvora uvelike bilo otežano, tim prije što se već ponekim ispravama uslijed raznih okolnosti izgubio svaki trag.

Pišući radove iz raznih područja, Rački je dao nekoliko vrlo valjanih rasprava iz pomoćnih povijesnih znanosti, posebice iz diplomatike i paleografije. To su njegova diplomatička razmatranja u vezi s radovima »Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije«, »Stari priepisi hrvatskih izprava od XII vieka prema maticam«, »Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vieka« i ostalima koji se nalaze u popisu ove bibliografije. Ovdje bi se trebalo osvrnuti na svaki diplomatički rad Račkoga, no budući je Nada Klaić u svom radu »Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara«, I, II (Historijski zbornik XVIII, Zagreb 1965. i XIX—XX, Zagreb 1966—1967) dala sažet prikaz ne samo radova Račkog nego i diplomatičkih radova drugih autora, bespotrebno je ponavljanje onoga što je autorica već rekla. Ipak je vrijedno napomenuti da se hrvatska diplomatika od vremena F. Račkoga pa do današnjih dana, dakle čitavo jedno stoljeće, postupno razvijala i razvila se u pravu pomoćnu povijesnu znanost. To dokazuju veći ili manji radovi i rasprave, kao i ostali prilozi naših povjesničara, kojima su doprinijeli širokom opsegu proučavanja diplomatičke građe. Ovdje ponajprije mislimo na diplomatičke radove Ferde Šišića, Milana Šufflaya, Josipa Nagya, Franje Radića, Viktora Novaka, Marijana Horvata, Mihe Barade, Lovre Katića, Gregora Čremošnika, Marka Kostrenčića, Zlatka Tanodija, Stjepana Antoljaka, Stipe Gunjače, Jakova Stipišića i Nade Klaić, s kojima su autori pokušali osvjetliti ili su već osvjetlili mnoga nejasna ili tamna mjesta iz hrvatske povijesti. Neki objelodanjeni radovi navedenih autora čine temelj za dalji razvoj naše diplomatike, ali ima i onih priloga koji prikazuju ili donose netočne i ne baš sasvim jasne diplomatičko-povijesne izvore, zbog čega bi se današnji naši povjesničari trebali na njih ponovo osvrnuti. To su već neki s manjim ili većim uspjehom uradili, između ostalih V. Novak, J. Nagy, S. Gunjača, S. Antoljak, J. Stipišić i N. Klaić.

Već smo napomenuli da je N. Klaić u svom radu »Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatske narodne dinastije« dala sažet prikaz pojedinih radova koji predstavljaju ključ u rješavanju nekih osnovnih problema naše povijesti, a i diplomatike. Kao prvo, ona se ukratko osvrće na glavne diplomatičke radove Račkoga i na njegov kriterij u vezi s proučavanjem i ocjenjivanjem autentičnosti hrvatskih listina. A kao drugo, zaključuje da nije potrebno dublje ulaziti u samu analizu onih isprava gdje je to već sam Rački uradio prilikom istraživanja u našim arhivima i bibliotekama.

Dalje slijedi osvrt na radove F. Šišića, koji, kako veli N. Klaić, »nije *išao stopama* Račkoga«, već je »on i u posebnim raspravama i u Priručniku izvora za hrvatsku povijest pristupao samostalnoj ocjeni izvora«. To se prvenstveno odnosi na njegove rasprave u kojima se dotiče Kolomanove darovnice splitskoj crkvi 1103, pa isprave Gejze II. od 1158. i pape Inocenta III. od 23. XII 1202. uz još mnoge druge sakupljene isprave u njegovu Priručniku, koje su, nema sumnje, najvažniji izvori hrvatske povijesti. F. Šišić se, kako napominje N. Klaić, nije mnogo trudio da komparativnim materijalom potvrdi svoje zaključke, pa pokazuje isti nemar i prema ostalim ispravama kao i prema onima Krešimira IV, samostana svete Marije iz 1066. i Stjepana III iz 1089. Završavajući svoj osvrt na Šišićeve radove, autorica zaključuje da

bi bilo suvišno od njega očekivati na izmijeni svoje poglede ili da provede analizu izvora; »njegova su nastojanja išla za tim da pokaže kakvu je važnu ulogu igrala Hrvatska u to doba u općeevropskom zbivanju, pa mu je u tu svrhu mogao najbolje poslužiti upravo izvorni materijal, i to nepročišćen«. O ispravama iz doba hrvatske narodne dinastije pisala su dva poznata naša paleografa i diplomatičara: J. Nagy i V. Novak.

Prvi je, kako se vidi iz ove bibliografije, objavio dvadesetak što diplomatičkih, što paleografskih radova, koji su i te kako važni zbog mnogih još uvijek akutnih i neriješenih problema u vezi s nekim našim ispravama. Istina je kad N. Klaić tvrdi da Nagy »zaveden nekom pretjeranom ljubavlju prema izvornom materijalu daje njegov potpuno nekritički prikaz, što se kao nedostatak najteže osjeća u opisu Zvonimirovih isprava« (»Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatske narodne dinastije«, I — dalje DA — str. 149); ali on je ipak najdublje ušao u analizu tog izvornog materijala i o njemu pisao i s diplomatičke i paleografske strane. Sve da Nagy i nije dao neka diplomatička rješenja u pogledu privatne i javne isprave, kao i u pogledu autentičnosti nekih naših isprava, bar je postavio neka još uvijek neriješena pitanja, koja bi već jednom trebalo izvesti na put istine. Jer prema stavu N. Klaić i njenoj kritici izvora ostaje nam da se zapitamo: Pa na kakvim to izvorima počiva hrvatska povijest?

Ne smije se zanemariti ni dalji osvrt N. Klaić u pogledu radova J. Nagya. Ona otvoreno iznosi bitne greške njegovih ocjena o autentičnosti nekih isprava iz razdoblja hrvatske narodne dinastije. Konkretno to vrijedi za Zvonimirove isprave, gdje Nagy ide »korak natrag, jer nije želio prihvatiti ni one rezultate koje je nauka do njegova pisanja usvojila. To u jednakoj mjeri vrijedi i za njegovu ocjenu isprava posljednjeg Trpimirovića Stjepana II« (DA I, str. 152).

Na priloge V. Novaka, kao našeg najvećeg paleografa, obraća N. Klaić pomnu pažnju kad govori o njegovu radu »Dva splitska falsifikata XII stoljeća«, kojim je izazvao žestoku diskusiju. On je pomoću velikog broja paleografskih i diplomatičkih argumenata uspio dokazati da su darovnice Zvonimira i Stjepana II. u korist splitskih benediktinki falsifikati. Naravno, protiv njega su ustali Nagy, Šufflay i Šišić, ali je Novak u novoj raspravi »Analiza razvoda zemalja manastira sv. Benedikta u Splitu« uspio opovrći njihova mišljenja i dokazati im da njihove pretpostavke nisu na mjestu.

U daljem svom radu Novak je obrađivao diplomatičko-paleografske spomenike kao što su »Supetarski kartular svetog Petra u Selu« i »Zadarski kartular samostana sv. Marije«, uključujući tu i druge isprave s osobitim obzirom na paleografsko značenje.

U vezi s ispravama hrvatske narodne dinastije dao je svoj prilog i M. Barada u raspravi »Dvije naše vladarske isprave«, koja predstavlja prvu monografsku obradu Trpimirove i Muncimirove isprave. Baradina namjera, kako napominje N. Klaić, »da opsežnijim prikazom upotpuni rezultate svojih prethodnika na tom polju doduše uspjeva, ali on nije otklonio nego povećao sumnje u autentičnost kneževih isprava«. Iako Barada tvrdi da su te dvije isprave same po sebi javne isprave, N. Klić to pobija i kaže da je on »u svojim zaključcima ostao na pola puta, jer da je išao samo malo dalje morao bi priznati da Trpimirova i Muncimirova isprava imaju osnovni oblik privatne, a ne javne isprave« (DA I, str. 153).

O tim dvjema ispravama pisao je i D. Švob u radu »Krivotvorine o sv. Jurju Putaljskom«, ali se njegove argumentacije, osim nekih, ne mogu uzeti u obzir jer je on, kako veli N. Klaić, »podvrgao na nespretan i netačan način kritici upravo ono, što je u spomenutim ispravama najmanje prijeporno«.

Kako se i L. Katić, kao povjesničar Solina i Splita, dotakao nekih naših isprava do 1102. godine, o njemu N. Klaić također iznosi svoje mišljenje i veli da »kad bi smo željeli izreći sud o Katićevom radu na tom polju u cijelosti, onda bismo morali konstatirati da je on, osobito u posljednjim radovima, s nevjerojatnom upornošću i dosljednošću branio osumnjičene isprave« (DA I, str. 154). U vezi s ocjenama falsifikata splitskih benediktinki i on se pridružio mišljenjima Nagya, Šufflaya i Šišića, dakle onima koji su branili autentičnost tih isprava.

Velik je doprinos u proučavanju dalmatinskog tipa isprava vrlo poznati rad »Die dalmatinische Privaturkunde« M. Šufflaya. U njemu autor određuje dalmatinskoj privatnoj ispravi opće mjesto u diplomatici, a gotovo svi rezultati koje donosi vrlo su pouzdani. To proizlazi otuda što je Šufflay odlično poznavao teoriju, a i arhivski materijal na kojem je gradio svoje rezultate. Uz ostala pitanja on razmatra i pitanje razvoja dalmatinske privatne isprave, te dokazuje da je u prvom razdoblju u Zadru prevladavala karta, a u ostalim gradovima i među hrvatskim plemenima upotrebljavala se notícija. U svom komentaru o njegovu radu N. Klaić napominje: »Upravo u ocjenjivanju izvornih podataka o dalmatinskoj ispravi kao i o 'čistoj hrvatskoj ispravi', Šufflay je griješio kad je određene pravne institucije pripisivao određenim etničkim skupinama i kad je stvarao karakteristiku dalmatinske isprave bez prethodne kritičke analize izvornog materijala«. (DA I, str. 157/8) Ostali Šufflayevi diplomatički radovi također se tiču dalmatinskih isprava ili notarijata, i njih donosimo u popisu ove bibliografije.

Notarijat u dalmatinskim gradovima proučavao je i G. Čremošnik. Iz te domene poznat mu je rad »Notarijat Lastova u srednjem veku«, u kojem daje bogate rezultate svih aspekata diplomatičke analize. Čremošnik je dobro poznavao notarske formule lastovskih listina, pa je mogao utvrditi da je »lastovska kupoprodajna listina sačuvala najprimitivniji oblik kupoprodaje, kakav nije sačuvan inače ni sa jednog našeg teritorija« (DA I, str. 158). Drugi Čremošnikovi diplomatički radovi tiču se dubrovačke kancelarije i dubrovačkog arhiva.

Razvoj notarijata u gradovima sjeverne Hrvatske i Dalmacije ni nakon svih do sada objavljenih radova još uvijek nije rasvijetljen. Čini se da jedinu iznimku među njima čini rad »Razvoj splitske notarske kancelarije« J. Stipišića, u kojem on naglašava:

»Za naše područje, mislim specijalno hrvatsko, naročito značenje ima lombardsko-tuscijska (karta) sa komplecijskom formulom: compleviet dedi, jer će u formalnom pogledu ona vršiti na naše pisare najveći utjecaj«. Da bi se shvatila i uočila razlika između karte i notacije, Stipišić naglašava da je »Bitna unutarnja oznaka karte da ona sadržava u sebi izvansudske pravne poslove, a da notícija, pored formalnih razlika, i nije drugo nego jedan obični pismeni dokaz o već obavljenom sudskom poslu«.

Karta se, po Stipišićevu mišljenju, izdaje u svečanijim prigodama, naročito u ugovorima među gradovima ili državama, te ima svečan ton, dok notícija govori o predmetu sudske naravi.

Sadržaj ovog priloga nadalje se bavi pitanjem formule, invokacija, koje obiluju raznim varijacijama, formulama datacije, zatim notarima i njihovom službom i podrijetlom, a završava Percevalovim statutom iz 1312, koji propisuje da notar ne smije biti iz Dalmacije. Valja napomenuti da i ostali Stipišićevi radovi diplomatičko-paleografskog karaktera daju valjane rezultate u pogledu istraživanja naših povijesnih izvora.

Kada je riječ o notarijatu u našim gradovima, onda se ne smije zaobići ni rad »Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka« M. Kostrenčića, u kojem autor skreće i usredotočuje pažnju na razvoj javnog notarijata u Dalmaciji i Slavoniji. U Dalmaciji se javni notarijat prvi put javlja u prvoj polovici XI. stoljeća, ali se učvršćuje tek u XII. stoljeću. Takav slučaj nije bio u krajevima sjeverne Hrvatske, gdje se javni notarijat pojavljuje tek u drugoj polovici XIV. stoljeća i traje samo otprilike do 1526. godine. Njega su u sjevernim krajevima zamjenjivala »loca credibilia« s autentičnim pečatom sve do 1867, kad se i tu ponovo javlja javni notarijat.

Posljednji osvrt Nade Klaić koji se odnosi na kronološki razvoj hrvatske diplomatike jest prikaz rada »Oporuka splitskog priora Petra« M. Horvata. O Horvatovoj raspravi, navodi autorica, vodila se velika diskusija. Privatnu ispravu priora Petra sam je autor smatrao za najstariju privatnu ispravu dalmatinskih gradova. Međutim, kritika je njegovo datiranje te isprave s pravom odbila, jer je kasnije nađen točniji tekst, koji je omogućio ispravljanje prvotne dotacije.

Ne zadržavajući se na daljem tekstu »Diplomatičke analize isprava iz doba hrvatske narodne dinastije«, u kojem je N. Klaić iscrpno dotakla sva bitna svojstva isprava i izvršila njihovu potpunu diplomatičku analizu, želimo ovom prilikom upozoriti na još neke radove i rasprave na koje autorica nije skrenula pozornost jer su novijeg datuma.

To se prvenstveno odnosi na radove S. Antoljaka, u kojima on donosi nove rezultate u pogledu izvora za hrvatsku povijest, a također i za razvoj hrvatske diplomatike. Njegova opsežna rasprava »Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća« donosi između ostalog i novu genealogiju hrvatskih vladara od Trpimira II. do Petra Krešimira, dokazujući da bi bilo najlogičnije da je Krešimir I. Stariji (zvan i Mihajlo) bio prvi kralj koji je sahranjen u solinskoj bazilici sv. Stjepana, podignutoj od žene mu Jelene, majke Stjepana Držislava. Nadalje u zaključnom razmatranju autor tvrdi da prvi do sada poznati ban u hrvatskoj historiji nije Pribina, nego Ozrinja, da se u toj listini prvi put u izvorima podžup poimenice javlja, i njemu je u njoj određena funkcija »introductora«. Zatim slijede i ostali zaključci, između njih i taj da je ta isprava Krešimira I. od 950 godine javna autentična isprava sačuvana u dva prijepisa (u onom na pergameni od 29. VI. 1397. i u Luciusovoj ostavštini) i da se oba nalaze u Kaptolskom arhivu u Splitu. Svoju raspravu autor je potkrijepio velikim brojem bilježaka, koje je čine još zanimljivijom.

I drugi radovi i prilozi S. Antoljaka skreću na sebe pažnju jer uvelike doprinose razvoju naše diplomatike.

Između preostalih naših povjesničara o kojima ovdje nismo pobliže govorili, ali koje smo naveli u bibliografiji radova, nalazi se i ime S. Gunjače. S obzirom na njegove rezultate u novije i najnovije vrijeme vrijedno je i o njima nešto više progovoriti.

Ne osvrćući se na druge njegove radove, ovdje ćemo se bar djelomično zaustaviti na njegovu životnom djelu »Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji« u tri dijela. U prvom dijelu zastupljena je analiza i kritika izvora. Sadržaj knjige čine pojedine teme, između ostalih »Autograf Tome arciđakona«, »Splitski zapisi iz X. stoljeća«, »Djelo Tome arciđakona kao zbirka izvora za hrvatsku historiju« i »Narav dviju isprava splitskih benediktinki«. Druge dvije knjige su knjige rasprava, koje sadrže isto tako zanimljive teme kao što su i one u prvoj knjizi. Naime, radi se o srednjovjekovnim izvorima za hrvatsku povijest, koje je autor objasnio svojom kritičkom metodom i diplomatičkom analizom, a neke argumente potkrepljuje i arheološkim nalazima. Zbog zanimljivosti sadržaja tih dviju knjiga navodimo neke od tema: »Značenje izraza 'urborum' u zapisu splitskog nadbiskupa Ivana III«, »O 'ispravama' Pinča i Plesa«, »Na kraju 10. stoljeća — dva nepoznata kralja«, »Tretiranje ubojstva kralja Zvonimira u historiografiji« i dr.

Na svakoj od tih tema valjalo bi se duže i opsežnije zadržati, jer one to i zaslužuju, ali ovdje nam to nije ni cilj, ni namjera. Ovim smo pregledom pokušali prikazati razvojni put hrvatske diplomatike od nastarijih vremena, još od Luciusa, pa do najnovijih povijesno-diplomatičkih rezultata. Znamo da ovaj prilog ne daje potpun osvrt na svaki diplomatički rad naših autora, jer bi to iziskivalo daleko više vremena i prostora, ali on ipak uz bibliografiju pruža pregledniju sliku hrvatske diplomatike nego drugi radovi s tog istog područja, koji te bibliografije nemaju. Jedino N. Klaić u svom radu »Diplomatička analiza...« i u nedavno objavljenoj knjizi »Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku« (Zagreb 1971) donosi obilatu literaturu u vezi s hrvatskom diplomatikom, koju do sada u takvom opsegu još nitko nije priložio. Slično su učinili i S. Antoljak (»Pomoćne istorijske nauke«, Kraljevo 1971, str. 63—70) i J. Stipišić (»Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi«, ŠK, Zagreb 1972), ali u daleko manjem opsegu.

Budući da se ni ova posljednja tri autora nisu osvrnula na sve do sada objavljene diplomatičke priloge, niti su ih naveli u svojim radovima, ovom prilikom upotpunjujemo i donosimo cjelovitu bibliografiju hrvatske diplomatike, na temelju koje se može vrlo jasno vidjeti koliko se na njoj radilo i što bi još trebalo učiniti. Ovdje prije svega mislimo na sve do sada objavljene radove s tog područja, koji daju lijepu sliku i po broju i po kvaliteti, ali njihovi se autori u većini slučajeva ne slažu kad treba dati konačan sud u pogledu diplomatičke analize isprava. To se prvenstveno odnosi na isprave hrvatske narodne dinastije, o kojima još ni do danas nemamo konačan sud u pogledu njihove autentičnosti. Isto vrijedi i za podjelu naših isprava na javne i privatne, pa su i tu nastala kontroverzna mišljenja, koja će zasigurno još dugo ostati neriješena u hrvatskoj diplomatici. Slično je pitanje i s hrvatskom dvorskom kancelarijom, kao i s javnim notarijatom u Dalmaciji i u krajevima sjeverne Hrvatske.

Čini se da zbog ovih i njima sličnih pitanja ni do danas nije objelodanjen potpuni udžbenik hrvatske diplomatike, koji je bez svake sumnje vrlo neophodan. Izgleda da ostaje samo nada da će netko od današnjih naših povjesničara, a možda i više njih zajedničkim dogovorom, napisati jednu cjelovitu knjigu hrvatske diplomatike. Možda će i ovaj skromni prilog s bibliografijom radova, koje donosimo abecednim redom po autorima i kronološkim slijedom njihovih izdanja, potaknuti naše povjesničare da to ipak urade.

BIBLIOGRAFIJA

Anđelinović Berislav

Da li je Belina »darovnica« Hvaranima falsifikat?, Prilozi povijesti otoka Hvara, I, Split 1959, str. 34—39.

Antoljak Stjepan

F. Šišić: Nekoliko isprava iz početka XV. st., Starine, 39, Zagreb 1938, str. 129—320; Jugoslovenski istorski časopis, 4, Ljubljana — Zagreb — Beograd 1938, 1—2, str. 133—134.

Pitanje autentičnosti paške isprave, Starohrvatska prosvjeta, III/1 Zagreb 1949, str. 115—142.

Još nešto o paškoj ispravi, Starohrvatska prosvjeta, III/2, Zagreb 1952, str. 183—186.

Miscellanea, II—IV, Državni arhiv Zadar 1950—1952, Zadar 1953, str. 183.

»Belina darovnica« Hvaranima je falsifikat, Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje, Istorisko-filološki oddel, kniga 9, Skopje 1956, str. 39—66.

Pobiranje marturine, crkvene desetine i vojšćine u Zadarskom distriktu (1435), Starine, 49, Zagreb 1959, str. 227—234.

Miscellanea croatica et macedonica, Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje. Istorisko-filološki oddel, kniga 14, Skopje 1962, str. 89—101.

Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra, Radovi Instituta JAZU u Zadru, IX, Zagreb 1962, str. 55—115.

Pomošni istoriski nauki (skripta), Skopje 1966.

Miscellanea mediaevalia Jugoslavica i Slovenica: Da li su isprave Penča i sina mu Plesa uistinu obični falsifikati?

Povelja humskog velikog kneza Andrije, Godišen zbornik na filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje. Istorisko-filološki oddel, kniga 20, Skopje 1968, str. 169—184. i 187—188.

Pomoćne istorijske nauke, Kraljevo 1971, str. 63—98.

Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti, (4), god. X, sv. 10, Zadar 1972, str. 11—116.

Ban Pavao Bribirski »Croatorum dominus«, Radovi instituta JAZU u Zadru, XIX, Zagreb 1972, str. 5—62.

Androić Mirko

Pitanje autentičnosti takozvanog Andrijinog varaždinskog privilegija iz 1209. godine, Arhivski vjesnik, I, Zagreb 1958, str. 447—485.

Barada Miho

Vrijeme smrti i obiteljski odnošaji bana Mladena II, Šišićev zbornik, Zagreb 1929, str. 167—171.

Episcopus chroatensis, Croatia sacra, I, Zagreb 1931, str. 161—215.

Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI stoljeća, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, L, Split 1932, str. 157—199.

Giuseppe Praga: Lo »Scriptorium« di San Grisogono in Zara. Nota polemica. I. S. E. Estrato dagli »Atti e Memorie della Societa Dalmata di Storia patria«. Vol. III—IV. Zara 1934, Jugoslovenski istoriski časopis, I, Ljubljana — Zagreb — Beograd 1936, 3—4, str. 489—502.

»Scriptorium« opatije sv. Krševana u Zadru, od G. Praga, Godišnjak Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1929/30—1932/33, Zagreb 1933, str. 85—99.

Historicitet imena Svačić, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, N. S. 16, Zagreb 1935, str. 137—141.

Dubrovačka akta i povelje. Sabrao i objavio dr Jovan Radonić, sv. I. i II. Izdanje Srpske kraljevske akademije. Beograd 1934, Jugoslovenski istoriski časopis, I, Ljubljana — Zagreb — Beograd 1935, 1—2, str. 104—111.

Dvije naše vladarske isprave, Croatia sacra, VII, Zagreb 1937, str. 1—96. Odgovor G. Čremošniku, Jugoslovenski istoriski časopis, V, Ljubljana — Zagreb — Beograd 1939, 1—2, str. 289—294.

Skup splitskih povijesnih izvora, Nastavni vjesnik, 49, Zagreb 1940/41, str. 81—92.

Ljudmil Hauptmann: Podrietlo hrvatskog plemstva, Rad HAZU, 273, Zagreb 1942, str. 79—112. Časopis za hrvatsku povijest, I, Zagreb 1943, 3, str. 287—288.

Postanak hrvatskog plemstva, Časopis za hrvatsku povijest, I. Zagreb 1943, 3, str. 193—218.

Iz kronologije hrvatske povijesti, Časopis za hrvatsku povijest I, Zagreb 1943, 1—2, str. 127—132.

Dalmatia Superior, Rad JAZU, 270, Zagreb 1949, str. 93—113.

Vjerodostojnost Tome arciđakona i posljednji dani Solina, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LIII, 1950/I, Split 1952, str. 99—119.

Hrvatski vlasteoski feudalizam, Djela JAZU, 44, Zagreb 1952, str. 13—34.

Fundacionalne i druge isprave sv. Mihovila u Solinu, Anali historijskog instituta JAZU u Dubrovnku, III, Dubrovnik 1954, str. 53—69.

Lapčani, Rad JAZU, 300, Zagreb 1954, str. 473—535.

Prilozi kronologiji hrvatske povijesti (1062—1075), Rad JAZU, 311, Zagreb 1957, str. 185—217.

Breitenfeld Fedor

Zagreb, kraljevski i slobodni grad na brdu Grech, (separat), Zagreb 1935, str. 3—49. Preštampano iz revije Zagreb.

Cronia Arturo,

Dr. G. Čremošnik: Dubrovačka kancelarija do god. 1300. i najstarije knjige dubrovačke Arhive. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini 39, Sarajevo 1927, 2, str. 231—253.

Atti e memorie della Società dalmata di storia patria, II, Zara 1927, str. 201—202.

Jedna glagolska listina iz godine 1380, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 39, 1, Sarajevo 1927, str. 221—224.

Čremošnik Gregor

Dubrovačka kancelarija do god. 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 39/2, Sarajevo 1927, str. 231—253.

Dodatak članku »Dubrovačka kancelarija do god. 1300.«, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 41/2, Sarajevo 1929, str. 121—122.

Nekoliko dubrovačkih listina iz XII i XIII stoleća, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 43/2, Sarajevo 1931, str. 25—54.

Izvori za istoriju Južnih Slovena (Fontes rerum Slavorum meridionalium), Slavia, časopis pro slovanskou filologii, 16/1, Praha 1938—39, str. 125—139.

O imenu »Snaci«, Jugoslovenski istoriski časopis, V/1—2, Ljubljana — Zagreb — Beograd 1939, str. 182—184.

Notarijat Lastova u srednjem veku, Jugoslovenski istoriski časopis, V/1—2, Ljubljana — Zagreb — Beograd 1939, str. 40—103.

Notarske listine sa Lastova, Spomenik Srpske kraljevske akademije nauka, XCI/2, Beograd 1939, str. 1—61.

Bosanske i humske povelje srednjega vijeka, I, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, N. S. III, Sarajevo 1948, str. 103—143.

Bosanske i humske povelje srednjega vijeka, II, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, N. S. IV—V, Sarajevo 1949—1950, str. 105—199.

Spisi dubrovačke kancelarije. Knjiga I. Zapisi notara Tomazina de Savere 1278—1282, JAZU, Zagreb 1951.

Bosanske i humske povelje srednjega vijeka, III, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, N. S. VII, Sarajevo 1952, str. 273—336.

Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, I/1, Dubrovnik 1952, str. 73—84.

O načinu izdavanja srednjovjekovnih notarskih koncepata, Historijski zbornik, V/3—4, Zagreb 1952, str 448—452.

Isprave zahumskog kneza Dese, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, III, Dubrovnik 1954, str. 71—74.

Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka. Dopune. Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, N. S. X, Sarajevo 1955, str. 137—146.

Dabinović Antun

Hrvatsko državno pravo u davnini. Prilozi za proučavanje postanka ugovora g. 1102. (pacta conventa) i trogirske diplome, Zagreb 1937, str. 3—42. Preštampano iz »Mjesečnika« 1937, br. 1, str. 38—58. i br. 2—3, str. 120—139.

Hrvatska državna i pravna povijest, (Razvitak listina), Zagreb 1940.

Deér Joseph

Die dalmatinische Munizipalverfassung unter der ungarischen Herrschaft bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts, Ungarische Jahrbücher, XI, Heft 4, Berlin und Leipzig 1931, str. 377—387.

Dinić Mihajlo

O hrvatskom knezu Iljku, Jugoslovenski istoriski časopis, IV/1—2, Ljubljana — Zagreb — Beograd 1938, str. 77—86.

Tri povelje iz ispisa Ivana Lučića, Zbornik Filozofskog fakulteta, 3, Beograd 1955, str. 69—94.

Comes Constantinus, Zbornik radova Vizantološkog instituta, 7, Beograd 1961, str. 1—11.

Povelja kneza Dese o Mljetu, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XXVIII/1—2, Beograd 1962, str. 5—6.

Foretić Vinko

Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina, Rad JAZU, 283, Zagreb 1951, str. 51—118.

Dvije isprave zahumskog kneza Dese o Mljetu iz 1151. godine, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, I/1, Dubrovnik 1952, str. 63—72.

Freidenberg M. M.

O formuljare notarijaljnih aktov iz Trogira, Slavjanskij arhiv, Moskva 1963, str. 3—11.

Gortan Veljko

Nekoliko napomena uz izdanje Supetarskog kartulara, Historijski zbornik, IX/1—4, Zagreb 1956, str. 220—223.

Grafenauer Bogo — Klaić Nada

Pripombe k »dvema torzoma« (nedokončanima deloma) o srednjeveški hrvatski zgodovini, Historijski zbornik, XIX—XX, Zagreb 1966—1967, str. 517—535.

Ljudmil Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo, Razprave SAZU, I. Razred za zgodovino in društvene vede, Ljubljana 1950, str. 83—115, Zgodovinski časopis, V. Ljubljana 1951, str. 374—375.

Gruber Dane

Iz starije hrvatske povijesti, Vjesnik zemaljskog arkiva, III, Zagreb 1901, str. 73—103, 179—184.

O jednom spomeniku iz doba kralja Držislava, Vjesnik zemaljskog arkiva, XI, Zagreb 1909, str. 73—84.

Gunjača Stipe

Historia salonitana maior, Rad JAZU, 283, Zagreb 1951, str. 175—243.

Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir, Rad JAZU, 288, Zagreb 1952, str. 205—308.

Ubikacija srednjevjekovnog castruma Brečevo, Rad JAZU, 311, Zagreb 1957, str. 219—237.

Uz novi izvor o smrt kralja Zvonimira, Mogućnosti, 8, br. 2, Split 1961, str. 158—165.

Uz rukopise djela »Incipit istoria salonitanorum pontificum atque spalatensium« Tome Arciđakona splitskog, Razprave SAZU, V (Hauptmanov zbornik), Ljubljana 1966, str. 161—177.

Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, I, Zagreb 1973; II, Zagreb 1973; III, Zagreb 1975, IV, Zagreb 1978.

Györffy György

O kritici dalmatinskih gradskih privilegija 12. stoljeća, Zbornik Historijskog instituta JAZU, 6, Zagreb 1969, str. 97—108.

Hauptmann Ljudmil

Podrijetlo hrvatskog plemstva, Rad HAZU, 273, Zagreb 1942, str. 79—112. Hrvatsko praplemstvo, Razprave SAZU, I, Razred za zgodovino in društvene vede, Ljubljana 1950, str. 83—115.

Horvat Marijan

Oporuka splitskog priora Petra, Rad JAZU, 283, Zagreb 1951, str. 119—174.

Horvat Rudolf

Povijest Hrvatske, Petrinja 1904, Kralj Koloman — unuk Petra Krešimira?, Vjesnik zemaljskog arkiva, XIV, Zagreb 1912, str. 92—101.

Janković Dragoslav

Hrvatska ranofeudalna država. Istorija država i prava jugoslovenskih naroda (do 1918), Naučna knjiga, Beograd 1962, str. 14—40.

Kampuš Ivan

Novi prilozi o lokrumskim falsifikatima i Desinoj darovnici pulsanskim benediktincima u Apuliji, Historijski zbornik, XV, Zagreb 1962, str. 317—324.

Karácsonyi Ivan i Dane Gruber

Nikola Tomašić: Temelj državnog prava hrvatskoga kraljevstva (Pacta conventa), Vjesnik zemaljskog arkiva, XI, Zagreb 1909, str. I—VIII + 1—175, Vjesnik zemaljskog arkiva, XIII, Zagreb 1911, str. 65—113.

Karaman Ljubo

Horvat Marijan: Oporuka splitskog priora Petra, Rad JAZU, 283, Zagreb 1951, str. 119—174; Historijski zbornik, V/1—2, Zagreb 1952, str. 111—117.

Jedanaest stoljeća prve hrvatske isprave, Vjesnik narodnog fronta Hrvatske, br. 2, Zagreb 1952, od 16. III, str. 5.

Još o kralju Slavcu, Zgodovinski časopis, VI—VII, Ljubljana 1952—1953, str. 259—269.

O nekim pitanjima hrvatske povijesti do XIII. st., Historijski zbornik, XV, Zagreb 1962, str. 257—269.

Karlić Petar

Hrvatski kralj Petar Krešimir, Savremenik, XIX, Zagreb 1926, str. 154—162.

Hrvatski kralj Dimitrija Zvonimir, Vjesnik državnog arkiva, III, Zagreb 1928, str. 138—163.

Posljednji Trpimirović Stjepan II, Vjesnik državnog arkiva, IV, Zagreb 1929, str. 99—105.

Od smrti posljednjeg Trpimirovića Stjepana II do ugovora na Dravi 1102, Vjesnik državnog arkiva, V, Zagreb 1931, str. 118—142.

Katić Lovre

Još o darovnicama Zvonimira i Stjepana II koludricama sv. Benedikta u Splitu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, XLIX, Split 1926—1927, str. 42—59.

Ubikacija crkava sv. Mojsija i sv. Stjepana u Solinu, Šišićev zbornik, Zagreb 1929, str. 69—78.

Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, Bogoslovska smotra, XX, Zagreb 1932, str. 403—432.

Prijepisi dviju najstarijih povelja iz hrvatske povijesti, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LI, za godine 1930—1934, Split 1940, str. 101—124.

Četiri poljičke isprave iz XIV. stoljeća u splitskom kaptolskom arhivu, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, II, Dubrovnik 1953, str. 87—100.

Fundacionalne i druge isprave sv. Mihovila u Solinu, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, III, Dubrovnik 1954, str. 53—69.

Zadužbina hrvatske kraljice Jelene na otoku u Solinu, Rad JAZU, 306, Zagreb 1955, str. 187—219.

Jura sancti Petri de Gomai, Starohrvatska prosvjeta, III/4, Zagreb 1955, str. 183—193.

Novopronađeni rukopis Poljičkog statuta, Starine JAZU, 50, Zagreb 1960, str. 279—295.

Dvije poljičke isprave iz XV. stoljeća, Starohrvatska prosvjeta, III/8—9, Zagreb 1963, str. 233—244.

Klaić Nada

Miho Barada: Dalmatia Superior, Rad JAZU, 270, Zagreb 1949, str. 93—113; Historijski zbornik, IV, Zagreb 1951, str. 367—368.

Rapski falsifikati, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, I, Zadar 1955, str. 37—58.

Izvori za hrvatsku povijest, I, Zagreb 1955.

Ljudmil Hauptmann: Hrvatsko praplemstvo. Razprave SAZU, I, Razred za zgodovino in društvene vede, Ljubljana 1950, str. 83—115, Historijski zbornik, IX/1—4, Zagreb 1956, str. 209—220.

Plemstvo dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske, Historijski zbornik, IX/1—4, Zagreb 1956, str. 83—100.

Držislav Švob: Komes Domald (doktorska disertacija iz g. 1933), Naučna misao, 1955, br. 3—4, str. 6—37, Historijski zbornik, X, Zagreb 1957, str. 174—180.

Svetislav M. Prvanović: Ko je bio hrvatski knez Borna. (Da li je poreklom iz istočne Srbije). Rad JAZU 311, Zagreb 1957, str. 301—310, Historijski zbornik, X, Zagreb 1957, str. 258—259.

Izvori za hrvatsku povijest, II, Zagreb 1958.

O autentičnosti privilegija trogirskog tipa, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, II, 1956—1957, Zadar 1958, str. 77—88.

Postanak plemstva »dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske«, Historijski zbornik, XI—XII, Zagreb 1958—1959, str. 121—163.

Stjepan Antoljak: »Belina darovnica« Hvaranima je falsifikat. Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje. Istorisko-filološki oddel, kn. 9, Skopje 1956, str. 39—66.

Historijski zbornik, XI—XII, Zagreb 1958—1959, str. 301—304.

Izvori za hrvatsku povijest, III, IV, Zagreb 1959. Paški falsifikati, Radovi filozofskog fakulteta u Zagrebu, Historijska grupa, I, Zagreb 1959, str. 15—63.

Stjepan Antoljak: Pobiranje marturine, crkvene desetine i vojščine u Zadarskom distriktu (1435). Starine JAZU 49, Zagreb 1959, str. 227—234. Historijski zbornik, XIII, Zagreb 1960, str. 241—244.

O Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXII, Split 1960, str. 105—155.

Problem Slavca i Neretljanske kneževine, Zgodovinski časopis, XIV, Ljubljana 1960, str. 96—136.

Tzv. »Pacta conventa« ili tobožnji ugovor između plemstva dvanaestero plemena i kralja Kolomana 1102. godine, Historijski pregled, VI, Zagreb 1960, str. 107—120.

O jednoj »naučnoj« diskusiji, Historijski zbornik, XIV, Zagreb 1961, str. 259—267.

Prilozi L. Katića povijesti Splita i okolice, Historijski zbornik, XIV, Zagreb 1961, str. 297—307.

Problem Zvonimirove smrti u novijoj literaturi, Historijski zbornik, XV, Zagreb 1962, str. 271—288.

O legendarnoj smrti kralja Zvonimira, Istorijski zapisi, XVI, knj. XX/2, Titograd 1963, str. 229—270.

O nekim pitanjima hrvatske povijesti do XIII stoljeća, Historijski zbornik, XVII, Zagreb 1964, str. 413—422.

Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV st., Zbornik »Zadar«, Zagreb 1964, str. 141—167.

Historijska podloga hrvatskog *glagoljaštva,* Jugoslovenski istorijski časopis, 4, Beograd 1965, str. 3—15.

Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u X i XI stoljeću, Slovo 15—16, Zagreb 1965, str. 225—281.

Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara (I. dio), Historijski zbornik, XVIII, Zagreb 1965, str. 141—188.

Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara (II. dio), Historijski zbornik, XIX—XX, Zagreb 1966—1967, str. 225—263.

Nekoliko riječi o kartularu samostana sv. Marije u Zadru, Historijski zbornik, XIX—XX, Zagreb 1966—1967, str. 501—515.

Mljetski falsifikati, Arhivski vjesnik, X, Zagreb 1967, str. 185—234.

Historia Salonitana maior, Posebno izdanje SAN, CCCXCIX, odeljenje društvenih nauka, knj. 55, Beograd 1967.

Osvrt na novo izdanje izvorne građe za povijest Hrvata do XII stoljeća, Jugoslovenski istorijski časopis, 1—2, Beograd 1968, str. 91—100.

Tribuni i consules zadarskih isprava X i XI stoljeća, Zbornik radova Vizantološkog instituta, XI, Beograd 1968, 67—92.

O falsifikatima splitskih benediktinka, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXIII—LXIV, 1961—1962, Split 1969, str. 199—219.

Današnje stanje i budući zadaci pomoćnih historijskih nauka u Hrvatskoj, Arhivski vjesnik, XIII, Zagreb 1970, str. 435—444.

Kako i kada su knezovi Krčki stekli Modruš i Vinodol, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, XVI, Rijeka 1971, str. 131—168.

Problem najstarije dalmatinske privatne isprave, Zbornik radova Vizantološkog intituta, XIII, Beograd 1971, str. 57—74.

Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, ŠK, Zagreb 1971. Izvori za hrvatsku povijest do 1526, ŠK, Zagreb 1972.

Tobožnji Krešimirov »priuilegium de Durana«, Zbornik filozofskog fakulteta, XII/1, Beograd 1974, str. 207—226. (Spomenica Georgija Ostrogorskog).

»Paulus de Brebirio banus Croatorum dominus et Bosne«, Arhivski vjesnik, XVII—XVIII, Zagreb 1974—1975, str. 409—423.

Klaić Vjekoslav

Kralj Dimitar Svinimir i njegovo doba, Zagreb 1876. Hrvatska plemena od XII do XVI stoljeća, Rad JAZU, 130, Zagreb 1897, str. 1—85.

Rodoslovlje knezova Nelipića od plemena Svačić, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, III, Zagreb 1898—1899, str. 1—18.

Capiti nostro Bavie (?), Vjesnik zemaljskog arkiva, I, Zagreb 1899, str. 275.

Darovnica kralja Bele III. (IV.) krčkim knezovima za Senj jest patvorina, Vjesnik zemaljskog arkiva, I, Zagreb 1899, str. 262—274. Povijest Hrvata, I, Zagreb 1899.

Ime i porijeklo Frankopana, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, N.S. IV, Zagreb 1900, str. 1—20.

Povijest Hrvata, II/1, Zagreb 1900.

Krčki knezovi Frankapani, I, Zagreb 1901.

Povijest Hrvata, II/2, Zagreb 1901.

Povijest Hrvata, II/3, Zagreb 1904.

Povijest Hrvata, III/1, Zagreb 1911. Regnum Croatiae et Dalmatiae (1059—1359), Vjesnik zemaljskog arkiva, XIII, Zagreb 1911, str. 114—127.

Hrvatski sabori do godine 1790, Zbornik Matice Hrvatske o tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva, Zagreb 1925, str. 247—310.

Klarić Mate

Obrovac srednjovječnih isprava (od X—XIV vijeka), Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, N.S. XVI, Zagreb 1935, str. 19—56.

Pitanje darovnice hrvatskog bana Stjepana iz 1042. god. i njezina sudbina, Ulomak iz posebne studije »Zadužbina hrvatskog bana Stjepana u Zadru i u Diklu«, Dalmatinski Hrvat, I/1—2, Zagreb 1937, str. 15.

Kos Milko

Josip Nagy: Monumenta diplomatica I. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije. Zagreb 1925, Starohrvatska prosvjeta, N.S. I/1—2, Zagreb—Knin 1927, str. 104—106.

Dubrovačko-srpski ugovori do sredine 13-og veka (Diplomatička studija), Glas Srpske kraljevske akademije, CXXIII, drugi razred, 67, Beograd — — Zemun 1927, str. 1—65.

Josip Nagy: Tradicija isprava iz doba hrvatske narodne dinastije izdanih u korist zadarskog samostana sv. Krševana. Posebna djela JAZU, XVII (Zbornik kralja Tomislava), Zagreb 1925, str. 430—445, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, VII/1—2, Beograd 1927, str. 307—309.

Gregor Čremošnik: Nekoliko dubrovačkih listina iz XII i XIII stoljeća. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 42, Sarajevo 1931, str. 25—54, Jugoslovenski istoriski časopis, I/1—2, Ljubljana—Zagreb—Beograd 1935, str. 179—180.

Kostrenčić Marko

Dr. Ferdo Šišić: Priručnik izvora hrvatske historije, Dio I, čest. 1. do god. 1107. Uvod, natpisi i isprave. Zagreb 1914, Mjesečnik Pravničkog društva, 41, Zagreb 1915, I/6, str. 375—378, II/7, str. 436—442, 8/9, str. 549—552.

Hrvatska pravna povijest, Zagreb 1919.

Scriptura beneventana (Hrvatsko pismo X i XI veka), Nova Evropa, I/1, Zagreb 1920, str. 58—60. (U ćiriličkom izdanju objavljeno na str. 66—77). Sloboda dalmatinskih gradova po tipu trogirskom, Rad JAZU, 239, Zagreb 1930, str. 56—150.

Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka, Posebno izdanje Srpske kraljevske akademije, knj. LXXVII, društveno i istoriski spisi, knjiga 31, Beograd 1930.

Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava, I, Zagreb 1956.

Krekić Bariša

Jedan mletački dokument o Nelipčićima, Historijski zbornik, XIX—XX, Zagreb 1966—1967, str. 413—418.

Kršnjavi Iso

Prilozi historiji salonitani Tome arciđakona Spljetskoga, Vjesnik zemaljskog arkiva, II, Zagreb 1900, str. 129—169.

Ein Nachwort zu den Studien über die Historia Salonitana, Vjesnik zemaljskog arkiva, IV, Zagreb 1902, str. 101—111.

Kukuljević Ivan Sakcinski

Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, I—IX, Zagreb 1851—1872. (Objavljeno nekoliko priloga za hrvatsku diplomatiku).

Lanović Mihajlo

Ustavno pravo Hrvatske narodne države, Rad JAZU, 265, Zagreb 1938, str. 167—242; Rad JAZU, 266, Zagreb 1939, str. 1—92.

Lucić-Lucius Ivan

De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amsterdam 1666. Inscriptiones Dalmaticae, Venetiis 1673. (Povijesna svjedočanstva o Trogiru I, II. Čakavski sabor, Split 1979, preveo J. Stipišić.)

Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù, Venetia 1673.

Lučić Josip

V. Novak — P. Skok: Supetarski kartular. Zagreb 1952. (Notae diplomaticae), Historijski zbornik, VI, Zagreb 1953, str. 83—89.

Dinić Mihajlo: Tri povelje iz ispisa Ivana Lučića. Zbornik Filozofskog fakulteta, 3, Beograd 1955, str. 69—94, Historijski zbornik, IX/1—4, Zagreb 1956, str. 256.

S. Antoljak: Miscellanea, II—IV. Državni arhiv Zadar 1950—1952, Zadar 1953, str. 183, Historijski zbornik, IX/1—4, Zagreb 1956, str. 266—267.

S. Antoljak: Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra. Radovi Instituta JAZU u Zadru, IX, Zadar 1962, str. 55—115, Historijski zbornik, XVI, Zagreb 1963, str. 315—319.

Strgačić Andrija: Quirina... traversa pars« zadarskih srednjovjekovnih isprava. Radovi, II/2, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti, (1) 1960/1961, Zadar 1963, str. 95—131, Historijski zbornik, XVII, Zagreb 1964, str. 508—509.

Dva torza o srednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti, Historijski zbornik, XVIII, Zagreb 1965, str. 285—300.

Ponovo o »dva torza o srednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti«, Historijski zbornik, XXI—XXII, Zagreb 1968—1969, str. 557—571.

Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz Dubrovačkog arhiva, Arhivski vjesnik, XVI, Zagreb 1973, str. 109—122.

Ljubić Šime

Dva popisa listina glasovitoga manastira sv. Krševana u Zadru, Starine JAZU, 19, Zagreb 1887, str. 81—171.

Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur. Priložak: Listine spljetskoga nadbiskupa Lovre od god. 1069 i opatice Marije god. 1119, Starine JAZU, 23, Zagreb 1890, str. 154—219. i 220—243.

Mandić Domenik

Rasprave iz stare hrvatske povijesti, Hrvatski povijesni institut, Rim 1963.

Mandić Oleg

Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Historijski zbornik, V/3—4, Zagreb 1952, str. 225—298.

»Pacta conventa« i »dvanaest« hrvatskih bratstava, Historijski zbornik, XI—XII, Zagreb 1958—1959, str. 165—206.

O jednoj »recenziji«, Historijski zbornik, XIII, Zagreb 1960, str. 318—320.

Uz problem Qualitera i pacta conventa, Historijski zbornik, XVII, Zagreb 1964, str. 509—510.

Margetić Lujo

O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih notarskih isprava s osobitim obzirom na hrvatske primorske krajeve, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 4, Zagreb 1973, str. 5—79.

Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 7, Zagreb 1975, str. 5—80.

Matijević Ante

O nekim poveljama pogrešno datiranim u Smičiklasovu Zborniku, Vjesnik državnog arkiva, VII, Zagreb 1937, str. 11—26.

Mayer Antun

Liber notariorum catarensium I. ab anno 1326—1335. Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326—1335, JAZU, Zagreb 1951.

Mikoczy Josephi

Otiorum Croatiae liber unus, Budae 1806. Observationes quaedam ad diplomata edita saec. XIII in favorem ecclesiae Zagrabiensis.

Morović Hrvoje

(U rukopisu Arhiva JAZU, str. 1—21, sig. II d 172) Novi izvori o nasilnoj smrti kralja Dimitrija Zvonimira, Mogućnosti, 7, br. 10, Split 1960, str. 830—837.

Anonimna splitska kronika, Split 1962, 20 str. s 1 faksimilom (Izdanje muzeja grada Splita, sv. 10).

Nagy Josip

Scriptura beneventana. Prikaz djela V. Novaka: Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane. Paleografska studija. Zagreb 1920, Jugoslavenska obnova-njiva, 4, br. 33/34, Zagreb 1920, str. 688—689.

Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane. Osvrt na isto djelo V. Novaka, Nastavni vjesnik, 29, sv. 1—2, Zagreb 1920—1921, str. 60—62.

Diplomatička kritika, Narodna starina, knj. I, Zagreb 1922, str. 255—258.

Die Echtheit zweier kroatischer Königsurkunden. Povodom rasprave V. Novaka: Dva splitska falsifikata XII. stoljeća, Bulićev zbornik (Strena Buliciana), Zagreb 1923, Agramer (Zagreber) Tagblatt, 39, br. 40, od 16. II. 1924.

Die ältesten kroatischen Urkunden aus der Zeit des nazionalen Königtums (Nach einer unserem P-Mitarbeiter gewährten Unterredung), Der Morgen, 3, br. 733 od 3. VII 1925, str. 4.

Zlatna bula kralja Bele IV. od god. 1242. za Zagreb, Stari i Novi Zagreb, I/1, Zagreb 1925, str. 14—21. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije, Vijenac, V/8—9, Zagreb 1925, str. 174—177.

Monumenta diplomatica, I. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije, Zagreb 1925.

Narodna starina, 4, Zagreb 1925, str. 196—198. Tradicija isprava iz doba hrvatske narodne dinastije izdanih u korist zadarskog samostana sv. Krševana, Posebna djela JAZU, XVII (Zbornik kralja Tomislava), Zagreb 1925, str. CIII—CIV + 430—445.

Hrvatska isprava iz doba narodne dinastije, Zbornik MH o tisućoj godišnjici hrvatskoga kraljevstva, I, Zagreb 1925, str. 311—334.

Diplomatičko-paleografske studije, Vjesnik državnog arkiva u Zagrebu, I (1925), str. 17—45; II (1926), str. 145—156; III (1928), str. 173—189; IV (1937), str. 1—10.

Internacionalno značenje starih hrvatskih isprava, Nastavni vjesnik, XXXIV, Zagreb 1925—1926, str. 5—9.

Sredovječna isprava, Savremenik, XIX/2, Zagreb 1926, str. 61—62 + + 64—67.

Hrvatsko kraljevstvo i njegove isprave, Časopis za zgodovino in narodopisje, 21, Maribor 1926, str. 75—85.

Monumenta diplomatica, Jugoslavenska njiva, I, Zagreb 1926, str. 172—174.

O samostanskim ispravama, Croatia sacra, III, Zagreb 1933, str. 1—17. IV, Zagreb 1934, str. 112—118, 119—132.

Proučavanje naših isprava, Novo doba, XX/73, Split 1937, str. 11.

Ugovor Dubrovnika s ugarskim kraljem Ljudevitom I. god. 1358, Novo doba, XXI/300, Split 25. XII. 1938, str. 13.

Hrvatske kneževske isprave u svjetlu dosadanje nauke, Vjesnik državnog arkiva, VIII, Zagreb 1939, str. 1—21, IX/X, Zagreb 1941, str. 5—28.

Kukuljević i Rački u Dalmaciji i hrvatska diplomatika, Novo doba, XXIII/70, Split 24. III. 1940, str. 18.

Izprave hrvatskih knezova i kraljeva, Naša domovina, Zbornik I, Zagreb 1943, str. 243—249.

Diplomatika, I. Postanak i razvoj. II Izprave. III. Diplomatika kod Hrvata, Hrvatska enciklopedija, V, Zagreb 1945, str. 58—65.

Jovak Viktor

Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane, Zagreb 1920, str. I—VII + 88.

Najstariji dalmatinski rukopis Evangeliarum Spalatense. Paleografska studija o nepoznatoj školi poluuncijale osmog stoljeća, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, XLVI, Split 1923, prilog I, str. 1—88.

Dva splitska falsifikata XII. stoljeća, Bulićev zbornik (Strena Buliciana), Zagreb—Split 1924, str. 547—569 + tri priloga.

Analiza razvoda zemalja manastira sv. Benedikta u Splitu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, XLVII—XLVIII, Split 1924—1925. Prilog IV. Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split 1926, str. 1—31 + dva priloga.

Naš prvi faksimilijarni diplomatarij, J. Nagy: Monumenta diplomatica I. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije, Jugoslavenska njiva, 10, Zagreb 1926, str. 172—174.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. XV. (1374—1378). Colegit T. Smičiklas, digessit dr. Marko Kostrenčić, Zagrabiae 1934. Jugoslovenski istoriski časopis, I/1—2, Ljubljana—Zagreb —Beograd 1935, str. 181—184.

De iis qui Snaci nominatur. I. Nota paleographica et historica, Jugoslovenski istoriski časopis, II/1—4, Ljubljana—Zagreb—Beograd 1936, str. 106—127.

Budimir Milan: II. Nota linguistica, Jugoslovenski istoriski časopis, II/1—4, Ljubljana—Zagreb—Beograd 1936, str. 127—134.

Latinska paleografija, Naučna knjiga, Beograd 1952.

V. Novak — P. Skok

Supetarski kartular, Zagreb 1952. (Notae diplomaticae)

Novak Viktor

Paleografija i slovensko-latinska simbioza od VII—XV. stoljeća, Istoriski časopis, VII, Beograd 1957, str. 1—22.

Diplomatika, Enciklopedija Jugoslavije, 3, Dip-Hid, izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb 1958, str. 4—8.

Zadarski kartular samostana Svete Marije, Posebno izdanje JAZU, Zagreb 1959. (Notae diplomaticae), Marginalije uz historiju zadarskog manastira sv. Marije u XII. stoljeću, Starohrvatska prosvjeta, II/8—9, Zagreb 1963, str. 181—202.

Pojava i proširenje karolinške minuskule u Dalmaciji, Glas SAN, CCLV, odeljenje društvenih nauka, knj. 11, Beograd 1963, str. 1—63.

Pandžić Miljenko

Diplomatičko-povijesna analiza povelje hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II (III), kojom se bribirskom knezu, hrvatskom banu Pavlu Šubiću podjeljuje nasljedno banstvo (1293), Arhivski vjesnik, XVI, Zagreb 1973, str. 327—360.

Pasconi C.

Historicus progressus Mariani Triumphi et Frangepanae Amiciae Prosapiae, Venetiis 1744, 85. (more Rachelis). Navedeno prema S. Antoljaku: Pitanje autentičnosti paške isprave, Starohrvatska prosvjeta, III/1, Zagreb 1949, str. 127, bilj. 98.

Pecarski Branka

Novak Viktor: Zadarski kartular samostana sv. Marije. Posebno izdanje JAZU, Zagreb 1959, Mogućnosti, 8, br. 6, Split 1961, str. 534—536.

Pivčević Ivan

Glagolsko bogoslužje i splitski sabori, Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, L, god. 1928—1929, Split 1930, str. 1—96.

Praga Giuseppe

Dott. Viktor Novak: Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane. Zagreb 1920. (La scrittura beneventana con speciale riguardo al tipo della beneventana dalmatica, Zagabria »Tipografia«, 1920, Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, I, Zara 1926, str. 215—219.

Josip Nagy: Monumenta diplomatica. I. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije. Zagreb 1925. (Documenti del tempo della dinastia croata, Zagabria 1925), Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, I, Zara 1926, str. 225—226.

Josip Nagy: Hrvatske isprave iz doba narodne dinastije, Zbornik MH o tisućoj godišnjici hrvatskoga kraljevstva I, Zagreb 1925, str. 311—334.

(I documenti croati dell'epoca della dinastia nazionale. Estratto dalla Volume commemorativo del millennio del regno croato, Zagabria, Matica Hrvatska 1925, p. 1—21), Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, I, Zara 1926, str. 223—225.

Josip Nagy: Tradicija isprava iz doba hrvatske narodne dinastije, izdanih u korist samostana sv. Krševana. (La tradizione dei documenti dell'epoca della dinastia nazionale croata, emessi a favore del monasterio zaratino di San Grisogono). Estratto dallo »Zbornik kralja Tomislava«, Zagabria, Accademia jugoslava, 1925, p. 430—445, Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, I, Zara 1926, str. 222—223.

Dott. Viktor Novak: Dva splitska falsifikata XII. stoljeća (Due falsificati spalatini del secolo XII, in Strenna Buliciana, Zagabria—Spalato 1924, p. 547—569), Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, I, Zara 1926, str. 222.

Viktor Novak: Najstariji dalmatinski rukopis »Evangeliarum Spalatense«. Paleografijska studija o nepoznatoj školi poluuncijale osmoga stoljeća.

(Il piu antico manoscritto »l'Evangeliarum Spalatense«. Studio paleografico intorno a una ignota scuola di semionciale dell'ottavo secolo.)

Publicato come Supplemento al »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLVI, Spalato 1923, p. 1—88, Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, I, Zara 1926, str. 219—222.

Ferdo Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. (Storia dei Croati al tempo delle dinastie nazionali, Zagabria, Naklada školskih knjiga, 1925), Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, II, Zara 1927, str. 213—236.

Lo »Scriptorium« dell'abbazia benedittina di San Grisogono in Zara, Archivio storico per la Dalmazia, anno IV, vol. VIII, Roma 1929, fasc. 43, str. 315—325. fasc. 45, str. 439—457. anno V, vol. VIII, Roma 1930, fasc. 46, str. 481—494; fasc. 47, str. 543—562; fasc. 48, str. 591—611; vol. IX, fasc. 49, str. 18—23.

Un diploma inedito del duca Andrea Arpad e la storia di Spalato nel primo duecento, Archivio storico per la Dalmazia, IX, Roma 1934, vol. XVII/97, str. 2—19.

Il monasterio di San Pietro in Istmo sull'isola di Pago, Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, III—IV, Zara 1934, str. 158—171.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, edidit Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium, collegit T. Smičiklas, digessit dr. Marko Kostrenčić, vol. XV, diplomata annorum 1374—1378. continies, Zagabria 1934.

Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, III—IV, Zara 1934, str. 323—326.

Lo »Scriptorium« di San Grisogno in Zara. (Nota polemica.), Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria, III—IV, Zara 1934, str. 342—365.

Atti e diplomi di Nona (1284—1509), Archivio storico per la Dalmazia, anno XI, Roma 1936, vol. XXI/121, str. 2—33; 123, str. 97—112; 124, str. 133—146; 125, str. 181—200; vol. XXII/127, str. 259—280; 129, str. 341—350; anno XII, Roma 1937, vol. XXII/131, str. 433—440; vol. XXIII/133, str. 25—40.

Prvanović M. Svetislav

Ko je bio hrvatski knez Borna. (Da li je poreklom iz istočne Srbije), Rad JAZU, 311, Zagreb 1957, str. 301—310.

Rački Franjo

Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu, Rad JAZU, 17, Zagreb 1871, str. 70—89.

Dopunjci i izpravci za stariju povijest hrvatsku, Rad JAZU, 19, Zagreb 1872, str. 62—104.

Istraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih, Rad JAZU, 26, Zagreb 1874, str. 153—188.

Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije, Rad JAZU, 35, Zagreb 1876, str. 1—49.

Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vieka prema maticam, Rad JAZU, 36, Zagreb 1876, str. 135—164.

Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia, Zagreb 1877.

Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vieka, Rad JAZU, 45, Zagreb 1878, str. 128—150.

Izpravak k mojoj razpravi: »Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vieka«, Rad JAZU, 48 Zagreb 1879, str. 222—223.

Najstarija hrvatska cirilicom pisana listina, Starine JAZU, 13, Zagreb 1881, str. 197—210.

Thomas Archidiakonus: Historia Salonitana (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium XXVI, Scriptores 1894), Zagreb.

Radić Frano

Može li se vjerovati u autentičnost Krešimirove listine privilegija rapskoj biskupiji?, Starohrvatska prosvjeta, VII/2, Knin 1903, str. 75—88.

Radojčić Nikola

Šišić Ferdo: Hrvatska povijest od najstarijih dana do potkraj 1918. Sv. I. (knj. I—III); Šišić Ferdo: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Sa 280 slika i 3 karte u bojama. Zagreb 1925, Starohrvatska prosvjeta, N. S. I/1, Zagreb—Knin 1927, str. 108—117.

Radonić Jovan

Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Sabrao i uredio T. Smičiklas. Sv. IV. 1236—1255. Zagreb 1906, Letopis Matice srpske, god. LXXXIII, knj. 245, Novi Sad 1907, str. 100—105.

Kralj Koloman i Hrvati godine 1102. Napisao dr Ferdo Šišić. Zagreb 1907, Letopis Matice srpske, god LXXXIII, knj. 246, Novi Sad 1907, str. 106—111.

Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman. Napisao dr Ferdo Šišić, Zagreb 1909, Letopis Matice srpske, god. LXXXV, knj. 259, Novi Sad 1909, str. 75—77.

Hrvatska povijest Ferde Šišića. II. knjiga, Zagreb 1908. Srpski književni glasnik, knj. XXII, Beograd 1909, str. 225—226.

Moj odgovor g. Mihi Baradi, Jugoslovenski istoriski časopis, I/1—2, Ljubljana — Zagreb — Beograd 1935, str. 171—176.

Dubrovačka akta i povelje, knj. I, sv. 1, Beograd 1934. (Zbornik za istoriju, jezik i književnost spskoga naroda, SKA, III/2, str. XX + 496); knj. I. sv. 2, Beograd 1934. (Zbornik..., SKA, III/3, str. 497); knj. II, sv. 1, Beograd 1935. (Zbornik..., SKA, III/5, str. V + 534); knj. II, sv. 2, Beograd 1938. (Zbornik..., SKA, III/8, str. XVI + 670); knj. III, sv. 1, Beograd 1939. (Zbornik..., SKA, III/9, str. XXVI + 544); knj. III, sv. 2, Beograd 1939. (Zbornik..., SKA III/10, str. XIV + 545—1098); knj. IV, sv. 1, Beograd 1941. (Zbornik..., SKA, III/11, str. IX + 787); knj. IV, sv. 2, Beograd 1942. (Zbornik..., SKA, III/12, str. VI + 859); knj. V, Beograd 1951. (Zbornik..., SKA, III/16, str. XXXI + 765).

Rešetar Milan

Scriptura beneventana. Besprochen von Universitäts profesor Dr. Milan Rešetar, Agramer (Zagreber) Tagblatt, 35, br. 178, 1920, str. 1—2.

Rismondo Vladimir

Pomorski Split druge polovice XIV. st. Notarske imbrevijature. Izdanje Muzeja grada Splita, sv. 5, 1954, str. 1—120.

Sakač Stjepan

Ljutovid, strateg Srbije i Zahumlja i njegova lokrumska povelja (g. 1054), Radovi Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu, sv. I—II, (Mandićev zbornik), Rim 1965, str. 39—79.

Stanojević Stanoje

Milan Rešetar: Nove dubrovačke povelje iz Stanojevićeva zbornika. Beograd 1936. (Iz Glasa Srpske Kraljevske akademije 169), Jugoslovenski istoriski časopis, II/1—4, Ljubljana—Zagreb—Beograd 1936, str. 256.

Stipišić Jakov

Razvoj splitske notarske kancelarije, Zbornik Historijskog instituta JAZU, 1, Zagreb 1954, str. 111—123.

Oporuka priora Petra, Zbornik Historijskog instituta JAZU, 2, Zagreb 1959, str. 173—182.

Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi, Zbornik Historijskog instituta JAZU, 6, Zagreb 1969, str. 75—96.

Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069. g., Pomorski zbornik, VII, Zadar 1969, str. 813—828.

Egdotika diplomatičkih izvora u prošlosti i danas, Arhivski vjesnik, XV, Zagreb 1972, str. 85—125 + prilozi.

Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, ŠK, Zagreb 1972.

Metodologija jedne insinuacije, Dometi, god. 6, br. 7—8, Rijeka 1973, str. 89—96.

Strgačić M. Ante

»Quirina... traversa pars« zadarskih srednjovjekovnih isprava, Radovi, Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti, (1), Filozofski fakultet Zadar, god. 2, sv. 2., 1960—1961. (izašlo 1963), str. 95—131.

Strohal Rudolf

Nekoliko riječi o hrvatskim glagolskim notarskim knjigama i glagolskim ispravama, Vjesnik hrvatskoga arheološkog društva, N. S. XI, Zagreb 1910—1911, str. 4—12.

Prinosi za datiranje vremena u našim hrvatskim glagoljskim spomenicima, Vjesnik zemaljskog arkiva, XV, Zagreb 1913, str. 245—253.

Szentpétery Imre

Árpád-Házi királyok okleveleniek kritikai jeguzéke, I, Budapest 1927, str. 227.

Šamšalović Miljen

Isprave hrvatskih velikaša od XIII. do XVI. stoljeća, Zbornik Historijskog instituta JAZU, 4, Zagreb 1961, str. 423—433.

Isprave iz vremena hrvatskih narodnih vladara u djelu Ivana Luciusa-Lučića, Zbornik Historijskog instituta JAZU, 6, Zagreb 1969, str. 61—73.

Šegvić Kerubin

Prilog za povijest falsifikata u Dalmaciji. Patvorene fundacijonalne isprave u Kaštel Kambelovcu kod Spljeta, Vjestnik zemaljskog arkiva, IV, Zagreb 1902, str. 56—65.

»Dva spljetska falsifikata«. Jesu li falsifikati?, Nastavni vjesnik, 36, Zagreb 1928, str. 111—122.

Iz jedne znanstvene publikacije (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku L, Split 1928—1929.) Hrvatska smotra, I/3, Zagreb 1933, str. 113—118.

Toma Arhiđakon splitski i sv. Stjepan kralj ugarski, Novo doba god. XXI, br. 207, Split 1938, str. 9.

Šidak Jaroslav

Scripta manent... Trpimir — »Vladar Hrvata«, Omladina, god. 24, br. 8, Zagreb 1940—1941, str. 186—187.

Legenda o smrti kralja Zvonimira, Književni tjednik, II/20—21, Zagreb 1942, str. 3.

Napomena uz prilog Nade Klaić, Problem smrti kralja Zvonimira u novijoj literaturi, Historijski zbornik, XV, Zagreb 1962, str. 344—345.

(Uz ovo J. Šidak kao urednik, F. Šišić: Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, bilj. 58, str. 146—147).

O autentičnosti i značenju jedne isprave bosanskog »djeda«, Slovo 15—16, Zagreb 1965, str. 282—297.

Šišić Ferdo

O Bartolu knezu Modruškom, Vjesnik zemaljskog arkiva, I, Zagreb 1899, str. 156—161.

Lažne, krivo određene i nikako neodređene izprave za hrvatsku povijest (1102—1400), Vjesnik zemaljskog arkiva, V, Zagreb 1903, str. 220—224.

O smrti hrvatskoga kralja Zvonimira, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, N. S. VIII, Zagreb 1905, str. 1—29.

Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, N. S. X, Zagreb 1908—1909, str. 50—106.

Pacta conventa, Savremenik, V/2, Zagreb 1910, str. 81—83; Svjetlost, V/6, Zagreb 1910, str. 3.

Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, N. S. XIII, Zagreb 1913—1914 str. 1—93.

Priručnik izvora hrvatske historije, I/1 do god. 1107. (Uvod, natpisi i isprave), Zagreb 1914.

Geschichte der Kroaten, Zagreb 1917.

Viktor Novak: Najstariji dalmatinski rukopis Evangeliarum Spalatense. Paleografijska studija o nepoznatoj školi poluuncijale osmoga stoljeća. (I. prilog Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku, god. 1923) Split 1924, Jugoslavenska njiva, god. VIII, knj. II, br. 4, Zagreb 1924, str. 149—150.

Povijest Hrvata u doba narodnih vladara, Zagreb 1925. Viktor Novak: Analiza razvoda zemalja manastira sv. Benedikta u Splitu, Split 1926, Starohrvatska prosvjeta, N. S. I/1, Zagreb—Knin 1927, str. 138.

I. Szentpétery: Regesta regum stirpis Arpadiane critico-diplomatica. Tomus I. 1001—1270. (prvi sveščić), Budimpešta 1923. Starohrvatska prosvjeta, N. S. I/1, Zagreb—Knin 1927, str. 143—144.

Dodatak, Starohrvatska prosvjeta, N. S. I/1, Zagreb—Knin 1927, str. 123—125.

Letopis popa Dukljanina. Ekskurs o lokrumskim falsifikatima, posebno izdanje SKA, knj. 67, Beograd—Zagreb 1928.

Nekoliko isprava iz početka XV. st. s regestama, Starine JAZU, 39, Zagreb 1938, str. 129—320.

Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102—1301), Zagreb 1944.

Pregled povijesti hrvatskoga naroda (Priredio J. Šidak), MH, Zagreb 1962.

Šufflay Milan

János Gercsei föesperes krónikája töredékéről, Budapest 1904, (Századok 1904), str. 1—28.

Nešto o dalmatinskoj listini, Narodni list, 43, Zagreb 1904, str. 53—54.

A két arbei iker-oklevél (1071—1111), Századok 39, Budapest 1905, str. 297—319.

Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen, Ungarische Rundschau für historische und soziale wissenschaften, IV. Jahrgang 1915, str. 883—896.

Die dalmatinische Privaturkunde, Sitzungsberichte Kais, Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, band CXLVII, Wien 1904.

O prodoru Slavenskih plemenskih ustanova. Dvije izvorne isprave hrvatskih kraljeva, Obzor, 65, br. 30, Zagreb 1924. od 31. I. str. 4. i br. 31, od 1. II. str. 4.

Städte und Burgen Albaniens, hauptsächlich während des Mittelalters, Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, Band 63, 1. abhandlung, Wien und Leipzig 1924.

II. Hrvatska krv i zemlja, Novosti, 20, br. 100, Zagreb 1926, str. 12; Starohrvatska prosvjeta, N. S. I/1, Zagreb—Knin 1927, str. 118—123; 144.

Dvije listine (istine!) o hrvatskim kraljevima. Preokret u pitanju njihove autentičnosti, Starohrvatska prosvjeta, N. S. II/1—2, Zagreb—Knin 1928, str. 163—166; Obzor, 69/1928, br. 138, str. 2—3.

Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu. O kralju Zvonimiru i njegovim listinama, Obzor, 69, br. 112, Zagreb 1928. od 24. IV. 2—3.

Švob Držislav

Krivotvorine o sv. Jurju Putaljskom, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. N. S. XVII, Zagreb 1936, str. 195—207.

Krnji ljetopis splitski, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, N. S. XVII, Zagreb 1936, str. 209—217.

O hronologiji Krnjeg ljetopisa splitskog. Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, N. S. XXII—XXIII, Zagreb 1941—1942, str. 1—3.

Komes Domald (Doktorska disertacija iz 1933), Naučna misao, 1955, br. 3—4, str. 6—37.

Pripis Supetarskog kartulara o izboru starohrvatskog kralja i popis onodobnih banova, Historijski zbornik, IX, Zagreb 1956, str. 101—117.

Tanodi Zlatko

Najstariji dokumenti varaždinske povijesti, Hrvatsko jedinstvo, 3, br. 78, Varaždin 1939, str. 8.

Izpravnost varaždinske darovnice iz g. 1209, Časopis za hrvatsku poviest, I/4, Zagreb 1943, str. 289—315.

Ispravnost varaždinske darovnice iz g. 1209, Časopis za hrvatsku poviest, zbornik Zagrebačke nadbiskupije, I, Zagreb 1944, str. 317—338.

Zagrebačka »Zlatna bula«, Vjesnik hrvatskog državnog arhiva, XI, Zagreb 1945, str. 1—42.

Documentos públicos de Dalmacia en el siglo XI, Anales de Historia Antigua y Medieval, Buenos Aires 1953, str. 127—148. (Navedeno prema N. Klaić: O falsifikatima splitskih benediktinka. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXIII—LXIV, Split 1961—1962, str. 202, bilj. 23).

Isprave kralja Zvonimira i Stjepana II splitskim benediktinkama, Radovi Hrvatsko-povijesnog instituta u Rimu I—II, (Mandićev zbornik), Rim 1965, str. 81—97.

Tomašić Nikola

Temelj državnoga prava hrvatskoga kraljevstva (Pacta conventa), Vjesnik zemaljskog arkiva, XI, Zagreb 1909, str. I—VIII + 1—75.

Vrana Josip

Isprave zahumskih vladara iz XI. i XII. st. o Babinu polju na otoku Mljetu, Historijski zbornik, XIII, Zagreb 1960, str 155—166.

Vrsalović Mirko

Prinos iz bračkih starina, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku L (za 1928—1929), Split 1932, str. 274—295.

Zjačić Mirko

Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279—1308, Izdanje Državnog arhiva u Zadru: Spisi zadarskih bilježnika, Zadar 1959.

Ante Gulin

ÜBERSICHT DER KROATISCHEN DIPLOMATIK MIT BIBLIOGRAPHIE

Zusammenfassung

Das Ziel dieser Arbeit ist den Entwicklungsgang der kroatischen Diplomatik, von 17. Jh. bis zu den neuesten Resultaten darzustellen. Hier werden wissenschaftliche Arbeiten sowie auch jüngst erschienene Lehrbücher beschrieben, welche sich mit dem reichen kroatischen diplomatischen Material befassen. Dieses diplomatische Material — vom 8. Jh. wurde von kroatischen namhaften Historikern: I. Lucius-Lucić (17. Jh.), B. A. Krčelić, J. Mikoczy, I. Kukuljević, F. Rački, (19. Jh.), T. Smičiklas, F. Šišić, M. Šufflay, F. Radić, M. Horvat, V. Novak, M. Barada, L. Katić, G. Čremošnik, M. Kostrenčić, Z. Tanodi, J. Nagy, S. Antoljak, S. Gunjača, J. Stipišić, N. Klaić usw. verschieden historisch beurteilt, besonders für die Quellen aus der Zeit der kroatischen Nationaldynastie. In ihren Arbeiten wurden ausser den Urkunden der kroatischen Herrschern auch spätere Dokumente einer pläographi-

schen und diplomatischen Analyse unterzogen, und es kam zu reichen, obwohl vielmals kontroversen Resultaten. Alle diese Arbeiten summierte Prof. Nada Klaić in ihrere Abhandlung (Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara I, II, Historijski zbornik, 18/1965; 19—20/1966—1967) mit ihrer eigenen Kritik. Da die Resultate nicht einig sind, ist die beigefügte Bibliographie meiner Meinung nützlich für eine weitere kritische Arbeit.

Izdavač: JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI. Za izdavača akademik Hrvoje Požar. Tehnički urednik Antun Jurić, lektor Dragica Malić, korektor Branko Regel, strojoslagari Marina Malec i Branko Tuk, ručni slagar Vladimir Miletić, izrada klišeja Ivo Kašpar. Naklada 1000 primjeraka. Tisak dovršen u siječnju 1981. godine. Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb.